Літопис революції КЛ

№ 5-6

1932 г.

Друкарня
вид.-ва ЦК КП(б)У
„КОМУНІСТ"
Харків,
Пушкінська вул., 31.

Головліт 1432.
Зам. 4334. Тираж 3150
1932.

Літопис революції

ЖУРНАЛ
ІСТПАРТУ
ЦККП(б)У

№ 5-6

РІК ВИДАННЯ ОДИНАДЦЯТИЙ

1932

ВИДАВНИЦТВО ЦККП...
КОМУНІСТ
...ад.

С Т А Т Т І

Віронер

п'ятнадцятиріччя всеукраїнської партійної конференції

16(3) грудня — 19(6) грудня 1917 року

сеукраїнська груднева партійна конференція посідає важливе в історії КП(б)У. Ця конференція багато важила у справі оги пролетарської революції на Україні.

оротьба на два фронти на цій конференції за правильну становища на Україні, за правильну стратегію й тактику, єднання більшовицьких організацій навколо єдиного всеського керівного центру, за ленінську національну полі— вся ця боротьба надто повчальна, щоб зрозуміти ту складну нову й ті складні умови, в яких проходила робота більшоих організацій того часу.

справі об'єднання більшовицьких організацій у могутню нізацію КП(б)У — груднева партконференція відогравала веролю. Постанови цієї конференції в справі більшовицької ики і, в національному питанні були великим чинником перепролетарської революції на Україні.

Ми тепер ще не маємо всіх документів і матеріялів про конференцію, ба навіть більше — не зберігся повнотою гокол її Але підчас 15-тиріччя Всеукраїнської грудневої гконференції ми повинні зосередити увагу на висвітленні рішень і постанов, всієї боротьби на конференції навколо коних питань пролетарської революції на Україні, її величез значіння, що зв'язано із цілим найважливішим етапом—пер перемогою пролетарської революції і першим етапом раської влади на Україні.

* * *

Груднева партконференція зібралася в найгостріший момент отьби українського пролетаріяту й найбіднішого селянства за водом більшовиків проти контрреволюційної Центральної 'е був період, коли Ц. Рада, захопивши владу до своїх ерто виступила проти жовтневого перевороту, заспілкуа з Каледіном, згуртувавши навколо себе всі контрреволюні сили проти влади Рад.

Це був момент, коли Центральна Рада стала вогнищем реакції, коли вона застосовувала нечувані репресії проти революційних робітників, селян, розгромлювала профспілки та інші робітничі організації, тероризувала Ради робітничих і солдатських депутатів і нещадно переслідувала більшовиків. *Перед більшовиками України постало першочергове завдання скинути владу контрреволюційної Центральної Ради.*

До жовтневого перевороту більшовики використовували суперечності між Центральною Радою і Тимчасовим урядом у питанні про автономію України; використовували виступи Ц. Ради проти імперіялістичного уряду, оскільки ці виступи послаблювали сили цього імперіялістичного буржуазного уряду, водночас викриваючи боягузство, поміркованість виступів Ц. Р., буржуазну природу самої Центральної Ради, її згоду на капітуляцію перед Тимчасовим урядом, спільність її програми з програмою російської буржуазії в корінних питання: в питаннях миру, в аграрному питанні, робітничому та інш.

Більшовики весь час викривали буржуазну природу Ц. Ради та її головних партій — УСДРП і УПСР, що прагнули лише договоритися з російською буржуазією в справі відвоювання собі права „самостійно" експлуатувати українських робітників і селян.

„За доби буржуазної революції в Росії (з лютого 1917 р.) національний рух на околицях носив характер буржуазно-визвольного руху... Околиці Росії вмить покрилися „загально-національними" установами. На чолі руху йшла національна буржуазно-демократична інтеліґенція... „Рада" на Україні і Білорусії; „Сфатул-Церій" у Басарабії; „Курултай" в Криму і Башкирії; „Автономний уряд" в Туркестані, — ось ті „загально-національні" інститути, що навколо них збирала сили національна буржуазія... Право націй на самовизначення тлумачено, як право національної буржуазії на околицях брати владу до своїх рук і використати лютневу революцію для утворення „своєї" національної держави".[1]

„Національний прапор причеплюється лише для омани мас, як популярний прапор для прикриття контрреволюційних змов національної буржуазії" (Сталін).

Більшовики України весь час — від лютого до Жовтня провадили роботу над просвітленням тієї частини селянських мас, що була ошукана національною плятформою Центральної Ради.

Більшовики на чолі з Леніним і Сталіном весь час доводили, що лише більшовицька програма „право націй на самовизначення" є єдино-послідовно-революційна програма, що лише здійснення цієї програми зможе розв'язати справу визволення

---

[1] Сб. „Марксизм и национальний вопрос".— Ст. Сталина „Октябрьский переворот и национальный вопрос", стр. 369.

мільйонних мас із під національного пригноблення. Більшовики весь час викривали оману мас від націоналістичних партій Центральної Ради, мобілізуючи маси на боротьбу за перемогу пролетарської революції на Україні, яка (пролетарська революція) розв'яже національне питання і інші завдання як, наприклад, аґрарну проблему й т. д. Більшовики роз'яснювали масам, що „...національна буржуазія прагне не визволення „свого народу" від національного гноблення, а свободи видушувати із нього зиски, свободи збереження своїх привілеїв та капіталів", що „...визволення пригноблених національностей неможливе без розриву з імперіялізмом, без повалення буржуазії гноблених національностей, без переходу влади до рук трудових мас цих національностей" [1].

Але до захоплення влади Центральною Радою, до її одвертого контрреволюційного виступу проти жовтневого перевороту— ставити питання про збройне повалення, про „розгон" Центральної Ради не можна було. Треба було раніш відвоювати ту частину селянства, яка в цей час іще шла за Ц. Р., не зрозумівши її справжнього контрреволюційного характеру.

Але, коли Центральна Рада після встановлення диктатури пролетаріяту в Росії ухвалила резолюцію, де засуджувала жовтневий переворот, коли вона пропускала білоґвардійців на Дін, на підмогу Калединові й не пропускала червоноґвардійців для боротьби з Каледіним, одно слово, коли Ц. Р. стала відверто на сторону контрреволюції, коли вона стала вогнищем всеросійської контрреволюції, коли розпочала сприяти всілякій білоґвардійщині в справі перетворення України на пляцдарм боротьби проти радянської влади в Росії, коли ці контрреволюційні дії Центральної Ради відкрили очі навіть тим шарам селянства, що досі ще вірили націоналістично-соціялістичним партіям Центральної Ради (УСДРП і УПСР), що досі ще йшли за брехливими „загальнонаціональними" гаслами Центральної Ради,— на черзі дня постала збройна боротьба проти контрреволюційної Ради.

Саме в цей час Раднарком РСФРР поставив ультиматум Ц. Раді з вимогою не пропускати війська на допомогу Каледінові, припинити роззброєння радянських загонів Червоної ґвардії і т. інш. Контрреволюційна ставка Духоніна збиралася переїхати до Києва, утворити там загально-російський уряд і сконцентрувати всі сили для боротьби з радянською владою.

Ц. Рада дала згоду на перехід ставки до Києва і на організацію буржуазно-генеральського уряду. Лише успішний наступ революційних солдат на чолі з Криленком на ставку, розгром її та арешт Духоніна перешкодили їм виконати цього пляну.

---

[1]. Сб. „Марксизм и национальный вопрос". Ст. Сталина „Октябрьский переворот и национальный вопрос", стр. 372.

Центральна Рада веде переговори з представниками імперіялістичних урядів Антанти — Англії, Франції, які обіцяють їй свою підтримку в справі перетворення України на пляцдарм боротьби проти влади Рад у Росії.

Ці контрреволюційні маневри Ц. Ради чудово викрив тов. Сталін у газеті „Правда“, особливо після того, коли стала відома шифрована телеграма, що підтвердила зв'язок Центральної Ради з імперіялістичними урядами. Ось що писав тов. Сталін у „Правде“.

„Тепер ми знаємо для чого стягає Рада до Румунського Південно-Західнього фронту українські частини: за прапором націоналізації армії вона намагається сховати свій договір з французькою місією на те, щоб відтягти мир до весни. Тепер ми знаємо, чому Рада не пропускає радянського війська проти Каледіна: за прапором невтральности щодо Каледіна вона намагається сховати свою спілку з Каледіном проти Рад. Тепер ми знаємо, чому протестує Рада проти втручання Раднаркому у внутрішнє життя України: за фразами про невтручання вона хоче сховати справжнє втручання французького уряду в життя України і всієї Росії для того, щоб ліквідувати здобутки революції. Рада, чи краще сказати, її генеральний секретаріят — є уряд зрадників соціялізму, мас, які (зрадники — Х. М.) називають себе соціялістами для ошукування. Рада, чи краще сказати, її генеральний секретаріят — є буржуазний уряд, який бореться з Радами в спілці з Каледіном. Раніше уряд Керенського в спілці з Корніловим розброював Ради Росії, тепер уряд Ради у спілці з Каледіном розброює Ради України. Рада, чи краще сказати, її генеральний секретаріят — є буржуазний уряд, який бореться в спілці з англо-французькими капіталістами проти миру. Раніше уряд Керенського відволікав справу миру, засуджуючи мільйони на гарматне м'ясо. Тепер уряд Ради силиться зірвати справу миру, „відтягти перемір'я до весни“. Уряд Керенського скинуто за спільних зусиль робітників та солдат Росії. Ми певні того, що тепер уряд Ради також скинемо зусиллями робітників та солдат України. Тільки нова Рада, Рада Рад робітників, солдат та селян України може служити народнім інтересам України проти Каледіних і Корнілових, проти поміщиків та капіталістів“[1].

Ясно, що на черзі дня постала збройна боротьба з Ц. Радою. В зв'язку з цим ще гостріше постало питання про об'єднання всіх сил більшовиків, про доконечну потребу створити керівний всеукраїнський партійний центр.

В революцію 1917 р. більшовицькі організації України увійшли без об'єднаного всеукраїнського партійного центру. До рево-

---

[1] Антонов-Овсеенко „Записки о гражданской войне“, т. I, стр, 125-126 Изд. Высший Военный Редакц. Совет. Москва, 1924 г.

люції були неодноразові спроби об'єднати більшовицькі організації України: відомо, наприклад, про існування Південного Бюра ЦК, яке об'єднувало в основному Одеський, Миколаївський та Катеринославський комітети й всі більшовицькі сили України в боротьбі за III-й з'їзд партії, за ленінську лінію. Це бюро й скликало партконференцію південних комітетів, яка ухвалила ряд важливих постанов у справі обстоювання Ленінових позицій в боротьбі за партію [1].

Конференція ця відограла велику ролю в утворенні Бюра комітетів більшости та в боротьбі за III з'їзд.

1905 р. у липні місяці скликано конференцію південних більшовицьких комітетів у Києві, яка хоч і не відбулася як конференція, через відсутність повного представництва всіх комітетів (прибуло лише 6 делегатів), але, перетворившись на нараду більшовицьких комітетів півдня, ця нарада ухвалила цілий ряд важливіших постанов: про збройне повстання, про профспілки й ролю партії, про ставлення до селянських і інших дрібно-буржуазних спілок, про пропаганду й агітацію тощо[2].

Відомо також, що 1909 р.— Миколаївський комітет узяв на себе ініціятиву об'єднати більшовицькі організації півдня, видавши спеціяльну відозву-плятформу до всіх більшовицьких організацій України, але тяжкі умови реакції унеможливили провести це об'єднання в життя. Були ще й інші спроби об'єднати більшовицькі організації України. Так само відомо, наприклад, із листування Н. К. Крупської з Київським комітетом і представником її Шварцем („Літопис Революції" № 4, 1928 р., стор. 148-1-58) що 1912 р. після Празької конференції, з ініціятиви Леніна, пробували були скликати південно-російську конференцію і утворити Південно-російське бюро, але ті провали, які виникали, припинили підготову й скликання цієї конференції. Відома спроба Харківсякого комітета більшовиків скликати всеукраїнську конференцію підчас імперіялістичної війни для координації дій і утворення обласного партійного центру. Але всі ці спроби через тяжкі умови царського підпілля не дали позитивних наслідків, не закінчились об'єднанням більшовицьких організацій у всеукраїнському маштабі і утворенням єдиного партійного керівного центру на Україні. Одначе, сама проблема об'єднання, що поставала увесь час перед більшовицькими організаціями України, була невипадкова.

Спроби об'єднати українські більшовицькі організації і утворити всеукраїнський партійний центр викликались потребами

[1] Ленинский сборник XV, стр. 217-220. „Резолюции конференции южных комитетов — Одесского, Николаевского, Екатеринославского и Южного бюро ЦК РСДРП.

[2] „Вперед" и „Пролетарий", вып. V, „Пролетарий" № 15, стр. 17. изд. Истпарта, комиссии по истории Октябрськой революции и РКП.

проводу революційним робітничим рухом і клясовою боротьбою пролетаріяту за своєрідних умов, у яких зростав і розвивався робітничий рух на Україні. Адже невипадково, що всі ті конференції і всі об'єднувальні спроби торкались саме центрів та міст у межах України (Одеса, Київ, Катеринослав, Донбас, Миколаїв).

Характеристично, що всі спроби об'єднати більшовицькі організації відбулися на глибоко-ідейній принципіяльній основі у відміну від аналогічних спроб об'єднання меншовицьких і напівменшовицьких організацій України. Візьмемо, прикладом, конференцію 1902 р., що її скликала група „Южный Рабочий", і утворення „Союзу південних комітетів та організації РСДРП". Потреба об'єднання соціяль-демократичної організації півдня мотивувалося керівниками цієї групи вузькими практичними завданнями, непов'язаними з принципіяльними питаннями програми й тактики партії. Не зважаючи на те, що об'єднання соціяль-демократичних організацій півдня за доби боротьби з кустарництвом було певним кроком вперед, одначе, принципи, які лягли в основу цього об'єднання, були просто протилежні принципам „Искры".

Відомо, що група „Южный Рабочий" виступала проти організаційного пляну Леніна, проти централізації, проти визнання проводу ЦК, а навпаки, намагалась утворити організацію на ґрунті автономізму й децентралізму. В противагу ленінському принципові: „Раніше ніж об'єднатися треба розмежуватися", тобто принципові відмежування од всіх опортуністичних антиіскрівських елементів і на ґрунті ідейної згуртованости об'єднуватися в одну організацію, на основі програми й тактики, що їх виробила „Искра",— група „Южный Рабочий" гадала утворити „Союз южных социал-демократических комитетов и организаций", об'єднуючись чисто механістично, не на ґрунті визначеної ідейно-теоретичної плятформи, а на ґрунті вузьких практичних завдань. І тому до складу союзу допускалися різні гуртки й організації, що розходились в програмових і тактичних питаннях.

Тому, хоч Ленін надавав великої ваги обласним і краєвим об'єднанням, як ступінь на шляху об'єднання партії, на шляху боротьби за ліквідацію періоду розтечі, вагань і кустарництва, — він усеж радив підірвати цей „Союз южных комитетов". Ленін з приводу цього писав: „Тепер наше головне завдання підготувати, щоб зовсім свої люди проникли до можливо більшого числа комітетів і постарались підірвати ЦК південних комітетів"[1].

Усі спроби об'єднання більшовицьких організацій були зв'язані саме з суворо витриманою ідейно-політичною програмою більшовизму. Так, перша більшовицька конференція південних комітетів 1903 року була утворена з метою об'єднати всі справді

[1] „Пролетарская Революция" № 3 (26), 1924 год, стр. 64.

істинно-партійні елементи на грунті боротьби за постанови ІІ з'їзду партії, за принципіяльно-витриману програму й тактику проти елементів дезорганізації, проти опортуністів в організаційних питаннях, проти меншовиків і всіляких-антипартійних елементів.

Друга більшовицька нарада скликана 1905 року, про яку ми вже говорили, стояла в основному на правильній ленінській плятформі і ухвалила цілий ряд важливих постанов у питанні про підготову збройного повстання, і т. д. Якщо взяти знаменну відозву Миколаївського комітету до всіх організацій України за тяжкого періоду реакції, то побачимо, що ця відозва Миколаївського комітету із закликом об'єднати всі істинно-партійні більшовицькі елементи була пов'язана з яскраво виразною революційною плятформою. Миколаївський комітет закликав усі більшовицькі організації України об'єднатись на основі ленінської боротьби на два фронти, проти ліквідаторів справа і ліквідаторів „зліва", за пролетарську партію, за витриману революційну програму, за наполегливу підготову мас до наступної революції.

Спроба скликати південну конференцію і утворити Південноруське бюро 1912 року від Київського комітету мала теж ж призначення — з пропозиції Леніна — згуртувати всі істинно-партійні елементи на ґрунті визнання й обстоювання ухвал Всеросійської Празької конференції 1912 року для боротьби проти дезорганізаційної діяльности Троцького та його аґентів, для боротьби проти безпринципного серпневого бльоку. На такій же принципіяльно-витриманій ідейній основі, щоб згуртувати всіх більшовиків України, для координації дій і пробував скликати підчас війни всеукраїнську конференцію Харківський комітет більшовиків.

Одначе, як ми уже зазначили, всі ці спроби не зазнали успіху і не закінчились утворенням єдиного всеукраїнського партійного центру. Отже, в революцію 1917 р. більшовицькі організації України увійшли без об'єднаного керівного партійного центру. Такі організації як Київська Харківська, Катеринославська, Луганська з самого початку революції жили як самостійні більшовицькі організації; в інших організаціях іде хуткий процес відмежування більшовиків од меншовицьких елементів до повного організаційного з ними розриву і згуртування всіх більшовицьких сил навколо більшовицької програми боротьби за пролетарську революцію.

В процесі розвитку революції іде процес об'єднання більшовицьких організацій. Одначе, процес об'єднання йде спочатку не лінією утворення всеукраїнського об'єднання, а лінією утворення районних об'єднань. Спочатку утворюється об'єднання більшовицьких організацій Правобережжя з центром — Києвом; потім утворюється об'єднання Криворізько-Донецького басейну навколо Харкова й, нарешті Миколаїв-Херсон-Одеса утворюють

третій центр навколо Одеси. Цілком ясно, що таке об'єднання лінією районів було кроком вперед в розумінні координації дій, але воно було всеж недостатньо.

Розвиток революції на Україні, її складне клясове і національне переплетення настійно вимага об'єднати більшовицькі організації у всеукраїнському маштабі й утворити всеукраїнський партійний центр. Відсутність єдиного партійного центру гальмувала боротьбу українських більшовиків проти усіх ворогів революції, особливо, за наявности організаційного центру української буржуазії та куркульства — Ц. Ради.

Отже, доконечність об'єднання більшовицьких організацій у всеукраїнському маштабі й утворення всеукраїнського керівного партійного центру була особливо сильно визнана за моменту, коли контрреволюційним силам, що об'єдналися навколо Центральної Ради, треба було протиставити централізовану організацію революційних і партійних сил у всеукраїнському маштабі.

Завдання скликати всеукраїнську партконференцію стояло давно перед керівними партпрацівниками України (Київ, Полтава та інш.), але остаточно ця думка визріла після жовтневого перевороту. Ось як про це розповідає один із активних керівних партробітників Київщини тов. Кулик:

„У кінці липня 1917 року в Києві зібралась обласна південно-західня конференція РСДРП більшовиків і на цій конференції уже виникло питання про скликання всеукраїнської партійної конференції. А, проте, це питання виникло приватнім чином, висловлювали міркування окремі учасники конференції, але постанови на це не ухвалювали і не визначали терміну скликання цієї майбутньої всеукраїнської конференції. Взагалі в практичній площі питання про всеукраїнську конференцію не ставилося.

Це питання виникло трохи пізніше. По жовтневих подіях, по жовтневих повстаннях у Києві, тому що тільки-но жовтневі повстання довели нам, як багато важитиме в українській революції національний рух, і підходити до питання про владу в Києві так, як в Калузі і Тамбові, було неможливо. Жовтневе повстання і фактичний стан речей довели нам те, що питання про владу на Україні треба ставити в загально-українському маштабі, а раз так, то потрібне і загально-українське партійне об'єднання і загально-українська партійна керівна організація.[1]

З ініціятиви Південно-західнього комітету й скликано Всеукраїнську партійну конференцію 16 (3) грудня 1917 року.

На конференції було присутніх 54 делегати, з них 47 з ухвальними голосами і 7 дорадчими. На конференції були репрезентовані такі організації:

---

[1] Стенограми вечора спогадів про І Всеукраїнську конференцію більшовицьких організацій України, зм. 3, стор. 1, Істпарт ЦК КП(б)У.

Київська губерня репрезентувала 8 організацій — делегатів 23, на число членів організації 5.865;

Катеринославська — одну організацію — Катеринославську — 1 делегат на 4.000 чл.;

Херсонська — одну організацію—Лисаветградську—1 делегат;

Чернігівська — 5 організацій — 6 делегатів, число членів організацій — 2.556;

Полтавська — 2 організації — 6 делегатів, число членів—2.700;

Волинська — 1 організацію — Житомирську — 1 делегат на 150 членів організації;

Подільська — 3 організації—6 делегатів на число членів —1.950.

Крім того були репрезентовані Заамурський залізничний батальйон — 1 делегат на 500 членів і 3-й Тепловізний батольйон— 1 представник на 300 членів партії.

Отож, на з'їзді репрезентовано 22 організації від 7 губерень та 2 військові організації окремих військових частин; всього 24 організації, числом членів понад 18.000.[1]

Як бачимо, краще всього були репрезентовані організації Південно-західнього краю (Київщина, Чернігівщина й Поділля). Ясно, що тут у цих губернях більше відчувалася сила і вплив буржуазної Ради і відчувалась більша потреба об'єднати всі сили більшовиків для боротьби з нею. Далеко не в такій достатній мірі брали участь пролетарські організації Лівобережжя у створенні всеукраїнського об'єднання.

Якщо Київщина дала 23 делегати від 8 організацій (Київ, Білоцерківщина, Брусилівський, Козятинський, Радомиський, Фастівський, Ходорківський та Черкаський райони), Чернігів — 6 делегатів від 5 організацій (Чернігівська організація, Клинцівська, Конотіпська, Ново-Зибківська та Сосницька), то такі промислові центри як Катеринослав, Харків, Донбас були дуже слабо репрезентовані.

Крім того тут виявилась певна недооцінка національного питання, його ваги в революції на Україні від деякої частини більшовиків Донецько-Криворізького краю: вони не визнавали Донецько-Криворізький край частиною України, весь час прагнули відокремитися від України та приєднатися до РСФРР.

Це пояснюється тим, що більшовики Донецько-Криворізького краю, маючи свого головного ворога — Донську контрреволюцію, скупчували свої сили і всю увагу в основному на боротьбу проти неї.

---

[1] На вечорі спогадів відповідальних працівників України, учасників грудневої партконференції, деякі товариші встановили, що на конференції була присутня делегація робітників з Юзівки; деякі стверджують, що делегатом був також тов. Яковлев-Епштейн від Катеринослава; дехто зазначає, що з Одеси був тов. Хмельницький або Воронський. Остаточно цього не з'ясовано. Тому ми подаємо тільки представництво тих міст, які зазначені в протоколі конференції.

Треба взагалі відзначити, що деякі учасники конференції, прикладом, Александров, теж недооцінював важливости цієї конференції. Підтримуючи пропозицію Бош розпустити конференцію у зв'язку з загрозою від Центральної Ради розігнати її, Александров мотивував її так:

„Партійний з'їзд не має такого важливого значення, оскільки тут не репрезентовані промислові центри — Харків, Миколаїв, Одеса та інш., тому конференцію треба розпустити і обрати групу для керівництва з'їздом Рад“.[1] Цю пропозицію підтримував і П'ятаков: „Нема рації провадити далі з'їзд — говорив він. — Нам на з'їзді Рад однак не вдасться розколоти“ (делегатів з'їзду Рад — Х. М.). Інші же делегати наполягали, що: „З'їзд треба провадити далі, бо ж він повинен дати керівні вказівки провінції. Треба вжити конспіративних заходів. Треба обміркувати питання про норму представництва на з'їзд Рад, зорганізувати більшовицьку фракцію й провадити напружену роботу серед делегатів“. Більшість делегатів зрозуміла важливість та значення цієї конференції і брала активну участь в обговоренні всіх основних корінних питань пролетарської революції на Україні, і, зокрема, питання про об'єднання партійних сил.

На порядок денний поставлено найважливіші питання пролетарської революції на Україні: 1) доповідь з місць; 2) ставлення до Центральної Ради; 3) про центральну владу на Україні; 4) Українські Установчі збори й плятформа партії; 5) про роботу в країні і краєвий орган; 6) аграрне питання. Але не всі питання обговорено в такому порядкові: питання про Установчі збори об'єднано з питанням про Центральну Раду, аграрне питання зовсім зняли. Нарада, крім того, обговорила ультиматум Раднаркому РСФРР до Центральної Ради, про який дізналися українські більшовики лише на самій конференції.

Доповідь з місць дають, хоч неповну, але деяку уяву про стан більшовицьких організацій того часу. Річ у тому, що доповіді з місць подавалось скорочено через те, що насувалася загроза зриву конференції від Центральної Ради. Отож, обговоривши, вирішили конференцію провадити далі, але скоротити порядок денний і не обговорювати доповідей з місць. Всеж із тих доповідей, що їх заслухано на конференції, можна скласти певну уяву про стан окремих більшовицьких організацій України, що були репрезентовані на конференції.

Делегат Катеринославу тов. Валявко подає таку картину стану Катеринославщини. Всі робітники й солдати залоги на стороні більшовиків, але бракує зброї. Влада фактично в руках Рад робітничих депутатів; Центральна Рада не має великого впливу. На з'їзді Рад, що відбувся після жовтневого перевороту,

[1] „Летопись Революции“ № 5 (20). стр. 71, 1926 г.

більшість меншовиків та есерів не визнала влади Раднаркому а заявила про підкорення владі Центральної Ради. Більшовики не увійшли до бюра, обраного на з'їзді, і утворили самостійний Військово-Революційний комітет. Не зважаючи на те, що в Донбасі відчувався деякий вплив меншовиків та есерів, більшість робітників, матросів та солдатів-кавалеристів, числом до 5.000 чоловіка, всі на стороні більшовиків. В Луганському — Міська дума і Ради робітничих депутатів у руках більшовиків.

Загальний висновок з доповіді катеринославського делегата такий: на Катеринославщині Рада виявила мало діяльности. Більшовики мають підтрим від українського полку, що прибув із Пітера; комітет полку більшовицький і спрямовує свої виступи проти Центральної Ради. Так само комітет залізничників у руках більшовиків, дарма, що представники Ц. Ради роблять спроби розколоти залізничників.

Делегат Валявко додав ще, що на Катеринославщині виходять три більшовицькі газети — „Звезда", Солдатский Голос" і „Известия". Партійна організація налічує понад 4.000 чоловіка, до Установчих зборів обрано 4 більшовицьких депутатів.

Так міцніли й зростали сили більшовиків на Катеринославщині, що готувалися до збройної боротьби проти контрреволюційної Центральної Ради, проти контрреволюційних загонів Каледіна, за встановлення диктатури пролетаріяту[1].

Доповідач з Полтави констатував кволість партійної роботи на Полтавщині. У Кременчуці, наприклад, до серпня не було окремої більшовицької організації, а більшовики працювали в одній організації з меншовиками. Після розколу більшовицька організація налічувала 900 членів. У Виконавчому Комітеті Рад переважають більшовики; на з'їзд Рад більшість делегатів обрали більшовиків; на виборах до Установчих зборів більшовики дістали понад 5.000 голосів.

Полтавська організація існувала, як об'єднана з меншовиками, до вересня; у вересні відбувся розкол і більшовицька організація налічує 600 членів. Більшовики Полтавщини провадять велику роботу серед залізничників, а також серед селянства у 5 повітах. До Установчих зборів від Полтавщини пройшло 4 більшовики. Влада фактично в руках Ради робітничих депутатів, але Ц. Рада надіслала своїх секретарів для організації своєї влади й українізації залоги. Залізнична організація на стороні більшовиків, декрет Раднаркому про землю запроваджують через земельні комітети. Організовано Червону ґвардію з чималим числом зброї; видають „Известия Совета Революции" з гаслами більшовицькими і ліво-есерівськими, а також щотижневу більшовицьку партійну газету „Молот"[2].

[1] „Летопись Революции" № 5 (20) стр. 67, 1926 г.
[2] Там само, стр. 68-70.

Делегат Чернігівщини констатує, що більшовики провадять роботу переважно на селі; переобрання Рад дали успіхи більшовикам. В Конотопі влада в руках Рад; у Клинцях, під тиском мас, місцева Рада примушена була взяти владу й здійснювати контролю над виробництвом. На селі працюють селянські спілки, які раніше мали великий вплив на людність, але після того, як оголошено універсал Центральної Ради, відбувся відхід тої частини селянства, що досі йшла за Ц. Радою, і значно зріс вплив більшовизму. Невеликі партійні організації є в Новозибковому, Семенівці — по 50 чол; у Клинцях — 500 чол., у Шістці існує велика організація, що нараховує 2472 чоловіка, з яких солдатів — 1.500 чол. Отак проходив процес організації більшовицьких сил і зміцнення влади Рад на Чернігівщині [1].

Більше доповідей з місць не заслуховано, але з цих окремих доповідей ми бачимо загальний зріст більшовицьких сил, загострення боротьби з Центральною Радою за завоювання влади Рад.

У зв'язку з заявою т. Бош про наміри Центральної Ради розігнати партконференцію, вирішили прискорити роботу конференції, виробити тактику для з'їзду Рад, що проходив у той час, і обрано комісію з 7 чоловіка для керівництва з'їздом: Бош Аусем, Гамарник, Затонський, Лаврентій, П'ятаков, Шахрай.

Конференція проходила в напівлеґальних умовах: для засідання доводилося міняти місце зборів, ховаючись від Центральної Ради.

Ось як малюють видатні керівні працівники більшовицьких організацій України напружений стан і умови, в яких проходила робота конференції.

Тов. Затонський так про це розповідає:

„Було одно засідання у палаці, ми цього дня двічі збиралися, потім другого разу у нас була нарада вже в ЦБ (Центральне бюро професійних спілок пролетаріяту) і ще ми збирались у палаці, при чому, коли останній раз зібрались, то настрій був такий — чи не оточують палац, і я пам'ятаю, що я із президії виходив, оглядав навколо палац, чи не виставлено варту із гайдамаків від Центральної Ради. Але цього не сталось, ми постарались конференцію якомога скоріше закінчити. Здається, що звідти ми перейшли знову до ЦБ, але добре не пам'ятаю" [2].

Другий делеґат відзначає, що „на партійну конференцію ми попали в досить незручний момент: цього дня якраз Центральна Рада роззброїла всі по-радянському настроєні більшовицькі частини (це був 3-й Авіяційний парк 41 Мортирної дивізії), і тоді ж чекали на арешт більшовицького комітету. Підходячи до палацу, де в кімнаті № 9 містився Київський комітет, ми побачили, що під'їжджає вантаговіз з юнкерами, і затримались при

---

[1] „Летопись Революции" № 5 (20), стр. 70 1926 г.
[2] Стенограма спогадів, зм. 9, стор. 1

вході. Нарешті, ми вирішили — одному увійти і залишитися, а другому повернутися й повідомити про це в Полтаву. Ця роля випала на тов. Шахрая. Я увійшов до палацу, але в коридорі здибався з Дорою Іткінд, яка заявила, щоб ми звільнили це приміщення і убрали архів, бо з хвилини на хвилину чекаємо на арешт. Ми пішли і не пам'ятаю уже де зустрілись з останніми товаришами Київського комітету, але після цього — арешту не сталося. Що визначало присутність вантаговоза і кого він повинен був заарештувати — не знаю, але конференція все ж днів через два відкрилась у цьому самому палаці"[1].

Одним із центральних питань на конференції було питання про ставлення до Центральної Ради й Українських Установчих зборів. У своїй доповіді про ставлення до Ц. Р. тов. Затонський, насамперед, зупинився на історії утворення її, розвитку та характеристиці, прийшовши до висновку, що Рада є типова дрібнобуржуазна установа"[2].

Далі т. Затонський розповідає, що в справі вимоги національного самовизначення, більшовики підтримували Центральну Раду проти Тимчасового уряду. Наприкінці жовтня більшовики склали з нею угоду, визнавши її за краєву владу, але з тим, щоб на місцях існували Ради робітничих депутатів.

Але центральна Рада стала на шлях контрреволюційної зради, порушивши цей договір. Більшовики розірвали договір з Ц. Радою. Після жовтневого перевороту Ц. Рада ухвалила резолюцію, в якій засуджувала повстання пролетаріяту в Пітері [3].

Коли розпочався бій між революційними робітниками Києва і юнкерами - оборонцями органу Тимчасового уряду — Ц. Рада вела дволику політику: вона вела переговори з штабом військової округи Тимчасового уряду і водночас постачала українським військовим частинам, які боролися на стороні більшовиків. Проте, коли більшовики перемогли, Рада не дозволила роззброїти юнкерів, пропустила їх на Дін до Каледіна боротись проти радянської влади. Центральна Рада одверто виступила проти жовтневого перевороту, проти диктатури пролетаріяту й заспілкувала з Каледіном, з контрреволюційними генералами, які скупчували свої сили проти установленої в Росії влади Рад.

Доповідач далі виклав своє ставлення до Українських Установчих зборів: він вважав, що більшовики повинні брати участь

[1] Стенограма спогадів, зм. 6, стор. 1.

[2] „Летопись Революции" № 5 (20), стр. 72, 1926 г.

[3] Тов. Затонський має на увазі резолюцію такого змісту: „Визнаючи, що влада як у державі, так і в кожному окремому краї повинна перейти до рук всієї революційної демократії, визнаючи неприпустимим перехід цієї влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів, які є тільки часткою революційної демократії — українська Центральна Рада висловлюється проти повстання у Петрограді" і буде енергійно боротись з усякими спробами піддержати бунти на Україні" („1917 год на Киевщине стр. 322).

у виборчій кампанії; встановлюючи самостійні списки. На думку тов. Затонського більшовикам треба виступити під назвою українських соціяль-демократів-більшовиків і висунути більшовицьку плятформу в аграрному питанні, в питанні робітничої контролі, провадити широку роз'яснювальну кампанію серед селянства. Треба чітко визначити більшовицьку національну програму й наші завдання щодо встановлення радянської влади на Україні.

Конференція не давала оцінки політиці київських більшовиків щодо Центральної Ради. Питання про крок Київського комітету, що склав договір з Ц. Радою про визнання її за краєву владу, надзвичайно важливе.

Бош у своїй книзі „Год борьбы" оцінює цей факт, як опортуністичну лінію від „більшости" київського комітету більшовиків, проти якого боролась „меншість" комітету, вимагаючи рішучішої політики щодо Ц. Р. Бош підкреслює, що партійна маса була також настроєна проти цієї нерішучої політики більшости комітету: „Обережна політика „правих", — пише Бош, — не зустрічала підтриму не тільки в робітничих масах, але й у більшости членів київської парторганізації. І тоді, як більшість комітету щораз більше йшла на поступки Ц. Раді і ухвалила постанову про визнання Ц. Р. за краєву владу на Україні, окремі осередки (Печерський район, переважна більшість його) вважали за потрібне провадити рішучу боротьбу з Центральною Радою[1].

Треба вважати, що визнання буржуазної Ц. Ради за краєву владу було, безумовно, помилкою київського комітету більшовиків. Коли вірна була тактика київських більшовиків, які відкидали пропозицію Бош перекинути 2-й ґвардійський корпус у Київ і розігнати Ц. Р., то, разом з тим, не можна було визнати Ц. Раду за краєву владу на Україні при умові збереження влади на місцях за Радами.

Завдання більшовиків повинно було полягати в тому, щоб офіціяльно не визнати Ц. Раду за краєву владу, провадити роботу у викриванні її буржуазної політики перед масами, мобілізувати робітників і селян для наступної збройної боротьби проти контрреволюційної Центральної Ради.

Конференція не дала оцінки лінії комітету щодо визнання Ц. Ради за краєву владу. Хоч Бош стверджує, що на грудневій партконференції Горвіц виступив із контр-доповіддю, доводячи правильність політики визнання Ц. Ради за державну владу на Україні, хоч вона стверджує, що партійна конференція засудила позицію більшости київського комітету щодо Центральної Ради, одначе, у протоколах конференцій, що до нас дійшли, ніяких матеріялів у цьому питанні немає.

[1] Е. Бош „Год борьбы", стр. 49. Изд. М.-Л. 1925 г.

Дебати на доповідь тов. Затонського показали, що більшість делеґатів правильно оцінили характер Центральної Ради[1]. Всі делеґати визнали, що Ц. Рада, своїм соціяльним змістом, є орган буржуазії, яка ошукує селянські й інші дрібно-буржуазні маси. Делеґати обстоювали ту думку, що треба нещадно викривати справжній контрреволюційний характер Ц. Ради; вирвати із під її впливу селянські маси, які ще йдуть за нею, не розуміючи її справжнього контрреволюційного характеру.

Резолюція, що її ухвалила конференція, констатує, що Центральна Рада є орган буржуазії, яка „своєю політикою грає на руку контрреволюції", що вона... „ховаючись за національними гаслами, усякими способами опирається проти запровадження в життя революційних заходів, яких вимагають широкі народні маси, усякими способами бориться, щоб зберегти буржуазний лад на Україні. Всі контрреволюційні елементи гуртуються навколо Центральної Ради, керівники якої вдаються у прямі переговори з контрреволюцією, і в момент рішучого бою між робітничою клясою й Каледіном стають на стороні останнього.

Ставши на цей шлях, теперішня Рада об'єктивно сповзатиме в обійми контрреволюції, все упертіше боротиметься проти вимоги робітників і найбідніших селян. Виходячи із цих засад, краєвий з'їзд РСДРП (більшовиків) заявляє, що, викриваючи реакційну шовіністичну політику Ради, яка затемнює клясову свідомість пролетаріяту, партія всіма заходами боротиметься проти теперішнього складу Центральної Ради й намагатиметься на Україні, як і по всій Росії, утворити справжню революційну владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів"[2].

---

[1] Цікаво відзначити позицію Зінов'єва, його ставлення й оцінку Центральної Ради Напередодні конференції відбулася нарада київських партійних працівників, делеґатів конференції, з Зінов'євим, який проїздом із відпустки (з Лисаветграду) перебував декілька день у Києві. Зінов'єв був дуже здивований різкою характеристикою, яку давали українські більшовики Центральній Раді, кваліфікуючи її діяльність як контрреволюційну.

„Нам, — заявив Зінов'єв, — становище на півдні Росії уявлялося зовсім в іншому вигляді. Я повинен сказати, що ми були дуже щирі, коли на заводах Петрограду виступали з заявами такого змісту: нехай посміє Каледін виступити — Центральна Рада, ця революційна влада українських робітників і селян, надішле проти нього 100.000 армію" (із матеріялів стенограми спогадів). Тут Зінов'єв свою опортуністичну оцінку Центральної Ради видавав за думку Центрального Комітету партії.

Таке ставлення Зінов'єва до буржуазної Центральної Ради „закономірно" виходило із всієї опортуністичної концепції Зінов'єва — Каменєва до жовтневого перевороту і після захоплення влади, з їхнього гасла „єдиного соціялістичного уряду" (як відомо і Центральна Рада висунула таке гасло, засудивши захоплення влади більшовиками). Між тим, керівники партії Ленін і Сталін давали правильну, яка докорінно відрізнялася від оцінки Зінов'єва, оцінку характеру й політики Ц. Ради. Ці оцінки ми неодноразово подаємо в даній статті.

[2] „Летопись Революции", № 5 (20) стр. 86, 1926 г.

Огже, ми бачимо, що груднева партконференція 1917 р правильно, за Леніном, оцінила характер Центральної Ради. В проєкті маніфесту до українського народу Ленін писав:

„Ми обвинувачуємо Раду в тому, що, ховаючись за національними фразами, вона провадить двозначну буржуазну політику, яку Рада давно вже проявила, не визнаючи Рад і радянської влади на Україні (між іншим, на вимогу Рад України негайно скликати краєвий з'їзд Українських Рад — Рада відмовилась). Ця двозначна політика, що позбавляє нас можливости визнати Раду і, як повновласного представника трудящих та експлуатованих мас Української Республіки, довела Раду в найостанній час до кроків, які визначають розрив будь-якої можливості угоди.

Такими кроками стали, поперше, дезорганізація фронту.

Рада переміщає та відкликає *односторонніми* наказами українські частини з фронту, руйнуючи, отож, єдиний загальний фронт *до* розмежування, здійснимого лише організованою згодою урядів обох республік.

Подруге, Рада розпочала роззброювати [руське] радянське військо, що перебуває на Україні.

Потретє, Рада подає підтримку кадетсько-калединській змові й повстанню проти радянської влади. Посилаючись свідомо брехливо на автономні нібито права „Дону й Кубані", прикриваючи цим калединські контрреволюційні виступи, які йдуть у розріз із інтересами й вимогами величезної більшости трудового козацтва, Рада пропускає через свою теориторію військо до Каледіна, *відмовляючись пропускати військо проти Каледіна.*

Стаючи на цей шлях нечуваної зради революції, на шлях підтримки найлютіших ворогів як національної незалежности [нації] народів Росії, так і Радянської влади, ворогів трудящої й експлуатованої маси, кадетів і калединців, Рада примусила б нас оголосити, без жодних вагань, війну їй, навіть коли б її було вже цілком формально визнано як безперечний орган вищої державної влади, незалежної буржуазної республіки української" [1].

У питанні про Українські Установчі збори конференція ухвалила брати активну участь у виборчій кампанії, висуваючи самостійного списка й самостійну плятформу. Всі члени партії повинні провадити чітку-пролетарську політику, викриваючи дрібнобуржуазний контрреволюційний напрямок національ-„соціялістичних" партій і пропагуючи та борючись за ідею утворення влади Рад на Україні. Партія наполягає на потребі надати всім робітникам і солдатам виборчих прав до Установчих зборів.

Ця вимога пояснюється тим, що Центральна Рада намагається позбавити права участи у виборах робітників, що прийшли з Донбасу, та солдат з неукраїнізованих військових частин. Важли-

[1] Ленинский сборник XVIII, стр. 61—62.

вим моментом плятформи більшовиків до Установчих зборів була вимога права відкликати депутатів, що не виправдовували довір'я маси, яка їх обрала.

Таким чином, груднева партконференція виробила витриману більшовицьку плятформу і для виборчої кампанії до Установчих зборів і для мобілізації мас навколо більшовицьких гасел— установлення диктатури пролетаріяту на Україні.

Найважливішим питанням на з'їзді було — *питання про організацію центральної влади на Україні*. Цілком ясно, що виразна чітка лінія більшовицьких організацій України в питанні про утворення самостійної радянської республіки на Україні і організації центральної влади мали величезне значіння в справі перемоги пролетарської революції на Україні. Тільки здійснення ленінської національної програми могло по-справжньому розв'язати справу визволення українських трудящих мас із під національного гноблення. Тільки ясна чітка лінія в національному питанні як і в інших питаннях пролетарської революції сприяла завоюванню на сторону більшовиків, на сторону пролетарської революції дрібно-буржуазних селянських мас.

Тому партія й вела нещадну боротьбу проти великодержавництва, проти недооцінювання важливости утворення самостійної радянської республіки. Більшовицькі організації України, під керівництвом ЦК РКП(б), Леніна й Сталіна провадили борьбу проти відосередкових тенденцій частини донецько-криворізьких більшовиків, які тримали курс на відокремлення Криворізько-Донецького басейну від України, проти деяких керівників інших більшовицьких організацій України (Бош, П'ятаков, Аусем та інш.), які заперечували доконечність утворення самостійної радянської республіки.

На грудневій (1917 р.) конференції більшовицьких організацій на Україні проти створення центральноі влади на Україні виступав цілий ряд активних діячів-більшовиків. Тов. Бош—доповідач у цій справі — боронила свої старі опортуністичні, а по суті люксембурґіянські погляди на національне питання, проти яких весь час боролися Ленін і вся партія.

Бош обстоювала ту позицію, що „за епохи фінансового капіталу національний рух перестає бути революційним... На Україні він не є народній... Відповідаючи на національне питання „правом націй на самовизначення", ми штовхаємо пролетаріят в обійми імперіялістичної буржуазії".[1]

„Націоналізм,— говорить Бош,— не слід вибивати націоналізмом же... слід звертати увагу на клясову боротьбу". Бош, таким чином, протиставила клясову боротьбу національній.

---

[1] „Летопись Революции" № 5 (20), стр. 76, 1926.

„Основні засади: імперіялістична буржуазія використає національний рух, підмінюючи клясову боротьбу на національну, тому завдання с-д. відкривати очі пролетаріятові на суть клясової боротьби, а не боротись проти *націоналізму націоналізмом*“[1].

Отже, тов. Бош виступила проти утворення самостійної радянської республіки на Україні Тут Бош виявила свою антиленінську позицію в національному питанні, тут проявилась її давня боротьба проти ленінського гасла „право нації на самовизначення аж до відокремлення“.

Тов. Валявко твердив, що „відокремлення України від Росії утворює лише антагонізм“.

„Ми, інтернаціоналісти, обстоючи об'єднання всіх держав, не можемо дотримувати позиції утворення окремих націй. Тепер за соціялістичної революції національне питання треба розв'язати по-іншому. Наша програма в національному питанні віджила свій вік і не годиться для теперішніх умов“.

Другий делеґат Яусем у своєму виступі заявив:

„Багато у нас було засад, які були революційними, а згодом ставали реакційними. Так було і з національним самовизначенням“.

Отож, всі ці товариші виявили свої опортуністичні, антиленінські, люксембурґіянські погляди на національне питання і не зрозуміли ваги національного питання, його правильного розв'язання для перемоги пролетарської революції на Україні. Однак, більшість конференції на чолі з т. т. Затонським, Горвіцем правильніше розв'язували це питання. Вони обстоювали гасло „права націй на самовизначення“, вони настоювали на доконечності вирвати дрібну буржуазію із під упливу дрібно-буржуазних націоналістичних партій.

Так, тов. Горвіц заявив:

„Треба висунути гасло „право націй на самовизначення“, але тактика пролетарської партії в країнах, де імперіялізм економічно-агресивний, повинна відрізнятися від тактики в пригноблених країнах. Поперше, нам треба підкреслювати, що ми не заінтересовані в національному пригнобленні і тим самим утягувати пригноблену націю в боротьбу з капіталом; подруге, ми повинні в кожному окремому випадку доводити, що вигідно для пролетаріяту й закликати його до боротьби проти його власної буржуазії... треба висувати на перший плян економічні питання. Політичну федерацію ми можемо визнати, а економічну, яка є регресом, ми не можемо. Утворюються краєві радянські органи — це політична федерація. Ми не повинні агітувати за ідею федерації, а якщо її захоче сам народ, ми безумовно, визнаємо її“[2].

---

[1] „Летопись Революции“ № 5 (20) стр. 78, 1926 г.
[2] Там само, стр. 77.

В результаті дискусії, у боротьбі проти опортунізму в національному питанні, груднева партконференція визнала за потрібне утворити самостійну українську радянську республіку — „Признание факта украинской республики“ [1] — і принцип федерації.

Ці постанови конференції багато важили у справі завоювання селянських і дрібно-буржуазних мас під прапор більшовизму для перемоги пролетарської революції. Ця постанова, що її ухвалила конференція, наближалася до відповідних Ленінових вказівок і директив щодо українського питання. Ось що писав Ленін:

„... ми, Рада Нар[одніх] Ком[ісарів], визнаємо Народню Українську Республіку, її право цілковито відокремитися від Росії або вступити в договір з Російською республікою про федеративні та всякі інші взаємини між ними.

Все, що стосується національних прав і національної незалежности українського народу, визнаємо ми, Рада Нар[одніх] Ком[ісарів)], зразу ж, не обмежуючи й безумовно“ [2].

У зв'язку з загостренням боротьби проти Ц. Ради ще більше відчувалась гостра потреба консолідації всіх більшовицьких сил і об'єднання їх в одну організацію. Тому, це питання про утворення всеукраїнського партійного об'єднання було одно з найважливіших питань конференції.

Доповідач у цьому питанні правильно зв'язав питання про утворення всеукраїнського краєвого об'єднання з більшовицьким ставленням до національного питання. Якщо ми висуваємо гасло „самовизначення нації“, а „...українська нація самовизначилась у форму державної республіки, то ми її, звичайно, повинні визнати. Ми повинні обстоювати радянську федерацію й організувати краєву радянську Раду. Ми і партія повинні у зв'язку з цим побудувати відповідно та організувати краєвий партійний центр, який керуватиме на Україні“ [3].

Доповідач висуває принципи централізованої побудови організації за територіяльною ознакою, а не за національною. Крім того, доповідач запропонував змінити назву соціял-демократію на комуністичну партію через те, що цю саме назву соціял-демократів носять і соціял-зрадники — меншовики.

Проти ідеї доконечности організувати об'єднаний керівний партійний центр виступив цілий ряд делеґатів. Особливо різко виступали проти цієї ідеї Бош і Александров. Так, Александров заявив:

„Я дивуюсь, коли могла виникти така єретична думка про перейменування партії“.

---

[1] „Летопись Революции“ № 5 (20) стр. 78.
[2] Ленинский сборник XVIII, стр. 61.
[3] „Летопись Революции“ № 5 (20), стр. 79, 1926 г.

А Бош, ще рішучіше заперечуючи можливість організації на Україні окремої партії, заявила:

„На Україні ми не можемо організувати окремої партії. Тоді як ми йдемо до соціялізму — справжнього об'єднання пролетаріяту — смішно говорити про організацію національної партії". Вони виступали різко проти перейменування партії с.-д. України, вбачаючи в цьому організацію національної партії і „поступку націоналізмові". Ці товариші, що боронили свої люксембурґіянські позиції і в національному питанні, абсолютно не розуміли потреби утворення міцного партійного центру на Україні, єдиної територіяльної організації, покликаної за найскладніших умов української дійсности керувати пролетаріятом і мільйонними масами трудящого селянства в боротьбі за перемогу Жовтня на Україні.

Більшість конференції стояла на правильній позиції (Затонський, Горвіц), обстоюючи ленінський принцип будівництва партії за територіяльним принципом.

„т. т. Бош і Александров бились у розчинені двері, — говорив на конференції тов. Горвіц, — ніхто не говорив про організацію національної партії. Говориться про організацію територіяльну, на зразок латиської, польської соціяль-демократії і т. д.

Соціяль-демократія України буде районна організація РСДРП[1].

Конференції довелося також повести рішучу боротьбу і з ухилом у сторону націоналізму, особливо щодо пропозиції Шахрая назвати партію „Українська комуністична партія".

Делеґат конференції Козюра так характеризує позицію Шахрая:

„Я можу так характеризувати Шахрая. Пам'ятаю його погляд про доконечність організації самостійної, саме української соціяль-демократичної партії більшовиків із своїм власним Центральним Комітетом, який в будьякій мірі не підлеглий ЦК РКП і московським товаришам, що він, мовляв, діє в умовах селянської національної України з глибоко-виявленим націоналізмом і повинен діяти самостійними шляхами, і розвиток революції тут зовсім інакший, тому партія повинна бути відмінною, ніж в Росії і повинна носити національний характер, повинна увібрати в себе ці настрої широких мас, оскільки робітнича кляса у нас була не особливо велика"[2].

Конференція на основі боротьби на два фронти проти опортунізму в національному питанні—проти люксембурґіянства і проти ухилу в сторону націоналізму—вирішила назвати українську орга-

---

[1]. „Летопись Революции" № 5 (20), стр. 81, 1926 г.
[2]. Стенограма спогадів, зм. 18, стор. 1.

нізацію „РСДРП більшовиків — соція ль - демократія України“ і обрати головний комітет[1].

Характеристично, що після ухвали резолюції про утворення всеукраїнського партійного об'єднання, 14 делегатів конференції подали протест проти перейменування партії на РСДРП(б) України і заявили, що на найближчому з'їзді вони поставлять питання про перегляд цього неправильного на їхню думку, вирішення. Одначе, боротьба навколо питання про утворення партійного об'єднання, боротьба на два фронти проти великодержавницького ухилу й ухилів у бік націоналізму сприяла тому, що конференція виробила правильне вирішення. Утворення всеукраїнського об'єднання на правильних більшовицьких принципах має величезне історичне значення на шляху зростання й загартування могутньої КП(б)У.

Груднева партійна конференція 1917 р., що проходила водночас із Всеукраїнським з'їздом Рад робітничих та солдатських депутатів, мала своїм завданням виробити тактику в корінних питаннях революції, які обговорювано на з'їзді.

Ультиматум, що його надіслав Раднарком РСФРР, ще більше підсилив агітацію керівників Центральної Ради проти більшовиків. З цього часу вони починають широкий наступ проти українських більшовицьких організацій. Грудневій партконференції довелося обміркувати також і ультиматум, що його надіслав Раднарком РСФРР Центральній Раді. Ультиматум був викликаний тією зрадницькою контрреволюційною ролею Ц. Р., яка заспілкувала з Каледіном, пропускаючи білогвардійські частини на Дін і відсилаючи до Росії неукраїнізовані частини. Конфлікт між Ц. Радою і Раднаркомом РСФРР почався, як ми бачили раніше, з самого жовтневого перевороту, коли Ц. Рада ухвалила резолюцію, в якій засуджувала жовтневий переворот у Петрограді.

Вся та контрреволюційна політика Центральної Ради проти радянської влади примусила Раднарком поставити ультиматум такого змісту:

„1. Чи зобов'язується Рада відмовитись від спроб дезорганізації спільного фронту?

2. Чи зобов'язується Рада не пропускати далі без згоди верховного головного командувача будь - яких військових частин, що йдуть на Дін, Урал або в інші місця?

3. Чи зобов'язується Рада допомагати революційному війську у справі їхньої боротьби проти контрреволюційного кадетсько-каледінського повстання?

[1]. До складу Головного комітету обрано: В. П. Затонського, Лапчинського, Кулика, Горвіца, Аусема, Шахрая, Александрова, Гріневича і Бош, кандидати: Люксембург, Гамарник, Гальперин, П'ятаков.

4. Чи зобов'язується Рада припинити всі свої спроби роззброєння радянських полків та робітничої Червоної ґвардії на Україні і повернути негайно зброю тим, у кого її віднято?

Коли ж не одержимо задовільної відповіді на ці питання протягом — 48 годин, Рада народніх комісарів вважатиме Раду в стані відкритої війни проти радянської влади в Росії й на Україні" [1].

Свою лицемірну політику спілки з кревними ворогами пролетарської революції керівники контрреволюційної Центральної Ради прикривали прапором національного самовизначення. Пропуск білоґвардійців до Каледіна вона лицемірно пояснювала тим, що вона боронить принцип самостійности кожної нації. На обвинувачення Раднаркому в тому, що вона допомогає Каледінові, пропускаючи білоґвардійські загони на допомогу йому, генеральний секретаріят дав таку відповідь:

„Щождо другого питання про пропуск частин через територію Української Народньої республіки, то генеральний секретаріят посідає цілком певну позицію: він визнає право на самовизначення кожної національности або области аж до відокремлення; тому нав'язувати Великоросії, Донові, Уралові, Сибирові, Басарабії, або комусь іншому, своє розуміння політичного керування, генеральний секретаріят не знаходить за логічне й можливе; не вважає за правильне допомагати одній області, нав'язувати її розуміння й поготів (очевидячки, нав'язувати її розуміння іншим областям)" [2].

Для більшовиків України стало очевидним, що боротьба загострюється і що вона веде до збройної боротьби. І питання про контрреволюційну поведінку Ради, про взаємини радянського уряду РСФРР з Центральною Радою, питання про тактику більшовиків України щодо встановлення всеукраїнської влади Рад та повалення контрреволюційного уряду Центральної Ради й було предметом дебатів на конференції.

В обговоренні „ультиматуму" виявилися також розходження в питанні про темпи розвитку пролетарської революції на Україні. Всі делегати конференції визнали ультиматум Раднаркому правильним. Тов. Александров висловив цю думку так:

„З приводу ультиматуму жодних незгод не може бути. Погляд народніх комісарів правильний. Тут Центральна Рада провадить певну меншовицько-есерівську політику. Ультиматум народніх комісарів і викликаний цією політикою, він є як неминучий наслідок контрреволюційних дій Ради. Рада, на чолі з генеральним секретаріятом, у тісній спілці з Каледіном, піднесла прапор

---

[1] „Летопись Революции" № 2 (11) стр. 60, 1925 г., ст. „К истории конфликта между Совнаркомом и Центральною Радой".

[2] Там само, стр. 62.

проти революції. Ультиматум і є урахуванням практичних кроків народніх комісарів у справі боротьби з буржуазною контрреволюцією"[1].

Цю позицію визнали всі делеґати. Але сперечання зчинились у питанні про своєчасність ультиматуму. Тут виявилась неправильна оцінка деяких товаришів революційних перспектив на Україні, деяка невіра в можливість для партії вести за собою селянські маси проти контрреволюційної Ц. Ради. Той самий Александров, що правильно зазначав характер Центральної Ради і правильність ультиматуму, заявляв:

„Ультиматум несвоєчасний, його можна було б поставити 28 жовтня, коли за ними було військо, а тепер Рада пустила глибокі коріння і треба було виждати, доки ця віра в Раду згине в українського народу. Розкол в українських масах уже розпочався, а ультиматум загрожує його припинити. Нам доводиться воювати майже проти всього українського народу, а не проти Ради"[2].

Отже, деякі товариші виявили недооцінку революційних перспектив на Україні, переоцінили сили і вплив контрреволюційної Ц. Ради на маси, не вірили в можливість відриву селянських мас від Центральної Ради на сторону більшовиків для боротьби за радянську Україну.

Але вся маса делеґатів визнала за своєчасний цей ультиматум. Так і тов. П'ятаков визнавав, що:

„Ультиматум неминучий — іншого виходу нема й бути не може. Коли б не було ультиматуму, то контрреволюція посилилась би: Рада з'єдналась би з Каледіном і вдарила на Росію. Раз Рада буржуазна влада, то революційна Росія не може бути з нею у спілці. Крок народніх комісарів правильний і логічно неминучий. Війна, безумовно, тяжка, але відволікати її не можна"[3].

Тов. Люксембург визнав, що:

„Ультиматум не був поспішний, він своєчасний. Роззброєння військових частин ні за яких умов не припустиме — і треба було протидіяти цьому реальною військовою силою. Ультиматум потрібний — і його нам треба санкціонувати"[4].

Другий делеґат тов. Зайцев правильно зазначив, що:

„Вся відповідальність падає на Раду. Національні гасла, під якими Рада веде за собою селян, не мають економічного змісту. Війна неминуча. Ми повинні підтримати народніх комісарів".

Отже, в боротьбі проти неправильних оцінок клясового характеру Центральної Ради, недооцінки сил пролетарської революції, темпів її визрівання, груднева партконференція дала пра-

[1] „Летопись Революции" № 5 (20), стр. 83, 1926 г.
[2] Там само, стр. 84.
[3] Там само.
[4] Там само, стр. 84.

вильну оцінку становища й перспектив дальшого розвитку революції на Україні й ухвалила правильну резолюцію щодо ультиматуму Раднаркому.

В резолюції про ставлення до ультиматуму Раднаркому груднева партконференція дає правильну оцінку характеру Ц. Ради, як органу буржуазії, що в спілці з контрреволюційним генералом Каледіном веде контрреволюційну боротьбу проти радянської влади, що веде залаштункові переговори з каледінським урядом про утворення нібито „соціялістичного“ уряду в Росії, що пропускає козаче військо на допомогу Каледінові, що не пропускає революційного війська для боротьби з Каледіним, що веде шалену боротьбу проти революційних робітників, селян і солдат. В резолюції політику Центральної Ради кваліфіковано так:

„... нечувана зрада робітничу та селянську справу всієї Росії й України виявилася далі в саботуванні Центральної Ради та її генерального секретаріяту в справі боротьби Ради Народніх Комісарів за мир, боротьбу, за який лицемірно написала на своєму прапорі Ц. Рада та її генеральний секретаріят.

Ватажки Центральної Ради й генерального секретаріяту, ватажки українських с-р. та с-д. фатально пішли протоптаною стежкою меншовиків та правих есерів, шляхом угодовства, шляхом запроданства, зради справі робітничих і селянських мас.

Ці ватажки прикривають і допомагають контрреволюції, що притаїлась під їхнє крило, зберегти старий лад у армії, залишають солдат у руках контрреволюційного офіцерства. Ультиматум Ради Народніх Комісарів стався наслідком цієї зрадницької тактики ватажків українських с-д. та с-р. Не українському народові, а контрреволюції, яка притаїлась і ховалась за генеральним серктеріятом, оголошено війну. Українським робітникам, солдатам і селянам не загрожує потоптання їхніх прав, а, навпаки, визволення від смертельної небезпеки і для їхньої справи.

Тому з'їзд РСДРП (більшовиків) закликає українських робітників, солдат і селян об'єднатись з робітниками, солдатами й селянами інших частин Росії, щоб разом боротись проти ворогів народу. А політиканам із українських „соціялістів“, що зрадили робітничу й селянську справу, він повинен сказати те, що сказав меншовикам та есерам.

Українських соціяль-шовіністів, соціяль-націоналістів, які розпалюють національний розлад, вносять ворожнечу між братами робітниками, солдатами й селянами українська робітничо-селянська демократія повинна позбавити довір'я“ [1].

Отже, груднева партконференція виробила на основі боротьби на два фронти правильну тактику для дальшої боротьби проти контрреволюційної Ц. Ради за перемогу диктатури про-

[1] „Летопись Революции“ № 5 (20), стр. 88, 1926 г.

летаріяту на Україні. Утворення всеукраїнського партійного об'єднання, обрання головного комітету РСДРП України — мали велике значення в справі консолідації сил більшовиків України. В історії боротьби більшовиків України за перемогу пролетарської революції, за правильну ленінську лінію в національному питанні, за утворення КП(б)У—груднева партконференція 1917 року відогравала велику ролю і в цьому її велике історичне значення.

М. **Фідлер**

Люксембурґіянство і селянське питання

Ґрунтовна критика, подолання люксембурґіянства—для КПП річ надзвичайно важлива. Лист тов. Сталіна, що висунув це питання для всього III Інтернаціоналу, має надто величезну вагу для КПП. Ухвалені у зв'язку з цим тези ЦК КПП в грудні 1931 р., слушно зазначають, що „обов'язок КПП, як спадкоємця СДКПіЛ— зробити ґрунтовну самокритику щодо ідеологічної спадщини люксембурґіянства".

I. СДКПіЛ і польське селянство в революції 1905 р.

На території кол. Царства Польського в сільському господарстві переважають великі маєтки, що провадять капіталістичне господарство. Отже, селянські маси величезною своєю частиною спролетаризовані і хоча чимала їх частина сидить на шматочках землі, ці маси провадять проти поміщиків боротьбу не за землю, а за кращі умови праці й плати, себто вони провадять пролетарську боротьбу. На цій позиції стояла СДКПіЛ підчас революції

---

[1] Ця праця є спроба критики люксембурґіянства у селянському питанні. В умовах, за яких автор працював він мав у своєму розпорядженні небагато матеріялів, що стосуються до роботи СДКПіЛ на селі, і особливо відчував майже цілковитий брак матеріялів з останнього воєнного періоду. Проте, принципіяльна позиція СДКПіЛ від самого початку так чітко визначилася, що вона відбивається ясно в цих небагатьох документах.

У цій праці автор не порушує питання ревізії люксембурґіянства, що її зробила на III й конференції і II з'їзді КПП група правих, а також опору від тодішніх прихильників люксембурґіянства. Це буде тема окремої праці — *М. Ф.*

Від Ред. Стаття тов. Фідлера є перша половина праці, що її містив автор у додатку до теоретичного органу КПП „Новий Пшеглонд" в 1932 р. В цьому нумері редакція містить такі розділи: 1. СДКПіЛ і польське селянство в революції 1905 р. 2. СДКПіЛ і селянська справа в Росії в революції 1905 р. 3. Ленінська концепція переростання. 4. СДКПіЛ і селянство в Жовтневій революції.

В № 1 „Л. Р." будуть вміщені розділи: 5. Люксембурґіянство й троцькізм та 6. Польська буржуазія і селянство в революції 1905 р.

1905 р., на тій самій позиції стояв Мархлевський[1] у передз'їздівських статтях у „Пшегльонді Соціяльдемократичному“ 1908 року (цитуватиму „П. С.Д“) і в доповіді на VI з'їзді СДКПіЛ.

„Королівство належить до країн, у яких велика земельна власність має величезну вагу, — казав Мархлевський у своїй доповіді на VI з'їзді СДКПіЛ. — З загальної площі землі 45% належить великій власності, 55% належить селянам і іншим дрібним власникам. На тій землі, що належить великим землевласникам, господарство провадиться виразно капіталістичне“. („Звіт з VI з'їзду СДКПіЛ“, Краків, 1910 р., стор. 167. Звіт цитуватиму скорочено „VI з'їзд“).

У статті в „П. С.Д“ Мархлевський подає таблицю, що показує селянську власність у Королівстві Польськім 1904 р.

Господарств з площею морґів[2]	Число господарств	% до загальн. числа	Їхня площа (на десятини)	На кожне господарство припадає пересічно морґів
менш ніж 3 . .	176017	19,2	135779	1,47
3—12	491707	53,7	1834046	7,10
12—20	145516	15,8	1158377	35,08
Разом . .	915468	100	4967268	10,57

„З оцих чисел випливає передусім висновок, — пише Мархлевський,—що *72,9% загального числа треба залічити до малоземельних і карликових*. Це значить, що 72,9% усіх малоземельних господарів наближається до пролетарського типу. Близько п'ята частина усіх цих власників живе майже виключно з продажу робочої сили, а більш ніж половина мусить чималу частину своїх потреб покривати з такого продажу“.

Щоправда, серед господарів, які шукають заробітку як наймити, Мархлевський відрізняє два типи: „... поперше, таких дрібних власників, які живуть *переважно* з заробітків як наймити, при чому прибуток власного господарства є для них лише додатковий прибуток; подруге, таких, що для них, навпаки, добуток

[1] Була б помилка вважати Мархлевського за *творця* помилкової концепції СДКПіЛ у аграрному питанні, бо ця концепція зв'язана з найосновнішими принципами люксембурґіянства. З дальшого викладу переконаємося, що саме Мархлевського вражала суперечність між концепцією СДКПіЛ і вимогами революційного руху, що дедалі більше проявлялися. Він шукає виходу, але в *рамках люксембурґіянства*, і це не дає йому змоги знайти одну лише правильну лінію—більшовицьку лінію. Мархлевський не був творцем аґрарної концепції СДКПіЛ, а—як добрий знавець аґрарних справ — був її виразником на цій ділянці.

[2] 0,56 гектара; 0,51 десятини.

з власного господарства є головне джерело прибутку, а заробіток з наймів — додаткове" ... („П. СД", стор. 235).

Але з цього відрізнювання він не робить ніяких висновків. „Величезна більшість селян мусить шукати заробітків у наймах"... каже Мархлевський на VI з'їзді, і звідси робить висновок, що ця, — „величезна більшість селян" хоче боротися *тільки* за *пролетарські* вимоги:

„Селянського руху, у точному розумінні цього слова, не було в нашій країні — каже Мархлевський. — У російських селян з моменту послаблення державної влади цілком стихійно з'явилося прагнення відібрати землю в паразитів-поміщиків; узяти землю у власність і не платити чиншів — це був цілком зрозумілий рефлекс. Польські селяни, що є власники землі, тим самим є фанатики власности, не проявили активно таких прагнень. Зате виник стихійний страйковий рух. Наймити кидали роботу, домагаючися більшої платні, малоземельні не хотіли йти на роботу в економії за стару мізерну платню. У цьому виявилися яскраві відмінності між земельними відносинами в Росії і в нас. Саме тут треба шукати директиви для нашої діяльности: *наш обов'язок — підтримувати пролетарські вимоги безземельних і малоземельних робітників*... Формулюючи так наше завдання щодо сільської людности, ми йдемо слідами наших товаришів на Заході, що так само не вважають за потрібне створювати спеціяльну аграрну програму. Це й зрозуміло, бо земельні відносини у нас і в країнах Заходу, у Німеччині, Австрії, Угорщині і т. д., принципіяльно не різняться" (VI з'їзд, стор. 169-170).

Справу, як бачимо, поставлено ясно: партія підтримує *пролетарські* вимоги безземельних і малоземельних мас. Справа малоземельних мусить обходити (цікавити) пролетаріят однаково як міський, так і сільський, бо

„... малоземельні селяни мусять продавати свою робочу силу і через надмірне продавання зменшують плату не лише сільськогосподарських робітників, а й міських, — як пише Мархлевский. — Саме це робить аграрну справу у нас пекучою. Мова йде про те, щоб запобігти злидням, що панують серед цих малоземельних селян, щоб піднести їхній життьовий рівень, бо тільки тоді буде можливе тривале і значне піднесення життьового рівня всієї робітничої кляси" (П. СД", 1908 р., стор. 394).

Піднесення життьового рівня малоземельних спільною з робітниками економій боротьбою за кращі умови плати й праці, спільною з усім пролетаріятом боротьбою за страхування, волю і т. д.

Практика СДКПіЛ цілковито відповідала цим директивам. На селі СДКПіЛ зверталася передусім до сільськогосподарських пролетарів і напівпролетарів, боронила інтереси малоземельних селян, як капіталістичних *наймитів*.

СДКПіЛ несла тоді на село „евангеліє визволення трудящих мас від усякого гніту й експлуатації“ ... „*евангеліє соціялізму*“. Вона зверталася до сільськогосподарських пролетарів і напівпролетарів. Інші верстви селянських мас СДКПіЛ закликала до боротьби під гаслом „політичної волі“.

У виданій 1905 року брошурці Рози Люксембурґ „Що далі“? читаємо:

„Отже тепер треба скористатися щоб нести з усіх сил світло соціялізму й політичної боротьби до сільських робітників, цих білих негрів сільськогосподарського капіталу, а також до малоземельних селян, цих рабів своєї малої власности, злидарів на „власній“ землі. Користаючи з цього руху по селах, ми мусимо нести туди *гасло клясової боротьби*... Ми мусимо завойовувати наших сільських братів для робітничого руху *на завжди*, несучи їм усвідомлення всіх сторін пролетарського або напівпролетарського життя, з'ясовуючи їм усі їхні інтереси, отже й спільні їм інтереси з робочим людом цілої Росії—повалити абсолютизм“. (Матеріяли, т. II стор. 89)

Під впливом досвіду революції партійна конференція СДКПіЛ у листопаді 1905 р. ухвалює такі директиви для роботи на селі:

„У теперішній ситуації партія повинна всіляко подбати про те, щоби втягти у вир пролетарської революції і демократичні елементи на селі і ставати всюди, де це буде можливе, на чолі стихійних селянських рухів, які, оскільки можна передбачити, з перебігом революції вибухатимуть чимраз частіше.

Звертаючись у своїй аґітації до тих верств сільської людности, які через своє економічно-клясове становище можуть приєднатися в своїй боротьбі до свідомого міського пролетаріяту, себто, звертаючись до пролетаріяту і малоземельних селян, провадячи аґітацію на селі за всю свою програму, партія повинна водночас дбати про організацію революційних виступів сільської людности“.

З цією метою конче треба між іншим:

„... 4. Конфіскувати всі казенні ліси на користь революції.

5. Конфіскувати на власність країни і користування волостей казенні землі та ліси, маєтки царської родини, представників влади і всіх ворогів революції.

6. Знищити всі податкові й поборові списки по волостях і повітах.

7. Скасувати всі податки і запровадити проґресивний податок від доходів, що його мають визначати загальні збори жителів волости.

8. В разі конечної потреби — збирати хліб і всілякі харчові продукти з економії на потреби прохарчування людности.

Увага: Партія ставиться неґативно до аґрарного терору, коли ходить про власність або життя осіб, які безпосередньо не роблять

послуг реакції проти революціонерів“. (Матеріяли, т. II, стор. 150 - 151).

Ми бачимо, що СДКПіЛ наказує конфіскувати тільки казенні землі й ліси, а поміщицьких як правило не чіпає. На селі партія розгортала й керувала тоді великими боями фільваркової служби, сільськогосподарських робітників взагалі. За аналізою СДКПіЛ, у корінній Польщі не було місця боротьбі селян за землю.

Разом із дальшим розвитком революційного селянського руху в Росії СДКПіЛ починає розуміти, що цей рух не може не мати впливу на корінну Польщу. Ми навели вище висновки Мархлевського на VI з'їзді СДКПіЛ про подібність земельних відносин у корінній польщі і на Заході. Після них він додавав:

„Але справа *ускладняється* (підкреслення моє. — *Ф.*) тим, що майбутнє революційного руху у нас залежить від *революційного руху в Росії.* А тут земельна справа безперечно має величезну вагу, може вирішальну. Гасло російських селян є і мусить бути — конфіскація поміщицької землі. Чи гадаєте, що тоді польське селянство зостанется пасивне? Напевно ні. Свідомість того, що можна посісти землю економій, штовхне селян на той самий шлях. Тоді постане в нас земельне питання в розумінні негайного вирішення про землеволодіння не в соціялістичному устрою, а в демократичній республіці, що буде результатом такого революційного руху. Так поставлене земельне питання тісно в'яжеться з самим існуванням цієї республіки. Бож факт, що найнебезпечнішими ворогами цієї республіки були б поміщики-аристократи; їх треба позбавити власности вже з політичних міркувань, щоб запобігти контрреволюції“ (VI з'їзд, стор. 170).

Отже земельне питання не має в Польщі *внутрішніх* коренів. Проте воно може в певний момент виявитися в наслідок *ускладнення*, себто в наслідок *зовнішніх* чинників, що лежать поза клясовими відносинами польського селянства. Тільки тоді, коли селянський рух могутньо розвинеться в Росії — тільки тоді польське селянство не зостанеться пасивне і посягне рукою на землю. Та й у цьому випадкові Мархлевський не каже, що *внутрішні* причини, які лежать в умовах його *власного* існування, витрутять польського селянина з пасивности. Ні! „Свідомість того, що можна посісти поміщицьку землю, штовхне польських селян на той самий шлях“, що російських селян. Але в Польщі — протилежно до Росії — існують маси сільського пролетаріяту, і звідси селянський рух (виниклий у наслідок „ускладнення“) може набрати інших форм, а насамперед іншого *клясового змісту*, ніж у Росії:

„При близькому раптовому перевороті, що призвів би до диктатури пролетаріяту на чолі селян у цілій державі, неминуче настане експропоріяція поміщиків, бо це було б основним пунктом дії російських селян“ — писав Мархлевський у „П. СД“.

„Тоді в нашій країні все залежить від того, чи польське малоземельне селянство дасть себе захопити революційній течії, чи залишиться пасивне; коли б залишилося пасивне, для розв'язання земельного питання сталися б велетенські труднощі. На це явно покладають свої надії реакціонери. Та їхні сподіванки не справдяться. Бож не можна ані на хвилину сумніватися, що переможний революційний рух селянства в Росії поведе за собою польське селянство; неподоланне прагнення мати землю буде сильніше від лінивого селянського консерватизму. Зате, без сумніву, стануть у лавах революції *польські сільські пролетарі, найактивніший елемент серед сільської людности, що довели страйки сільськогосподарських робітників. Завдання соціяль-демократичної партії в кожному разі нести в лави малоземельного селянства революційну ідею повернення трудящому народові землі, що її в нього загарбала насильством і підступом польська шляхта*". („П. СД", 1908 р., стор., 397, підкреслення моє.—*Ф.*).

Партія несе в лави малоземельного селянства революційну ідею повернення народові загарбаної в нього насильством землі. Мархлевський не задовольняється революційним гаслом *конфіскації* — поміщицьких фільварків; його ще більше цікавить те, що станеться з цією сконфіскованою землею, чи ця конфіскація не посуне назад рівня продуктивних сил. Тим то він підкреслює, що „в лавах революції стануть польські сільські пролетарі..." нададуть боротьбі за землю пролетарського характеру і не допустять до реґресу сільськогосподарської культури.

„Ясно,— пише Мархлевський,— що упорядкування земельних відносин при такому перевороті буде дією передусім самої сільсько-господарської людности. Отже зовсім не виключена річ, що селяни, згідно з цілим дотеперішнім способом мислення, згідно з віковою традицією, прагнутимуть до поділу поміщицької землі на шматки, до захоплення цих шматків на приватну власність. Одначе таке розв'язання справи було б просто суспільним лихом. Тому сільські й міські робітники муситимуть кинути на терези весь свій вплив, щоб цьому запобігти. Сила фактів буде на нашому боці, скоро тільки, як ми бачили, не стане землі, щоб заспокоїти цей земельний голод; проти зажерливости інстинкту приватного посідання ми боронитимемо вищі інтереси усього суспільства,— у цьому запорука перемоги. Інтерес суспільства як цілости вимагає такого розв'язання, що прокладає дорогу до вищих форм. Такою вищою формою, передовою формою до усуспільненої продукції, є форма сільськогосподарського *кооперативу*" (там же, стор. 397-8).

Отже СДКПіЛ бореться за конфіскацію поміщицької землі і проти її поділу на шматки, за утворення із сконфіскованих фільварків сільськогосподарських кооперативів. СДКПіЛ бореться за це в ім'я інтересів суспільства „як цілости". Якого суспільства? Ми бачили вище, що Мархлевський говорить про „земельне пи-

тання в розумінні негайного вирішення землеволодіння *не в соціяльному устрою, а в демократичній республіці, що буде результатом такого революційного руху*“ (підкр. моє.—*Ф.*). Мова йде, отже про інтереси буржуазного суспільства „як цілости“. На з'їзді СДКПіЛ Мархлевський говорить ясно про ці кооперативи як про капіталістичні підприємства.

„Кооперативи, як їх я собі уявляю, є просто *капіталістичні підприємства*, що обробляють землю, за яку платять орендну плату і що господарюють так само, як господарює приватний підприємець“. (VI з'їзд, стор. 172. Підкреслення моє.—*Ф.*)

Сільськогосподарський пролетаріят не руйнує сільськогоспоадрського капіталу, а надає йому інших форм, так само капіталістичних. Сільськогосподарські кооперативи були б виборені проти жадоби селянського інстинкту посідання, не проти селян-багатіїв, що мають досить землі, а проти тих, що її мають мало. Одначе Мархлевський передбачає можливість, що цей плян утворення кооперативів не вдасться:

“Якщо такий плян (сільськогосподарських кооперативів—*Ф.*) не вдасться здійснити, через низький розумовий стан селян,—пише Мархлевський,—якщо ці селяни, не зважаючи на все, обстоюватимуть принцип індивідуальної власности, то тоді завдання пролетаріяту буде дбати про те: 1) щоб сільськогосподарський пролетаріят не скривдити, 2) щоб створити такі умови, при яких дальше наростання земельної ренти і концентрація цієї ренти в руках власників були б утруднені. Таким засобом є утримування земель, забраних у поміщиків, як суспільну власність і передача цих земель у користування селянам. *Тоді безперечно вибухнуть тяжкі конфлікти між пролетаріятом і фанатиками приватної власности серед селян.* Якщо тут іде мова про суспільне добро, якщо не може бути сумніву в тому, що розшматування землі поміж селян керованих тільки хижацьким інстинктом власности, було б лихом для суспільства, і навіть для цих же фанатиків власности, *ці конфлікти мусять бути розв'язані*; *поступитися пасивно перед селянською жадобою пролетаріят не мав би права.* Іде про те, щоб заздалегідь посиленою пропагандою зробити ідею кооперативного господарювання популярною серед сільських наймитів і цих селян напівпролетарів. Бо ці елементи можуть стати союзниками пролетаріяту проти вимогливости фанатиків власности“. (Стор. 398-399. Підкреслення моє. — *Ф.*)

Якщо не кооперативи, якщо селяни порозтягають поміщицькі землі, то принаймні націоналізація,— бо це, мабуть, мав Мархлевсіькийна думці, коли говорив про утримування земель, забраних у поміщиків, як суспільну власність і „передачу цих земель у користування селянам“. У Польщі приватна власність на землю глибоко вкорінена серед селян; *раптова* націоналізація землі, без *переходових заходів*, мусіла б викликати опір селянства. Про

це знає Мархлевський і пише, що „вибухнуть тоді тяжкі конфлікти“ між пролетаріятом і селянством, але „ці конфлікти мусять бути розв'язані; поступитися пасивно перед селянською жадобою пролетаріят не мав би права“.

Зрезюмуймо висновки Мархлевського: у корінній Польщі селянського руху 1905 р. не було; земельне питання не існує воно може виникти як наслідок селянського руху в Росії, і тоді СДКПіЛ боротиметься за націоналізацію землі та сільськогосподарські кооперативи, енергійно виступаючи проти вимогливости селянських фанатиків приватної власности.

Як бачимо ця програма не мобілізувала мас селянства до революційної боротьби (під гегемонією пролетаріяту), а вела до *боротьби з основними масами селянства* і, звісно, могла не притягти, а відштовхнути селянство від пролетаріяту.

2. СДКПіЛ і селянська справа в Росії в революції 1905 р.

Мархлевський пише про велике значіння революційного руху *російських* селян, але СДКПіЛ не відразу усвідомила собі вагу цього руху. У брошурі, що її видала СДКПіЛ 1905 року читаємо про селянський рух у Росії:

„Загальновідома річ, що селянство, надто у властивій Росії, надзвичайно зубожіле, що царат видавив його як цитрину, що голодний тиф є постійний гість по селах: ми знаємо, що ці селяни живуть у злиднях ще гірше, ніж міські пролетарі. І, не зважаючи на це, революційного руху серед селян майже не існує“ (Матеріяли, т. II стор. 133).

І не в тім головна річ, що СДКПіЛ не бачила тоді селянського руху, а передусім у погляді, що нібито селянські рухи в Росії не мали ніякої перспективи, що нібито їх викликали місцеві причини, і їхнє значіння не переступало меж села чи волости. „Селянські бунти (в Росії) повторюються чимраз частіше — пише Мархлевський. — Ці бунти є результат розпачу, вони вибухають у наслідок якоїсь місцевої причини, якогось беззаконня, що переходить звичайну міру, а зате в них нема якоїсь загальної провідної думки, спільної усій клясі, як це є серед міських робітників“ (Матеріяли, т. II, стор. 134).

І хоча пізніше — під впливом життя — СДКПіЛ вже не тільки бачить велетенський рух російських селян, але й його значіння, — проте нерозуміння *клясового* характеру селянського руху залишається.

1906 року під впливом дедалі більшого селянського руху, а передусім під впливом результатів виборів до першої Думи, до якої селяни послали були своїх депутатів, — СДКПіЛ змінює попередню позицію. У № 66 „Червоного Штандару“ з 9 травня 1906 р. у статті про Думу читаємо:

„Серед селянського люду, цього гнобленого споконвіку, переслідуваного без міри люду, що становить фактично сільськогосподарський пролетаріят, почуття кривди, почуття жаги визволення є таке велетенське, що змагання до волі прорвало всі перепони, знищило всі шахрайства і крутійства: *російські селяни послали до Думи ворогів царату*. Ці представники сільського трудового люду йдуть до Думи, щоб там порахуватися з царатом і боронити їхнього гасла: вимагати землі й волі. З ними нема торгів, бо *вони почувають за собою могутню, велетенську силу, силу трудового люду*".

Далі автор каже, що царат перед такою ситуацією захоче знову крутити, розігнати Думу, задушити революцію і т. д.

„Але шахрайства тут нічого не поможуть. Шахрайством не можна збутися вимог сільського пролетаріяту надовго".

Отже тут уже не говориться про місцеві бунти, а про рух, що має могутню, велетенську силу, але залишається неправильне трактування цього руху як руху „сільськогосподарського пролетаріяту".

У № 68 „Черв. Штандар" пише про „велетенську масу російського селянства, цю найчисленнішу верству, без якої республіканськo-демократична революція перемогти не може".

3 червня „Ч. Шт." повідомляє про хвилю підпалів, що прокочується по Росії, і підкреслює, що „пролетаріят, повинен узяти під увагу ці факти, як вияви нової, великої, уже рішучої боротьби, що надходить, у якій пролетаріят не виступить уже сам, а спільно з багатомільйонним селянством. Пролетаріят і селянство — це непереможна армія, і перед нею мусить упасти чорна могутність царату".

Отже СДКПіЛ наближається до оцінки російського селянства як рушійної сили буржуазно-демократичної революції 1905 р. Але на перешкоді до правильного трактування стало неправильне ставлення до селянства. Це виявилося ясно у передовій статті „Червоного Шт." (9 червня 1906 р.): „Дума і земельна справа".

Автор статті говорить про боротьбу, що точиться в Росії за землю між дрібною і великою власністю, і вважає, що з погляду розвитку продуктивних сил велика власність репрезентує також у цій боротьбі проґрес, а дрібна власність — відсталість.

„З панівного в капіталістичному суспільстві погляду, — читаємо, — себто з погляду якомога більшої господарської продуктивности, безперечно має рацію Петражицький (кадетський депутат). Селянське господарство завжди характеризуватиме малу продуктивність; до нього стосується те, що польський селянин влучно визначає прислів'ям: „Maciek zrobił, Maciek zjad" (Матвій зробив, Матвій і з'їв).

„І не лише економічно така реформа (себто поділ поміщицької землі — *Ф.*) є марна. Один із польських економістів,

Крживіцький, визначив ці селянські ідеали влучно, кажучи, що вони ведуть до „культури стайні“. Селянин, який сидить на шматку землі, що вічно бореться із злиднями, що вічно напружує свої сили у незмірно важкій роботі, а мало продуктивній, був, є і буде найреакційніший, найвідсталіший елемент, від нього ми даремно сподівалися б культури та проґресу. Це не теорія, а сто раз перевірений факт. У Франції, Швайцарії, в Південній Німеччині, в Італії, в Еспанії, одно слово, всюди, де переважає дрібна власність, де селянство міцно уґрунтувалося на своїй власності, там воно становить найреакційнішу, запекло ворожу всякому проґресові суспільну верству. Марний це суспільний ідеал витворення і зміцнення цього елементу“.

Тут доходимо до одної з основних помилок СДКПіЛ, яка бачила *одну* тільки форму розвитку капіталізму на селі: перетворення великих напівкріпачницьких лятифундій на великі капіталістичні фільварки і звідси для партії — яка вважає за найвищий критерій розвиток продуктивних сил — єдиним носієм економічного проґресу на селі мусів бути поміщик, а поділ великої власности партія вважала з цього погляду за дозволенне тільки як „карний засіб“, щоб знешкодити ворогів революції.

Що є можлива ще *друга* форма розвитку капіталізму на селі, не згори, а *знизу*, — революційний шлях, через революцію, ліквідацію великих, напівкріпачницьких лятифундій і утворення на радикально розчищеній від феодальних пережитків землі — селянських господарств, фармерських, капіталістичних, — того СДКПіЛ не брала під увагу. СДКПіЛ не бачила також, що ця друга форма розвитку через радикальне викорчування напівфеодальних залишків спричиниться до швидшого розвитку продуктивних сил (на капіталістичній основі), ніж перша форма розвитку — згори.

Не бачачи *двох* форм розвитку капіталізму на селі, СДКПіЛ не бачила двох шляхів знищення напівфеодальних залишків: згори і знизу, вона не бачила, що цим *двом* шляхам відповідають два бльоки, які здійснюватимуть це знищення, — бльок поміщицько - буржуазний і робітничо - селянський.

Існування феодальних залишків на селі зв'язувало селянську бідноту з куркулями, закривало *капіталістичні* противенства, що розвивалися, між цими верствами, гальмуючи, таким чином, розвиток клясової боротьби на селі. Що ґрунтовніше, що радикальніше ці залишки будуть знищені, то ширше точитиметься клясова боротьба за соціялізм на селі.

СДКПіЛ *не розуміла ролі селянства в буржуазно - демократичній революції*. Спочатку вона трактувала його як масу, нездатну до великих масових рухів: перед лицем могутнього селянського руху СДКПіЛ трактує цей рух як рух навіть могутній, але у своїй суті в корені реакційний: „Селянин, що сидить на

шматочку землі... *був, є і буде* найреакційніший, найвідсталішій елемент..." Був, є і буде!

Але чи слушні такі висновки навіть для капіталістичних країн? Чи слушне те, що ще виразніше висловив Тишка на на VI з'їзді СДКПіЛ?

„Власностеві відносини на селі є тепер джерело революційности селянства, — казав Тишка. — Перемога революції і зміна земельних відносин на користь селянства неминуче відкриє реакційне обличчя нашого „союзника", його консерватизм, обмеженість, темряву і розумову здичавілість, вузький клясовий егоїзм, що не сягає поглядом поза межі рідної парафії, одно слово, відкриє перед нами клясу, про яку Маркс слушно говорить як про представника варварства серед цивілізації, як про клясу, що є дуже добра основа для всякої церковної і світської реакції, для всілякої демагогії і державних переворотів, доти принаймні, доки безпосередньо не будуть зачеплені умови його існування" (VI з'їзд, стор. 116).

Так, за капіталістичного устрою дрібне товарове селянське господарство стає найреакційнішою, найвідсталішою формою продукції. На це багато разів зазначав і Маркс, але він не стверджував, що це селянство мусить неодмінно бути тільки „основою для всякої реакції...", що воно не здатне піти за пролетаріятом, точніше, що *пролетаріят не може повести його за собою у своїй боротьбі за соціялізм.*

Маркс виразно відрізняв розсудок селянина від його передсуду, його теперішність (гегемонія буржуазії) від його майбутности (гегемонія пролетаріяту). Маркс бачив двоїстість цього селянина — СДКПіЛ не бачила, Маркс бачив можливість гегемонії пролетаріяту щодо селянства, СДКПіЛ — ні. Марск і Енгельс раз-у-раз підкреслювали велетенське значіння участи селянства у великих буржуазних революціях — німецькій (XVI стол.), англійській (XVII стол.) і французькій (XVIII стол.). На тій самій позиції стояв Ленін, який указував, що активна участь російського селянства в російській буржуазно-демократичній революції „виділяє її з-числа інших буржуазних революцій нового часу, але зближує її з *великими* буржуазними революціями старих часів, коли селянство відігравало видатну революційну ролю". (Ленін, „До оцінки російської революції", XII, т. стор. 184 укр. вид.).

СДКПіЛ, для якої селянин „був, є і буде" завжди й всюди реакційною істотою, не могла зрозуміти, що цей селянин може відігравати „видатну революційну ролю", може бути одною з рушійних сил революції.

Відміна між поглядами Леніна і СДКПіЛ найяскравіше, найпослідовніше виступає в доповіді Тишки на VI з'їзді. Ось як Тишка порівнює погляди на революцію 1905 року меншовиків, більшовиків і СДКПіЛ:

„Наша революція буржуазна — кажуть меншовики, і роблять з цього висновок про гегемонію лібералізму та завдання пролетаріяту підтримувати й допомагати ліберальній буржуазії в її опозиційних прагненнях... — каже Тишка. — Наша революція є революція буржуазно-демократична — відповідають більшовики, і роблять висновок про доконечність спільної диктатури пролетаріяту та революційної частини селянства, їхньої коаліції з цією метою й допускають можливість уже тепер тимчасових бльоків з ґрупами народників".

„Наша революція є революція буржуазна своїми джерелами, — кажемо ми, — а в даній стадії розвитку капіталістичного господарства і клясових відносин у Росії, як і в Західній Европі, вона буде буржуазна також своїми остаточними результатами: доведена до кінця, вона здійснить демократію. Але з цього наліпленого на російській революції напису: „буржуазно-демократична" — не можна зробити ніякого висновку відносно ролі, взаємин, тактики і завдань різних кляс щодо шляхів революції. Буржуазні і демократичні революції можуть бути різноманітні і кожна з буржуазних революцій на Заході, яка повалила в даній країні февдалізм, мала свої специфічні риси, свій окремий перебіг розвитку і свої співвідносини кляс, дарма що всі вони були „буржуазні" і своїми тенденціями та результатами менш чи більш демократичні". (VI з'їзд, стор. 113).

На даній стадії розвитку капіталістичного господарства і клясових відносин у Росії і в Західній Европі Тишка передбачав тільки можливість здобути буржуазну демократію. Закидаючи меншовикам схематизм постави питання: „революція — буржуазна, отже, гегемонію в ній має буржуазія", Тишка сам впадає в схематизм: революція — буржуазна, отже, далі, поза буржуазний устрій, піти не може.

Порівняймо погляди Тишки з визначенням російської революції у Леніна, який про революцію 1905 року пише, що це була

„... *селянська* буржуазна революція за доби дуже високого розвитку капіталізму в усьому світі і порівняно високого в Росії. Це була буржуазна революція, бо її безпосереднє завдання було повалити царське самодержавство, царську монархію і знищити поміщицьке володіння землею, а не повалити панування буржуазії... І була це селянська буржуазна революція, бо об'єктивні умови висунули на першу чергу питання про зміну основних умов життя селянства, розтрощення старого середньовічного володіння землею, про „розчищення землі" для капіталізму, об'єктивні умови висунули селянські маси на арену більш чи менш самостійної історичної дії". (т. XIV, 3-е рос. вид. стор. 401).

Отже, більшовизм не задовольнявся схематичним визначенням революції 1905 року як буржуазно-демократичної революції, а *конкретизував* цю революцію як *селянську* буржуазну рево-

люцію, підкреслюючи одночасно, що вона відбувається *„за доби дуже високого розвитку капіталізму в цілому світі і порівняно високого в Росії“*.

У революції 1905 року російське селянство мало визначене політичне обличчя. Селянський революційний рух — то не був ані бунт проти беззаконня, що переходило звичайну міру, ані боротьба за зменшення орендної плати. Селянство як кляса-стан бореться за зміну основних умов свого існування, бореться за розтрощення старого, середньовічного володіння землею, бореться за найкращі умови капіталістичного розвитку. *Отже, селянство було одною з рушійних сил революції 1905 року*. Ми бачили, що СДКПіЛ ще 1905 року відкидала цю тезу, тлумачачи селянські заворушення як місцеві рухи, *без загальної ідеї*, як бунти проти беззаконня, *що переходило звичайну міру*. Пізніше СДКПіЛ міняє свою початкову позицію, але через принципіяльно хибне ставлення до селянства далі недооцінює революційних *можливостей*, що таяться в селянстві.

СДКПіЛ пояснювала різне ставлення до селянського питання в Польщі і в Росії тим, що в Польщі капіталізм на селі більш розвинений, ніж у Росії. Але чи в Росії капіталізм не розвивався на селі? Ленін багато разів вказував на подальший розвиток великих капіталістичних маєтків і капіталістичних куркульських господарств.

З другого боку, Ленін бачив пролетаризацію російського села, — що є наслідок розвитку капіталізму в сільському господарстві. У брошурі „До сільської бідноти“ (1903 року) Ленін зазначає, що на 10 мільйонів селянських господарств.

„Безкінних селян *щонайменше три мільйони* та близько трьох з половиною мільйона *однокінних*. Це все або зовсім зруйновані, або немаєтні селяни. Ми їх звемо селянською біднотою. Їх *шість з половиною* мільйонів з десяти, тоб то *майже дві третини*!“. (т. V, укр. вид. стор. 252).

„Безкінний селянин це — той, хто став уже цілком немаєтний. Це — пролетар. Живе він ... не з землі, не з господарства, а з *роботи в наймах*... однокінний селянин наполовину перестав бути господарем, а став наймитом—пролетарем. Ось через що таких селян і називають *напівпролетарями*“ (там само, стор. 255-256).

„Я зазначив у „Розвитку капіталізму“, — пише Ленін 1907 р.,— що за даними 80-х і 90-х років минулого століття близько 1/5 селянських дворів зосереджують у своїх руках до половини селянської сільськогосподарської продукції і далеко більшу частину оренди, що господарство таких селян тепер більш товарове, ніж натуральне,—що, нарешті, це селянство не може існувати без мільйонного контингенту наймитів і поденників“ (т. XI, вид. 3 рос., стор. 411).

Розвиток капіталізму в сільському господарстві диференціював селянство: велетенська частина селянських мас ступнево пролетаризувалася, а мала частина перетворювалася в дрібних сільських капіталістів, що не могли існувати без експлуатації „мільйонного контингенту наймитів і поденників“

Але з цих фактів Ленін не робив схематичного висновку, що на селі треба підтримати *тільки* боротьбу *наймитів* за кращі умови праці, що не слід уже більше підтримувати боротьбу селян проти февдалізму, боротьбу, що означає „бажання знести через селянське повстання всі залишки кріпаччини“ (т. V, укр. вид. стор. 103).

„... ми робимо цим *останню* спробу розпалити залишки клясової (станової) ворожнечі селян до поміщиків - кріпачників“— писав Ленін (т. V, укр. вид.стор. 99).

Ленін брав дійсність у всій її конкретності:

„... в сучасному російському селі, — писав він 1901 р. — сполучаються двоякого роду клясові протилежності: поперше, між сільськими робітниками і сільськими підприємцями, подруге, між усім селянством і всією поміщицькою клясою. Перша протилежність розвивається і росте, друга — поволі слабне. Перша вся ще в майбутньому, друга — чималою мірою вже в минулому. І, не зважаючи на це, для сучасних російських соціяль - демократів *саме друга протилежність має найістотніше і практично найважливіше значіння*“ (т. IV, укр. вид. стор. 90; підкресл. — М. Ф.).

З цього сплетіння випливали „дві війни“, що їх революційні соціялісти мусіли тоді провадити:

„У сучасній Росії не дві сили, що борються, заповнюють зміст революції, а дві різні й різнорідні соціяльні війни: одна в надрах сучасного самодержавно - кріпачницького ладу, друга — в надрах майбутнього, що вже народжується на наших очах, буржуазно - демократичного ладу. Одна — всенародня боротьба за волю (за волю буржуазного суспільства), за демократію, цебто за самодержавність народу, друга — клясова боротьба пролетаріяту проти буржуазії за соціялістичний лад суспільства.

На соціялістів лягає таким чином тяжке й трудне завдання— провадити одночасно дві війни, цілком різнорідні і характером, і цілями, і складом соціяльних сил, здібних до рішучої участи в тій чи тій війні“. (т. VIII, стор. 228, укр. вид.).

У брошурі „До сільської бідноти“ Ленін популярно і образно змальовує ці „дві війни“.

„... усім російським робітникам і всій сільській бідноті треба *обома руками на два боки провадити боротьбу*: одною рукою— боротьбу *проти всіх буржуа*, в союзі з усіма робітниками; другою рукою — *боротьбу проти чиновників по селах, проти поміщиків - кріпачників*, у союзі з усіма селянами“ (т. V, укр. вид. 272).

СДКПіЛ розуміла, що напівкріпацькі залишки гальмують розвиток продуктивних сил (на капіталістичній базі). Але ставлення СДКПіЛ до питання ліквідації залишків кріпацтва було в основному інше, ніж ставлення Леніна.

„Чимала частина російських поміщиків не провадить фільваркового господарства, здає землю в оренду селянам — пише Мархлевський. — Це є причина того, що експропріяція цих власників не викличе значного перевороту у відносинах, що існують, а водночас є причина того, що цей революційний захід міг стати популярним навіть серед нереволюційної частини суспільства, бо тут ідеться про цілковите усунення паразитичних елементів. Тим то навіть „кадети“ проголошують гасло примусового викупу поміщицької землі. У нас, навпаки, такі власники є винятки. Переважним типом є сільськогосподарський підприємець, що провадить капіталістичне господарство, який особисто бере участь у виробництві“ („П. СД“ стор. 398).

Мархлевський не виходить тут з позиції *конкретної* боротьби кляс, *конкретного* ставлення російської буржуазії до боротьби, що точиться за землю, до революційного розв'язання цієї боротьби, а з засновку позірних потреб розвитку продуктивних сил (на капіталістичній базі). Розвиток капіталізму потребує усунення напівкріпачницьких поміщиків як „явно паразитичних елементів“, отже, це усунення мусить викликати співчуття у нереволюційних кадетів. Суть аґрарного питання в Росії — це — на думку Мархлевського — усунення паразитичних елементів.

Принципіяльно інакше ставив питання Ленін:

....„суть аґрарного питання й аґрарної кризи не в тім, щоб усунути перешкоди піднесенню аґрокультури, а в тому, *яким способом* усунути ці перешкоди, якій клясі і якими методами провести це усунення“ (т. XII, укр. вид. ст. 237).

Різниця виразна: підхід Мархлевського до аграрного питання в Росії з погляду розвитку продуктивних сил „взагалі“, цей „об'єктивний“ підхід вів до селянсько-кадетського „союзу“, до віддання селянства під гегемонію буржуазії. Ленін ставив питання не „взагалі“, не „об'єктивно“, а *конкретно*: російська буржуазія боїться революційного розв'язання аграрного питання, бо боїться пролетаріяту, що стане на чолі революції, бо вона сама фінансово зв'язана з великою напівкріпачницькою земельною власністю, бо вона сама „стериторіялізувалася“ (Маркс), бо вона боїться, що це революційне розв'язання, бувши наступом на одну форму власности — при гегемонії пролетаріяту — перекинеться на інші форми власности.

Отже буржуазія не могла співчувати революційній формі усунення „явно паразитичних елементів“, а крутила з царатом і з цими „явно паразитичними елементами....“, яким способом задушити революцію. Знищення решток февдалізму (отже і на-

півкріпачницького володіння землею), якби мало статися під гегемонією кадетської буржуазії, було б корисне для поміщиків та буржуазії, а не для найширших селянських мас, не для пролетаріяту і *для його боротьби за соціялізм.*

Ленін уже 1894 року виступив проти такого розуміння марксизму. У полеміці проти народників, передусім проти Михайловського, Ленін відмежовується від Струве, який між іншим, стояв саме на позиції „об'єктивізму". Ленін наводить уступ із скерованої проти Михайловського праці Струве:

„На його погляд, — писав Струве, — нема неподоланних історичних тенденцій, що як такі повинні правити, з одного боку, за вихідний пункт, а з другого — за обов'язкові межі для доцільної діяльности особи і суспільних груп".

На це Ленін відповідає:

„Це — мова об'єктивіста, а не марксиста (матеріяліста) пише Ленін... Об'єктивіст говорить про доконечність даного історичного процесу; матеріяліст докладно констатує дану суспільно-економічну формацію та породжувані нею антагоністичні відносини. Об'єктивіст, доводячи доконечність даного ряду фактів, завжди підлягає небезпеці збочити на погляд апологета цих фактів; матеріяліст викриває клясові противенства і тим самим визначає свій погляд. Об'єктивіст говорить про „неподоланні історичні тенденції"; матеріяліст говорить про ту клясу, яка „завідує" даним економічним ладом, створюючи такі от форми протичинення інших кляс. Таким чином, матеріяліст, з однієї сторони, послідовніший за об'єктивіста і об'єктивізм свій практикує глибше, повніше. Він не обмежується вказівками на доконечність процесу, а з'ясовує, яка саме суспільно-економічна формація дає зміст цьому процесові, *яка саме кляса* зумовлює цю доконечність. У даному випадку, наприклад, матеріяліст не задовольнився б констатуванням „неподоланних історичних тенденцій", а вказав би на існування певних кляс, що зумовлюють зміст даних порядків і виключають можливість виходу поза виступом самих продуцентів. З другої сторони, матеріялізм включає в себе, сказати б, партійність, зобов'язуючи в кожнім випадку оцінки події безпосередньо й одкрито поділяти погляд певної суспільної групи" (т. I, 3-е рос. вид., стор. 275-276).

Ленінова критика стосується також до методи СДКПіЛ у даному випадку Мархлевського. Мархлевський також вказував на капіталістичний розвиток сільського господарства, як на *доконечний історичний процес,* і констатування цього факту було для нього, як і для цілої СДКПіЛ, вихідним пунктом. На думку Мархлевського, справа полягала в ліквідації паразитичного, цебто, напівкріпачницького володіння землею. А на думку Леніна в тому — щоб ця ліквідація була зроблена *знизу,* через робітничо-селянську революцію. Мархлевський *об'єктивно* сповзав

на позицію потреб буржуазії, а Ленін стояв на позиції переростання буржуазно-демократичної революції в пролетарську. Що радикальніше, послідовніше, що глибше буржуазно-демократична революція з пролетаріятом як гегемоном знищить рештки февдалізму, то сприятливіші умови будуть створені „для здійснення в дальшому робітничою клясою її головного й основного завдання — соціялістичної перебудови“.

Сповзання на позицію інтересів буржуазії з залізною послідовністю випливало з розуміння ролі селянства в буржуазно-демократичній революції, з невіри в те, що пролетаріят може повести за собою селянство, і з погляду, який стоїть якнайтісніше *у зв'язку з тією концепцією*, що російська буржуазно-демократична революція, доведена до кінця, здійснить буржуазну демократію і розпочне період капіталістичного розквіту.

Протилежно до цього Ленін вважав, що ...„від демократичної революції ми *зараз же* (підкреслення — М. Ф.), почнемо переходити і саме відповідно до нашої сили, сили свідомого й організованого пролетаріяту, почнемо переходити до соціялістичної революції“. (т. VIII, укр. вид. стор. 166).

1922 року тов. Варський у критиці СДКПіЛ також вказує на те, що „у минулому всю нашу політику й тактику ми будували на безперервному і — як здавалося — довгому ще прогресивному розвиткові капіталізму. Безпосереднє наше завдання було не зруйнувати капіталізм, а здійснити революційні наслідки його розвитку шляхом клясової боротьби“ ...

Цим тов. Варський пояснює помилкове ставлення СДКПіЛ до справи національного самовизначення.

„Те саме в справі нашого ставлення до селянства, — пише тов. Варський. — У минулому ми не цікавилися занадто цим питанням, бо воно не було пекуче. А не було воно пекуче тому, що питання соціяльної революції не була для нас негайна справа, що стоїть перед нами. Що дальший розвиток капіталізму зробить з селянства і дрібної буржуазії взагалі, це була річ далекого політичного передбачення“. (А. Варський — „Ювілей КПП“ „На ідеологічному фронті“, Москва, 1929 р., ч. II, стор. 53).

Звичайно, правильна оцінка ситуації відіграє величезну ролю в політиці партії. Але критика, що зводить помилки СДКПіЛ до помилкової оцінки ситуації, — така критика не виходить поза межі люксембурґіянства і фактично визнає його ж *засади* за правильні, а лише застосовані у невідповідному періоді.

Наскрізь помилкове твердження, нібито селянське питання стало пекучим аж перед лицем соціялістичної революції, вказує, що тов. Варський у той час і далі вважав, що в буржуазно-демократичній революції селянство не може мати великого значіння

Крім того, шукання причин помилкового ставлення СДКПіЛ до селянства в тому, що „ми не цікавилися занадто цим питан-

ням“, означає фактично замазування помилкових *засад* СДКПіЛ, применшення *принципіяльних* ріжниць між СДКПіЛ і більшовизмом. Ідеться бо не лише про констатування помилкової оцінки ситуації, а також і *передусім* про те, щоб вказати джерела, з яких ця помилкова оцінка ситуації *мусіла* виплисти.

3. Ленінська концепція переростання

В аналізі рушійних сил революції 1905 р. Ленін виходив із цієї засади, що російська буржуазія є вже контрреволюційна сила; рушійні сили буржуазно-демократичної революції 1905 р. були тільки пролетаріят (провідна сила) і селянство. *Безпосередня* мета була демократична диктатура пролетаріяту й селянства.

„Соціяль-демократія може перемогти в російській революції і *повинна* змагати до цього — писав Ленін 1906 р. — Але перемога теперішньої революції не може бути перемогою тільки пролетаріяту без допомоги інших кляс. Отже, яка кляса — на основі об‘єктивних умов теперішньої революції — виявляється союзником пролетаріяту?“

І Ленін відповідає: селянство.

Демократична диктатура пролетаріяту й селянства не мала на меті побудови буржуазного устрою, а почати негайно, в міру сил свідомого пролетаріяту, боротьбу за диктатуру пролетаріяту.

„*Пролетаріят повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб подавити силою опір самодержавства і спаралізувати нестійкість буржуазії,*—писав Ленін 1905 р. — *Пролетаріят повинен зробити соціялістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів людности, щоб силоміць зламати опір буржуазії й паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії*“. („Дві тактики“, т. VIII, укр. вид., стор. 87).

На кожному етапі боротьби тактика більшовиків була підпорядкована боротьбі за остаточну мету, за соціялізм. 1905 року боротьба точилася *безпосередньо* за буржуазно-демократичну революцію, як за етап цієї боротьби. На селі справа йшла про якнайрадикальніше зметення кріпачницьких решток, які найважче падають на немаєтну і близьку пролетаріятові частину селянства, „заслоняють зародки антагонізму серед сільської людности“ (Ленін) і гальмують розвиток клясової боротьби на селі. Що радикальніше виметуть кріпацницькі залишки на селі, то швидше пролетаріят приєднає до себе маси бідноти для спільної (під гегемонією пролетаріяту) боротьби, але вже за диктатуру пролетаріяту.

„ . . . від демократичної революції — писав Ленін 1905 р. — ми зараз же почнемо переходити і саме відповідно нашої сили, сили свідомого й організованого пролетаріяту, почнемо перехо-

дити до соціялістичної революції. Ми обстоюємо безперервну революцію. Ми не спинимось на півдорозі" (т. VIII, укр. вид., стор. 166).

„Намагатися поставити штучний китайський мур між одною і другою, відокремити одну від другої (буржуазно-демократичну революцію від пролетарської. —*Ф.)* чим іншим, *крім ступнем підготови пролетаріяту і ступнем об'єднання його з селянською біднотою — це найбільше перекручення, заялозення марксизму,* підміна його лібералізмом". (т. XXIII, вид. 3, рос., стор. 391; підкреслення моє. — Ф.).

Як першу умову переростання Ленін називає ступінь підготови пролетаріяту, себто його свідомість, волю до боротьби, існування сильної, міцно організованої революційної партії, що може керувати цією боротьбою, повести за собою маси. Як другу умову, найтісніше, зрештою, зв'язану з першою, Ленін називає ступінь *об'єднання пролетаріяту з біднотою.*

Чи дрібний товаровий продуцент (у тому числі й селянство) неминуче відвернеться від пролетаріяту, коли той „*від* свободи рушить *до* соціялізму"? За СДКПіЛ — так, а за Леніном — це було можливе, але недоконечне. Дрібний товаровий продуцент „*неминуче* повертає проти пролетаря, який бореться за соціялізм, ...якщо умови розвитку *цього* суспільства (буржуазного — *Ф.*) складаються менш-більш сприятливо (анприклад, промисловий розквіт, поширення внутрішнього ринку в наслідок аґрарного перевороту і т. д.)"... (т. IX, вид. 3, рос., стор. 189).

Буржуазно-демократична революція в Росії розвивалася за доби імперіялізму, коли інтереси російського і міжнародного фінансового капіталу були найтісніше зв'язані з інтересами напівкріпачницького поміщицтва.

Що повніша була б перемога буржуазно-демократичної революції, то більший був би удар і для панування буржуазії. „Не підлягає сумніву, — писав Ленін, — що поміщицьке господарство (у Росії. — *Ф.*) тисячею ниток зв'язане не лише з бюрократією, а й з буржуазією. Конфіскація підриває масу інтересів великої буржуазії, а селянська революція веде... до банкрутства держави, себто до порушення інтересів не лише російської, а й усієї міжнародньої буржуазії". (т. XI, 3-е рос. вид., стор. 433).

Конфіскація землі вдарила б, отже, російську (і міжнародню) буржуазію, послабила б її і полегшила б боротьбу пролетаріяту за соціялізм. Мархлевський, пишучи про можливу конфіскацію поміщицької землі в Польщі, додає, що „велика власність обтяжена довгами аж до 75% продажної ціни землі". Отже конфіскація землі зачепила б не тільки польських поміщиків, а й міську буржуазію польську й міжнародню (листи Земельного кредитового товариства були вміщені також у Франції). Але Мархлевський робить інші висновки:

„Проте, викреслення усіх цих довгів річ не така легка, як це може здаватися, — пише він, — бо в країні, такій переважно рільничій як наша, іпотечні кредити є основа майна дуже численних верств людности. Заставні листи Кредитового товариства є один з найважливіших паперів, що мають обіг, і в цих паперах уміщені ощадності тисяч дрібнобуржуазних родин, а крім того тисячі родин мають капітали на іпотеках, поза товариством. Таким чином, знищення всіх цих кредитів зруйнувало б дуже численні верстви, спричинило б фінансову катастрофу цілої країни. Отже ясно, що цілий загін цих іпотечних кредиторів боронив би завзято своє майно, став би на боці поміщиків проти усіх плянів експропріяції („П. СД“, 1908 р., стор. 399).

Тут маємо типовий приклад „об‘єктивізму“, що веде до сповзання на позицію клясового ворога. Крім того, побоювання Мархлевського „фінансової катастрофи цілої країни“ — це ще один доказ, що СДКПіЛ не бачили імперіялізму, що вона вважала, нібито ми стояли тоді перед довгим періодом капіталістичного розвитку, а революція мала на меті виключно усунути перешкоди, що стоять на шляху цього розвитку.

Життя змусило СДКПіЛ визнати той факт, що селянство, одначе, може взяти активну участь у революції.

Проте, той самий історичний процес, що зробив буржуазний лібералізм нездатним виконати це справжнє своє політичне завдання, робить здатним до цього спадкоємця буржуазії — пролетаріят — казав Тишка. „Отже він силою речей мусить узяти на свої плечі це завдання і розв‘язати його в формі якнайвичерпнішій і відповідній його інтересам, а цього можна дійти тільки запровадженням у Росії *демократичної республіки*. Минулі бої показали, що пролетаріят у цьому прагненні матиме подолати опір усіх буржуазних кляс, а розраховувати може лише на допомогу революційних верств селянства, що їх найжиттєвіші інтереси потребують вивласнення поміщицьких земель, отже, з цією метою — як умови такої радикальної реформи — цілковитої демократизації держави. Ізольованість пролетаріяту в боротьбі за республіку щодо буржуазного лібералізму, а також взаємини пролетаріяту й селянства висувають на перший плян доконечність завоювання *пролетаріятом диктатури*“ (VI з‘їзд, стор. 103).

Отже Тишка визнає, що пролетаріят може сподіватися допомоги революційних селянських верств. Але Тишка не розуміє взаємних відносин пролетаріяту й селянства. Тишка (разом з усією СДКПіЛ) не розумів гегемонії пролетаріяту щодо селянства, у даному випадку в буржуазно-демократичній революції.

Тишка в аналізі питання участи селянства в революції підкреслює його дрібнобуржуазність, його хитливість. Ленін також підкреслював, що селянство — це кляса дрібнобуржуазна, отже,

нестійка, але нестійкість, несталість селянства трактував *конкретно*:

„... нестійкість селянства ґрунтовно відрізняється від нестійкости буржуазії, — писав Ленін 1905 р., — бо селянство в даний момент заінтересоване не стільки в безумовній охороні приватної власности, скільки у відібранні поміщицької землі, однієї з головних форм цієї власности. Не стаючи від цього соціялістичним, не перестаючи бути дрібнобуржуазним, селянство здібне стати цілковитим і найрадикальнішим прихильником демократичної революції“ („Дві тактики“, т. VIII, укр. вид. стор. 86).

Отже, протилежно до СДКПіЛ більшовизм вважав, що російське селянство через умови свого існування є рушійна сила буржуазно-демократичної революції. Це — дрібнобуржуазна кляса (стан), що вагається, отже, пролетаріят мусить боротися за гегемонію щодо неї. Зазначаючи, що з погляду активної участи селянства російська революція наближається до „великих буржуазних революцій старих часів“, Ленін зараз же після цього підкреслює величезну ріжницю, пишучи:

„... Якщо для Німеччини XVI століття, Англії XVII, Франції XVIII століття селянство можна поставити на перший плян (порівнюючи до пролетаріяту. — *Ф.*), то в Росії XX століття безумовно треба перевернути відношення, бо без ініціятиви й керівництва пролетаріяту селянство є ніщо“ (т. XII, стор. 184, укр. вид.).

Без ініціятиви і проводу пролетаріяту селянство є ніщо! Ця основна засада, що має величезну вагу не лише в буржуазно-демократичній революції в Росії, але й далеко більшою мірою в соціялістичній революції, вказує, що робітничо-селянський союз це не парляментська коаліція двох партій, а *союз двох кляс*, що в цьому союзі гегемонія є в руках пролетаріяту.

Здійснення гегемонії пролетаріяту більшовизм розуміє не пасивно, а *активно*.

Той факт, „Що селянство неминуче вагається між ліберальною буржуазією і пролетаріятом, це випливає з його клясового становища... Тільки, провадячи безумовно самостійну політику аванґарду революції, пролетаріят спроможний буде відколювати селянство від лібералів, визволяти його з-під їхнього впливу, вести за собою в процес боротьби і здійснювати таким чином „спілку“ *наділі*, спілку тоді й остільки, коли й оскільки селянство революційно бореться. Не загравання з трудовиками (селянська партія. — *Ф.*), а нещадна критика їхніх хиб і вагань, пропаґанда для республіканської й революційної селянської партії можуть здійснити „спілку“ пролетаріяту і селянства для *перемоги* над спільними ворогами, а не для гри в бльоки і згоди (Ленін, т. XII стор. 183-184, укр. вид.).

Це Ленінові слова із статті, *вміщеної вперше у „П. СД“ 1908 р.* (стор. 107).

Залучення до себе селянства не є, отже, автоматичне („само собою"), а залежить воно від правильної тактики пролетаріяту і його партії. Тому між іншим Ленін надавав такої великої ваги утворенню сильної *единої* пролетарської партії, тому боровся вперто з усіма ухилами і йшов на розлам з меншовиками та центристами.

Коли у Леніна з доконечности робітничо-селянського союзу випливає ще більший обов'язок утворити міцну *самостійну* пролетарську партію, то за Тишкою — ця спілка веде до зречення власної партії. Ось як Тишка критикує більшовиків:

„Інтереси обох кляс є, згідно з таким міркуванням, у теперішній революції ті самі, а решта не повинна нас обходити. Ідучи послідовно цим шляхом далі, слід би нам властиво прагнути до утворення — принаймні на певний час — одної спільної пролетарсько-селянської партії, яка мала б за спеціяльне завдання здійснити цілі революції, що забезпечило б очевидно єдність і посилення самої боротьби" (VI з'їзд, стор. 118).

Отже, Тишка цілком не розуміє гегемонії пролетаріяту, не розуміє, що цю гегемонію може здійснити пролетаріят, який має сильну самостійну партію.

Ленін підкреслював не лише величезну ролю селянства, а й те, що без союзу з селянством *пролетаріят не може перемогти в цій революції,* і коли Ленін послідовно висував гасло демократичної диктатури пролетаріяту й селянства, Тишка послідовно відкидав це гасло, зазначаючи що:

„ ... змагати до диктатури пролетаріяту й селянства, як це пропонують товариші більшовики... це значить, що змагати до озброєння диктатурою кляси, яка на певній стадії революції вживе своєї сили і всього завойованого нею в процесі революції як знаряддя боротьби проти пролетаріяту і проти певних результатів самої революції. У цьому пункті, якщо не помиляюсь і якщо добре розумію товаришів більшовиків, є між нами серйозна ріжниця думок..." (VI з'їзд, стор. 115).

Тишка 1908 р. краще, ніж тов. Варський 1922 р., розумів, у якому напрямі слід шукати ріжницю між СДКПіЛ і більшовиками: у принципіяльно відміннному підході до рушійних сил революції (як буржуазно-демократичної 1905 р, так і соціялістичної), у принципіяльно відмінному підході до процесу революції — передусім у цьому, а не у відмінній оцінці ситуації.

Тишка визнає революційність селянства, вважає, що пролетаріят повинен використати цю революційність, і підкреслює перевагу з цього погляду більшовиків над меншовиками:

„Більшовики очевидно остільки мають в цьому погляду перевагу над меншовиками, що виказують, мовляв, почуття історичної актуальности і, не бувши доктринерами, правильніше оцінюють величезне значіння потенціяльної сили революційного

руху селянства і переваги серед нього в теперішньому періоді революційних прагнень. Але марксистам не можна будувати своєї тактики тільки на переходових співвідносинах кляс і на коньюнктурі хоча б менш чи більш довготривалій". (Там само, стор. 115-116).

Хвалячи більшовиків, він зазначає водночас, де таїться їхня позірна помилка:

„Помилка більшовиків у тому, що вони, задивившись у революційне обличчя селянства, забувають, або недосить пам'ятають, про його друге — реакційне обличчя, постійніше, більше зв'язане з умовами його існування в нормальних обставинах буржуазного господарства. З цього погляду вони є просто протилежність меншовиків, які, щоб умотивувати свою схему революції з ліберальною буржуазією на чолі, переважно роблять притиск на цьому другому боці суспільного обличчя селянства".

Для Тишки відпад селян від революції було аксіомою, доконечністю хоч би тому, що — як він не раз підкреслював — тодішня революція кінчалася на буржуазно-демократичному етапі і в остаточному результаті вела до „нормальних обставин буржуазного господарства". Нормальний розвиток капіталізму — отже дрібне селянство відвернеться від пролетаріяту і піде за буржуазією.

Думка про доконечне повернення до „нормальних обставин буржуазного господарства" становить одну з основ міркування Тишки.

Разом з більшовиками він стоїть на тій позиції, що російська буржуазія в буржуазно-демократичній революції є не революційна сила, а контрреволюційна. Але, виходячи з засновку доконечности повернення до „нормальних обставин буржуазного господарства", Тишка доходить до парадоксального висновку, що пролетаріят мусітиме накинути буржуазії взяти владу:

„Буржуазна кляса, яка у здемократизованому буржуазному устрої при незв'язаному широкому капіталістичному розвиткові має дістати в свої руки безпосереднє панування, готова боронитися проти цього подарунку за допомогою царських гармат та багнетів, а пролетаріят мусить накинути їй панування над самим собою і над усім суспільством за допомогою повстань та барикад — каже Тишка. — Здобувши диктатуру своєї кляси, цебто верх могутности, пролетаріят має вжити її для зміцнення сили експлуатації і підняття до верху свого антагоніста — буржуазії. У висліді маємо диктатуру пролетаріяту з метою панування буржуазії — на перший погляд цілий ряд логічних недоречностей". (VI з'їзд, стор. 113-114).

Уже 1906 р. „Червоний Штандар" (№ 56, з 23 березня) писав: „*Провідною лінією нашої тактики повинно бути тепер підчас революції: змагати до цілковитого фактичного панування пролетаріяту*, змагати до своєрідної політичної „диктатури"

пролетаріяту, правда, не щоб провести соціялістичний переворот, а щоб здійснити цілі самої революції...“

Отже, коли СДКПіЛ відкидала гасло більшовиків демократичної диктатури пролетаріяту й селянства, а висувала гасло диктатури пролетаріяту, то це аж ніяк не означало змагання до безпосереднього завоювання соціялістичного устрою. Владу здобуває пролетаріят, але на те, щоб „відновити могутність експлуатації“, щоби здійснити цілі іншої кляси.

Відкидаючи гасло демократичної диктатури пролетаріяту й селянства, Тишка не вважає його, одначе, за утопічне. Він твердить, що „спільну диктатуру як *факт* слід би з доконечности визнати як об'єктивний, від нас уже незалежний результат боротьби, у якій селянство завоювало собі певні позиції. Але чому пролетаріят має сам боротися за диктатуру селянства — цього вже, відверто признаюсь, я ніяк не можу зрозуміти...“

Пролетаріят може перемогти і повинен перемогти в буржуазно-демократичній революції,— заявляв Ленін. Але додавав, що *він не може перемогти сам без допомоги селянства.* З аналізи умов існування російського селянства Ленін робив висновок, що воно може бути радикальним прихильником революції. Гасло робітничо-селянського союзу і демократичної диктатури пролетаріяту та селянства випливало з аналізи конкретних відносин; це був у широкому маштабі стратегічний *плян*, спертий на аналізі клясових відносин.

Тишка глузує із стратегічного пляну більшовиків, закидаючи йому схематизм і задубілість:

„Важко собі уявити більш абстрактний, механічний, недіялектичний підхід до справи. В його основі лежить погляд на революцію *як на щось подібне до воєнного походу за наперед визначеним пляном.* Мету визначено, ролі відповідно до цього розподілено, здобич припаде союзникам на спільну власність. Увесь живий зміст історичного процесу, *що сам визначає своїм перебігом свої результати*, отже, беручи справу ретроспективно — і свою об'єктивну „ціль“ — часом всупереч і незалежно від суб'єктивних цілей учасників цього процесу, — внутрішній логічний розвиток окремих моментів і періодів революції, який веде її вперед, піднімає її хвилі або відсуває її назад і гальмує, скеровуючи на нові рейки; перетворювання характеру кляс і партій у процесі самої революції під впливом її тимчасових результатів і нових ситуацій; поставання нових поодиноких цілей і завдань боротьби, уся різноманітність і змінність зовнішніх та внутрішніх чинників революції,— все це зникає без сліду у схемі задубілій і простій як палиця, сухому і позбавленому крови й кісток, як усякий привид абстракції“ (VI з'їзд, стор. 118. Підкреслення моє.—*Ф*).

Тишка добре тут підхопив одну з основних відмін між СДКПіЛ і більшовиками — *ставлення до стихійности.* Якщо

історичний процес фактично „сам визначає своїм перебігом свої результати“, то роля партії як організованого чинника сходить до мінімуму. Згідно з цією концепцією партія пливе на хвилях стихійного руху мас, а не організує його. Цій „стихійній“ концепції партії Ленін протиставив партію, яка провадить „саме роботою, що *зближує й зливає докупи* стихійно-руйнацьку силу юрби і свідомо-руйнацьку силу організації революціонерів“. (Ленін, „Що робити“, т. IV, укр. вид. стор. 467).

Звідси величезна вага, що її надавав Ленін утворенню міцної, єдиної партії, і недооцінювання цієї ролі від СДКПіЛ. Якщо революція — протилежно до війни — не потребує стратегічного пляну, якщо історичний процес „сам визначає своїм перебігом свої результати“, то або *всі* пляни є зайві, або *всі* є *так само* добрі, бо їх цей історичний процес скорегує.

„На щастя, жива історія мало турбується про мертві схеми — каже Тишка. — В дійсності ми боролися всі, і ми, і більшовики, навіть почасти й меншовики, за диктатуру пролетаріяту. Меншовики — всупереч своїм фалшивим гаслам і всупереч своїй свідомості — як той буржуа в комедії Мольєра, який сам не побачив, що протягом 30 років говорив прозою“ (VI з'їзд, стор. 118).

Маємо тут перед собою типовий центризм. Якщо „в дійсності всі, і ми, і більшовики, і меншовики“ боролися за *одну ціль*, то відміна між СДКПіЛ і більшовиками та меншовиками, а також між більшовиками і меншовиками невелика.

Тишка критикує більшовиків за їхнє ставлення до селян, але вірить, що сам розвиток подій зробить поправку в їхній схемі, „простої як палиця, сухої і позбавленої крови й кісток“.

„Тимто я не поділяю побоювання деяких товаришів, — каже Тишка, — що погляд *товаришів більшовиків на теперішню революцію може довести їх до невідповідних з погляду інтересів пролетаріяту поступок на користь селянства.* Запорукою, що це побоювання виявиться безпідставним, є здоровий суто-пролетарський дух, який проходить увесь політичний світогляд цієї найчисленнішої частини наших російських товаришів, і можна наперед сподіватися, що дальший розвиток подій, який уже призвів до очевидного банкрутства схеми меншовиків, *у разі посилення революції неминучо впровадить доконечний коректив до схеми більшовиків, яка тепер хибує*“. (VI з'їзд, стор. 118, підкреслення моє — *Ф*).

Правильне — за Тишкою — було гасло СДКПіЛ: диктатура пролетаріяту, *спершись на селянство.* Та остання поправка — це „поступка“ на користь селянства. Вона є доказ, що СДКПіЛ визнає участь селянства в революції, покладається на його допомогу. Але ні з більшовицьким підходом до робітничо-селянського союзу, ані з більшовицькою концепцією гегемонії пролетаріяту щодо селянства — ця поправка не має нічого спільного.

„Для проведення цієї буржуазної революції історично покликаний... передусім пролетаріят — чи сам, чи за допомогою селянства — це нам покищо байдуже",— каже Тишка.

І ця думка добре характеризує, яке — за СДКПіЛ — повинно бути ставлення пролетаріяту до селянства. Пролетаріят бореться за диктатуру пролетаріяту з метою провести буржуазну революцію. А перспективи?. 1906 р. „Ч. Шт." писав, що провідна лінія нашої тактики — це змагання до диктатури пролетаріяту і що „пролетаріят, який бореться, не може собі створювати, природно, ілюзії щодо тривалости свого панування в суспільстві. По закінченні панування теперішньої революції, по поверненні суспільства до „нормальних" умов, панування буржуазії і на заводі і в державі, певна річ, змете й усуне насамперед значну частину здобутків теперішньої революційної боротьби". („Ч. Шт." № 56 з 23-III 1906 р.).

Цілком послідовно писала Роза Люксембург 1908 р.:

„Клопотатися про те, щоб теперішній революції зберегти властивий їй буржуазний характер, це цілком зайве завдання для пролетаріяту. Цей буржуазний характер виявиться в тому, що пролетаріятові не вдасться втриматися при владі, що його від неї раніш чи пізніш відштовхне контрреволюційна дія і буржуазії, і поміщиків, і дрібної буржуазії, і чималої частини селянства" („Наука трьох Дум", „П. СД", 1908 р., стор. 193).

Ця відповідь є цілком згідна з підходом СДКПіЛ до буржуазно-демократичної революції в Росії: вона розпочне період капіталістичного розвитку.

Отже повертаємося знову до справи: чи 1922 року мав рацію тов. Варський, зводячи помилки СДКПіЛ (у ставленні до селянства) до помилкової оцінки ситуації? Вже тепер можемо відповісти, що помилка СДКПіЛ полягала передусім у невірі, щоб пролетаріят міг повести за собою селянство, у відкиненні марксистсько-ленінської концепції переростання.

СДКПіЛ ставила „китайський мур" між буржуазно-демократичною революцією і соціялістичною, і ставила цей мур не тільки тому, що погано оцінювала ситуацію і передбачала тоді ще довгий період розвитку капіталізму, а передусім тому, що *не бачила* можливости переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну; не бачила цієї можливости тому, що стояла на ґрунті ізольованости пролетаріяту у боротьбі за соціялізм, що не бачила можливости придбання пролетаріятом союзників для цієї боротьби, що не вірила в силу пролетаріяту повести за собою маси бідного селянства.

В Росії масовий соціяль-демократичний робітничий рух існує більше як 20 років... — писав Ленін у серпні 1917 р. — За цей великий протяг часу, через дві великі революції, червоною ниттю через усю політичну історію Росії тягнеться питання: чи

робітничій клясі вести селян вперед, до соціялізму, чи ліберальному буржуа відтягати їх назад, до примирення з капіталізмом" (т. XXI, стор. 99 укр. вид.).

Ми тут маємо перед собою найважливіше джерело відмін у селянській справі між ленінізмом і люксембурґіянством. На питання, *чи здатний пролетаріят повести за собою бідне селянство до соціялізму*, ленінізм відповідає позитивно, і бореться за це селянство. Люксембурґіянство не вірило в сили пролетаріяту, не провадило боротьби за селянські маси. СДКПіЛ не розуміла значіння цієї боротьби, бо не вірила, щоб пролетаріят міг „вести селян вперед, до *соціялізму*". У концепції СДКПіЛ пролетаріят провадить боротьбу за соціялізм цілком ізольований.

СДКПіЛ не розуміла цієї боротьби, бо не розуміла, що пролетаріят може „вести селян вперед, до соціялізму", бо це не містилося в концепції СДКПіЛ, за якою пролетаріят ізольований у своїй боротьбі за соціялізм. Ця концепція в'язалася з теорією Рози Люксембурґ, згідно з якою, акумуляція капіталу здійснюється завдяки існуванню некапіталістичного оточення (порівняй: І. Ринг, „Люксембурґіянство в польському питанні", „Нови Пшегльонд", 1932 р. № 23).

Існування цього оточення є доконечна умова розвитку капіталізму — себто, доки існують *некапіталістичні* маси селянства, доти капіталізм має можливість розвиватися, доти про соціялістичну революцію не може бути мови. У марксистсько-ленінській концепції ці верстви можуть бути поведені до соціялізму, можуть стати союзником (чи то підпорою) пролетаріяту в його боротьбі за владу і в будуванні соціялізму. У люксембурґіянській концепції мусять ці верстви перестати існувати, себто мусять *спролетаризуватися* і таким чином позбавити капіталізм доконечних соків некапіталістичного оточення, щоб довести капіталізм до падіння.

Марксистсько-ленінська концепція веде до *активної* боротьби за селянство, до підкреслення величезної ролі партії; друга концепція — до пасивности, до вичікування, поки селянство не спролетаризується, себто, поки пролетаріят не становитиме більшости людства. Люксембурґіянська концепція — це концепція „клясичної", „чистої" революції, що її так слушно висміював Ленін.

„Бо думати, — писав Ленін, — що соціяльна революція *можлива* без повстань дрібних націй у колоніях і в Европі, без революційних вибухів частини дрібної буржуазії *з усіма її забобонами*, без рухів несвідомих пролетарських і напівпролетарських мас проти поміщицького, церковного, монархічного, національного й інш. гніту, думати так це значить *зрікатися соціялістичної революції*. Ни може, вишикується в одному місці одно військо і скаже: „ми за соціялізм", а в іншому друге і скаже: „ми за імперіялізм", це й буде соціяльна революція!.. Хто жде „чистої" соціяльної

революції, той *ніколи* її не дійде, той революціонер на словах, щ(не розуміє справжньої революції". (т. XIX, стор. 241-242 ук. вид.)

Наведена Ленінова критика цілком стосується до концепці СДКПіЛ.

4. СДКПіЛ і селянство в Жовтневій революції

Перед війною незгоди між СДКПіЛ і більшовизмом у ста вленні до селянства стосувалися *безпосередньо* до оцінки рушій них сил і перспектив *буржуазно-демократичної* революції. Н: позір могло здаватися, що в момент, коли перед пролетаріятом безпосередньо стане боротьба за соціялістичну революцію, то ц незгоди поменшають, а то й зовсім зникнуть. Адже Тишка за кидав більшовикам, що вони нібито добровільно самообмежу ються, що вони сами з власної волі змагають (у буржуазно-де мократичній революції) до демократичної диктатури пролетаріят і селянства, замість до диктатури пролетаріяту. Отже колі 1917 року російський .пролетаріят, під проводом більшовиків здобув диктатуру пролетаріяту, усі давні побоювання повинн були — здавалося б — зникнути. Аджеж іще 1922 року тов. Вар ський писав, що СДКПіЛ помилялася в селянському питанні, б(нею не цікавилася, бо це питання не було пекуче. А не бул(пекуче тому, що питання про соціяльну революцію не було дл: нас „справою, що безпосередньо стоїть перед нами".

Саме, почавши від 1917 р., з моменту, коли пролетаріят Росі завоював владу, ця ріжниця не лише не зникла, а виступил: в усій своїй глибині, серйозності і повнотою.

1918 року Роза Люксембурґ пише у в'язниці працю про ро сійську революцію, працю, яку *по її смерті* видав ренеґат П. Леві Ця праця виявляє всі давні помилки СДКПіЛ у питанні селян ському, національному та інш. Роза Люксембурґ з ентузіязмо пише про великий революційний вогонь Леніна, про захопленн влади, але побоюється за майбутнє російської революції, а сам(через політику більшовиків у питанні селянському, националь ному та інш. Про селянське питання вона пише:

„Звичайно, гасло безпосереднього, негайного захоплення і по ділу землі селянами, це гасло було найкоротшою, найпростішок і найляпідарнішою формулою, щоб дійти двоякої справи: роз трощити велику земельну власність і негайно прикути селян д(революційного уряду. Як політичний засіб, що мав на меті змiц нити пролетарсько-соціялістичну владу, ця тактика була чудова Та вона мала, на жаль, свої дві сторони, а зворотня сторон: була в тому, що безпосереднє захоплення землі селянами пере важно не мало нічого спільного з соціялістичним господарством" (R. Luxemburg. „Die russische Revolution", Berlin, 1922, S. 82).

І далі Роза зазначає, що соціялістичне переутворення госпо дарських відносин потребує передусім „націоналізації саме велико

земельної власности, як технічно найпрогресивнішої, концентрації сільськогосподарських засобів продукції і метод...“

Отже, що ж мав зробити пролетарський уряд, завоювавши владу?

„Соціялістичний уряд, прийшовши до влади, — пише вона, — мусить у кожному разі зробити одне: вжити заходів, що лежать *на лінії* цих основних передумов наступної соціялістичної реформи аграрних відносин, мусить він (соціялістичний уряд) щонайменше уникати всього, що загороджує дорогу до цих передумов“ (там саме, ст. 84).

Р. Люксембург вказує на дві передумови: націоналізацію великої і середньої земельної власности, бо „кожна соціялістична реформа на селі мусить — ясна річ — початися з великої і середньої земельної власности“.

Друга передумова — це знищити перегородку між промисловістю і сільським господарством.

„Але гасло, що його кинули більшовики: негайне захоплення і поділ землі селянами, мусіло діяти у цілком зворотьому напрямі. Це не тільки не є жодний соціялістичний захід, а він перерізає дорогу до нього, перед переутворенням аграрних відносин у соціялістичному розумінні він нагромаджує неподоланні труднощі“ (там саме, стр. 84).

У цих кількох фразах виступає різниця між люксембургіянством і більшовизмом у всій глибині. Роза не розуміла значіння націоналізації всієї землі як заходу — за диктатури пролетаріяту, — що полегшує перехід до соціялістичного господарства на селі. Роза зовсім не розуміла змісту Жовтневого перевороту на селі. Селянин — це — за концепцією СДКПіЛ — ворог соціялістичної революції, і пролетаріят не спроможний повести за собою селянську бідноту і невтралізувати середняків. Виходячи з цієї засади, Роза *мусить* прийти до переконання, що захоплення землі селянами *перерізає* шлях до соціялізму. Порівняймо думку Рози з думкою Леніна.

„Селяни хочуть залишити у себе дрібне господарство, — писав Ленін, — зрівняльно його нормувати, періодично знову урівнювати... Хай. Заради цього ні один розумний соціяліст не сперечатиметься з селянською біднотою. Коли землі буде конфісковано, *значить* панування банків підірвано: коли ремант буде конфісковано, *значить* панування капіталу підірвано, то за *панування пролетаріяту в центрі*, за переходу політичної влади до пролетаріяту, решта прилучиться *сама собою*, з'явиться наслідком „сили прикладу“, підказана буде самою практикою. Перехід політичної влади до пролетаріяту — ось у чому суть...“ (Ленін, т. XXI, стор. 102 укр. вид.).

Ленін бачив *двоїсту* природу середняцького селянства, Ленін виходив з тієї засади, що пролетаріят зуміє переробити це селянство, зуміє його ступнево, *без насильства* перевести його на

рейки великого соціялістичного хліборобства. Найважливіший засіб до цієї мети — це диктатура пролетаріяту. І тут мусила найміцніше, найяскравіше виявитися найважливіша відміна між люксембургіянством і ленінізмом. СДКПіЛ не вірила в силу пролетаріяту повести селянство „уперед, до соціялізму"; звідси нерозуміння диктатури пролетаріяту як наймогутнішого знаряддя перероблення селянських мас, рухання їх „уперед, до соціялізму".

Пролетаріят не має сили переробити дрібного селянина; дрібний селянин — це власник і цим відрізано для нього шлях до соціялізму, — так міркувала СДКПіЛ. Дрібний селянин — це, правда, власник, — міркує ленінізм, — але власник *некапіталістичний*; це власник, але водночас трудівник, що не живе з експлуатації найманої сили, а що його самого експлуатує й утискує капітал.

„... експлуатація їх (селян — *Ред.*) тільки своєю формою відріжняється від експлуатації пролетаріяту. Експлуататор той самий — капітал. Окремі капіталісти експлуатують окремих селян через гіпотеки та лихварство. Кляса капіталістів експлуатує клясу селян через *державні податки*. Право селянської властности є той талісман, яким капітал зв'язував досі селянина, той привід, з якого він користався, щоб нацьковувати селян на промисловий пролетаріят. Тільки падіння капіталу може піднести селянина, тільки антикапіталістичний, пролетарський уряд може покласти край його економічним злидням, його суспільній деградації. Констуційна республіка — це диктатура його об'єднаних експлуататорів, соціял-демократична, червона республіка — це диктатура його спільників" [1].

І тому пролетаріят, *маючи в своїх руках державну владу*, зможе переробити селянство. Поняття союзника в боротьбі за соціялізм було чуже для СДКПіЛ, отже чуже мусіло бути поняття гегемонії пролетаріяту, чуже для неї також мусіло бути поняття диктатури пролетаріяту як особливої форми *союзу* пролетаріяту та селянства з гегемонією пролетаріяту.

Між пролетаріятом і селянством мусить статися конфлікт — твердила СДКПіЛ. Російський пролетаріят не тільки завоював владу за допомогою селянської бідноти, а після того закріпив міцний союз з середнім селянством, залучивши його до соціялістичного будівництва і ступнево переводить на рейки великого соціялістичного сільського господарства (суцільна колективізація). Пролетаріят зуміє переробити селянина, але *не кожного* селянина, не селянську буржуазію. Перероблення основної маси селянства відбувається у боротьбі з куркулем. Пролетаріят і його партія не могли допустити, щоб куркуль скористав з конфіскації поміщи-

---

[1] Маркс „Клясова боротьба у Франції" 1848-1850 р.р. Партвидав „Пролетар", 1932 р. стор. 90.

цької землі. Соціялістична революція на селі була скерована не тільки проти поміщиків, а й проти селянської буржуазії: влітку 918 року розгорнулася в російському селі клясова боротьба бідноти проти куркульства. В результаті Жовтневої революції село *осереднячилося*. Відбулося це під гегемонією пролетаріяту і за його допомогою А на думку Рози майнові суперечності в російському селі не лише не зменшилися, а загострилися. Більшовики, щоправда, закликали творити комбіди — пише вторка, — але

„ця загальна порада не змогла нічого змінити в дійсній практиці і в дійсних співвідносинах сил на селі. З комітетами чи без них, — мабуть ті, хто головно скористали з аграрної революції, були багаті селяни і лихварі, які становлять сільську буржуазію мають у своїх руках у кожному російському селі фактичну місцеву владу“ (стор. 86).

Отже тут маємо знову приклад нерозуміння, недооцінювання диктатури пролетаріяту. Пролетаріят, спираючись на бідноту не уміє ніби то залучити до союзу середняків, не зуміє нібито нічого змінити і мусить поступитися перед багатими селянами та лихварями.Якби Роза мала рацію, якби з аграрної революції 1917р. переважно скористали багаті селяни та лихварі, то це значило б, що Жовтнева революція була революція буржуазно-демократична типу до імперіялістичної епохи, бо саме від такої революції загалом виграють переважно багаті елементи. Роза знову недооцінює значіння та ваги диктатури пролетаріяту. Адже саме уряд диктатури пролетаріяту організував і озброїв бідноту до боротьби з куркулями і сам став на чолі цієї боротьби.

У міркуванні Рози всюди проходить основна думка, що соціялізм на селі — це велике усуспільнене сільське господарство. Але Роза стає безпорадна перед питанням, яким чином дійти до нього *конкретно*, які *переходові етапи* тут конче потрібні. Це питання геніяльно розв'язав Ленін, який підкреслював, що не можна ліквідувати вимоги *мас*. „Селяни хочуть собі залишити дрібне господарство...“ Ленін пристав на те, вважаючи це за *переходовий засіб* до створення також на селі великих, соціялістичних господарств. Ленін бо стояв на тій позиції, що за диктатури пролетаріяту пролетаріят зможе переробити дрібне некапіталістичне селянство, зуміє притягти його до соціялістичного будівництва. СДКПіЛ це відкидала, і шлях до зрозуміння аграрної політики радянського уряду був для Рози закритий. Вона шукає іншого виходу:

„Звичайно, — пише Роза в листі до тов. Варського, — утворені аграрні відносини — це найнебезпечніше, найболючіше питання (der gefährlichste wundeste Punkt) російської революції. Але тут виявляється істина — навіть найбільша революція може тільки те завершити, що вже своїм розвитком дозріло. Цей слабий

пункт також можна вилікувати лише европейською революцією. А вона йде...“ (Варський, „Позиція Рози Люксембург щодо тактичних питань революції“, Берлін, 1922, стор. 6).

Єдиний рятунок, — на думку Рози — це *перемога европейської революції.*

Помилки такого самого характеру робило в Польщі тодішнє керівництво СДКПіЛ. У всіх виданнях, виступах, в агітації тощо СДКПіЛ будила ентузіязм щодо Радянського Союзу і закликала маси піти слідом трудящих СРСР. Між іншим, незабаром після перемоги більшовиків, СДКПіЛ пожвавила партійну роботу на селі, почала видавати „Громаду“, але з помилкової позиції у селянському національному та інш. питаннях СДКПіЛ не зійшла, хоча об'єктивно вона легше це могла б зробити, ніж Роза Люксембург, що сиділа у в'язниці і була відтята від усього світу. Не зважаючи на приклад, що його дала соціялістична Жовтнева революція, СДКНіЛ далі залишалася на позиції невіри в сили пролетаріяту, невіри у здатність повести за собою трудящі й експлуатовані дрібнобуржуазні маси.

У мене нема під рукою інших видань того періоду, крім одної брошурки „Після берестейського насильства“, виданій у березні 1918 р. але цієї брошурки вистачить, щоб виявити типові помилки СДКПіЛ:

„... Робітнича революція в своїй самообороні не могла сподіватися допомоги селянства, задоволеного вже у своїх вимогах і остиглого в своєму революційному запалі“ — читаємо у брошурі (стор. 9).

Через усю брошуру проходить нитка невіри в селянство, як союзника. Пролетаріят бореться *сам,* цілком ізольований. Натиск селянства призвів до Берестя:

„Трагедія Берестейського миру є якраз те, що жахлива загальна ситуація, економічне і воєнне банкрутство Росії, натиск селянської маси *зіштовхнули більшовиків з лінії своєї пролетарської революції тактики*“ (стор. 9).

Отже, знову невіра в сили пролетаріяту і здатність його повести за собою основні маси селянства. Виходить, що *провідною* силою Жовтневої революції в період Берестейського миру був не пролетаріят, а селянство, яке нібито зіштовхнуло більшовиків з їхніх позицій і т. д. *Але фактично провідною силою був постійно пролетаріят.* Партія пролетаріяту керувала й тоді селянськими масами. Ці маси були зморені війною, отже партія йшла на те, щоб дати їм „перепочинок“, що однак зовсім не означало сповзання з пролетарської лінії, революційної тактики, а, навпаки, партія більшовиків мала на меті зміцнити диктатуру пролетаріята. За Леніном, пролетаріят зуміє повести за собою маси бідняцько-середняцького селянства. І Ленін мав рацію: по кількох місцях ці маси знову пішли на війну проти ворогів пролетарської революції.

Автори ж брошури виходили з тієї засади, що селяни взагалі не стануть боронити пролетарської революції, і дорікали більшовикам, що вони не спирались тільки на пролетаріят.

На цій самій позиції стояв 1922 р. тов. Варський у статті, написаній проти ренеґата Леві, який видав брошуру Рози. Тов. Варський правильно зазначає, що видання брошури було зрадницькою дією, що вся діяльність Рози по її виході з в'язниці аж до смерти вказує, що Роза була на шляху до *подолання* своїх помилок. Але тов. Варський не протиставляє правильної тактики більшовиків неправильним поглядам Рози, а лише *виправдує* цю тактику; він не відкидає принципіяльно закидів Рози, а намагається *послабити* їх. У селянському питанні він намагається довести, що більшовики раз-у-раз аґітували за велике соціялістичне господарство також і в рільництві і з цією метою наводить уступи з промови Леніна з 22 травня 1917 р. та партійні резолюції в квітні 1917 року:

„Цього хотіли більшовики ще два місяці перед Жовтневою революцією,— пише Варський. Але сталося інакше. Чому?“ (Варський, „Позиція Рози Люксембург“..., стор. 29).

Тому, відповідає автор, що в Росії існувала велика власність, а не велике сільське господарство. Він зазначає, що більшовики, завоювавши владу, почали підтримувати утворення сільськогосподарських комун, сами утворювали радгоспи, але не перешкоді став брак живого і мертвого реманенту. Та не зважаючи на поділ землі між селянами, залишилися ще великі площі, на яких можна буде в майбутньому будувати великі зразкові соціялістичні господарства.

„Таким чином,— робить висновок автор,— жовтневий декрет про аґрарне питання не був би неподоланною перешкодою на шляху до побудови соціялістичного рільництва в Росії, якби російська революція не була все ще ізольована“. (Варський, стор. 33).

Цілком правильно тов. Варський зазначає, що більшовики *з першого моменту* підтримували утворювання комун і що сами утворювали радгоспи. Автор одначе не зазначив, що в той період утворювання радгоспів, комун і т. д. не становило головного завдання радянської політики, що того періоду головним завданням було зміцнення диктатури пролетаріяту на базі союзу пролетаріяту з основими масами селянства. Це випливає із важливіших рис політики збереження союзу пролетаріяту із селянством. Бо за автором здійснення соціялізму на селі відбувається не *разом з основними масами* селян, а без них, певною мірою поза ними, через те, що є великі площі, яких не порозтягали селяни і на яких можна буде утворювати радгоспи. *Бідняцько-середняцьке селянство не бере, отже, участи в будівництві соціялізму на селі.* Тов. Варський боронить більшовиків проти Рози, залишаючись в

основному на тій старій позиції СДКПіЛ, що пролетаріят не зуміє повести за собою основні маси бідняцького селянства.

Таким самим люксембургіянським способом тов. Варський розв'язує питання, чому більшовики, які ще за два місяці до перевороту намагались зміцнювати сільське господарство, згодилися віддати поміщицьку землю в користування дрібним селянським господарствам.

„... Не найважливіші декрети більшовиків дали російській революції сенс, вид і форму („Sinn, Gestalt und Form") — сама революція з залізною послідовністю диктувала закони" (А. Варський, „Позиція...", стор. 6).

Революція не є воєнна експедиція „згідно з поставленим наперед, пляном" — казав Тишка проти більшовиків на VI з'їзді. „Живий зміст революції" він трактував як історичний процес, який сам визначає своїм перебігом свої результати, а тому, — беручи справу ретроспективно — і свою об'єктивну „ціль"..." (VI з'їзд, стор. 118).

Іншими словами, але ту саму думку висловлює тов. Варський, коли каже, що не „декрети більшовиків," себто *не їхня свідома воля*, а „сама революція", себто *стихійний рух мас* формував революцію надавав їй певного характеру і змісту. В іншому місці брошури автор з'ясовує це ближче:

„Аграрний декрет Жовтневої революції був виявом найсильнішого вибуху російської селянської маси, вибуху, що під киплячою лавою поховав цілком імперіялістичний фронт, — а це завдяки бунтові солдатсько-селянської маси, і одночасно знищив поміщицькі відносини, захопивши землю. Історична заслуга Леніна була в тому, що він впору розпізнав неподоланну силу цього масового удару, не протиставив себе їй, як меншовики, — що призвело б до ще більшого хаосу та анархії і в наслідок цього до швидкої загибелі революції, — а навпаки, перехопив цей удар, перевів його на рейки узаконеної організації і одночасно — принаймні теоретично, — через розгорнення пролетарської диктатури, соціялістичної промисловости та сільських радянських господарств, дав можливість покласти кінець розв'язуванню дрібнобуржуазногосподарській анархії на селі. Це так складно поставлене питання, як і всі далеко простіші соціялістичні питання, одначе не можуть бути розв'язані без міжнародньої революції" (А. Варський, „Позиція Рози Люксембург"..., стор. 34-35).

Концепція „стихійности" виступає тут у всій повноті. Більшовики не керували революцією на селі, а дали себе понести хвилі селянського руху. Автор вважає за Ленінову заслугу, що він „у пору" зрозумів *неподоланну* силу цього селянського руху. Автор показує Леніна, як капітулянта, він не зрозумів, що Ленін поступався селянству в питанні про соціялізацію саме з свідомого розрахунку, що спираючись на свої командні висоти, пролетаріят

переможе забобони селян. Розгортання диктатури пролетаріяту, будівництво соціялізму відбувається в союзі з основною масою селянства, не без нього, наперекір або проти нього. В іншому місці ми постараємся докладно довести помилковість концепції, що нібито більшовики в аграрному питанні 1917 р. пасивно підпали стихії селянській хвилі. І в цьому питанні більшовики діяли *свідомо* і в цьому питанні гегемонія належала пролетаріятові та його партії.

Ленін виходив з тієї засади, що пролетаріят — при правильній політиці своєї партії — зуміє переробити дрібне, некапіталістичне селянство, маючи в своїх руках державну владу і командні висоти у промисловості, транспорті, банках і т. д. Диктатура пролетаріяту — ось у чому суть — писав Ленін, і чого не розуміла СДКПіЛ.

Нарешті, в закінченні цитованого вище уступу, тов. Варський зазначає, що аграрне питання, як і всі далеко простіші *соціялістичні* питання не можуть бути, одначе, розв'язані без „міжнародньої революції" (підкреслення моє — Ф.).

1922 року тов. Варський так само вважає, що російська революція 1917 р., у якій пролетаріят завоював владу і здійснює свою клясову диктатуру, що ця революція *принципіяльно* не може розв'язати ані ускладнених, ані далеко простіших *соціялістичних* питань. Без допомоги міжнародньої революції російська революція мусіла своїм *змістом* залишитися тільки буржуазно-демократичною революцією. Люксембургіянтська теорія, що дрібне некапіталістичне селянство *мусить* бути ворогом пролетаріяту, що *пролетаріят не зуміє повести його за собою*, і що — маючи державну владу — не зуміє його переробити, — ця теорія, яка фактично заперечує можливість робітничо-селянського союзу, яка відкидає диктатуру пролетаріяту як своєрідну форму цього союзу при гегемонії пролетаріяту, — ця теорія мусіла з доконечности вести до висновку, що російська Жовтнева революція була буржуазно-демократична революція.

(Далі буде)

М. Соболів

Вибори до Всеросійських та Українських установчих зборів на Полтавщині [1]

2. Вибори до Українських установчих зборів

В попередній статті ми розглянули співвідношення кляс та політичну ситуацію на Полтавщині на час виборів до Всеросійських Установчих зборів. Завданням цієї статті подати аналізу виборів до Українських Установчих зборів на Полтавщині, що відбулися пізніше за вибори до Всеросійських Установчих зборів на 55 днів.

Більшовицька партія, керована Леніном, зразу ж після лютого почала запроваджувати в життя стратегічне завдання другого етапу революції. Зміст його полягав, як відомо, у тому, що пролетаріят виступав „разом з найбіднішим селянством і взагалі напівпролетарськими верствами людности проти буржуазії, невтралізуючи дрібну буржуазію в місті й на селі, за соціялістичний переворот“ [2].

На основі цього стратегічного завдання партія зразу ж після лютого почала гуртувати з пролетаріяту, який об'єднував навколо себе найбідніше селянство, невтралізуючи середняцтво, — свою політичну армію для соціялістичної революції.

„Більшовики тільки утворювали,—пише тов. Сталін,—таку армію (і утворили її, нарешті, на жовтень 1917 р.) в процесі боротьби й сутичок кляс від квітня до жовтня 1917 р., утворювали її і через квітневу маніфестацію, і через червневу та липневу демонстрації, і через вибори до районних і загальноміських дум, і через боротьбу з корніловщиною, і через завоювання рад“ [3].

Політичну армію соціялістичної революції більшовицька партія утворювала в жорстокій боротьбі з дрібно-буржуазними контрреволюційними партіями, ізолюючи їх від трудящих мас.

Партія більшовиків підготувала політичну армію для переможньої пролетарської революції, постійною непримиренною, рішучою боротьбою на два фронти із всякими відмінами опортунізму, в боротьбі з каменівщиною—правоопортуністичним

[1] Кінець. Початок — у № 3, 1931 р.

[2] Й. Сталін. Питання ленінізму, стор. 228, вид. 4 укр., 1932 р.

[3] Там само, стор. 83.

ухилом, в боротьбі з троцькістськими твердженнями, що ховали ту ж меншовицьку суть під „лівими“ фразами.

Лише за цих умов партія змогла забезпечити таку політичну армію, яка довела соціялістичний переворот у Жовтні 1917 р. до переможнього кінця. Жовтнева революція утворила диктатуру пролетаріяту, завдання якої було „цілком скинути капітал“ і „остаточно утворити й зміцнити соціялізм“ (Сталін). Але поряд цих головних завдань пролетарська революція „мимохід“ завершувала завдання буржуазно-демократичної революції.

Пролетаріят, що ним керувала більшовицька партія, боровся за встановлення диктатури пролетаріяту в спілці з найбіднішим селянством за невтралізації середняка.

Процес Жовтневої пролетарської революції був единим процесом на цілій колишній Росії. Жовтневий переворот у Петербурзі зробив величезний вплив на бідняцько-середняцьке селянство України й допоміг більшовикам України прискорити організацію політичної армії з пролетаріяту та об'єднаного навколо нього бідняцького селянства, для перемоги пролетарської революції на Україні.

Українське незаможньо-середняцьке селянство почало хутко усвідомлювати зміст та вагу Жовтневого перевороту. Воно почало розуміти, що тільки партія більшовиків може революційними заходами припинити війну, остаточно ліквідувати февдальні залишки, що тільки партія пролетаріяту здатна до кінця розв'язати аграрне питання, що тільки за диктатури пролетаріяту можна здобути справжню волю, землю, справжню ліквідацію національного пригноблення.

Наслідком розгорненої роботи більшовицьких організацій серед незаможньо-середняцького селянства в листопаді грудні на Полтавщині, як і по всій Україні, надзвичайно посилився могутній аграрний рух. Клясова боротьба на селі набирала чимдалі гостріших форм. Трудяще селянство, особливо бідняцька частина, в різких, рішучих формах вимагала негайно розподілити панську землю та землю куркулів, негайно закінчити імперіялістичну війну тощо. Так, у протоколі Полтавського губерніяльного з'їзду селянських депутатів військової залоги ми читаємо:

„При обговоренні III Універсалу тої частини, де говориться про земельну реформу, делегати висловлювали своє незадоволення й гостро зазначили, що вони з такою, земельною політикою, яка проводиться в III Універсалі УЦР, ні в якому разі погодитись не можуть; всі вони висловлювалися про негайне скасування приватньої власности на землю“ і т. інш.

І далі, в резолюції цього з'їзду читаємо:

„З свого боку з'їзд вважає за потрібне домагатися, щоб було видано Ц. Радою такий закон, по якому всю приватню власність на землю в Українській Народній Республіці було скасовано

й передано до рук трудового селянства без викупа“ [1]... (мова тут і в подальших цитатах — оригіналу — С. М.).

Алеж на ці селянські домагання Ц. Рада відповідала тим, що всякими засобами питання про землю відкладала, бо не могла, звичайно, його розв'язати в інтересах широких трудящих мас. Цей період характеристичний тим, що селяни ще більшою мірою вдалися до розгрому панських маєтків та розподілу поміщицького й куркульського добра.

Центральна Рада періоду виборів найяскравіше виявила своє буржуазно-куркульське обличчя, ще рішучіше, цілком відверто розгорнула шалену боротьбу проти соціялістичної революції, проти робітників та трудящих селян.

Буржуазно-куркульська політика Центральної Ради цілком виразно відбилася, наприклад, у поясненнях змісту III Універсалу в частині земельної реформи

У цих поясненнях відзначається:

„До Установчих же зборів ті зібрані землі передаються в завідування виборних народом земельних комітетів, котрі й будуть розпоряджатись ними, як це вказано в універсалі в справі закону, який Генеральний Секретаріят має якнайшвидше скласти, а Ц. Р. розглянути та затвердити. Тому, оберігаючи всенародне господарство: машини, ліси, будівлі, коні, худобу й т. інш. та дбаючи про порядок на Україні, *універсал не дозволяє ніяких самовільних захватів земель й інш. власности* (підкреслення моє — С. М.), рубання лісів і так інше, бо такі захвати неминуче вже тепер підривають народнє багатство й викличуть розрухи та спори в краю й між селянством. Разом з тим Генеральний Секретаріят задумує подбати про забезпечення інтересів слуг і робітників, працюючих у економіях та підприємствах сільсько-господарчого характеру.

Що *торкається питання сплати боргів, котрі тяжать на землі і сільсько господарськім майні, а також форми і розмір державної допомоги тим, хто потерпів значні шкоди в наслідок земельної реформи,* все те буде розглянено та рішено на Установчих зборах“.

Клясовий зміст цих „пояснень“ цілком ясний. На революційні заходи трудящих селян Ц. Р. відповіла законами, які фактично заборонили розподіл панського майна й навіть запевнила всіх тих, хто „потерпів“ від земельної реформи, що їм за це компенсують.

У III Універсалі говорилося про зміну земельної власности. Тому пояснення далі тлумачать до кого ця „зміна“ стосується, відзначаючи, що

[1] Видруковано в „Известиях Полтавского Совета Революции“ з 3/XII 1917 р.

„... право власности змінюється лише на землі нетрудових господарств; тому земля без виїмку трудових господарств — чи будуть ті господарства селянські, козацькі (у Чернігівській і Полтавській губернях), чи якінебудь інші, — зостаються у власності давніх власників“.

Для того, щоб на місцях не помилялися в справі визначення ознак „трудових“ господарств, Секретаріят земельних справ у своєму обіжникові до земельних комітетів зробив пояснення, що

„земельних власників, які мають землю в меж іх трудового господарства, приміром, менш, ніж 50 дес., Універсал не торкається. Така трудова власність Універсалом не касується й зостається по давньому“ [1]... (підкреслення моє — С. М.).

Як трудяще селянство реагувало на аграрний законопроєкт, свідчить хоч би виступ деяких селян на VIII сесії Центральної Ради (відбулася всередині грудня). Так, наприклад, селянин Манько каже:

„Приїхати до дому з таким законом, значить, кілок одержати“...

Кашенко: „Селяни, як рая світлого, ждуть землі, а ви залишаєте в окремих господарствах по 40 десятин. Це ж ті дідичі!“...

Селянин Панько: „Коли ми скажемо, що законопроєкт залишає в одних руках 40 десятин, то народ не визнає ні Раду, нікого“...

Селянин Боб: „Мені казали в селі: „Ідь, Боб, до Центральної Ради й пошукай там гарного лікаря. Хай його прізвище починається тільки на літеру „Р“. Це значить просто революціонер. Тому що на шиї у селянина велика болячка, вона давить його до землі... А селянин все дивиться на землю... Хай лікар на літеру „Р“ розріже цю болячку, видавить гній та присипить соціялізацією“.

Селянин Хвиленко: „Оце так революція. Залишити по 40 десятин в одних руках. Коли такий закон вийде (звертаючись до представників Ради), то ви не діячі від народу. Говорять, що землі не хватить для всіх... А коли залишать по 40 десятин, то що ж землі добавиться?

Селянин Гуленко: „Не годиться цей законопроєкт і коли його приймуть, то не буде життя ні нам, ні тим, хто писав його... Сорок десятин! Та коли вернуться з фронту наші вояки, то вони списами своїми перемірять 40 десятин“ [2].

Так висловлювалися селяни — члени Ц. Р. Цілком зрозуміло, що трудяще селянство цілої України ще гостріше реагувало на цей куркульський земельний проєкт.

---

[1] П. Христюк. Замітки і матеріяли до історії української революції том II стор. 58—59. 1921.

[2] В. Скоровстанський (Шахрай) „Революція на Україні“, стор. 85, 2 вид. 1919 р. Саратів.

Якщо за першого періоду Ц. Рада під натиском революційних мас примушена була лавірувати й намагалася, правда, цілком даремно, затушкувати своє справжнє клясове обличчя, то вже після Жовтневого перевороту обличчя її, як виразника інтересів українського куркуля, української буржуазії, ще відвертіше визначилося. Навіть та частина трудящих мас, яка раніше „вірила" Ц. Р., тепер швидко відходила від неї. Треба ще додати, що в питанні про імперіялістичну війну Центральна Рада активно підтримувала політику Тимчасового уряду.

В своїй відозві до виборів в Українські Установчі збори Ц. Р. казала:

„Пограбовано добро, знівечині здоров'я й душі народні. Військо мало не розвалилось і майже зовсім беззаступною стоїть рідна сторона перед лютим глузуючим ворогом. Розладився перевіз по залізницях і цар—голод де-не-де починає давати себе в знаки.

Нарешті гублять розум деякі частини громадянства й доводять людей до найгіршого зла—братовбивчих свар і чвар (читай: клясової боротьби на селі—С. М).

Хвилі загальної руїни дедалі вже більше затоплюють російську землю й перекочуються до. України. Коли ж і який цьому може бути кінець і який шлях веде до нього... Треба тільки, щоб якможна більше людей взялися за цю справу, виразніше б тоді виявилася воля народа через Установчі збори міцніше та краще були б закладені підвалини вільної державної будівлі, од котрої залежить і мир, і воля, і добробут, і все наше життя...

Україно, Україно,
Серце—ненько,

Збуди дочок і синів своїх щирих до справи цієї на користь громадянству...

... Сонце йде
І за собою день веде...

Характеристично, що у наведеній відозві все сходить до „неньки України" та проти громадянської війни трудящих мас з буржуазією.

Українські буржуазні та дрібнобуржуазні партії, розгортаючи боротьбу проти пролетарської революції весь час спекулювали національним питанням, намагались довести, правда даремно, трудящим масам, що вони, мовляв, можуть це питання розв'язати. В боротьбі проти соціялістичної революції, вони розгорнули шалений зоологічний шовінізм, використовуючи це як зброю, щоб скерувати національний рух у контрреволюційне річище.

Ми знаємо, яку ролю для України мало національне питання.

До величезного національного руху на Україні 1917 р. втягнено велику частину селянства. В більшості своїй трудяще селянство розуміло національне питання не абстрактно (просто

вільна Україна та й тільки); воно сполучало розв'язання національного питання з боротьбою за перехід землі до його рук.

Українське трудяще селянство вбачало національне пригноблення не тільки в тому, що його дітям не дозволяли вчитися рідною мовою, забороняли українську пресу і взагалі пригноблювали національну культуру; головне те, що його пригнічувало панство та куркульство, крім українського ще й російське та зрусифіковане; дошкуляли йому сваволею стражники, чиновники, купці. Тому, трудяще селянство аж ніяк не розмежовувало земельного й національного питання; навпаки, воно перше питання насичувало другим.

Українське трудяще селянство воліло вільної України, але ж такої, в якій було б ліквідовано панське, а також куркульське землеволодіння й усю землю передано йому для користування. За таких умов і в таких формах воно розуміло національне питання (ми не говоримо тут про всю національну проблему в цілому).

Але, саме цього не могла дати ні контрреволюційна Рада взагалі, а ніяка дрібно-буржуазна націоналістична партія зокрема.

Вже тоді чимраз ясніше ставало для трудящих мас, що тільки соціялістичний переворот на Україні, який мав завданням установити диктатуру пролетаріяту, щоб знищити капіталізм та побудувати соціялізм, тільки диктатура пролетаріяту могла забезпечити мир та, „походя“, „мимохідь“, остаточно знищити кріпацькі залишки на селі. Тільки така революція могла ліквідувати всяке національне поневолення, остаточно розв'язати національне питання в усьому його обсязі. Все це міг зробити пролетаріят, який мав в авангарді комуністичну партію.

* * *

Перше ніж перейти до розгляду наслідків виборів до Українських Установчих зборів на Полтавщині, ми хочемо висвітлити ті позиції, що їх посідали буржуазні й дрібно-буржуазні угодовські партії та зміст їхніх програмних тверджень (їхнє ставлення до громадянської війни, до розв'язання аграрного питання й т. д. [1].

На Полтавщині до моменту виборів всі контрреволюційні дрібно - буржуазні, націоналістичні угодовські партії розгорнули величезну агітаційну роботу. Маючи великі кадри інтелегенції

[1] Аналізуючи на підставі розгляду агітаційної літератури позиції буржуазних та дрібно - буржуазних партій на Полтавщині в питанні про ставлення їх до влади пролетаріяту та земельної справи, ми не претендуємо на вичерпне висвітлення контрреволюційної ролі цих партій. Треба відзначити, що у відвертій агітації ці партії, звичайно, приховували свій клясовий зміст, виставляючи себе, що вони, мовляв, „за народ“, за селянство, напинаючи на себе червоний колір тощо.

й поширюючи листівки, газети, через пропагандистів охопили майже всі закутки губерні.

Аналізуючи агітаційну літературу контрреволюційних партій, зразу впадає у вічі, що, в ставленні до пролетарської революції, до більшовиків, позиція цих партій була ідеально єдина, починаючи від партії „Народной Свободы" і кінчаючи УСДРП, УПСР та російськими меншовиками. Один перед одним ці льокаї буржуазії хотіли пролетарську партію заганьбити, скомпромітувати перед трудящими масами.

Партія „Народной Свободы" в своїй відозві відзначала, що вона „везде и всюду будет отстаивать истинную свободу (?), основанную на уважении к человеческой личности, а не свободу разгула, обратившуюся в произвол и насилие, которую создали у нас большевики".

Меншовики у передвиборній агітації цілком відверто висловлювали думку про своє вороже ставлення до пролетарської революції й свою прихильність до Тимчасового уряду.

„Кто создал сильную (!!) революционную власть, — писали меншовики, — помогал правительству революции (мова йде про Тимчасовий уряд Львова, Мілюкова, Керенського — С. М.) управлять страною и укреплять новые порядки. Не большевики (ще б пак! — С. М.), демократы, меньшевики, хорошо понимающие, что не внутреннюю междуусобицу нужно звать, а призывать к единству всех революционных сил".

Отже, проти пролетарської революції, проти диктатури пролетаріяту, за оборону „сильної влади" буржуазії — така позиція меншовиків.

Перейдімо до „соціялістичної" партії — УСДРП. Як вона ставилась до партії пролетаріяту?

„Війна з центральними державами ще не закінчилась. Справа миру бодай і стала на порядок денний, але неясні темні шляхи, якими вона піде, а до того ще й братовбивча війна, до якої доводить політика Петроградської Ради Народніх Комісарів, політика руйнуюча творчі живі сили революційної демократії, в усій Росії анархія економічна, політична. Господарська руїна призвела до нехтування та приниження свобод, завойованих революцією, до більшовизму, який сам по собі став на шлях утопії; в своїх мріях про негайну революцію соціялістичну пристають різні елементи, які розбуркують ворожі революції інстинкти та ведуть до повного розкладу Чистий ідейний утопізм змикається з реальною дійсністю, з реальним ставленням сил і при практичному проведенні в життя збільшується й становиться силою контрреволюційною".

Отже, позиції контрреволюційних партій, подані в агітаційних плякатах, можна характеризувати так: проти соціялістичної революції, проти авангарду пролетаріяту — більшовицької партії

за буржуазну республіку, за об'єднання всіх „революційних" сил та демократії, тобто за об'єднання з буржуазією, за „истинную свободу", так як її розуміли кадети.

Цікаво зупинитися на позиції згаданих партій у земельному питанні, особливо меншовиків. Вони свою земельну програму цілком списали з програми партії „Народной Свободы" і в своїх твердженнях навіть пішли далі. Партія „Народной Свободы" писала в своїй відозві:

„В Полтавской губернии около 200 тысяч хозяйств, имеющих от 4 до 40 десятин; на этой земле издавна трудились украинцы, орошая ее потом и кровью (справді видовище для богів, коли уявити партію кадетів в ролі оборонця українських трудящих! — С. М.). По мнению партии „Народной Свободы" этих собственников трогать нельзя. Они должны попрежнему спокойно работать на пользу родного края. Но имеется около 1 мил. десятин земли у крупных землевладельцев. У них должно остаться то, что не превышает наибольший размер неотчуждаемого участка, такую норму, которую установит Учредительное собрание. За отерживаемую землю должно быть уплачено владельцам вознаграждение по справедливой оценке".

Отже, позиція цієї партії в земельному питанні ясна. Алеж меншовики, переписавши цю програму, пішли далі й цілком відверто стали на оборону куркульства.

„Они хотят отобрать для передачи в пользование народу не только помещичьи, казенные, монастырские, удельные земли, но и участки крестьян... даже ту землю, какую многим крестьянам удалось купить на свои трудовые гроши, а давать крестьянам землю в пользование они хотят в таких уравнительных размерах, чтобы каждый получил столько, сколько ему требуется на прожитие. *Беззземельные и те, у кого только ничтожные клочки земли, будуть стоять за отобрание купчих земель у своих соседей, а крестьяне, имеющие земли хотя бы пару-другую купленных десятин и напитавши ее своим потом, будут зубами за нее держаться. И водворится в деревне внутренняя борьба, которая будет на руку одним лишь сторонникам старого порядка, ибо она ослабляет революцию* (підкреслення моє — *М. С.*).

Социал-демократы меньшевики иначе решают земельный вопрос. Они тоже хотят сделать общенародным достоянием земли казенные, монастырские, удельные, кабинетские и крупных землевладельцев и эту землю сдавать в аренду за достойную плату всем нуждающимся в земле. Они таким путем избегнут междуусобицы в деревне и внесут успокоение в миллионные крестьянские массы" [1].

Таким чином меншовики на Полтавщині цілком будували свою земельну програму на користь поміщицтву й куркульству,—

[1] З відозви до „Товарищей солдат".

ба, навіть краще виявили бажання куркульства, ніж партія „Народной Свободы“.

Партія УСДРП у своїй відозві майже нічого не каже про земельне питання, зазначаючи лише, що це справа Установчих зборів. УСДРП особливо випинає питання про потребу утворення української буржуазної держави. Агітуючи селян голосувати за її список, вона не змогла нічого кращого сказати, як тільки оголосити свої „великі заслуги“.

„В кандидатському списку української соціяльдемократичної робітничої партії Полтавщини... ви прочитаєте імена тих діячів, яким Центральна Українська Рада доручила оборону інтересів українського народу, які своєю беззавітною працею здобули українському народові святе право й високу честь іменуватися громадянином Української Народньої Республіки. Вони оправдали довір'я Ц. Ради і оправдають довір'я ваше в Українських Установчих зборах“ і т. інш.

Як УСДРП „виправдала довір'я“ українських трудящих мас, трудящим масам добре відомо; вони пам'ятатимуть цих агентів української буржуазії та світового імперіялізму.

Ось загалом та позиція, що її посідали контрреволюційні партії на час виборів до Українських Установчих зборів.

Не зважаючи на те, що в агітаційній літературі, соціяльугодовські партії ріжного гатунку, всякими заходами намагалися виставити себе в рожевих барвах, та приховати клясовий зміст своїх програм, — більшовицька організація на Полтавщині зуміла на живому практичному досвіді, яскраво викрити контрреволюційний зміст соціял-угодовських партій та буржуазний характер цих програм.

У своїй агітаційній літературі більшовики писали:

„Меншовики, „Спілка“, Центральна Українська Рада, на словах обіцяли землю селянам, на ділі залишали її в руках поміщиків. Українська Рада вважала за потрібне залишити заможнім селянам навіть по 40 дес.

... Більшовики знищили власність на землю, передали її, разом з реманентом, земельним комітетам“[1].

Як трудящі маси реагували на це, як вони розбиралися в цих програмах, про це яскраво говорять наслідки виборів до Українських Установчих зборів на Полтавщині.

7, 8 та 9-го січня 1918 р. на Полтавщині відбувалося подання голосів на виборах до Українських Установчих зборів. Допущено було до бальотування 22 кандидатські виборчі списки. Треба сказати, що списків до Українських Установчих зборів виставлено більше, ніж до Всеросійських. Це пояснюється тим, що

[1] З виборчого агітаційного плякату більшовиків Полтавщини до Українських Установчих зборів.

Таблиця № 1

Назва партій або групи	Кількість виставлених кандидатур	Перший кандидат за списком	№№ списку	Загальна кількість голос в по губерні за кожний список
Партія соціялістів-федералістів	21	Чижевський П. І.	№ 1	4.029
Партія „хлеборобов-собственников"	15	Коваленко М. І.	№ 2	38.670
Партія „казаки и крестьяне хлеборобы"	3	Гудзенко	№ 3	2.795
Селянська Спілка Потокельської вол. Переяславського повіту	13	—	№ 4	291
„Бунд"	7	Золотарьов О.	№ 5	1.676
Золотоніська Селянська Спілка	3	—	№ 6	17.558
Група Хрустальова-Носаря Переяславського повіту	1	Носар	№ 7	2.361
УСДРП	28	Винниченко В.	№ 8	15.089
Біженці-українці Холмщини та Гродненщини	8	—	№ 9	290
Еврейська СДСП „Поалей Ціон"	9	Буру Ф. І.	№ 10	1.041
„Еврейський список"	1	—	№ 11	4.696
Партія „Народной свободы"	18	Імшенецький	№ 12	8.582
Український відділ трудової народньої соціялістичної партії	12	Турбачов	№ 13	1.342
Соціяль-демократи України (більшовики)	30	Шахрай	№ 14	273.868
Група с. Вищого Булатця Лубенської волости	1	„	№ 15	185
Партія „Ідише фолькс-парті" (еврейська народня партія)	6	Леський	№ 16	680
Об'еднана еврейська соціялістична робітнича партія	5	Шаценій	№ 17	1.476
Сіоністи	5	Саркін	№ 18	9.771
РСДРП Об'единение (меншовики)	23	Сандомірський	№ 19	2.165
Партія соціялістів-революціонерів (російських)	20	—	№ 20	5.917
УПСР і селянська Спілка	22	Микайличенко	№ 21	462 631
Партія лівих соц.-революц. українців	5	Терлецький	№ 22	38.166
		Разом		825.279 гол.

окремі села, повіти висували самостійно свої кандидатури, не бльокувались окремі дрібно-буржуазні партії, приміром, Бунд тощо (див. табл. № 1 на стор. 80).

В цілому вибори до Українських Установчих зборів на Полтавщині становили таку картину (див. табл. № 2 на стор. 82).

З цих цифрових даних видно, що по губернії на виборах до Українських Установчих зборів число виборців, які взяли участь у голосуванні, була значно менша, ніж на виборах до Всеросійських.

Цей факт неправильно було б пояснювати зменшенням політичної активности трудящих мас; навпаки, активність підчас виборів набрала більших розмірів, але форми прояву її були інакші.

На час виборів найенергійніша, найактивніша частина трудящого населення Полтавщини — пролетаріят, бідняцькі маси селянства—брали безпосередню участь у громадянській війні, й свої домагання розв'язувала не через виборчі урни, а в боротьбі із зброєю в руках за перемогу пролетарської революції на Україні.

На зменшення кількости учасників у виборах вплинуло ще й те, що пролетаріят міста на Полтавщині майже не брав участи у виборах.

Якщо порівняти кількість голосів двох головних міст Полтавщини, поданих підчас виборів до Українських і Всеросійських Установчих зборів, то матимемо таку картину:

Назва міста	Число голосів, поданих до Установ. зборів	
	Всеросійських	Українських
Полтава	28.178	9.040
Кременчук	24.874	951
РАЗОМ	53.052	9.991

Таке зменшення учасників у виборах залежало, насамперед, від того, що якраз напередодні виборів військо Центральної Ради захопило ці міста, тероризувало пролетаріят та непролетарські трудящі маси, розігнало Ради робітничих депутатів та інші робітничі організації й майже загнало було в підпілля більшовицьку організацію [1].

[1] На початку січня 1918 р. владу в Полтаві фактично захопило військо Центральної Ради (полк ім. Богдана Хмельницького, який нещодавно прибув до міста). Використавши інцидент з убивством підчас гулянки одного з старшин цього полку, командний склад його приписав це Полтавській Раді робітничих та солдатських депутатів. Після цього розгромлено приміщення Ради; склад Ради та інші робітничі організації змушені були піти в підпілля.

Таблиця № 2

ВИБОРИ ДО УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІ

	Списки / Повіти	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9	№ 10	№ 11	№ 12	№ 13	№ 14	№ 15	№ 16	№ 17	№ 18	№ 19	№ 0	№ 21	№ 22	Разом
1	Золотоноша	337	2180	160	20	65	17341	58	1295	13	30	128	435	91	19309	6	14	34	841	295	927	21782	2823	68184
2	Переяслав	87	1704	186	50	91	13	2196	1095	13	41	103	325	81	15433	4	13	28	927	95	1558	34989	1443	60475
3	Миргород	284	2195	388	14	43	12	5	514	18	77	115	1035	105	11713	8	6	16	611	75	329	45083	1478	54124
4	Полтава . .	(нема відомостей)																						
5	Прилука .	186	2236	100	21	489	19	6	676	34	108	437	452	62	13243	7	40	23	653	123	119	52745	1132	72911
6	Ромен . .	143	1813	168	7	94	35	26	2435	9	39	303	410	30	25817	12	34	62	366	132	206	16121	3799	52016
7	Хорол . . .	165	3361	267	16	37	11	2	312	6	122	878	472	37	16449	11	23	111	652	104	149	35094	4807	62486
8	Гадяч . . .	411	897	106	4	21	3	4	293	10	12	25	492	27	28575	5	2	60	100	17	231	8754	1294	41343
9	Зіньків . .	113	2329	193	12	17	6	4	379	13	17	42	417	42	19615	3	14	57	156	37	376	9543	4900	38185
10	Кобеляки .	140	5717	179	19	19	25	13	340	5	68	185	437	84	16555	17	36	42	36	38	832	37729	1479	78995
1	Кременчук	47	2027	157	20	25	4	4	391	18	16	144	310	3671	15815	21	38	21	57	150	103	47349	6140	76952
12	Кон-град .	158	3349	149	13	12	15	3	1313	1	79	92	217	171	29705	6	16	105	550	47	301	24857	1171	62331
3	Лохвиця .	315	2924	235	16	18	3	11	652	30	15	45	981	62	15844	3	12	321	641	52	251	31545	627	54603
14	Лубні . . .	115	2885	198	21	93	12	3	1338	35	53	166	544	65	13558	14	153	162	568	163	101	27322	539	48055
15	Пирятин .	181	505	64	20	252	24	15	404	15	193	181	205	16	7236	1	96	172	619	85	138	44297	2372	57081

Нема цифр за Полтаву, Кременчук та Полтавський повіт. Таблицю склав О. Косименко.

Отже, можна вважати, що голоси, подані до Українських Установчих зборів, у масі своїй були селянські, й те „розташування сил“ та розшарування, яке відбили вибори, цілком стосується полтавського села.

Диференціяція села та клясова боротьба на селі в листопаді—грудні 1917 р. набрали ще більших розмірів. Ми вже відзначали про клясовий зміст „Селянської Спілки“, яка відбивала інтереси куркульсько-заможньої частини села та взагалі української буржуазії.

За час існування „Селянської Спілки“ її керівна верхівка в своїй роботі намагалася всякими засобами відтягти розв'язання головних проблем, що їх висувало трудяще селянство.

Керівники „Спілки“ разом з представниками Ц. Ради говорили про примусову оренду, примусові ставки заробітньої платні по маєтках, звільнення полонених з роботи, про утворення „примирительних камер“ для розгляду справ між селянами та поміщиками і т. інш. „Спілка“ цими заходами намагалася загальмувати процес переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціялістичну.

Не зважаючи на те, що наведені заходи ніби були скеровані „проти“ панства, поміщик ладний був піти на ці „жертви“, щоб цим не припустити експропріяції земель та взагалі ліквідації пансько-капіталістичного землеволодіння. Ми вже відзначали, що незаможньо-середняцьке селянство, в наслідок більшовицької роботи серед нього, швидко почало зневірятись у партії УПСР. Авторитет її почав занепадати.

Таке ставлення трудящого селянства ми далі помічаємо й до керівних органів „Спілки“.

Наслідком роботи більшовицької організації та боротьби з дрібно-буржуазними контрреволюційними партіями, за ізоляцію їх від трудящих мас, в міру розгортання аграрного руху в губернії та загострення клясової боротьби на селі, трудяще селянство почало звільнятися з під впливу „Спілки“. Воно зрозуміло, що „Спілки“ це організації, які відбивають інтереси тільки українського куркульства.

За таких обставин вплив „Спілок“ почав занепадати швидким темпом. Про це яскраво свідчить кількість голосів, поданих на Полтавщині за „Спілку“ підчас виборів до Українських Установчих зборів.

Якщо кандидатський список „Спілки“ у виборах до Всеросійських Установчих зборів зібрав близько 70% загального числа голосів, поданих на Полтавщині, то число голосів на цих виборах набагато поменшало. Число поданих голосів за „Спілку“ у виборах до Установчих зборів:

Всеросійських	Українських
727.247	462.631

Треба не забувати, що УПСР тепер, збльокувавшись із „Спілкою“, самостійно не виставила свого списка. Тому, коли додати ще до першої цифри кількість голосів, що її дістав список УПСР на попередніх виборах (198.447), то загалом зменшення голосів становитиме щось з 50%.

Друге характеристичне явище, яке ще раз підкреслювало відхід широких мас селянства на Полтавщині від „Спілки“,—це виступ окремих сіл, повітів, та взагалі груп селян із своїми власними кандидатськими списками.

Коли ми мали на попередніх виборах лише один такий випадок (окремий список с. Смілого Роменського повіту, 445 голосів), то до виборів в Українські Установчі збори окремих кандидатських списків було аж 6, які загалом зібрали 24.000 голосів (або близько 3% до загальної кількости).

Наведені цифри яскраво характеризують те різке зменшення впливу контрреволюційної „Спілки“ й есерівської партії на трудяще селянство Полтавщини; цифри ще раз підкреслюють величезне зрушення в полтавському селі за час між двома виборами.

Ще гірші наслідки мали інші контрреволюційні буржуазні та дрібно-буржуазні партії.

Ми вже зазначали, що підчас виборів до Всеросійських Установчих зборів вони мали незначний вплив. Проте ще гірше для них справа стояла підчас виборів до Українських Установчих зборів, коли їхній вплив на трудящі маси ще катастрофічніше зменшився.

Назва партій	Число одержаних голосів на виборах до Установчих зборів		
	Всеросійських	Українських	% зменшення
Партія „хлеборобов-собственников“	61.115	38.670	37
Соціялісти-федералісти	9.092	4.029	56
УСДРП	22.613	15.082[1]	33
Бунд і меншовики	5.993	3.841[2]	36

[1] Треба відзначити, що партія УСДРП підчас виборів стояла при владі. Всі виборчі комісії, починаючи від повітів, переважно складалися з членів цієї партії. Не зважаючи на такі сприятливі умови, вона зібрала мізерне число голосів. Це яскраво підкреслювало катастрофічний занепад її авторитету навіть серед української дрібної буржуазії.

[2] На виборах до Всеросійських Установчих зборів бундівці й меншовики вступили в бльок. Як відомо за їхній список голосувало невелике число виборців. Посилаючись на неавторитетність меншовиків, через яких, мовляв, бльок дістав незначне число голосів; бундівці на виборах до Українських Установчих зборів виступили самостійно. Однак, це ні тих, ні тих не врятувало. Щоб порівняти голоси за бундівців і меншовиків—подаємо разом.

З усіх партій, що виставили свої списки для бильотування на виборах, лише більшовики мали збільшення голосів проти попередніх виборів, тоді як загальне число голосів поменшало на 22%.

Число голосів, поданих за більшовиків на виборах до Установчих зборів:

Всеросійських	Українських	%% збільшення
64.459	273.868	325

Якщо додати до цього числа голосів ще й подані за лівих есерів, які стояли тоді на радянській пляфтормі, то відсоток збільшення становитиме 475%. Наслідки виборів по окремих повітах говорять про ще більше зростання впливу більшовицької партії.

Назва повіту	Число голосів, поданих за більшовиків на виборах до Установчих зборів		% збільшення
	Всеросійських	Українських	
Гадяцький [1]	5 321	28.576	437
Полтавський	2.561	16 150	580
Кременчуцький	1 805	15 815	776
Зіньківський [2]	2.221	19.615	783

Разюче збільшення голосів за більшовиків становлять дані голосування незаможньо - середняцького селянства по окремих волостях та виборних дільницях.

Для прикладу наведемо дані Кобеляцького повіту [3]:

Назва волості	Число поданих голосів за більшовиків до Установчих зборів	
	Всеросійських	Українських
Клюсово - Зачепилівська . .	18	449
Маячська	3	776
Кішенська	12	221
Ляшківська	14	663
Бригадирівська	23	192
Вовчарівська	28	571
Кобеляцька	22	1.964

[1] До загального числа голосів за список № 14 зібрано 68%.

[2] Там само, № 14 — 49%.

[3] Справа Полтавської Окр. комісії в справі виборів до Всеросійських та Українських Установчих зборів.

Дані голосування за більшовиків по окремих дільницях Маячської волости Кобеляцького повіту становлять таку картину:

Назва дільниці	Число поданих голосів за більшовиків до Установчих зборів	
	Всеросійських	Українських
Перша	1	18
Друга	—	18
Третя	—	121
Четверта	1	13
П'ята	—	152
Шоста	—	—
Сьома	1	2
Восьма	—	345

Характеристично те, що збільшення голосів за більшовицький список ішло переважно коштом відвоювання незаможньо-середняцького селянства від українських есерів та „Селянської Спілки". Це яскраво ілюструють наслідки виборів по окремих дільницях Костянтиноградського повіту:

Назва дільниці	Число поданих голосів до Всеросійських Установчих зборів		Число поданих голосів до Українських Установчих зборів	
	За більшовиків	За українських есерів та „Спілку"[1]	За більшовиків	За українських есерів та „Спілку"
Великоболотнянська	2	291	273	26
Машевська	6	615	153	222
Гробовщанська	5	512	212	18
Мало-Перещепівська	25	1.650	260	944
Дмитрівська	1	412	129	334
Петрівська	—	1.720	1.831	11
Нехворощанська	76	1.063	1.494	573

Ми вже зазначали, що переважне число голосів підчас цих виборів на Полтавщині подало селянство. Отже, таке величезне зростання впливу більшовицької організації в данім разі сталося коштом села. Якщо взяти до уваги що значну частину голосів на перших виборах дістали більшовики коштом пролетарів міста та війська, а ці самі частини трудящої людности

[1] Голоси за українських есерів і „Спілку" у виборах до Всеросійських Установчих зборів ми для зручности об'єднали.

участи у виборах до Українських Установчих зборів не брали, то „відсоток“ зростання впливу більшовиків буде далеко більший.

Так само треба мати на увазі, що умови для роботи більшовицької організації на Полтавщині напередодні й підчас виборів були зовсім інші, ніж два місяці тому, коли влада фактично була в руках Полтавської Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів, бо, як ми вже зазначали, на час виборів до Українських зборів військо Центральної Ради захопило місто та примусило парторганізацію й Раду Р. і С. Д. перейти на напівлегальне становище.

Більшовицька організація всю свою передвиборну агітацію спрямувала на підготовку збройної боротьби проти Ц. Р., на подальше викриття контрреволюційного обличчя соціяльугодовських партій різного ґатунку, на ізоляцію їх від трудящого селянства.

На губерніяльній нараді більшовицьких організацій Полтавщини, яка відбулась всередині листопада 1917 р., ухвалили постанову в якій поряд з вимогою перед Київським Обкомом РСДРП(б) скликати Всеукраїнський з'їзд Рад пишеться:

„Прийняти найактивну участь у виборах до українських установчих зборів.

Підчас виборів до Українських Установчих зборів виступити з самостійним списком.

Всі члени партії у своїх виступах мусять різко провадити клясово-пролетарську політику, негайно викриваючи шовіністичний напрямок більшости національних соціялістичних партій на Україні. Всебічно підкреслюючи потребу чисто клясової боротьби...; скерувати увагу пролетаріяту й біднішого селянства на робітничо-селянський уряд Росії, як дійсно демократичний, що на ділі провадить ліквідацію влади капіталу над працюючими“ [1].

В чому полягає причина такого величезного зростання впливу більшовиків на трудяще селянство?

Насамперед, у тому, що більшовицька організація зуміла в боротьбі з різними контрреволюційними партіями викрити їхнє обличчя як агентів імперіялізму, ізолювати їх від трудящого селянства. Крім того, восени 1917 року самодемобілізаційна хвиля в масі своїй більшовизованих солдат-фронтовиків затопила українське село, принесла туди більшовицькі гасла й надала клясовій боротьбі гострішого та глибшого розмаху. Коли до цього ще додати той величезний вплив, що зробив Жовтневий переворот у Петербурзі то це, насамперед, з'ясовує причину переходу трудящого селянства до табору пролетарської революції на Україні. Підчас виборів по багатьох повітах та селах влада вже була фактично в руках Рад.

---

[1] „Известия Полтавского Совета революции“, 24.IX—1917 г.

Головна заслуга Полтавської Ради, на чолі якої стояли більшовики, полягала в тому, що вона організувала широку пропаганду декретів та постанов Рад Народніх Комісарів Росії, особливо декретів про землю, про мир тощо.

Полтавська Рада за проводом більшовиків не тільки пропаґувала, а й керувала частковим запровадженням їх у життя.

Пропаганда дій радянської влади мала величезне значення, особливо якщо взяти до уваги ту кампанію наклепів, брехні та взагалі галасу, що його зняли проти радянського уряду всі контрреволюційні партії. Полтавська Рада Р. Д. відкидала ці наклепи, з'ясовувала причини галасу контрреволюційних партій, частково запроваджувала декрети радянського уряду в життя й, безперечно, це, насамперед, відограло ту вирішальну ролю у зростанні симпатій серед широких верств трудящої людности, особливо незаможньо - середняцького селянства, до більшовицької партії.

На прикладі діяльности Полтавської Ради ще раз подтверджується ленінська теза про те, що „державна влада в руках однієї кляси — пролетаріяту може й повинна стати зброєю притягнення на сторону пролетаріяту не пролетарської трудящої маси, зброєю відвоювання цих мас у буржазії та в дрібно - буржуазних партій“ (Ленін).

Незаможньо - середняцьке селянство Полтавщини бачило в більшовицькій організації керівника, який зможе до кінця розв'язати ті головні проблеми, що їх воно висувало в революції.

Полтавська партійна організація зуміла в простих і ясних формах, на живому практичному досвіді висвітлити програму пролетарської революції, яскраво показати контрреволюційний зміст Центральної Ради та різних націоналістичних партій. У своїй агітаційній літературі більшовики писали, що:

„Вони (меншовики й есери — М. С.), маючи владу й, користуючись всією повнотою, протягом сімох місяців ошукували робітників, салдатів, селян, обіцяючи скласти угоду про мир, а на ділі затягували війну, догоджаючи російській буржуазії, а 18 липня почали наступ на користь англійським і французьким капіталістам.

Більшовики ж, взявши владу, негайно припинили братовбивчу війну, дали нарешті перепочити в шанцях змученим салдатам і на ділі приступили до мирних переговорів.

Входячи до Рад робітничих, селянських та салдатських депутатів, як органів революційного народу, вони (меншовики й есери — М. С.) були добровільними виконавцями щодо розхитування та приниження влади Рад і тим самим підсилювали буржуазію й давали їй можливість почати корнілівське повстання.

Більшовики зміцнювали владу Рад, як владу робітників, салдатів та бідніших селян в боротьбі проти буржуазії і всіх оборонців буржуазної влади.

Хто хоче дальше провадити війну в інтересах російських і чужоземних капіталістів, бажає, щоб селяни якомога довше не одержували землі, хто хоче безсилля Рад, хай той голосує за соціял-демократів як російских, так і українських, за соціял революціонерів оборонців і куркульську „Спілку" [1].

Так чітко й ясно провадили свою агітацію полтавські більшовики.

Ленін свого часу казав: перше завдання пролетаріяту, який взяв владу в свої руки, є те, що

„пролетаріят може и повинен зараз або у всякому разі швидко відвоювати у буржуазії і дрібнобуржуазної демократії „їхні" маси, тобто маси, що йшли за ними, відвоювати революційним задоволенням їхніх найбільших потреб ціною експропріяції поміщиків і буржуазії".

Полтавські більшовики підчас переходу влади до рук Ради так само провадили в життя цю Ленінову засаду.

Владу Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів більшовики використали були також і для того, щоб з'ясувати трудящим масам контрреволюційний характер буржуазних і дрібно-буржуазних партій, а головне — для часткового задоволення, революційними методами головних потреб трудящих мас.

Повалення буржуазної влади, встановлення диктатури пролетаріяту, революційна метода розв'язання земельного питання, негайне перемир'я на всіх фронтах, рішуча й негайна ліквідація февдальних залишків, все це спричинилося до величезного зростання авторитету партії пролетаріяту після Жовтневого перевороту серед трудящого селянства Полтавщини. Цим самим пояснюється й збільшення голосів, поданих за більшовиків на Полтавщині підчас виборів до Українських Установчих зборів коштом відвоювання мас, особливо у есерів та куркульської „Спілки".

Ми вже відзначали занепад впливу Центральної Ради. На місцях це виявлялося у ворожому ставленні середняцького селянства до установ і організацій, що репрезентували Центральну Раду. Трудяще селянство, в міру усвідомлення більшовицьких гасел на досвіді, побачило, що ці організації не зможуть задовольнити їхніх вимог.

Отже, в міру загострення клясової боротьби, в міру зростання аграрного руху, органи буржуазної Ради остаточно втрачали свій вплив і їх розганяли.

---

[1] З виборчого агітаційного плякату більшовиків до Українських Установчих зборів.

Під керівництвом більшовицьких організацій та окремих більшовиків, сільські й волосні Ради робітничих і селянських депутатів в міру своєї організації відразу бралися до революційного розв'язання земельного питання, а також і розганяли різні установи, що підтримували Центральну Раду.

У Селещанській сільраді, Чорноградського повіту, якою керували солдати-більшовики (в той час в селі стояло декілька військових частин), організовали бойовий загін націслали на боротьбу проти війська Центральної Ради. На сільському сході з ініціятиви більшовиків ухвалено недовіряти Центральній Раді та вітання ЦВК України, як „єдиного виразника трудового народу“ [1].

В селі Павлиші на Кременчуччині за керівництвом робітників, що повернулися з шахт, розігнано есерівський виконком і проведено перевибори. У новий склад виконкому обрано переважно більшовиків. Так само у Бригадирівській волості на Кобеляччині, з приходом солдат-більшовиків з фронту, есерівське керівництво в Волосному комітеті переобрали, і за нових виборів обрано до комітету також переважно більшовиків.

Такий самий стан був у Козельщині, Готові й інших. Так само в селі Переволочному на Прилуччині в Ревком були обрані виключно більшовики.

За керівництвом робітників-більшовиків крюківських майстерень та місцевих с.-г. робітників у Козельщині вся влада переходить до більшовицького ревкому, який проводить послідовну конфіскацію панського та куркульського господарства, розподіляючи його серед бідноти [2].

Восени (жовтень — листопад — грудень), 1917 р. аграрний рух на Полтавщині перейшов на вищий ступінь розвитку. Селянство „явочным порядком“ почало забирати панське добро та реманент, свавільно ділити панську землю. Так, з Прилуцького повіту, повідомляли:

„В с. Вейзбахівці, Турівської волости, селяни свавільно забрали 173 десятини. Селяни хутора Двірцевого, Іваницької волости почали пасти худобу на державних землях і рубати панський ліс.

Громади с. Охіньок, Переволочанської волости, захопили фураж і худобу в Сокирянському маєтку.

В Мало-Девицькім районі бідняки на чолі з Дмитром Причиною, Грицьком Вечерею провели цілковите розкуркулення на селі: підбурили бідноту і взялися до ліквідації поміщицького

[1] „Архів Радянської України“, № 1-2, 1932 р., стор. 28.

[2] Факти взято з рукопису Койнаша „Історія Полтавської більшовицької організації“, стор. 127-128.

майна. Все майно и засоби виробництва продали з прилюдних торгів, а будівлі віддали бідноті"[1].

В Полтавському повіті, в с. Бугаївці Обазівської волости селяни, прибувши до поміщиці в маєток, заявили про те, що вся невиорана земля переходить в їхнє розпорядження. При чому вчинили страйк та зняли всіх робітників і управителя.

З далекого Петрограду акціонери кампанії князя Щербатова телеграфно прохали вжити заходів проти селян с. Хорошок на Полтавщині, які захопили 617 дес. ярового клину.

На Костянтиноградщині, селяни різних волостей, обміряли й розподілили понад 2.500 дес. землі маєтку поміщика Харитоненка.

На Миргородщині селяни захопили 300 дес. землі маєтку князя Кочубея й 150 дес. маєтку Яковлевої при ст. Сагайдак.

З Роменщини телеграфували полтавському губерніяльному комісарові, що селяни с. Великих Бубен захопили землю Щуґанської цукроварні в х. Романовім.

Поміщик Калинович з Смілянської вол. скаржився Полтавському губ. земельному к-тові про те, що селяни відібрали в нього землю й забрали рухоме майно, його самого попобили й вигнали з маєтку.

Петриківська цукроварня телеграфувала, що на Зіньківщині в с. Павлівці й на Гадяччині в с. Розбишівці селяни свавільно забрали орендовану землю цукроварні.

Власник маєтків графа Капніста повідомляв Полтавський Губ. зем. комітет, що селяни с. Лизаветина на Хорольщині захопили маєток в свої руки, вигнали всіх службовців, звільнили робітників та взяли на облік маєток, призначивши нового управителя з свого села.

Селяни х. Безбородькина, с. Горбцівки й Тамарівки Золотоніського повіту цілком зруйнували маєток В. Кочубея—Рецюківщину.

В с. Вознесенському цього ж повіту селяни спалили поміщицький будинок й вирубали парк в маєтку Чечериної „Пальмира".

На Прилуччині в с. Гнилиці місцевий земельний комітет захопив маєток гр. Ламздорф-Галагана, племенну худобу й коней і відібрав ключі від усіх склепів та приміщень[2].

Подібних фактів революційного розв'язання аграрного питання на Полтавщині можна було б навести в кільканадцять разів більше.

---

[1] „Боротьба за Жовтень на Прилуччині", стор. 45. Вид. Прилуцького Окрістпарту, 1926 р.

[2] Наведені факти взято з справ різних повітів Полтавського губерніяльного комітету.

Про розміри аграрного руху відзначає й Прилуцький повітовий комісар Ц. Ради у своєму листі до Комісаріяту Київської Військової Округи. Він пише:

„Повідомляю: анархічних вибухів дедалі більшає. Зруйновано й пограбовано поміщицькі садиби в с. Березівці та Покрівці. У Сокирцях та Іванівці розганялись волосні земські управи. Сільські комітети захоплювали скрізь дрова. В економіях усунено службовців, описано все майно поміщицьке й тепер розпродаються коні (в Ольшані). Парки та фруктові сади (Рудівці) вирубуються...

Військові частини допомагають охороні ладу не дуже охоче, а їхати в села для цього ухиляються. Отже, всім відомі розбишаки й організатори погромів гуляють на волі й поширюють свою діяльність. Усі переконані, що немає такої сили, що запровадила б якийсь лад. Спроби зорганізувати певний загін для боротьби з анархією викликають невдоволення навіть серед залоги. Всякі пояснення й переконання цілком безнадійні, бо безладдя чинять не з порозуміння добрі люди, а добре зорганізовані загони злодіїв, що одверто заявляють, що вони не визнають ніякої влади й ніяких законів...

Взагалі вживати рішучих заходів для припинення бешкетів я не маю змоги, бо бракує озброєної сили, що безперечно виконувала б доручення мої. Запровадити лад можна було б, роззброївши та заарештувавши в кожному селі декілька розбишак, що тероризують людність“[1].

Комісар Кондра.

Крім цих поширюваних дій, часто, з постанови сільських Рад, ліквідували контрреволюційні гнізда та розстрілювали контрреволюційних діячів. Так, за постановою Констянтиноградської Ради роб., сел. і сол., депутатів розстріляно в січні 1918 р. голову губерніяльного комітету „хлеборобов - собственников“ М. І. Коваленка. Взагалі треба відзначити, що над представниками цієї поміщицько - куркульської партії селяни часто чинили самосуди.

В заяві, поданій до окружної виборчої комісії, представник партії „хлеборобов-собственников“ пише, що:

„В избирательному участке хуторов Жданы, Братешковской волости, Полтавского уезда... при выходе представителей партии „хлеборобов-собственников“ из помещения комиссии представители Горячко и Дмитренко были окружены собравшимися крестьянами, и ципками, палками и ногами были избиты до потери сознания. Избитие было только потому, что эти граждане были представителями партии „хлеборобов-собственников“.[2]

---

[1] „Боротьба за Жовтень на Прилуччині“, стор. 46-47. Вид. Прилуцького Окрістпарту.

[2] Полтавський крайарх, фонд Укр. Уст. 36. 36, в'язка 2, папка 2.

Прикладів такого ставлення незаможньо—середняцького селянства до учасників інших контрреволюційних партій можна навести чимало.

Трудяще селянство Полтавщини почало швидко переконуватися, що тільки влада Рад може розв'язати їхні головні потреби. Пропорційно занепадові впливу Ц. Ради, зростав рух за перехід влади до рук Рад.

На селянських сходах, навіть на зборах селянських спілок дедалі частіше селяни починають ухвалювати постанови, ганьблячи в них Ц. Раду й висловлюючи довір'я Радам Р. С. та С. Д.

У відповідь на відвертий контрреволюційний виступ війська Ц. Ради в Полтаві, проти більшовицької організації та Ради Р. і С. Д, незаможники й середняки села Рибців Полтавського повіту ухвалили резолюцію, в якій зазначають:

„Деякі військові частини з наказу Української Центральної Ради, як найвищого органу самоврядування, віднімаючи зброю у других військових частин, з більшовицькими настроями, роблячи навіть злодійні напади. Ми бачимо, що в момент, коли працюючий нарід веде криваву тяжку боротьбу з контрреволюцією... Українська [Центральна] Рада відверто стає на бік ворогів революції. Ми чуємо, як теперішня президія Центральної Ради виправдовує свої контрреволюційні поступки тим, що бореться з більшовиками... *Ми твердо заявляємо, що єдина партія, яка обороняє інтереси бідного населення Росії є партія більшовиків,* до котрої в цей час прямує більшість населення Росії. *Ми протестуємо проти топчущих ту партію, котра своєю кров'ю завоювала й передала нам — селянам поміщицькі землі, які перейшли до рук трудового народу...* Висловлюємо довір'я тільки Раді Р. і С. Д, як дійсному виразникові наших інтересів і по першому закликові Ради рабочих, салдатських і селянських депутатів готові її підтримати всіма силами"[1].

Вартий уваги й той факт, що, приміром, в с. Петрово-Олександрівці Піщанської вол. сільський комітет ухвалив постанову— скасувати „Селянську Спілку", яка йде в розріз з робітничою й селянською біднотою. Визнати владу Рад[2].

Більшовицька організація в своїй агітації підчас виборів зазначила, що сподіватися на те, що Установчі збори зможуть розв'язати будь-яке питання з вимог трудящих, є не більш-менш ілюзія й обман. Тільки влада Рад, тільки вона спроможна розв'язати до кінця революційними засобами всі пекучі вимоги трудящих мас.

„Хто хоче найскоріше заключити мир не на словах, а на ділі, передати землю селянам негайно, хто хоче, щоб і на Ук-

---

[1] „Известия Совета Революции", № 27. Мова оригіналу.

[2] „Вісті" Полтавської Ради Революції, № 35, 31-XII—1911 р.

раїні влада була в руках Рад роб., солд. та сел. депутатів, той хай голосує за список № 14 [більшовиків"][1].

В другому місці:

„Більшовики утворили справжню республіку, що спирається на Ради, і стоять за утворення уряду з робітників солдатів і бідніших селян. Ось чого хочуть більшовики. Більшовики домоглись свого в Росії, там уряд з робітників і селян. Тепер Україна—народня республіка й більшовики домагаються того, щоб і у нас, на Україні, влада перейшла до рук Ради. роб., солд. і селян. депутатів, щоб на Україні теж утворили робітничо-селянський уряд" [2].

Отже Полтавська парторганізація використала виборну кампанію до Установчих зборів для підготовки переходу влади в руки Рад.

Трудяще селянство Полтавщини, віддаючи свої голоси за кандидатський список більшовиків, фактично тим самим ставало під прапори боротьби за соціялістичну революцію, за владу Рад.

Наприкінці зробімо висновки виборів в Українські Установчі збори на Полтавщині.

Центральна Рада, не зважаючи на те, що під тисненням трудящих мас змушена була подеколи вживати „радикальної фразелогії", на ділі боролася за буржуазну Україну, не припускала переростання демократичної революції в соціялістичну, не тільки гальмувала, а й активно провадила боротьбу проти пролетарської революції.

Жовтневий переворот остаточно викрив перед трудящим селянством клясовий зміст Ц. Ради.

В міру виявлення більшовицькою організацією буржуазно-куркульського обличчя дрібно—буржуазних націоналістичних партій та організацій, насамперед, УПСР та „Спілки", вони швидким темпом, катастрофічно втрачали вплив на бідняцько-середняцьке селянство. Воно чимраз більше відверталося від них і починало провадити проти них боротьбу.

Головні трудящі маси селянства на практичному досвіді побачили, що Ц. Рада та контрреволюційні націоналістичні партії неспроможні розв'язати ті проблеми, що вони їх висували в революції, що тільки пролетаріят та його партія, тільки влада Рад може розв'язати до кінця аграрне питання, справу миру та інші.

Трудящі маси селянства Полтавщини переважним своїм числом відкинули геть від себе представників української буржуазії та її агентури, а бідняцька частина пішла боротися під прапором пролетарської революції.

---

[1] З більшовицького агітаційного плякату до виборів.

[2] „Молот", орган Полтавського Комітету більшовиків. 13-XII 1917 р. № 4, статья „Что хотят большевики".

Не зважаючи на цілий ряд політичних помилок полтавських більшовиків, особливо в національному питанні, не зважаючи на ті важкі умови, в яких вони опинилися напередодні виборів, все ж на виборах більшовики мали блискучу перемогу. Перемогли більшовики тому, що зуміли чітко з'ясувати й показати масам клясовий зміст українського контрреволюційного націоналістичного руху; і головне, захопивши владу в свої руки, революційними методами, задовольнити основні потреби мас і цим самим відвоювати у дрібно-буржуазних партій, і насамперед у партії УПСР, непролетарські трудящі маси.

Особливість виборів до Українських Установчих зборів на Полтавщині полягає в тому, що маси незаможників і середняків віддавали свої голоси за більшовицький список, голосували за владу Рад, за диктатуру пролетаріяту. Вони остаточно зневірилися в парляментській формі боротьби, в „загально-народні" органи влади. Не буржуазні органи Ц. Ради змогли б розв'язати проблеми революції, „а клясові установи (Ради) спроможні перемогти опір владної кляси й закласти основи соціялістичного суспільства" (Ленін).

Більшість буржуазних і дрібно-буржуазних націоналістичних партій вбачала причини падіння Ц. Ради в тому, що Україну завоювало російське військо [1].

Ми не будемо зупинятися, чому вони так твердять. Галасуючи про „захоплення" України „російським" військом, ці льокаї світового імперіялізму самі подекілька разів перепродували українських трудящих для того, щоб собі мати місце при владі інтервентів. Вони не хочуть зрозуміти, що причини падіння Ц. Ради треба шукати в ізоляції від мас контрреволюційної Ц. Ради.

Число поданих голосів за більшовиків так само, як і катастрофічний занепад впливу всіх контрреволюційних націоналістичних партій, цілком з'ясовують причини такого швидкого падіння влади Української Центральної Ради.

* * *

Стисло аналізувавши наслідки виборів до Всеросійських і Українських Установчих зборів на Полтавщині, ми бачимо, як вони відбили процес клясової боротьби та зростання політичної достиглости трудящих мас.

---

[1] Склад червоно-гвардійських частин доводить всю безпідставність і брехливість такого твердження. В цих частинах багато (переважно) було українських загонів поруч братерських загонів російських робітників, які рушили через Україну на Дін, де скупчилися всі контрреволюційні сили, що спілкували з Ц. Р.

На підставі аналізи цих двох виборів видно, яку величезну ролю відограє влада в руках пролетаріяту у справі завоювання на свою сторону трудящих мас.

На підставі двох виборів цілком потверджується ленінський висновок—чому більшовики мали одну третину голосів на виборах до Всеросійських Установчих зборів.

Вибори до Українських Установчих зборів саме й показали, що тільки 55 днів після Жовтневої революції дали змогу трудящим масам достатньо усвідомити вагу Жовтневого перевороту й піти за пролетаріятом та його партією. Розпускаючи Всеросійські Установчі збори, радянська влада мала рацію стверджувати, що більшість членів цих зборів відбивала політичну ситуацію „минулого дня", а тому й неправомочна вирішувати долю трудящих мас Росії. По-революційному заходами розв'язуючи головні проблеми, що стояли перед революцією, пролетаріят за проводом більшовицької партії зумів переважну більшість трудящих взяти під своє керівництво, відвоювавши їх у дрібно-буржуазних партій.

Вибори на Полтавщині відбили в собі той процес створення більшовицькою партією політичної армії для соціялістичного перевороту на Україні—політичної армії пролетаріяту разом з селянською біднотою за невтралізації середняцтва. Вибори відбили процес боротьби більшовицької партії з різними відмінами дрібно буржуазних і контрреволюційних націоналістичних партій, за залучення трудящих мас селянства на сторону пролетаріяту.

В дальшому на Полтавщині, як і на Україні, на певних етапах громадянської війни ми мали факти „вагання" відходу дрібної буржуазії від мас пролетаріяту, але на жорстокому досвіді панування денікінщини, ґетьманщини, петлюрівщини, білої Польщі й інш. контрреволюційних інтервентів — середняцькі маси змогли добре перевірити, хто остаточно може бути їхнім керівником.

„Дійсність показує, що лише в довгій і жорстокій боротьбі досвід дрібної буржуазії, що вагалася, приведе її після порівняння диктатури пролетаріяту з диктатурою капіталістів до висновків, що перша краще останньої"[1]. Досвід клясової боротьби та революції на Полтавщині цілком потверджує цю ленінську тезу.

---

[1] Ленін, т. XVII, стор. 453, вид. I.

М. Свідзінський

Робітництво ХПЗ в боротьбі за зміцнення диктатури пролетаріяту

(За часів громадянської війни)[1]

У грудні 1917 р. пролетаріят Харкова взяв владу в свої руки. Робітництво ХПЗ було одним із передових загонів у цій боротьбі за диктатуру пролетаріяту. Відомо всім, що загони Червоної ґвардії ХПЗ боролися за зміцнення диктатури пролетаріяту далеко й поза Харковом.

Робітники ХПЗ були також одним з передових загонів і підчас громадянської війни. Вони становили складову частину 30-го радянського полку і відзначилися в численних геройських боях проти української, російської контрреволюційної буржуазії та міжнародніх інтервентів.

Пролетаріят великих промислових центрів, як Донбас, Кривий Ріг, Харків тощо скоріше прогнав органи Центральної Ради й організував диктатуру пролетаріяту. Пролетаріят Росії разом з пролетаріятом лівобережної України, де робітники ХПЗ були одним із передових загонів, за проводом більшовицької партії, подали братню допомогу трудящим останньої частини України у їхній боротьбі проти буржуазної Ц. Ради за зміцнення диктатури пролетаріяту на всій Україні.

Уряд української буржуазії міста й села не в силі був утримати владу перед наступом революційних трудящих мас, покинув Київ і розпочав негайні переговори з німецькими імперіялістами, запродуючи їм Україну.

8 квітня 1918 року німці захопили Харків, і до кінця квіт. вся Україна опинилася в руках німецьких інтервентів.

Більшовики, після великої боротьби проти „лівих“ комуністі та троцькістів, уклали в Бересті з німцями мир. Ленін оцінював цей мир як „похабний“, проте, вважав його за потрібний пере починок, щоб зміцнити диктатуру пролетаріяту.

Ленін навчав, що цей „похабний“ мир пролетаріят Німеч чини зірве й він стане нічим іншим, як шматком паперу, що я: відомо, так і сталося.

На Україні „ліві“ комуністи крім цілого ряду свої помилок щодо національного питання, стояли ще, за ти.

---

[1] Стаття є частина роботи „Історія ХПЗ“, що її автор готує до друк

умов, на позиції дальшого продовження „революційної війни". Харківська більшовицька організація ухвалила конечність миру з німцями, хоч вона виходила також не з Ленінових позицій. Харківські більшовики виходили не з Ленінової оцінки поточного політичного моменту та миру як доконечности „перепочинку", а з того, що революція на Україні забарилась надовго, що треба йти в підпілля і повільно збирати сили.

Частина харк. організації вважала, що гетьманська влада, яку встановили німці після розгону Центральної Ради, щоб краще грабувати Україну, існуватиме ще довгий час. Схваливши постанову про Берестейський мир, ця частина харківських більшовиків виходила з позицій, що їх посідали так звані „праві" в КП(б)У, які як і „ліві" зустріли рішучу відсіч від ЦК РКП(б), Леніна, Сталіна.

Партійний осередок ХПЗ щодо питання про війну і мир, приєднувався своєю більшістю до „правих", хоч сам мир майже для всіх більшовиків, з початком німецької окупації, означав ніщо інше, як конечність евакуації більшовиків із Харкова. Так, навіть робітники ХПЗ на своїх загальних зборах перед приходом німців ухвалили за потрібне всім активним членам партії та відданим радянській владі робітникам відійти з території України.

Отже, майже вся більшовицька партійна організація мусила евакуватися, з чого, звичайно, дуже раділи меншовики, які ще за евакуації заводу повилазили із своїх нір і заважали евакувати ХПЗ.

Однак, після приїзду тов. Артема на завод і роз'яснення робітництву про те, яку шкоду для інтересів робітничої кляси та диктатури пролетаріяту не тільки на Україні, але й Росії роблять ті, що слухають „буржуазних прихвоснів"—меншовиків, робітництво ХПЗ зразу взялося до роботи й евакуювало 92 вагони цінних металів.

Робітники ХПЗ завжди брали активну участь у боротьбі за диктатуру пролетаріяту. Так, активний учасник громадянської війни тов. Покко розповідає, що перед захопленням німцями Харкова, робітники ХПЗ ухвалили резолюцію стати всім до боротьби: „майже всі робітники паровозного заводу з музикою прибули до 3-го полку під командою т. Нахименка... Через деякий час організували два великих загони паровізників на фронт під командою т. Нахименка" [1].

* * *

Один із учасників харківського підпілля т. Сапожніков Г. каже, що за весь час гетьмансько-німецького запілля не вдалося Харківському комітетові організувати сильного Петінського районного партійного комітету [2]. Найсильніший осередок був тоді на

[1] „Літопис Революції" № 1, 1932 р., стор. 48.
[2] „Літопис Революції" № 2, 1930 р. стор., 160. Сапожніков Г. „З харківського підпілля 1918 р."

ХПЗ, до бюра якого входили: Петінський, Шадурський і Лисеїв. Тільки пізніше налагодили зв'язок з поодинокими партійцями заводів ВЕК, Гельферіх - Саде тощо. Скликані згодом районні загально партійні збори з участю й позапартійних, обрали Петінський районний партійний комітет, до складу якого увійшло все бюро парторосередку ХПЗ, цебто, райпарторганізатор Петінський, він же голова райпаркому, член Харківського комітету і член Губревкому, Шадурський — секретар райпаркому, він же голова районного ревкому і військовий організатор і т. Лисеїв — скарбник[1]. Навколо цього райпаркому почало групуватися незабаром все партійне життя.

Про те, яку ганебну прислужницьку ролю відогравали меншовики, свідчить цілий ряд фактів з їхньої роботи. Так, меншовики, організувавши свої „дружини", підчас відступу останніх червоних загонів із Харкова, обстрілювали їх з вікон та балконів (особливо підчас відступу з центральної частини міста). Ці меншовицько-інтелігентські „дружини", які чудово вміли стріляти із-за рогу на червоних героїв, не появлялись до робітничих кварталів на окраїни міста, де на той час різні чорні елементи грабували, вбивали. Особливо гіркої долі зазнали ті робітничі сім'ї, члени яких були відомі як партійні та радянські працівники, що змушені були відійти з Харкова.

Коли прибули до Харкова біло-українські та німецькі інтервенти, дружинників меншовицьких спочатку вони не розібрали; траплялися поодинокі арешти й розстріли. Меншовики відразу повели роз'яснювальну кампанію в пресі, надіслали спеціяльну делегацію до Гіської думи та німецького командування. В пресі вони доводили, що меншовики це не більшовики, що вони самі виступали збройно проти більшовиків, та що тепер вони залишаться на службі німецької колоніяльної політики на Україні і обіцяли, що самі будуть вишукувати більшовиків та віддавати їх до контрреволюційно-інтервентських польових судів.

Цею справою меншовики й зайнялися підчас німецької окупації. На підставі їхніх виказів контрреволюційний військовий загін гайдамаків вчинив 11 квітня розгром робітничого виселку ХПЗ, про який директор ХПЗ Кац надзвичайно обережно повідомляв своему управлінню, що:

„11-го с. м. в 9 час. вечера наша колония была оцеплена отрядом украинских войск (гайдамаков), по предписанию украинского комиссара, с целью ареста красногвардейцев, список коих им известен; при чем арестованы были лишь два рабочих, а напуганы были все жители колонии"[2].

Крім того меншовики намагалися провадити контрреволюційну роботу серед робітництва Харкова з метою зорієнтувати

---

[1] „Красноза водский район в Октябрьские дни". Харків. 1927. ст. 35.
[2] Архів ХПЗ 1917-18 р. р. Справа № 82, стор. 124.

їх на „самостійну українську державу“. Першого травня меншовики організували мирну демонстрацію, яка повинна була висловити вірнопідданські почуття ставленикові німецького імперіялізму „гетьманові всієї України Павлу Скоропадському“.

Організований вже тоді на ХПЗ більшовицький осередок провів велику роботу серед робітництва. Більшовики розпочали індивідуальну й групову агітацію; поширювали серед робітників проклямації, листівки, де роз'яснювалось клясову суть німецької окупації та контрреволюційну ролю „своєї“ й чужої буржуазії; розліплювали проклямації на стінах, стовпах міста; розклеювали карикатури на тему про спілку між українсько-російською та німецькою буржуазією. Літературу розповсюджував робітник ХПЗ т. Шимко (Герасим), який чудово з цією роботою справлявся.

Завдяки невтомній роботі, яку провадив більшовицький осередок ХПЗ (він же в основному й Петінський районний комітет), чимало з контрреволюційної роботи меншовиків було паралізовано, зокрема, згадану „мирну демонстрацію“, що її меншовики навмисне пристосували до першотравневих свят, розраховуючи на те що робітництво вийде на демонстрацію. Як відомо, ця легальна демонстрація не мала успіху.

Після того, як більшовики розпочали на заводах певну роботу, більшість робітників на цю демонстрацію не вийшла; той хто вийшов, вислухав мовчки звістку про те, що німці розігнали Центральну Раду та настановили на гетьмана України Скоропадського. Але цим робітництво показало, що зміна одних експлуататорів іншими не грала жадної ролі, і ставлення як до тих, так до тих було вороже.

Водночас більшовики підготовляли робітництво ХПЗ до дальшої революційної боротьби за зміцнення диктатури пролетаріяту.

Більшовики ХПЗ, не зважаючи на німецько-гетьманський білий терор, зуміли підготувати робітничі дружини, яких у листопаді 1918 р. налічувалося до 200 чол. Треба відзначити, що центром загального партійного життя Петінського району підчас німецької окупації був ХПЗ. Щождо заводів Гельферіх-Саде й особливо ВЕК, то вони втратили майже всю партійну організацію підчас евакуації, і партійних робітників на цих заводах залишалося одиниці.

Більшовицькі наради Петінського району відбувалися, звичайно, в Робітничому домі. Але тому, що правління його було тоді в руках меншовиків, місцем нарад більшовики обрали кочегарку В цьому ж приміщенні відбулася і III міська партійна конференція, на якій ухвалили плян святкування першої річниці Жовтневої революції.

В боротьбі за зміцнення диктатури пролетаріяту підчас німецької окупації й скоропадщини більшовицька організація ХПЗ використовувала також і легальні методи боротьби. Використано боротьбу робітництва ХПЗ за поліпшення свого побутового ста-

новища, за збільшення зарплати, за скорочення робітнього дня, за боротьбу проти льокатів тощо. Ці легальні методи боротьби робітництва ХПЗ більшовики скеровували на політичні рейки, ведучи тим самим боротьбу проти меншовицького керівництва, якими були підчас гетьмансько-німецького запілля завком ХПЗ та бюро робітничої спілки „Металіст".

Меншовицьке керівництво в завкомі ХПЗ стояло тоді зовсім виразно на сторожі інтересів буржуазії. Кожного разу, як тільки робітники ставили на революційні рейки боротьбу за політичні чи економічні вимоги, меншовицька частина завкому лякала робітників, що капіталісти закриють завод і тоді до 5000 осіб залишаться цілком на вулиці.

Меншовики через газету „Голос Юга"[1] вихвалялися, що вони провадять на ХПЗ велику культурно-освітню роботу. По суті це було розбещування пролетаріяту ХПЗ, агітація за угодовництво з буржуазією, розклад лав пролетаріяту. Далі вони вихвалялися тим, що організували кооператив у крамницю, про яку навіть директор Кац говорив, що вона видавлює з робітництва останні соки, та ощадкасу, куди робітникам не було чого вкладати, дістаючи мізерну зарплату, якої не вистачало навіть для мінімальних його потреб.

Маючи в особі меншовиків своїх оборонців і помічників, капіталісти ХПЗ могли почувати себе цілком безпечно; за допомогою меншовицьких льокаїв вони розпочали наступ на зарплату робітників.

Відомо, що в зв'язку з підвищенням цін на речі першого вжитку, реальна заробітна платня робітників ХПЗ дуже впала. Проти кінця 1917 р. поменшала й номінальна зарплата. Якщо в кінці 1917 р. робітники ХПЗ домоглися, наприклад, того, що чорнороб вироблював 9 карб. на день, а кваліфікований робітник до 14 карб., то в липні 1918 р. „Голос Юга" повідомляв, що „оплата труда на заводе (ХПЗ) следующая: чернорабочие получают 7 рублей в день; квалифицированные рабочие от 7 до 12 руб., работающие же сдельно вырабатывают по большей части (80%) по 10 руб. в день, остальные же — от 10 до 18 рублей"[2].

Якщо взяти на увагу, що робітник діставав хліба за твердою ціною тільки раз на 3 або 4 дні і фактично мусив жити з вільного ринку, де платив за 1 фунт хліба 1 крб. 50 коп., а за фунт сала 8 карб., то треба сказати, що цієї зарплати й близько не вистачало на прожиток[3].

У зв'язку з таким економічним становищем, частина робітників, які ще не пірвали зв'язків із селом, повертали назад. Тому

[1] „Голос Юга", № 27, 1918 г., стр. 4.
[2] „Голос Юга" № 27, 1918 г., стр. 4.
[3] Там саме, № 25, стр. 4.

1918 р. можна було спостерігати значне скорочення робітничих кадрів ХПЗ. Коли за радянської влади було на заводі до 6.000 робітників, а на 1 квітня було 5.526, то в липні налічувано тільки 4.572 чол.

Робітництво ХПЗ провадило революційну боротьбу за поліпшення свого становища, оголошуючи часткові страйки тощо. Ця боротьба примусила заводоуправління 1 липня дати набавку до основної зарплати — для дорослих 2 карб. і для підлітків 1 карб.

Далі заводоуправління ні на які поступки йти не хотіло. Буржуазія Харківщини для спільної акції в своїй боротьбі проти пролетаріяту організувала навіть спеціяльну буржуазну спілку „Обсофаз" (Обласний союз фабрик і заводів Харківського району) і вимагала, щоб робітники не ставили прямо своїх вимог окремим заводчикам-капіталістам а зверталися через крайове бюро „Металіст" до „Обсофазу" [1].

Правління акційного товариства, якому підлягав ХПЗ утікши від радянської влади з Петрограду до Києва і, заховавшись під крильце „української держави", виявило неймовірні апетити. На доповідь директора заводу Каца про принципи побудови виробництва, „господарі-акціонери"—С. Ю. Суржицький та В. Іванов заявили, що їх не цікавлять ніякі „принципи" і що для них справа не в тому, „чтобы завод как нибудь и во что бы то ни стало работал".

„Самая главная задача, — відзначали ці буржуа, — должна сводиться к тому, чтобы в настоящее время вновь создать основы рациональной и здоровой работы заводов, т. е. восстановить производительность труда, необходимую заводскую дисциплину, ввести исключительно принцип сдельных плат и все меры приложить к понижению себестоимости производимых изделий, дошедших в последнее время до абсурдных цифр. Если мы этого не достигнем, то ввиду конкуренции заграничной промышленности, какая, несомненно, рано или поздно будет, наша промышленность не сможет существовать" [2].

Одно слово, капіталісти дедалі більше посилювали експлуатацію робітництва, дістаючи неймовірні зиски, про які сам Кац у своєму звіті до правління т-ва в Києві від 2 липня 1918 р. говорив:

„Насколько выгодно продолжать работу, видно из следующих соображений:

Ежемесячно будем выпускать:

12 паровозов по 35000 руб.	Руб.	4.200.000
75 вагонов по 10000 „	„	750 000
Двигателей 750 сил по 500 руб.	„	375 000
Итого		5.525.000

[1] Архів ХПЗ, 1918-19. р. р. Справа № 747, стор., 163.
[2] Архів ХПЗ, 1918 р. Справа № 82, стор. 60

Таким образом, предвидится прибыль в (5.525.000 руб.— 4.466 600 руб.) 1.058 400 руб.“[1].

Отож, ми бачимо, що продукція на ХПЗ зросла майже вдвоє проти 1917 р. Проте, чистий прибуток у 1 058.400 карб. не задовольняв капіталістів. Вони при всяких вимогах робітників збільшити зарплату посилалися на брак палива, кредитів тощо і фактично оголошували льокавти. Так в серпні, коли „поденні майстрові та робітники поставили вимогу, щоб уся понадурочна праця оплачувалась не на 50% більше, а на 100%, себто, щоб виплачувалось не в півтора рази, як тепер, а в подвійному розмірі“, директор заводу підчас своїх переговорів із завкомом заявив, що не може згодитись ні на які підвищення, бо, мовляв, сучасний стан надзвичайно важкий, та що „через неделю, наверно, придеться весь завод остановить в виду отсутствия угля и других материалов; так, например, кузнечный цех уже остановлен, через несколько дней остановится чугунно-литейный цех и инструментальный (где будет работать только несколько напильников), через неделю остановится половина сборного цеха и половина котельного цеха, не гарантированы от остановки и другие цеха“[2].

Крім фактичного скорочення чималої частини цехів або і всього заводу, акціонери-капіталісти, щоб примусити робітників піти їм на поступки, часто умовлялися із завкомом про те, яким би способом призвести робітництво до більших злиднів. Зовні, вони, звичайно, удавали, що все це робиться з надмірного піклування про робітників, аби затримати робітників при заводі; мовляв, незабаром знову покращають умови і завод працюватиме повним ходом. А водночас, звичайно, число трудоднів на кожного робітника скорочувалось на половину[3].

Це з однієї сторони тримало робітника при заводі і не давало йому відійти (бо на всій Харківщині діяв буржуазний „Обсофаз“ і ні один капіталіст не приймав робітників з іншого заводу) і з другої—заробіток був такий мізерний і мінімальний, що робітникові доводилося голодувати.

Економічне становище робітництва на ХПЗ було просто катастрофічне: робітники працювали 50% часу, а були й зовсім без роботи. Робітнича спілка „Металіст“ була приневолена видати 6.000 карб. допомоги. 15 серпня завком разом з директором Кацом писали до правління Т-ва:

„ввиду тяжелого положения рабочих, голода и невозможности рабочим быть без заработка, просить правление разрешить платить рабочим в половинном размере заработка во все время простоя завода, так как материалы, хотя туго, но по-

[1] Архів ХПЗ за 1918 р. Справа № 82, стор. 18
[2] „Голос Юга“, № 35, 1918 г., стр. 4.
[3] Архів ХПЗ. Справа 101.

ступают, то предполагается, что завод откроется не позже двух недель"[1].

Ми тут бачимо наочну змову заводоуправління й завкомівського меншовицького керівництва, які хоч і знали, що після двох тижнів завод можна буде пустити, але намагалися показати свою „ласку" робітникам.

Революційна частина робітництва за проводом більшовиків завжди боролася проти таких змов меншовицького завкому з буржуазією. 29 жовтня 1918 р. робітники ХПЗ на своїх загальних зборах запротестували проти таких даток, які за останнього часу практикувало заводоуправління[2].

Що ближче було до кінця 1918 р. і що більше росла революційна боротьба, то капіталісти-акціонери і директор Кац ішли на більші поступки робітникам, як це трапилось наприкінці 1917 р. Вже підчас повстання проти гетьмана (28 листопада 1918 р.) директор Кац повідомляв (до речі завком до кінця працював у повному контакті з Кацом), що:

---

[1] „Голос Юга" № 52, ст. 4.

[2] „Резолюция, принятая рабочими на Харьковском Паровозостроительном заводе, на устроенном собрании всех рабочих завода от 29 октября 1918 г.

По вопросу: об изменении условий труда рабочих на паровозостроительном заводе.

Мы рабочие Харьковского паровозостроительного завода, обсудив об'явление директора от 16 октября, заявляем:

1) Попытки администрации завода вести переговоры только с заводским комитетом, помимо союза, является замаскированным стремлением отбросить от руководства борьбой наши организации, с целью растройства наших рядов.

Мы требуем категорического ответа от администрации завода: признает она наш союз или нет, и будет ли только с ним вести переговоры.

2) Подачки в два рубля для рабочих, один рубль для подростков мы отвергаем. Видим в этом маневр администрации — желание вывести из рядов наиболее малодушных, ослабить и уничтожить настроение борьбы, имеющееся на заводе.

Те же цели преследуются и сыпанием обещаний дать наградные старым рабочим, проработавшим 20 и 10 лет.

3) Наше решение бороться за коллективный договор, как единственно дающий сносные, более прочные правовые и экономические условия труда, остается неизменным.

4) Предупреждаем. Политика ничтожных подачек и проволочек с заключением коллективного договора, как со стороны администрации завода, так и „Обсофаза", при создавшемся положении на заводе, неизбежно ведет к тяжким последствиям для производства.

Мы требуем ясного ответа по вопросу о том, готова ли идти администрация завода по пути удовлетворения нашего основного требования — заключения коллективного договора.

Мы пытаемся еще раз закончить конфликт путем мирного соглашения, в случае неудовлетворительного ответа, всю ответственность за перерыв нормального хода работ, мы возлагаем на администрацию завода. Председатель (подпись) 29/X. 1918 г. (Архів ХПЗ, 1918-19 р. р. Справа № 749., стор. 162).

„идя навстречу рабочим и желая по возможности скорее начать работу, несмотря на продолжающиеся неблагоприятные условия поступления на завод материала и топлива, вследствие расстройства транспорта, я обратился с ходатайством в правление общества об увеличении всех существующих расценок на сдельные работы, а также поденной платы всем квалифицированным поденным мастеровым на 50%. Чернорабочим же поденная плата будет повышена на 4 руб. (четыре руб) в день, т. е., она составит для мужчин 11 руб. в день, а для женщин — 9 руб. в день.[1]

У грудні напередодні приходу радянської влади заводчики пішли ще на дальші економічні поступки робітництву ХПЗ, підвищуючи заробітню плату всім категоріям робітників до 60% та обіцяючи багато поліпшень.

Підчас німецької окупації та гетьмащини більшовики підготовляли робітництво ХПЗ до боротьби. Та частина робітництва, що виступила проти німецьких окупантів, разом з партизанськими загонами брала активну участь у боротьбі проти німецької окупації й усіх контрреволюційних армій. Водночас не припинялася боротьба робітництва й на самому заводі. Більшовики використовували всі моменти легальної боротьби підчас німецько-гетьманського запілля, щоб поставити економічну боротьбу робітників на політичні рейки. Більшовицька організація провела за період окупації озброювання робітників. „Щоб набути зброї вдавалися до різних способів, зокрема практикувалося насильницьке захоплювання зброї й набоїв у німецьких солдатів. Іноді, зброю купували у німців за гроші. Серед купленої зброї було два кулемети — „Максима“ і „Льюіса“[2].

Щоближче під кінець 1918 р., то більше міцніли революційні сили пролетаріяту України: з ним міцніє й сила його одного з передових загонів на ХПЗ. На посилення цього революційного піднесення вплинула також листопадова революція 1918 р. в Австро-Німеччині, яка підірвала реальну силу німецького імперіялізму на Україні. Великою мірою цьому допомогла агітаційна й політично виховна робота більшовиків серед німецьких солдатів.

Вся ця революційна робота, яку проробили більшовики підчас німецько-гетьманського запілля над підготуванням пролетаріяту до боротьби проти своїх клясових ворогів, привела до ліквідації гетьманської влади. Перехід на деякий час у Харкові влади — до рук контрреволюційної буржуазної Директорії, яку тут репрезентував полковник Балбачан, був тільки хвилевим явищем.

---

[1] Архів ХПЗ, 1918 — 19 р. р. Справа № 747, стор. 205).

[2] „Краснозаводской район в Октябрьские дни“. Харьков. 1927. ст. 37.

Українські буржуазні націоналісти не могли в Харкові провести ніяких своїх заходів. Їм не вдалося навіть зробити рекрутського набору, бо збірний пункт більшовики обернули на мітинг, спрямований проти влади буржуазії за диктатуру пролетаріяту. Закінчилось тим, що призовники з червоними прапорами пішли до Робітничого дому (на Петінці), де відбувся іще один мітинг, після якого всі розійшлися додому.

Поперваx українські націоналісти додержувалися „демократії" і оголосили вибори до Міської ради. Хоч більшовики і залишалися в підпіллі, проте, робітники голосували підчас виборів за комуністів і більшість до Міськради обрали більшовиків. Відтоді балбачанівці перейшли до відвертого терору. Найперш розігнано було Раду робітничих депутатів, що зібралась в Робітничому домі; балбачанівці арештували весь склад президії Ради, серед якої був і т. Петінський.

Однак, не почуваючи себе сильними, не довго тримали більшовиків під арештом, хоч і вдалися до прихованого терору. Так, которогось дня робітники ХПЗ знайшли забитого більшовика Шевченка з якимсь невідомим і сильно пораненого більшовика Едуарда. Всі розуміли, що це справа рук української контрреволюції.

Ця звістка викликала серед робітників ХПЗ величезне обурення. Завод цілий день не працював; відбувалися безупинні мітинги. До ХПЗ приєдналися заводи: Гельферіх Саде і Мельгозе. Коли балбачанівці хотіли розігнати мітинг, робітники встигли озброїтися (на заводі було багато захованої зброї), до того ж підпільний Ревком сюди привіз всю свою зброю. Розпочалася збройна боротьба проти буржуазних націоналістичних загонів. На Балашівському вокзалі висадили в повітря 2 вагони с гарматнями. Балбачанівські частини фактично вчинили ХПЗ облогу.

В боротьбі проти балбачанівців брала участь робітнича дружина, (що організували були ще раніше більшовики), яка в Петінському районі налічувала тоді вже до 1.000 чол. (потім її переформовано в перший харківський пролетарський полк).

За проводом більшовицької організації, якраз підчас німецько-гетьманського запілля, виросла політична свідомість молоді ХПЗ. Та частина молоді ХПЗ, що 1917 р. була під впливом меншовиків, вже на прикінці 1918 р. бере активну участь у революційній боротьбі і особливо в цьому повстанні. Найактивніша частина молоді, під проводом більшовиків, утворила на ХПЗ осередок „Комуністичної Спілки робітничої молоді України", який весною 1919 р. налічував у своїх лавах 80 чоловіка членів. Весь осередок входив до складу робітничих дружин, які відограли велику ролю в революційній боротьбі проти гетьманщини й зокрема балбачанівщини.

В грудні 1918 року пролетаріят Харкова, де робітники ХПЗ брали активну участь, за братньою допомогою пролетаріяту РСФРР, прогнали з Харкова українську контрреволюцію.

За радянської влади з кінця грудня 1918 р. і до кінця квітня 1919 р. директором заводу залишався відомий нам Кац. Коло нього і групувалася та частина клясово-ворожих пролетаріятові контрреволюційних елементів (з буржуазної частини інтелігенції), яка ставила собі за мету провадити шкідницьку роботу на виробництві. Як представники буржуазії вони або відверто саботували, або працювали тільки для того, щоб зберегти для своїх хазяїв ті чи інші матеріяли і взагалі завод. Весь вищий адміністративно-технічний апарат заводу, всі інженери на чолі з директором розглядали диктатуру пролетаріяту, як тимчасову владу „узурпаторів і насильників", яка скоро мусила впасти й дати можливість повернутися старим „справжнім господарям" фабрик і заводів.

Ось тому більшість буржуазної інтелігенції й далі провадила боротьбу проти пролетаріяту на всіх фабриках і заводах, дарма, що військовий робітничий фронт був далеко поза Харковом Так було по всіх радянських республіках, так було й в Харкові і зокрема на ХПЗ.

Яскравим доказом цьому будуть свідчення самих репрезенторів буржуазії, й зокрема директора заводу ХПЗ Каца. Коли пізніше денікінці почали його „обвинувачувати" в тому, що він, мовляв, працював при „большевиках не за страх, а за совесть" [1], він виправдуючись від цього обвинувачення, доводив, що:

„При большевиках главными руководителями были: заводской комитет, рабочий контроль, расценочная комиссия, политический комиссар и отдел металла Совета народного хозяйства. Я же совершенно был устранен от технического руководства и заведывал лишь финансовой стороной дела, но всячески старался *отстаивать интересы завода от большевиков*, что мне удалось и за что меня неоднократно благодарило наше правление в лице покойного председателя и директоров Суржицкого и Гепнера. [2] (підкреслення наше — М С).

Що Каца за радянської влади було цілком усунено від керівництва заводом це, звичайно, невірно. Навпаки, до кінця квітня 1919 р. він був фактично за директора заводу. Звичайна річ, що робітнича контроля — партійне й радянське око, постійно слідкувало за виробництвом ХПЗ, не дозволяло йому провадити явну контрреволюцію. Але, що Кац приховано саботував, тут він прав.

Це видко з інших фактів. В лютому 1919 р. Надзвичайна комісія постачання армії рішуче запропонувала Кацові пустити

[1]. Архів ХПЗ 1919-20 р. р. Справа № 82, стор. 21.
[2] Там само, 1919-20 р. р. Справа № 82, стор. 22.

завод і виготовляти потрібні для Червоної армії речі. Кац спочаку доводив цифрами, що бракує палива, потрібних матеріялів. Врешті пізніше, коли комісія ця на нього натиснула, завод нарешті пустили, всі матеріяли з'явилися [1] В світлі пізніших зізнань ми бачимо, як Каци господарювали за радянської влади, як вони саботували й підривали радянське господарство та міць диктатури пролетаріяту [2].

Саботаж Каца, як один з прикладів ставлення буржуазної інтелігенції до диктатури пролетаріяту, взято до уваги. Постановою ВРНГ 9 травня 1919 р. ХПЗ приєднано до „ГОМЗЫ“ („Государственное об'единение машиностроительных завовов“). Правління цього об'єднання затвердило нове управління ХПЗ у складі 5 осіб: П. А Заривайко (голова правління), Г. А. Скляров (відділ постачання — матеріяльний відділ), Ф. Т. Лелюк (адміністративний відділ), Я. А. Кац (фінансово-рахунковий — рахунки й платежі), В. Н. Матросов (технічно-виробничий — виробництво та обладнання [3].

Таким чином, тільки з початком травня 1919 р. ХПЗ позбувся нарешті буржуазного саботажника й висунув першого фактичного директора із робітничої кляси (відомого робітництву ХПЗ з часів імперіялістичної війни та з революції 1917 р.) та першого голову робітничої контролі — більшовика тов. Заривайка.

Зразу ж нове управління опрацювало місячну норму вироблення продукції заводу. В постанові на це питання відзначено так:

„Месячная производительность завода в условиях его настоящего оборудования и общих обективных причин при количестве 4 200 человек, работающих в одну смену, в количестве служащих 565 человека, определяется:

Новых паровозов типа 0-5-0 . . . . 5 шт.
Капитальный ремонт паровозов . . . . . . 2 „
Крытых товарных вагонов з деревянными стойками
под'емной силы в 1000 пуд . . . . 35 “
Четырехтактных дизелей внутреннего згорания
в Н. Р . . . . 200 сил “

За нового більшовицького керівництва заводу почала швидкими темпами зростати продукція. Запроваджено нові розцінки й премії заробітньої плати робітництва. Почали піклуватися й забезпечувати робітників матеріяльно. Значно покращали побутові умови робітників ХПЗ. Але, на жаль, ці перші кроки, що зро-

---

[1] Архів ХПЗ 1918-19 р. р. Справа № 747, стор. 889.

[2] „Помощь доброармии — говорив за денікінщини Кац — это завода священный долг и мой, как стоящего во главе этого завода и никто в этом меня не может упрекнуть“ (Там саме, справа № 85, стор. 19).

[3] Архів ХПЗ 1919 р. Справа № 101, стор. 1.

було більшовицьке керівництво заводу в напрямку соціялістичного будівництва, припинила нова контрреволюційно-інтервентська навала. Була це — денікінщина, що за допомогою антантівських інтервентів у червні 1919 р. насувала з півдня на Харків.

* * *

За гетьманщини та німецької окупації 1918 р., як відомо, на Україні сконцентрувалася сила буржуазії та поміщицтва з усіх країв кол. Росії. Під крилом Скоропадського та німецьких інтервентів зорганізувалися на Україні чорносотенні офіцерські ватаги „единой неделимой России“, так звана „добровольческая армия“. „Самостійний гетьман всієї України“, як себе називав Скоропадський, в останньому своєму універсалі одверто визнав, що вся його мета — це відновити „единую неделимую монархическую Россию“.

І хоч цим „втікачам“ в кінці 1918 р. (листопад-грудень) довелося покинути Україну перед революційними силами пролетаріяту та трудящого селянства, але ні „наша“ буржуазія й поміщицтво, ні міжнародні імперіялісти не залишили думки про боротьбу за дальше панування та експлуатацію трудящих України.

З кінця 1918 р., цебто, після цілковитого розгрому Німеччини в імперіялістичній війні, Франція і Англія могли ще більше приділяти уваги своїй інтервенційній політиці проти соціялістичних радянських республік, ніж раніше. Французька та англійська буржуазія не могла забути тих великих зисків, що вона їх одержувала за царату від експлуатації пролетаріяту України, Кавказу тощо, експлуатацію, яку вона провадила разом із російською буржуазією.

Французька та англійська буржуазія з даної ситуації хотіла вийти з ще більшими економічними й політичними вигодами, ніж вона їх мала до революції. Вона воліла повернути Україну на цілковиту свою колонію, яку б вона могла експлуатувати, як сировинну базу, ринок збуту, через колоніяльний грабунок, політичне пригноблення трудящих мас. Антантівські імперіялісти хотіли цього досягти шляхом матеріяльної і моральної допомоги контрреволюційним організаціям російської буржуазії і поміщицтва. Після того, як прогнав їх пролетаріят та бідніше селянство з України, вони сконцентрувалися на Дону й Кавказі під назвою „Добровольческой армии“, якою командував генерал Денікін.

Озброєна, одягнена та вигодувана на гроші антантівського імперіялізму денікінська армія почала на початку 1929 р. наступ на радянські соціялістичні республіки з метою захопити столицю пролетарської держави — Москву та ліквідувати диктатуру пролетаріяту. ХПЗ знову пережив нову евакуацію. 24 червня 1919 р. Харків захопили денікінці.

Цим разом партійні робітники в більшій своїй частині пішли до армії. Так українська більшовицька організація у вересні 1919 р. послала до армії 25.000 членів партії, що складало 60% всіх членів КП(б)У, яка тоді налічувала 35.000. По деяких містах % членів партії, що пішли до червоної армії доходив 70%[1]. Розпочався шалений денікінський терор Денікінська контррозвідка різних гатунків і мастей — військова цивільна, рухома, стаціонарна і т. інш. охоплювала (маючи тисячні штати) все економічне й політичне життя країни; вона нечувано тероризувала не тільки комуністів, але навіть того, хто більш-менш виявляв себе за радянську людину.

За таких умов харківська більшовицька організація була загнана в глибоке підпілля. Оточена провокаторами (з яких відомі три: Яковенко, Картошин та Сливінський) парторганізація не змогла розгорнути в Харкові на всю широчінь своєї роботи, через часті провали її керівництва.

Протиснувшись у самий центр харківської організації — в Губком, провокатор Яковенко видав контррозвідці три харківські ревкоми. Весь склад цих ревкомів денікінці розстріляли й тільки четвертий ревком дожив до радянської влади. Перебуваючи в центрі партійного життя, провокатор Яковенко видав контррозвідці всіх, кого присилав Центральний Комітет РКП до Харкова для зміцнення партійної роботи. Так загинув мир. Петро Слинько, Лев Лідов (Долгін), Олександер Туча (Кравцов) та інш.

Однак, не зважаючи на лютий терор, денікінщині не вдалося зламати завзяття більшовиків, які весь час керували революційною боротьбою робітничої кляси. Не допомогло й те, що з самого початку денікінці намагались підкупами та датками відтягти деякі відсталі шари робітництва від революційної боротьби.

Про це, між іншим, свідчить такий факт. Після того, як денікінці захопили Харків, на ХПЗ прибула „великобританская военная техническая миссия в составе полковника Гулл, Смис и Керр, [которая] осталась очень довольна виденным. Глава комиссии полковник Гулл нашел возможным [выдать] *бесплатно* из английских складов в Новороссийске, обслуживающих добровольческую армию, 300 полных комплектов костюмов для распределения между рабочими“[2] (підкреслення наше — М. С.) Як бачимо, справу підкупу вживано. Проте з цього антантівсько-денікінського підлещування до робітників нічого на вийшло. Керовані, хоч незначними силами більшовиків-запільників, робітники ХПЗ провадили ще з більшою впертістю боротьбу проти антантівських інтервентів та денікінців, ніж це було 1917 та 1918 р. р.

---

[1] „Летопись Революции“ № 1, 1925 г. стр. 6. „КП(б)У и деникинщина“.
[2] Архів ХПЗ, 1919 р. Справа №16, стор 81.

Страйкова боротьба робітників ХПЗ, про яку директор заводу Кац у своїх звітах доповідав військовому міністерству та „Обсофазу“, та яку він характеризував як економічну (так само він говорив і про страйки, які мали місце на заводі в серпні 1917 р. та листопаді 1918 р., що, як ми знаємо, були політичними страйками)[1], мала глибокий політичний зміст.

В умовах антантівської інтервенції та денікінщини, коли заборонялися навіть легальні (в буржуазних умовах) методи боротьби робітничої кляси, будь-який страйк набирав політичного характеру. Денікінці спиралися на царський закон 4 грудня 1905 р., що його на Україні відновив гетьманський уряд 19 липня 1918 р. та який карав за участь у страйках на підприємствах громадського або державного значіння“[2]. Кац підчас страйку заявляв що:

„При настоящем политическом положении забастовка недопустима у нас, в особенности если принять во внимание, что наш завод в очень широких размерах работает для добровольческой армии, о чем и местный губернатор заявил 2 сего месяца (жовтень — М. С.), вызванным им депутатам от наших рабочих“[3].

У цій заяві буржуазне заводоуправління з Кацем на чолі пояснювало, що завод „работает треть—на военные заказы, треть — новые паровозы, вагоны, треть—ремонт“[4]. З повідомлення Каца головному уповноваженому в справі фінансів при Головному штабі денікінської армії видно, що ХПЗ за тих часів в основному працював на денікінську армію Кац повідомляє, що завод випускає:

„новые паровозы и вагоны, ремонтирует паровозы и вагоны для железных дорог... строит также и тепловые двигатели Дизеля, нефтянки и газовые машины, а во время войны изготовлял также взрыватели для шрапнелей; но это производство окончательно ликвидировано за отсутствием заказов. В настоящее время — говорить далі Кац, (лист, писаний 4 липня 1919 р.—М. С.) Харьковский завод, идя всемерно навстречу Добрармии, изготовляет и ремонтирует для нее бронированные паровозы и платформы, поезда-мастерские с их оборудованием, автомобили, орудия, отпускает кислород и выполняет разные мелкие работы“[5].

Як бачимо, що завод з основної продукції, своєї, цебто, з виробів паровозів, перейшов на забезпечення військових замовлень, з чого заводчики, як і Кац, надзвичайно пишались. Кац не раз повторював про свою заслугу, що от, мовляв, він зумів зберегти завод настільки, що тепер може активно допомагати денікінській армії.

---

[1] Архі : ХПЗ, справа № 150, стор. 17

[2] „Державний вісник“ № 24. 19 липня 1918 р.

[3] Архів ХПЗ, 1919-20 р.р. Справа № 82, стор. 11.

[4] Там само. Справа № 758, стор 3.

[5] Архів ХПЗ, Справа №800, сто, . 1.

Треба сказати, що за денікінщини продукція паровозів упала навіть проти 1918 р. І хоч в офіціяльних звітах фігурувало, що завод випускає 5 паровозів на місяць (як за радянської влади), насправді виробляли не більше 3,[1] і це тоді, коли вимога на паровози була велика, бо 60% старих паровозів були непридатні до вжитку.

Як бачимо, головні виробництва за тих часів були воєнні, через що страйки вважались за державний злочин. За таких обставин в боротьбі робітництва за покращення свого економічного становища і взагалі побуту, ми, помічаємо характерні риси політичної боротьби. 1919 р. пересічний заробіток робітника на ХПЗ становив 43 крб. 40 к.[2]. Проти 1918 р. це нібито збільшувало заробіток. Проте, якщо 1918 р. фунт хліба на вільному ринку коштував 1 крб. 50 коп., то 1919 р. (за денікінщини)—10-12 карб.; фунт масла1918 р.—8 крб., 1919 р.—159 крб.; фунт м'яса—1919 р. —30 крб; 10 яєць—70 крб.; пара черевиків—2-4 тисячі карб:, чоботи—5-7 тисяч крб.; ситець до 300 крб ар. і т. д.

Зрозуміла річ, що робітник, одержуючи пересічно 43 крб., мусив платити за фунт м'яса 30 крб., за фунт хліба 10 крб., утримуючи при цьому ще й свою сем'ю. Відновлена за денікінщини система штрафів та всяких інших грабунків робітництва за допомогою торгових крамниць та спекуляції ще більше зменшували бюджет робітничої сем'ї.

Робітники не могли ні в якому разі прожити з цієї заробітньої плати й мусили провадити вперту боротьбу за кожну копійку; з другої сторони—що ще важливіше—вони завжди протиставляли своє становище тому, яке було, за радянської влади. Це й робило ще більшою мірою цю, на перший вигляд, начебто економічну боротьбу політичною.

Велику боротьбу провели робітники за те, щоб відрахування до лікарняної каси ішли цілком (всі 10%) із заводоуправління, тоді як заводоуправління хотіло частину цих відраховань (2-3%) перекласти на робітників. У серпні із за цього питання виник справжній конфлікт, що обернувся в страйк політичного характеру Робітники вимагали, щоб „платило на утримання лікарняної каси тільки само підприємство без участи робітників і службовців, як це було останнього часу за більшовиків".[3]

Як завжди і скрізь, так і на ХПЗ, страйк зірвали меншовики, які за денікінщини стояли на чолі професійних організацій. За голову профспілки „Металіст" був тоді відомий уже нам меншовик Ткаченко; на чолі завкому ХПЗ був відомий ще з часу імперіялістичної війни—чорносотенець Наливайко. Ці обстоювачі бур-

---

[1] Архів ХПЗ 1919 р. Справа № 150. стор. 17.
[2] Там само 1919-20 р. р. Справа № 800, стор. 6.
[3] Там само 1919-20 р.р. Справа № 662, стор. 15.

жуазії пішли на цілковиту угоду з капіталістами й денікінцями; вони почали залякувати робітників, говорячи, що взагалі ХПЗ працює на військове замовлення і тому робітники не мають права страйкувати; вони прийняли (як, звичайно, і буває у соціяль-зрадників за таких випадків) резолюцію, яка говорила нібито й вони за страйк, але в даному разі, мовляв, треба стати до роботи, формально продовжуючи страйк. Ось характерний зразок постанови соціяль-зрадників ХПЗ з 20 серпня;

„Ввиду невыясненности этого вопроса, формально стачку продолжать, впредь до удовлетворения этого справедливого требования трудящихся, но, ввиду просьб высших властей гор. Харькова дать им трехдневный максимальный срок для решения этого вопроса, просьбу эту удовлетворить и временно приступить к работам“.[1]

Ця резолюція яскраво показує нам, як меншовики деморалізовували робітничу клясу, як вони, ставши явними контрреволюціонерами, намагалися за всяку ціну вислужитися перед поміщицько-буржуазним урядом, вдаючи з себе водночас перед робітниками за „революціонерів“.

Частина робітників не могла прожити в таких тяжких умовах, які склалися за денікінщини на ХПЗ, кидала завод і тікала на село. В кінці 1919 р ще більше поменшало робітників. Якщо 1916-1917 р.р. було 6.275 робітників, то 1919 р їх поменшало до 3.570.[2]. Деяка частина робітників виробляла в місяць до 60 днів, бо праця на заводі була відрядна й робітники, особливо ті, що працювали на військових замовленнях, виробляли за один день два. Характерно ще й те, що все це відбувалося саме тоді, коли половина робітників ХПЗ була цілком безробітна.[3]

Однак, найсвідоміша частина робітництва ХПЗ залишилась на заводі й у своїй боротьбі ішла за більшовицьким керівництвом.

Капіталісти, організувавшись в „Обсофаз“ (про який ми вже згадували), ні на крок не поступались підвищити заробітню плату. На своїх щотижневих нарадах „Обсофаз“ ставив питання про робітників взагалі та про зарплату зокрема. На цих нарадах „Обсофаз“ ухвалював здебільша такі постанови: „предложить предпринимателям — членам союза[4] придерживаться последних тарифных ставок оплаты труда и не повышать их ввиду того, что наблюдается ежедневное понижение цен на все продукты первой необходимости“[5].

---

[1] Архив ХПЗ 1919-20 р.р. Справа № 747, стор. 19.
[2] Там само, 1919 р. Справа № 150. стор. 17.
[3] Там само 1919-20 р. р. Справа № 74 стор. . 24
[4] Тобто, членам „Обсофазу“.
[5] Протокол Обсофаза 12 липня 1919 р Архів ХПЗ, 1919-20 р.р. № 357

За таких колосальних прибутків, що їх одержувала буржуазія від експлуатації робочої сили, вона не тільки відмовлялася підвищувати зарплату, але ще й посилалася на зниження цін на продукти першої потреби, тоді як ціни на ці продукти (як ми це бачили) раз-у-раз зростали. Водночас треба відзначити постійне зростання цін на промислові вироби і зокрема металюргійні. Подана таблиця про квартальне зростання цін на вироби ХПЗ з 1917 (квартал III і IV) до половини 1919 р.[1] яскраво свідчить за це.

Квартали	3	4	1	2	3	4	1	2
Рік	1917		1918		1918		1919	
	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.
Товарні 0—5—0 паровози . . .	181000	237000	285000	355000	375000	595700	865840	1653800
Пасажирські 1—3—1 паровози „Прерия" . . .	—	—	278000	345000	365260	583700	844360	1114180
Товарні вагони з гальмами . .	5980	8800	10230	13630	14420	24650	35850	59700
Товарні вагони негальмові . .	5250	7590	8800	11970	12660	22600	33140	54700

Але це були офіціяльні відомості. Фактично ціни на паровози були ще вищі. У вересні заводоуправління розцінювало паровози в 1.500.000, 1.800000 та 2.000.000 крб. за паровіз[2].

Капіталісти намагались за час денікінського терору надолужити той час, коли на заводі господарював пролетаріят. Навіть буржуазна „Родина" писала, що:

„Нельзя обойти молчанием, например, всем известное явление, когда многие предприниматели, не считаясь ни с чем, хотят наверстать все убытки, понесенные при господстве большивиков".[3]

В боротьбі проти робітників заводоуправління намагалось використати і денікінську мобілізацію, проголошену (років від 1885 до 1898), щоб позбутися революційнішої частини робітництва. З цього, однак, нічого не вийшло, бо денікінці якраз надзвичайно боялися більшовицького впливу на солдатську масу і дуже обережно підходили, набираючи до своєї армії робітників, а ще важливіше те, що робітники не пішли до армії.

Всі ці заходи так заводської адміністрації, як і денікінського уряду взагалі, були марні і не змінили загальної боротьби робітництва. Що ближче до кінця 1919 р. боротьба робітників ХПЗ

[1] Архів ХПЗ, 1919-20 р.р. Справа № 800, стор. 2.
[2] Архів ХПЗ за 1919-20 р.р. Справа № 758, стор. 2.
[3] „Родина", 25.X № 100, 1919 г.

набирала гостріших форм. Знову ставлено питання про заробітню плату.

14 жовтня робітники ХПЗ поставили перед адміністрацією вимогу про збільшення заробітньої плати на 100%. 17 жовтня зібралися робітники на мітинг і оголосили страйк. Але тому, що завод працював на добровольчу армію, меншовики через профспілку „Металіст" (Ткаченко) та чорносотенці (Наливайко) намагалися провести свою лінію, щоб робітники не припиняли праці протягом трьох днів. Меншовики (як Калашников) радили погодитися на пропоноване „Обсофазом" збільшення заробітньої плати на 20%, аби тільки робітники вийшли на працю. Але 20 жовтня робітники, крім тих, які працювали на військові замовлення, застрайкували.

Настирливість, з якою робітники знову ставили питання про підвищення зарплати, схвилювала голову завкому Наливайка. Залякуючи робітників, він намагався довести, що за денікінщини не може бути й мови „о прошлых (традиционных) стачках в 1912-1918 г., которые начинались в эти месяцы и даже в этих числах и продолжались по 40 и более дней". [1] Меншовик же Калашников, виходячи з того, що

„единственный завод России уцелевший — это Харьковский паровозостроительный . . . рекомен[довал] во имя сохранения промышленности, от забастовки воздержаться, несмотря на тяжелое материальное положение рабочих". [2]

Одначе, ця контрреволюційна робота меншовиків не мала ніякого впливу і робітники не припиняли страйкувати. Щоб зламати боротьбу робітників, директор взявся до льокавту і 21 жовтня оголосив про закриття заводу, повідомивши, що пропускатися на ХПЗ будуть тільки ті робітники, які працюють на військове замовлення. Цікаво, що 22 жовтня із 500-600 чол., які працювали на армію, прийшло всього 223. [3]

Датки, що їх давала буржуазія цій частині робітників, нічого не допомогли. Робітники в своїй більшості були солідарні. До того ж свою солідарність до страйку робітників ХПЗ виявили й робітники інших металюргійних заводів Харкова (ВЕК, Герліх і Пульст, Лейстера, Енде, Мільгозе, Шапіро та майстерні Балашівського вокзалу, які також оголосили страйк). [4] Страйк набрав характеру великої політичної боротьби, що почала загрожувати існуванню поміщицько-буржуазної диктатури.

Меншовики, вислуговуючись перед буржуазією, не хотіли допустити до дальшого розвитку революційних подій, до збрlй-

[1] Архів ХПЗ 1919 р. Справа № 748, стор. 31.
[2] Там само.
[3] Центральний архів революції УСРР. Справа прокурора Харківського Окружного суду, 1919 р.
[4] Там само.

ного повстання та переходу влади до рук пролетаріяту. Тому вони рішили за всяку ціну негайно зірвати боротьбу, яка захопила не тільки робітників ХПЗ, але й переросла на боротьбу пролетаріяту всього Харкова, обернувшись у збройне повстання.

23 жовтня відбулася спільна нарада „Обсофазу" і спілки „Металіст", цебто об'єднана нарада меншовиків з буржуазією. На цій нараді меншовики договорились з буржуазією, що:

„существующие тарифные ставки увеличиваются на 125%, сдельные расценки—на 75%, при чем заводоуправлению предоставляется право снизить их в целях уравнения заработной платы рабочих одной и той же квалификации. Поденным квалифицированным и чернорабочим начисляется 75% от приработка сдельно работающих. Всем взрослым чернорабочим мужчинам и женщинам гарантируется минимум—54 рубля вдень.

Перерывы в работах по вине завода свыше часа оплачиваються рабочим по тарифной ставке с 20% надбавкой. При ликвидации предприятий или сокращении штатов увольняемые компенсируются оплатой за 25 дней вперед; при единичных увольнениях—12-ти дневной оплатой по тарифной ставке.

Вопрос об уплате рабочим за время забастовки передан в арбитраж". [1]

Отож, меншовики зірвали загальний страйк харківських металістів, що переростав у збройне повстання. Страйк тривав 6 днів. 24 жовтня всі заводи Харкова вже працювали. Буржуазія могла йти на поступки, бо вона одержувала великі зиски. Про це, між іншим, якийсь „демократ" у „Русской Жизни" одверто писав, що: „заводы за последнее время получили крупную прибыль, [и] что прибыль эта, например, на паровозном заводе определяется колоссальной суммой в 22 миллиона рублей за прошлый год". [2]

Кореспондент дивується з того, що буржуазія в такий „непевний час", маючи до того ж великі зиски і змогу йти робітникам на поступки, допустилась до такої „небезпечної гри" як страйк. Це очевидно тому,—пояснює далі дописувач,—що „руководители „Обссфаза" за деревьями предпринимательской прибыли не видят леса общественного дела.

При современной политической и военной ситуации эта забастовка,—говорить цей дописувач,—являлась величайшим преступлением перед родиной. Рабочие с этим положением, быть может, не пожелають считаться, но предприниматели „Обсофаза" об этом обязаны были своевременно подумать". [3]

Як бачимо, тут буржуазний критик політики „Обсофаза" чудово розумів політичну мету боротьби робітничої кляси, і тому

[1] „Южный Край" № 94, 24.X. 1919.
[2] „Русская Жизнь" № 1, 25.X, 1919 г.
[3] Там само.

в цьому питанні яскравіше виступає контрреволюційна роля меншовиків.

Хоч 24 жовтня робітники ХПЗ і розпочали працювати, але боротьба не припинялася, й на початку листопада ми маємо на ХПЗ вже чисто політичний страйк. Заводоуправління повідомляє "Обсофаз", що:

„7, 8 и 9 сего месяца (листопада—М.С.) наш завод не работал, так как 7 и 8 рабочие забастовали, не пред'явив заводоуправлению никаких требований, а 9 после митинга, на коем было решено возобновить работу з 11 сего месяца, они ушли из завода, так как начинать работу не представлялось возможным вследствие малого количества рабочих, явившихся на завод". [1]

Перед своїм відступом з Харкова, денікінці провели нечувані розстріли. 12 грудня 1919 р. їх прогнали з Харкова. Як великі були жертви денікінських розстрілів видно з того, що, після їхньої втечі з Харкова, нове більшовицьке керівництво завкому виділило 60 чоловіка копати могили для жертов денікінських розстрілів.

Разом із зміцненням диктатури пролетаріяту з кінця 1919 р. починали загоюватися рани, що їх нанесла контрреволюція та інтервенція. Робітники ХПЗ брали участь і в дальшій боротьбі проти денікінщини, Врангеля, петлюрівщини, польської інтервенції, бандитизму тощо, перебуваючи в лавах Червоної армії.

Робітники ХПЗ, як один з передових загонів пролетаріяту України та всього нашого Союзу, допомогали Червоній армії в довгій і важкій боротьбі. Виступаючи проти російської буржуазії, вони тим самим виступали проти міжнародньої контрреволюції.

Робітники ХПЗ допомогали зміцнювати диктатуру пролетаріяту не тільки своєю боротьбою на фронтах військових, але й на фронті господарському, зокрема виробництвом на оборону пролетарської батьківщини. Вони були одним із передових загонів пролетаріяту, який допоміг радянській владі на Україні „закріпити цілковите знищення поміщицького землеволодіння, цілковите визволення українських робітників та селян від всілякого поміщицького пригноблення і від самих поміщиків" [2].

Радянська влада, одержуючи перемогу на зовнішніх і внутрішніх фронтах, зразу ж почала закріпляти та розвивати соціялістичне будівництво. Проведено в життя націоналізацію фабрик і заводів. Зокрема ХПЗ передано до ЦЕПТИ [3] („Центральное Правление тяжелой промышленности"); на чолі заводу стало нове заводоуправління.

Щоб зміцнити партійне керівництво, ЦК КП(б)У послав на завод 250 комуністів [4]. Негайно провели велику роботу над по-

[1] Архів ХПЗ, 1918-19 р.р. Справа № 752, стр. 48.
[2] Ленин, т. XXIV, изд. 3, стр. 655.
[3] Архів ХПЗ 1920 р. Справа № 16.
[4] Там само.

ліпшенням матеріяльного, побутового та культурного становища робітництва. Рівночасно розпочали боротьбу з прогулами, боротьбу за покращення продуктивности праці, зменшення собівартости та за добру якість продукції. В цьому питання як 1920 р., так і пізніших років, довелося партійному керівництву на заводі зустрітись із цілим рядом ворожих впливів на робітництво.

Провадячи вперту боротьбу з цими впливами як на робітництво, так і на окремих членів більшовицької партії, запроваджуючи в життя вірну генеральну лінію партії, комуністичний осередок ХПЗ вже 1920 р. домігся значного поліпшення як самого розвитку продуктивности заводу, так і побутових умов робітництва. Це вплинуло на кількісний зріст робітників ХПЗ. Отож, якщо візьмемо кінець 1919 року (за панування Денікіна) і порівняємо з червнем 1920 р., то побачимо, що за тих часів працювало на заводі тільки 3.025[1], а 1920 р.—5.943 чол.[2].

Зростаючи кількісно й якісно, ХПЗ ім. Комінтерну, завдяки вірному партійному керівництву, виріс підчас соціялістичного будівництва в соціялістичний завод-велетень, який зовсім не має нічого спільного з колишнім харківським „заводом русского паровозостроительного и механического акционерного общества".

Досить сказати, що число робітників, які працюють тепер на заводі, становить до 32.000. Основної продукції ХПЗ в кінці 1931 р. давав—45 паровозів і 60 тракторів на місяць, не враховуючи цілого ряду інших робіт, що він їх виконував. Щождо матеріяльного, культурного та побутового забезпечення робітництва, то тут також не може бути нічого спільного між тим, що було за влади буржуазії й тим, що є тепер, де робітнича кляса є господар заводу.

Тільки завдяки правильній партійній лінії, що її проводило партійне керівництво ХПЗ, за проводом ЦК та Харківського партійного комітету, в жорстокій боротьбі проти троцькістів, „лівих", правих та примиренців, удалося нам побудувати новий соціялістичний велетень—ХПЗ.

---

[1] Архів ХПЗ 1919 р. Справа № 779, стор. 9.
[2] Там само, 1920 р. Справа № 779, стор. 13.

В. Т. Круть

До історії боротьби проти григор'ївщини на Україні

„Всі ви знаєте, що пережили наші армії через авантуру Григор'єва й махновщини, що пережили українські селяни й увесь український пролетаріят".
(З промови Леніна „Современное положение" на об'єднаному засіданні ВЦВК і Московської Ради з 4/VII - 1919 р. т. XVI, вид. I, ст. 263 - 264).

Загальне становище весною 1919 р. на півдні України

Вже за лютий - березень 1919 року весь південь України звільнили від петлюрівських банд та загонів окупантів: греків, французів, румун та інш. Наше військо вступило до Одеси 6-го квітня, коли вже там утворили ревком зорганізувалися бойові загони з робітників. Вся Україна стала радянською. Скрізь, зразу ж з приходом радянського війська, а в деяких місцях і до приходу, утворилися органи революційної влади пролетаріяту — ревкоми та відновляли свою діяльність усі партійні, радянські, професійні та громадські організації.

Увесь процес боротьби за радянську владу на Україні проходить у супроводі організації партизанських загонів та цілих військових частин з робітників, селян - бідняків та середняків. Такі загони утворювалися або ще до приходу радянського війська, і допомагали військові скоріше просуватися вперед, або зразу ж з приходом Червоної армії. Вони організовувалися на швидку руч, створюючи резерв для Червоної армії, поповнюючи її сили.

Цьому, безперечно, також сприяла реставраційна політика гетьмана Скоропадського та ненабагато відмінна політика петлюрівської Директорії, що викликала незадоволення широких мас трудящих України.

Партизанських загонів було багато й значна частина з них згодом перетворювалася на полки, бригади на навіть у дивізії. На одному південно - західньому шматку Правобережжя України в березні - квітні можна було зустрінути такі партизанські загони: Ткаченка, Попова, Отрошко, Урсула, Гуляницького, Олійникова та інш.; полки: Знам'янський, Ананʼївський, Перший Єлисаветський, Херсонський, Вознесенський, Братський і т. ін.

Ці загони й полки формувалися наспіх, в якомусь місті, чи містечку, частенько привласнюючи собі їх назву (Братський, Знам'янський, Вознесенський тощо).

Партизанські частини, разом з регулярними частинами Червоної армії, вперто й рішуче боролись за звільнення України від гетьманців, петлюрівців та окупантів; боролися проти „панів", проти „золотопогонників". Але в цих частинах не вистачало справжнього військового духу, бракувало залізної дисципліни та виучки, що властива була регулярним частинам Червоної армії; не було політико-виховавчого ядра; майже повна відсутність не лише партийних осередків, а в деяких загонах навіть не було окремих комуністів. Тому й не дивно, що такі частини виявляли іноді хитання, а інколи окремі з них, під впливом ворожої агітації, прямо зраджували радянську владу й боролися проти неї на боці наших ворогів.

Ще більше ускладнялися обставини в таких частинах тим, що в них було багато елементів, які до того перебували в петлюрівській армії, чи в окремих петлюрівських отаманів, і, під натиском радянських частин, перейшли на сторону радвлади, а більше,— що соціяльний склад таких частин майже виключно був селянський і в них не було робітничого ядра.

За періоду розгрому Директорії цілий ряд загонів петлюрівської армії, аж до дивізій, на чолі з їх отаманами, переходили на сторону радянської влади. Одним із керівників такого загону був Григор'єв, що ще до того служив у Петлюри в чині „отамана Запоріжжя й Олександрії." Але про обставини, що примусили Григор'єва перейти від Петлюри на сторону радянської влади, ми ще будемо говорити далі.

Так от, щодо обставин, які склалися на Україні за періоду другої радянської влади. Радянське військо, захопивши Одесу, Миколаїв, Херсон та інші міста над Чорним морем, начебто зупинилося на відпочинок. Залишився лише невеликий дійовий фронт на північному заході України та на Дону й узбережжі Озівського моря.

На півдні прифронтовою смугою вважалося побережжя Чорного моря; південніше на захід фронтова смуга повертала вгору по річці Дністер, а далі, відходячи від річища річки, суходолом тяглася приблизно від Кам'янця до Дубно-Рівне, і, загинаючись, ішла до Мозиря. Наші частини, що були розташовані вздовж річки Дністер, мали сутички з румунською біло-армією, але цей фронт, порівнюючи, був безпечний. Де-не-де, час од часу румунські частини прощупували фронт Червоної армії гарматним та кулеметним вогнем, не відважуючись перейти на нашу сторону. Наші частини лише відповідали на нахабні спроби тим же. Були спроби з наших окремих партизанських частин перейти Дністер, але тому, що не було загального наказу форсувати

Дністер, загального наступу не було. Правда, один з наших партизанських загонів під командою Попова продерся до Басарабії і, дійшовши до міста Бендер, де діяли значні повстанські загони басарабців, примушений був повернути назад. З того боку частенько проривалися до нас втікачі з басарабських повстанців. Так було в квітні й на початку травня. Фронт був великий, частин Червоної армії небагато,—ще менше регулярних частин.

В тилу Червоної армії, на величезних просторах, швидко звільнених від петлюрівщини, особливо в районах із значним прошарком куркулів, була поширена антирадянська робота і навіть утворювалися невеличкі бандитські загони жовто-блакитного напрямку та час од часу організовувалися куркульські виступи на місцях. Такі виступи найбільше виникали в багатьох районах Одещини, Херсонщини; зародком їх, насамперед, були куркульські села, хутори та багаті німецькі колонії. Скрізь велося скажену агітацію проти радвлади, проти комуністів і комісарів. Розпалювалося національну ворожнечу. Ці несприятливі внутрішні обставини погіршувалися тоді ще й помилками та недосить чіткою політикою другої радвлади на Україні в галузі аграрного й національного питання.

Про ці помилки тов. Попов М. М. у своїй книжці „Нарис історії комуністичної партії України" пише так:

— „Як я вже відзначав і підкреслював, для українського селянства боротьба за радянську владу органічно в'язалася з боротьбою за землю. І одною з найбільших помилок другої радянської влади була зовсім неправильна земельна політика, що дуже збільшила й довела до краю ті помилки, які були в земельній політиці нашої партії у всеросійському маштабі, що їх Ленін так рішуче критикував на VIII з'їзді партії, коли закликав до ставки на середняка..."

— „Великою помилкою другої радянської влади було й те, що недосить зважувано на національне питання, а так само невміння досить гнучко використати в інтересах більшовицької партії, в інтересах запроваджування радянської влади той розклад, що його за того часу переживали українські національ-соціялістичні партії, щоб привернути кращі елементи цих партій на свій бік"[1].

Про ці помилки й про той курс, що його взяли за того часу в галузі аграрної політики, національної політики та інше, ми можемо знайти виразне твердження й визнання цих помилок у постановах наступних з'їздів Комуністичної Партії (б) України.

Для нас тепер цілком зрозуміла помилкова політика того часу й шкідливість перекручувань, що були на місцях (що ще

[1] М. Попов.—„Нарис історії КП(б)У", вид. 1928 р., стор. 184-195.

більше ускладняло становище) й безперечно приводило до розриву спілки з основними масами селянства.

Куркульська агітація мала свій вплив; вона прихиляла на свій бік чималу частину середняцтва, а іноді обурювалася й біднота.

Це безперечно послаблювало органи влади на місцях, а в окремих випадках зовсім позбавляло їх пролетарсько-клясового характеру й перетворювало на куркульські органи.

В деяких місцях куркулі брали гору, верховодили в радах і чекали на зміну влади. Про це досить виразно говорить такий витяг з газети „Одеський Комуніст" про події у Анатольївській волості:

„Не тільки вільно гуляють куркулі, контрреволюціонери, а навіть тримають у себе склад зброї, а волосний ревком не може нічого з ними зробити. Тепер нас повідомляють про нові подвиги куркулів, що виявляються так: куркулі агітують проти постанов, ухвалених на всеросійських селянських з'їздах волвиконкомів. У результаті волосні й сільські виконкоми мусили скласти з себе всі обов'язки й влада перейшла до рук цих негідників"[1].

Таких прикладів можна б навести безліч.

Для того, щоби зрозуміти, що найбільше сприяло розвиткові бандитизму та повстанському рухові на Україні й зокрема в районах степової частини, а тим самим і такому широкому бандитському рухові, як григор'ївщина,— треба хоч в основному мати уявлення про економіку даного району.

Григор'ївщина в основному розгорнулася й поширювалася в колишніх губернях Степової України: Херсонській Катеринославській та південних повітах Київської й Полтавської. Ці губерні були також і основними районами діяльности махновських банд.

Отже, як ми бачимо далі, між махновщиною і григор'ївщиною є багато рідного, спільного.

Чим же характеризується економіка степових районів України?

Ленін у відомому творі „Развитие капитализма в России" відзначив досить високу товаровість с. г. в степових губернях України й зокрема дав аналізу досить виразного розшарування селянства. Це доводить виняткове становище степової частини України. Поруч з великим зубожінням бідноти й значної частини середняцтва, — із великою частиною злиденного селянства, що мусило завше шукати заробітку у поміщиків чи глитаїв, і поповнювало лави пролетаріяту, з'являючись його постійним резервом,—в цих районах був досить великий відсоток куркульства.

Коли брати лише правобічну частину України, то ми матимемо тут виняткове становище і з робітництвом. На правобе-

[1] „Одеський Комуніст" № 81, 1919 р.

режжі робітничий прошарок далеко менший ніж на лівобережжі й промисловість була розвинена слабо, там переважала легка промисловість, що переробляла продукцію с. г-ва (цукрова, млинарська, ґуральництво та інш.).

Для характеристики сільського господарства та диференціяції селянства, слід навести декілька числових даних щодо цих районів.

Насамперед про поміщицьке велике приватновласницьке землеволодіння треба сказати, що ні в яких інших районах України, крім Степу, воно не було так розвинене й не посідало такого місця.

Досить зазначити, що в руках поміщиків земельної площі було: на Херсонщині—51,5%, Катеринославщині—50,4% Таврії—52,6%[1].

В інших губернях поміщики посідали менш просторі земельної площі. Правда, значну частину належної їм землі, вони віддавали в оренду селянству й насамперед заможній частині — орендарям-фармерам.

Нижченаведені цифри про посівну площу в окремих групах г-в можуть свідчити про диференціяцію селянських господарств. Ось дані щодо Одеської губерні:

Групи господарств	На Одещині за 1916 рік
1. Без посіву	17,3
2. До 1 десятини	7,0
3. Від 1,1 до 3 дес.	17,1
4. „ 3,1 „ 6 „	20,4
5. „ 6,1 „ 9 „	13,12
6. „ 9,1 „ 15 „	25,0[2]
7. „ 15,1 і більше	

Наведемо також відомості за цими самими показниками для Катеринославщини.

Групи господарств	На Катеринославщині за 1917 рік
1. Без посіву	28,8
2. До 1 десятини	5,2
3. Від 1,1 до 3 дес.	14,0
4. „ 3,1 „ 6 „	16,3
5. „ 6,1 „ 9 „	12,1
6. „ 9,1 „ 15 „	12.9
7. „ 15,1 й більше	10,7[3]

[1] За статистичними даними 1905 року.

[2] Гуревич „К вопросу о дифференциации крестьянских х-в Украины" вып. 1, стр. 30 изд. 1925 г.

[3] Гуревич „К вопросу о дифференциации крестьянск. х-в Украины" в. I, ст. 29.

Ці відомості досить виразно свідчать про дуже великий відсоток безпосівних і малопосівних господарств, що перші три групи складають пересічно 43-48%; майже половину всіх господарств

Останні 2 групи (заможніх господарств) також складають досить великий прошарок — більш 20%. Як бачимо, диференціяція досить велика й „розмивання" середняка тут набуло найбільшого розміру.

Наведемо ще одну таблицю, що характеризує диференціяцію селянства із сторони забезбечення робочою худобою. Ці відомості належать до Одеської, Харківської та Полтавської губерній, що дадуть змогу порівняти диференціяцію господарств степової частини України з нестеповою. Ось ці відомості:

Групи господарств	Полтавська (1910 р.)	Харківська (1913 р.)	Одеська губ. (1916 р.)
1. Без робочої худоби .	36,8	26,9	42,8
2. З 1 головою „ . .	30,8	33,7	4,2
3 З 2 головами „ .	19,6	26,8	35,3
4. З 3 головами „ .	7,5	8,0	6,1
5. З 4 й більше голів худоби	5,3	4,6	11,6
Всього . .	100	100	100[1]

Звернемо увагу лише на дві групи господарств: без робочої худоби в Одеській губ. 42,8% тоді, коли на Полтавщині — 36,8; Харківщині — 29,9%; господарств з 4 й більше головами: на Одещині — 11,6%, на Полтавщині — 5,3 і в Харківщині — 4,6.

Коментарі зайві. Висновки аналогічні до попередніх, щодо посівної площі.

Можна було б ще навести багато цифрових даних про диференціяцію селянства в районах Степової України. З усіх цих даних можна зробити один висновок про те, що питома вага незаможнього селянства, а також прошарок куркульства далеко вищий, порівнюючи до інших районів України. Тому й не дивно, що в цій місцевості клясова боротьба проходила жорстокіше й набувала іншим часом своєрідних форм. Коли біднота брала масову участь у боротьбі на стороні Червоної армії, то куркульство було основною контрреволюційною силою, що не лише брало участь у ворожих білих і жовтоблакитних арміях, а й само

[1] Гуревич „К вопросу о дифференциации крестьянских х-в Украины" . I, стр. 31, за 1925 г.

часом ставало організаційним центром, що в деяких місцях куркульство брало на себе ініціятиву й вело перед у боротьбі з радвладою, було основним джерелом бандитизму.

До всього цього боротьба ще більше загострювалася через складне національне переплетення та помилки у галузі національної політики. У наслідок русифікаторської політики російського царату було велике зросійщення українського міста. Також наявність досить значного прошарку інших національностей серед людности України вимагала особливої уваги до национального питання, чого як раз на той час і бракувало.

Наведемо невеличку таблицю, що приблизно характеризує розподіл за національним складом людности України за роки близькі пореволюційних.

Національність	В містах	По селах
Українців	32	83
Росіян	34	7
Євреїв	25	5
Німців	4	2
Поляків	3	1
Різних інших	2	2
Всього	100	100[1]

Як бачимо, більшість людности в містах складали в сукупності інші національності й лише $^1/_8$ було українців, тоді, коли на селі більше $^3/_4$ було українців.

Про те, що куркульський рух того часу явно загрожував існуванню радянської влади найбільше виразно свідчить постанова пленуму ЦК Компартії України з 7-9 квітня 1919 року. Постанова спеціяльно носила назву „Про куркульський рух та завдання партії".

Ми наведемо декілька пактів з цієї знаменної постанови, що дає аналізу стану клясової боротьби на Україні за того часу:

„... 2) Що за теперішнього моменту глитайська контрреволюція веде злочинно-демагогічну політику механічного поєднання контрреволюційних льозунгів з радянськими, заховуючи свою куркульську погромницько-шовіністичну суть за більшовицьку фразеологію („Ми українські більшовики", „ми за владу рад", але „проти жидів та кацапів", „за самостійну Україну").

[1] Відомості подаємо за книжкою Кубаніна „Махновщина".

3) Що глитайська контрреволюція, будучи найбільшою ставкою імперіялістичної буржуазії в боротьбі за повалення радянської влади, може стати небезпечною для робітничо-селянської влади лише тоді, коли куркульству й найголовнішим партіям куркулячої контрреволюції (лів. с-р. і незалежним українським с-д.) пощастить потягти за собою маси середнього селянства й хоть би до певної міри порушити єдність фронту пролетаріяту й найбіднішого селянства...

5) Що здійсненню цих плянів глитайської контрреволюції сприяють, як темність селянської маси й перекручена уява про програму комунізму в селі, так і промахи окремих представників радянської влади на місцях у галузі земельної, національної й постачальної політики, що часами порушували основні настанови нашої партії та центральних органів радянської влади.

Беручи все це до уваги ЦК постановлює:

1) основним завданням партії на селі за теперішнього моменту є зміцнення пролетарів і напівпролетарів села через організації комітетів бідноти з притягненням до них середнього селянства там, де це притягнення не утруднює, не затушковувати і не ускладняти боротьби з глитайською контрреволюцією, при цьому настійно треба звертати особливу увагу на організацію наймитського елементу села (сіл.-госп. робітники на промислових підприємствах, що живуть на селі та іш.)...

4) Зобов'язати ОБЦК вжити всіх зусиль, щоб здійснити всі зазначені заходи, поставивши роботу на селі до головніших, найтерміновіших завдань, що стоять перед партією за теперішнього моменту[1].

Ми подали досить великі витяги з постанови ЦК компартії України лише тому, що вони найкраще дають змогу розуміти співвідношення клясових сил у боротьбі й без зайвих коментарів малюють справжній стан українського села та його настроїв.

Вишенаведені пакти постанови доводять, що куркульська небезпека за того моменту була головною. Тому ЦК Компартії України й загострив увагу на питаннях боротьби з куркульством та завданням роботи партії на селі, що тоді було найважливішим.

Така сиґналізація від ЦК була не даремною. В своїй антирадянській роботі контрреволюційні елементи намагалися поширювати чутки про те, що комуністи та радвлада силою заганятимуть усіх до комун. Це, безперечно, впливало на психіку відсталих мас села, викликаючи незадоволення значних шарів селянства. Щоб спростувати це, Центральний Комітет КП(б)У в середніх числах квітня 1919 року оголосив у всій пресі як у центральній, так і в місцевій, спеціяльне роз'яснення про брехли-

[1] „Известия Елисаветградского Совета Раб., Крест. и Красноарм. Депутатов", № 54, 24 квітня 1919 р.

вість таких провокаційних чуток. В цьому роз'яснювальному листі, між іншим, говорилось: „Об'єднуватися селяни в комуни можуть лише за цілковитої їх доброї волі тоді, коли селяни, на користь свого господарства, вважатимуть вигідне це об'єднання".

Цього документа оголошено за підписами П'ятакова, Харечка, Акіма („Известия Елисаветградского Совета Рабочих, Крест. и Красноармейских Депутатов", № 50 з 17 IV—1919 р.).

З травня червня становище ще погіршується. Пожвавилася діяльність наших ворогів на другому боці — на Лівобережній Україні — від Кубані й Дону, звідкіль вела наступ доброармія білого генерала Денікіна. Цей рух, як нам відомо, вилився в знаменний похід на Москву, що закінчився так безславно для доброармії та її командувачів.

Але до цього наступу, чи то з самого його початку, на Правобережжі України почався контрреволюційний рух, що лише прискорив просування війська доброармії Денікіна, допоміг його тимчасовим успіхам, послабив сили Червоної армії, — це була григор'івщина, або зрада отамана Григор'єва радянської влади та його бандитсько-погромні дії. Ця авантура поширилася на значну частину території України, охопивши багато міст і містечок.

Основним завданням нашої роботи буде—розглянути григор'івський рух у головних напрямах, виявити його політичне обличчя та дати аналізу причин, що викликали цей рух.

Про це й буде мова.

Дещо про Григор'єва та його діяльність у жовто-блакитному таборі Петлюри

Хто такий Григор'єв? Відповісти не легко. Але ми й не ставимо собі за завдання написати повного життєпису цього бандита. Ми обмежуємося лише тими короткими відомостями, що у нас є. З різних джерел є різні відомості. Так, за одними—він був акцизним чиновником у Олександрійському повіті на Херсонщині, звідкіля сам родом; за іншими — штабс капітан царської армії. Напевно і те і те твердження правдиве, а лише відносяться до різних часів: акцизний чиновник до війни, штабс-капітан — за часів імперіялістичної війни. Раніших і певніших відомостей ми не зустрічали. Це, очевидячки, тому, що до своєї „славетної" погромної діяльности—треба гадати ще з часів служби ясновельможному гетьманові та служби отаманом у Петлюри й до відомої зради—він був непомітним, нічим не відрізнявся від звичайного офіцеришки гульвіси-п'яниці. Напевно відомо, що походив Григор'єв з міщан міста Олександрії (колишнє повітове місто) на Херсонщині, де він мав свій будинок і являв собою типового представника дрібної буржуазії.

За словесними доводами деяких товаришів, Григор'єв під час імперіялістичної війни був офіцером на фронті й навіть мав

нагороду: солдатський георгієвський хрест. Вже 1917 року, за керенщини, ми зустрічаємо Григор'єва в 35-му запасному полку, що стояв тоді в місті Теодосії, на посаді начальника учбової команди, чином штабс-капітана. Вже тоді (як запевняють очевидці) Григор'єв славився непросипним пияцтвом. Рідко коли можна було зустріти його тверезого. Своєю поставою й зовнішнім виглядом він не нагадував „бравого офіцера", а скоріше належав до тих, що їх лише імперіялістична війна примусила одягти офіцерські мундири. Не зважаючи на це, Григор'єв добре засвоїв „лицарські звички" офіцера царської армії: „пити й бити".

Ми також не маємо докладніших відомостей про те, як Григор'єв опинився у таборі Петлюри, коли той уже вів боротьбу з гетьманом Скоропадським. Є також згадки про те, що Григор'єв на початку гетьманщини був прихильником гетьманського перевороту, підтримував гетьманщину й навіть мав чина полковника в гетьманському війську. Те, що він був прихильником Центральної Ради ще до гетьманського перевороту й намагався там бути близьким до керівної верхівки, очевидячки, не заважало йому швидко змінити свої політичні погляди й перейти на сторону гетьманщини, а потім виступити проти неї. Часта зміна своїх політичних поглядів, в залежності від обставин, була властива цьому авантурникові. Нам відомо, що його діяльність в чині отамана петлюрівського війська розпочалася щось з серпня — вересня 1918 року. Про це ми маємо відомості з декількох джерел. Цікавими спогадами про діяльність Григорєва за того часу є спогади Антонова Овсієнка, що їх видруковано в „Літопису Революції" за 1929 р.

Ось його свідчення про участь отамана Григор'єва на стороні Петлюри у боротьбі з гетьманщиною:

„І ще в серпні до цього району (на півдні Україні — В. К.) наліслано отамана Григор'єва з завданням підготувати збройне повстання. Судячи з перехоплених нами широких (і, як завжди в нього, неймовірно хвастовитих) телеграм Петлюрі, він до початку грудня організував 117 дрібних загонів, що підняли в листопаді, на заклик директорії, повстання. Одержавши від Петлюри наказа взяти Миколаїв, Григор'єв став хутко наступати на це місто, одночасно відриваючись намаганням утримати за петлюрівцями Катеринослав та захопити Херсон. В Катеринослав він нібито послав один козачий полк та сотню Ткаченка".

10 го грудня Григор'єв телеграфує із Явкино, що в нього до 400 шабель, 200 „гренадерів" та піхота („докладніше повідомити телеграфом не можна"...). Його кавалерія біля Роздільної, Лоцкине й Грейгове, частина ж направилась в обхід Миколаєва. В самому Миколаєві в нього нібито два таємних загони. У Верблюжці та Новій Празі він знищив офіцерський загін...

За договором з німцями, Григор'єв 13 грудня вступив у Миколаїв. 15-го він телеграфує, що прибулий сюди (із Севастополя 9 грудня) англійський крейсер „Консербері" тримає місто під гарматами, його команда захопила два панцерники. Німців у Миколаєві до 6000. Вони зовсім *не боєздатні*. Багато складів з мільярдним добром, якого нікому охороняти. *Настрій „скрізь більшовицький". За договором з німцями, Григор'єв роздав зброю німецьким колоністам*. Вознесенське, за його повідомленням, у „лівих", в Херсоні анархія, офіцерські банди вийшли із міста і тримають його під обстрілом. Григор'єв послав проти них загін". („Літ. Рев." № 5-6, за 1929 р. стор. 156-157).

Безумовно, що ці відомості, як і зазначає т. Антонов були неправдиві; вони далеко перебільшені, і в них, як і скрізь, почувається гіперболічне захоплення Григор'єва з своїх успіхів. Про це ми ще будемо згадувати. Скільки б правди в цьому ни було, одно без сумніву,—Григор'єв був отаманом військ Петлюри в момент трагічного кінця гетьманщини. За офіційними даними, Григор'єв у Петлюри посідав пост отамана Запоріжжя й Олександрії, командуючи загонами повстанців, а пізніше й регулярними петлюрівськими частинами „гайдамаків" і „січових козаків" та інш.

За цього ж періоду його діяльности ми маємо й інші відомості. Так, у своїх спогадах про роботу запільного ревкому на Єлісаветградщині (Зінов'ївщина) тов. Радіонов доводить про намагання запільного ревкому зв'язатися із штабом Григор'єва для спільної боротьби з гетьманщиною. Наведемо коротенький витяг із його спогадів:

„В Олександрівському повіті організувався повстанський загін, на чолі якого був Григор'єв (український есер). Наш ВРК послав туди свого представника Колесникова з тим, щоб виявити політичне офарблення цієї організації та з'ясувати можливість зближення з нею, але ця перша спроба ні до чого не привела. Українські есери, всіляко ухилялись від зв'язку з більшовиками й ревкомом, і лише пізніше, за періоду розкладу гетьманської влади, налагодили зв'язок з Григор'євим через якогось Дмитра Копеловського"[1].

Як бачимо, Григор'єв не хотів зв'язуватись з більшовиками. Він, очевидячки, вірив у сили й міць петлюрівсько-винниченківської Директорії, що випливла на зміну гетьманщині.

Правда, значно пізніше, в момент, коли захоплювали більшовики владу в Єлисаветграді—1-го лютого 1919 г.,—Григор'єв надіслав свого представника на засідання ревкому згідно з пропозицією останнього. Таким представником був уже згаданий Дмитро

[1] „Годы борьбы", вид. Зінов'ївської Жовтневої комісії до X-річчя Жовтн. рев., стор. 53.

Копеловський. Але й тоді він займав окрему позицію[1].

Вже тоді коли Григор'єв був отаманом Запоріжжя й Олександрії, його найближчим співробітником був відомий Юрко Тютюнник, що пізніш уславився не меншою погромницькою діяльністю, ніж сам Григор'єв. Він посідав пост начальника штабу григор'ївської „армії".

Григор'єв дуже любив привласнювати собі різні титули отаманів: Запоріжжя, Олександрії, Херсонщини, Таврії і т. інш. В якому б „чині" отаманів він не перебував, чи можливо в багатьох чинах, для нас одне ясно, що в моменти реакції, в моменти влади української буржуазії він не раз був її служакою. Звичайно, що цей отаман не цурався погромів, грабунків, розстрілів комуністів і „жидів", будучи в жовто-блакитній армії, бо він аж ніяк не кращим був за інших петлюрівських ватажків „армії", що заганьбила себе погромницькою діяльністю по всій Україні.

Цікаво навести відомості про ставлення Григор'єва до більшовиків. Розказують, що, коли головний отаман Петлюра, відвідуючи своє військо, заїхав до Григор'єва, поставив йому запитання — „як ви ставитеся до більшовиків" — він без сумніву, коротко відповів: „різати їх сволочів; та більше й нічого".

Фортуна скоро зрадила Петлюру; його військо, під рішучим натиском частин Червоної армії та повстанців-партизан, швидко тікало з України. Це, безперечно, могло перешкодити й дальшій кар'єрі отамана Григор'єва. Але хитрість і вдалий маневр на деякий час зберегли його отаманом. Безперечно, що зрада Петлюру й перехід його на сторону радянської влади спричинила очевидно, загибель Директорії й розгром її армії.

Самий момент переходу отамана Григор'єва на сторону Червоної армії, що відбувся 2—3 лютого 1919 року, товариш Щаденко (член Реввійськради південного фронту) художньо змальовує так:

„А зведення повідомляли:—у Вінниці, Жмеринці, Вапнярці влада Петлюри зірвана.

Акцизний чиновник отаман Григор'єв, дарма що до нього ще й не дійшла черга, відчував, що небезпечно далі тягти. Треба діяти, доки ще не пізно. Йому тільки й треба, щоб у нього були сальони, ешельони, вино, жінки, Тютюнник, а на останнє—наплювати. Гибла справа дальше триматись за Петлюру—запропонуймо послуги більшовикам. Може чи не стабілізуємось посадою отамана Запоріжжя, а там побачимо.

— Викликай Київ, главкома Антонова,—наказав Григор'єв.

— Єсть.

— Біля телефону отаман Олександрії, Запоріжжя й інше й інше.

---

[1] „Год борьбы". Спогад т. Радіонова.

— Так, до послуг.

— Обміркувавши питання із своїм начальником штабу та іншими вищими командними чинами „армії", ми вирішили запропонувати вам переговори про приєднання до Червоної армії на таких підставах. Перше: залишити в недоторканості наші організації. Друге: всю зброю, постачання та спорядження також залишити цілковито в нашому розпорядженні. Третє: залишити за нами пости й титули. Четверте: коли приймете наші умови, подальша наша боротьба на стороні Рад проти інтервентів повинна також бути забезпечена від будь-якого втручання у внутрішні справи наших територій, військ, трофеїв, що ми здобули в боях.

Згоду на це дано[1].

Так в основному відбувся перехід отамана Григор'єва та його спільника Тютюнника на сторону Червоної армії. Це було 2 лютого 1919 року.

Є декілька варіянтів у спогадах окремих видатних діячів Червоної армії, як і в різних інших матеріялах, що характеризують момент та обставини переходу отамана Григор'єва на сторону радянської влади. Всі вони в основному зводяться до того, що лише скрутні обставини та безнадійність виходу для петлюрівської армії примусили Григор'єва змінити свої погляди, піти „вліво". Ця еволюція Григор'єва вліво (вона не була послідовною, а раптово кидала його то праворуч, то ліворуч) відбувалася у зв'язку з тисненням маси робітників та селян, у зв'язку з революціонізуванням партизан у його власних загонах. Наведемо один із варіянтів, що характеризує обставини переходу отамана Григор'єва на сторону радянської влади.

Ось що пише тов. Затонський у своїх спогадах, що вийшли окремою книжечкою під наголовком „Вир":

„Раптом одержуєш телеграму з Єлисаветграду за підписом „отаман Григор'єв". Зміст: „Спіймав кота, тисну до Знам'янки, чекаю на розпорядження, куди йти далі". Отамана Григор'єва в списках наших командирів немає, а навпаки, командує він одною з петлюрівських частин. Чому адресує він телеграму командувачеві Української армії тов. Антонову та про якого кота мова йде — не зрозуміло. За день нова телеграма, відти ж — „котик кусається"... Ще кілька годин—телеграма із Знам'янки: „Одрубав котові хвоста, вирішив іти до греків у Миколаєві". Тільки як наш полк прийшов до Знам'янки вся ця кабалістика розшифровується. Виявляється, отаман Григор'єв перейшов на нашу сторону й ударив у тил іншому петлюрівському отаманові Котикові (це прізвище таке), який лишився вірний Петлюрі. У першій сутичці зазнав невдачі (котик кусається), але потім переміг і захопив обози (одрубав хвоста) й, опісля, справді вдарив на

[1] „Гражданская война 1918—21 г.", т. 1. стр. 70-72.

Миколаїв із купкою таких, як сам отчайдушних отаманів; розбив греків, що висадили там свій десант, принаймні в сто раз більший за все військо григор'івське"[1].

Коментарі, здається, не потрібні. Все ясно.

В момент переходу на сторону радянської влади Григор'єв намагався вимовити собі й своїм частинам автономність організаційних форм, зберегти повністю склад своїх командирів і залишити за ним і його спільниками отаманські титули. В гарячий момент громадянської боротьби не було рації довго розмовляти про умови переходу на сторону Червоної армії й наше командування погодилося з настирливими пропозиціями Григор'єва

Ставши під прапори Червоної армії, оголосивши себе борцем за радянську владу, Григор'єв і не думав запроваджувати у своїх частинах такого ладу, який був у Червоній армії. Все йшло по-старому — як при Петлюрі. Але як би там не було, його загони почали брати участь разом з частинами Червоної армії у наступі на рештки петлюрівських військ та військ окупантів; спочатку в напрямку Херсон-Миколаїв, а потім Колосовка-Одеса.

Частини Григор'єва формально влито до III-ї південної армії, що просувалася в напрямку — Вознесенське-Одеса, — Балта-Бірзула-Тираспіль.

Звідсіля й починається нова сторінка в житті отамана Григор'єва. Він діє, як отаман радянських партизанів, навіть, як командир певних частин Червоної армії, що поповнювалися новими загонами партизан.

В наступному розділі нам доведеться докладніше зупинятися на його ролі в Червоній армії. Підчас дальшого наступу на півдні України — на Одесу, Григор'єв зовні перефарбувався, але під червоною оболонкою збереглося жовте нутро бувшого петлюрівського отамана.

Особа Григор'єва, особа Махна та інших ватажків банд, так званих „батьків" та інш., частенько уквітчується легендами про героїзм, про якість то особливі надзвичайні вдачі тощо. В багатьох спогадах про григор'івщину ми зустрічаємося з такими характеристиками, що намагаються намалювати Григор'єва людиною широкої вдачі, одно слово надзвичайною, героїчною. Це нісенітниця. Це байки. Проти таких тверджень суперечать факти. Навіть і в спогадах Антонова-Овсієнка, а також і в інших товаришів. Григор'єва характеризують невірно. Ми не будемо тут наводити місця з окремих характеристик, але одно можна сказати, що в багатьох із них цього авантурника підносять на ступінь героїзму, до велетня. Насправді це була людина з недосить тверезвим розумом, що нічим особливим не відрізня-

---

[1] В. Затонський, „Вир", ДВУ. стор. 6-7.

лася від звичайнісінького ватажка банди. Лише сприятливі умови, запекла клясова боротьба та скрутне становище, у якому перебувала країна, винесли цього ватажка на гребені контрреволюційної хвилі й поставили його ім'я поряд з ім'ям Махна, Шкура, Антонова та інш. ворогів пролетарської революції. Коротше, він був один із представників того прошарку дрібної буржуазії, що весь час хиталася і часом кидалася на сторону пролетарської революції, а потім раптом зраджувала її й потрапляла в обійми контрреволюції, в обійми Колчаків, Денікіних та інших.

Незабаром, з переходом григор'ївських частин на сторону радянської влади, до штабу військ Григор'єва відряджено, як політичного комісара, комуніста Ратіна. Цей комісар нагадував лише політосвітника, а не більшовицького комісара. Тому що в частинах Григор'єва не було комуністичних осередків і навіть комуністів, що й перешкоджало перевихованню його частин у більшовицькому напрямку. Великий вплив, авторитет і відповідне керівництво мав нач. штабу Григор'єва Тютюнник, що в своїй особі репрезентував партію українських есерів.

Діяльність Григор'єва на стороні Червоної армії

Ще будучи одним із багатьох отаманів петлюрівської армії, Григор'єв не нагадував політичного діяча, не відогравав там помітної політичної ролі. Він, очевидячки, задоволнявся високими постами — отамана Запоріжжя і з політикою не дуже був обізнаний. У нас є відомості, що Григор'єв намагався стати членом петлюрівської Директорії, але, як видно, йому в цьому не пощастило.

Частини отамана Григор'єва, коли він ще боровся за жовтоблакитну „народню" республіку, за дисльокацією петлюрівського війська у січні 1919 року, були розташовані в районі станції Роздільної, де й був штаб отамана. Є відомості (нами не перевірені) що вже тоді Григор'єв мав зв'язок з радянськими органами. За неофіціяльними даними, загони отамана Григор'єва за того часу дорівнювалися звичайній дивізії петлюрівської армії, що могли налічувати в кращому разі 3—5 тисяч багнетів, або й того менше. В той момент переходу Григор'єва на сторону радянської влади не всі частини, що він ними командував, перейшли на сторону Червоної армії. Григор'єв влився до Червоної армії з силою, що не перебільшувала 3-4 тисячі чоловіка. Вище ми вже з'ясували обставини переходу Григор'єва на сторону радвлади, що відбувся 2-лютого. Вже за другої половини лютого Григор'єв із своїм загоном оперував у районі Тальне-Звенигородка. Потім ми бачимо частини Григор'єва в районі Знам'янка-Херсон і, нарешті, Колосовка-Березівка-Одеса.

На південь від вузлового залізничого пункту Помічна, частини Григор'єва розвивали наступ у напрямку Одеси, а загін Ткаченка — Голта - Балта - Бірзула

Просування частин Григор'єва на Одесу йшло порівняючи швидко і без великого опору від ворожих частин. Вже в десятих числах березня взяли майже без бою станцію Березівку. Було очевидно, що незабаром візьмуть і Одесу.

Які ж причини викликали такий швидкий рух наших частин на південь? Цими причинами, на наш погляд, були такі: поперше, — досвід боротьби за Херсон та боротьба за Миколаїв багатьох тисяч пролетарів, що з середини підривали владу білогвардійців та окупантів, а потім зорганізували робітничі загони й надіслали їх на допомогу пролетарям Одеси.

Подруге, — значні численні партизанські загони з тилу били ворога, полегшуючи наступ з фронту; таких загонів було багато, і один з них, під командуванням Попова, навіть носив грізну назву „армії". Партизанські загони частенько до прихода радянських частин займали села, містечка і навіть міста.

Потретє — в Одесі, ще до приходу Червоної армії, організувалися повстанські робітничі загони для боротьби з контр - революцією й утворювалися керівні радянські органи.

Почетверте, головні сили окупантів (французькі) залишили Одесу без бою, як тільки одержали відомості про те, що радянське військо наближається до Одеси і що в Одесі утворилася робітнича рада.

І, нарешті, в одеському напрямку не сконцентрували значних військових сил петлюрівців тому, що вони були на західньому боці України а також тому, що їм доводилося (до складання угоди) боротися з військом окупантів.

Робітничі загони вели наступ з боку Миколаєва і їхня роля у справі звільнення Одеси від білогвардійців та окупантів була досить значною.

Військо окупантів—грецьке й румунське—брало участь у військових операціях на інших дільницях фронту (Тираспіль—Херсон).

Отож, Одесу захопили, порівнюючи, з меншими труднощами, ніж інші великі міста. Вже 3 квітня, коли ще загони окупантів не встигли залишити місто, легально приступив до роботи Одеський ревком. Бойові робочі дружини вже 4 - квітня охороняли спокій на залізничних станціях та захопили деякі частини міста. Але, не зважаючи на це, 6 - го квітня, частини Григор'єва, на чолі із своїм отаманом, як переможці, вступили в місто. Правда, зустріч їх була організована добре; їх вітали, як справжніх представників Червоної армії. Отже, вступивши до Одеси, Григор'єв безумовно почував себе „героєм", „переможцем" і, звичайно, не цурався до своїх отаманських титулів привласнити ще титул „отамана Одещини".

Щоб більше уявити обставини, як вступали григор'ївські частини до міста Одеси, можна навести коротенький витяг із спогадів тов. Соколовської:

„Він (Григор'єв — В. К.) в Одесу вступив 6 квітня з великою помпою, зустріли його урочисто. Був пленум ради, були промови" („Октябрь на Одещине").

На долю війська, яке захопило Одесу, дісталися великі трофеї, що складалися із зброї та різного добра: промкраму, продуктів харчування і т. інш. Одеський порт, найважливішу базу інтервентів; буквально завантажили різними товарами, починаючи від дорогих сукон, шовку й кінчаючи вином, спиртом та різними ласощами. Також всі міські склепи та пакгавзи були переповнені всячиною. Правда, Григор'єв із значним перебільшенням, з властивою йому хвастовитістю, телеграфно сповіщав усю Україну про неймовірні казкові багатства, що він здобув разом із захопленням Одеси Так, в довжелезних телеграмах, що він розсилав про подробиці захоплення Одеси, між іншим говорилось, що захоплені трофеї дають змогу повністю озброїти півмільйонну армію, галянтерії вистачить на всю Україну, захоплено півмільйона пудів цукру, і що в одеських хащах всього досить і т. інш.

На долю григор'ївців припала велика здобич. Його „хлопці" зразу ж почали спорожнювати склепи, пакгавзи та різні сховища. Цього вистачило не надолго. Перших днів приходу до Одеси, григор'івські вояки почали виявляти свою натуру, — „самопостачатися за рахунок населення". Представники одеської ради, на другий-третій день з приходом григор'ївців, примушені були скаржитися штабові Григор'єва на незаконні вчинки його „хлопців", чи „дядьків".

Григор'єв на ці скарги просто відповідав, що нічого не може зробити, тому, що його „дядьки" воювали й вони повинні за це одержати, чи, його мовою, „трохи підлататися".

Частини Григор'єва навіть своїм зовнішнім виглядом не нагадували регулярних червоних частин. В них досить зберігся дух петлюрівщини й махновщини, що проглядав крізь жовто-блакитні й чорні прапори; такі прапори часом маячили поряд з червоними, навіть на парадних виходах.

Така армія, безперечно, не принесла з собою твердого порядку, якого так потребувало велике зруйноване місто. Навколо такої армії легко було живитися не лише отаманам петлюрівської армії, а навіть білогвардійським елементам і карним злочинцям. За часів перебування Григор'єва в Одесі на посаду коменданта міста призначено білого офіцера — пізніше розстріляла ЧК — Домбровського. Тютюнник, як найближчий співробітник Григор'єва, настановлюється начальником залоги й відограє не малу ролю у політичному житті великого міста.

Багато із карного елементу Одеси, придивившись що собою являють григор'івці, випливають на поверхню на чолі з відомим карним злочинцем авантурником Мишком Япончиком, що ухитрився легально провадити свою злочинну роботу.

За короткий час перебування григор'івських частин в Одесі (щось із два тижні) основною їх роботою було: побільше здобути „трофеїв". Григор'євцям пощастило не лише остаточно розвантажити усі склепи одеського порту й міста, а також і далеко збільшити свої трофеї коштом реквізицій, чи прямо незаконного привласнення.

За цей час їм вдалося навантажити „трофеїв", із слів самих григор'ївців, щось не менше 30 ешельонів, коли не брати до уваги своїх лантухів, торб, ящиків, гаманців і т. інш. особистих „цейхавзів". Такі дії григор'ївського війська в Одесі безперечно не подобалися органам радянської влади і регулярним частинам залоги та загонам, що складалися з робітників. Але вони були безсилі протидіяти григор'івцям, які складали досить велику силу. За того часу в Григор'єва нараховувалося не менше 10000 чоловіка, коли не рахувати тисячі одеської „шпани", що завжди готова була підтримати всіх, хто давав їм „вільно дихати".

Трохи згодом, вже після того, як ліквідували григор'івську авантуру, на губернському з'їзді рад в Одесі, голова губвиконкому т. Клименко зазначив, що в місті є дуже багато контрреволюціонерів, бандитів, спекулянтів і т. інш. (за газетними відомостями число їх доходило до 40000 чоловіка). Це, безперечно, було найкращим ґрунтом для вирощування бандитських настроїх і погромницьких проявів. Це найбільше живило григор'івщину, вливаючи все свіжі й свіжі сили карного елементу.

Протести й скарги на сваволля григор'івських вояк не припинялися, а що далі, то більше посилювалися.

Вільні реквізиції, а то й прямо „мирний грабіж" викликали незадоволення органів влади, партійних та робітничих організацій, і скарги на дії григор'івців надходили не лише до штабу Григор'єва, а також надсилалися командувачеві українського фронту й до вищих республіканських органів. Це, мабуть, не дуже подобалося отаману Григор'єву, бо він, не будучи на той час ще готовий до одвертого виступу проти радвлади, примушений був грати подвійну ролю. Але вже й тоді ставлення григор'ївського штабу до органів влади визначалося виразно—вороже. В окремих частинах лунали голоси „проти чрезвичайки", проти „засилля жидів" у радянських органах, проти „комуністів і комісарів". Ворожа антирадянська агітація йшла повним ходом.

Навіть ще, виступаючи на Одесу, Григор'єв і його помічники обіцяли своїм „хлопцям" багату поживу. Такі обіцянки велися не лише серед григор'івців. Агенти Григор'єва, роз'їжджаючи по селах, хуторах, казали: „беріть вози, мішки та гайда на

Одесу", там, мовляв, всякого добра вистачить. Цим самим вони намагалися прихилити на свою сторону куркульсько-злочинний елемент села, нацьковувати село на місто.

Проти такої політики григор'ївців, різко засуджуючи їхні дії виступили цілий ряд організацій та окремих видатних робітників.

Особливу ролю у справі боротьби з анархо-григор'ївською сваволею в Одесі довелося вести Реввійськраді українського фронту.

Але, не зважаючи на всі заходи, протести і скарги, сваволя не припинялося аж до того, доки Одесу залишили григор'ївські частини.

„На переформування частин"

Отже, натішившись уволю, й, задоволившись награбованим в Одесі „барахлом", Григор'єв із своєю „армією" враз залишив Одесу, начебто з метою від'їзду на відпочинок та переформування своїх частин. Це було в середніх числах квітня. Але, від'їжджаючи з Одеси, Григор'єв не забув голосно заявити, що мовляв, він не такий уже ненажерливий і може без жалю залишити Одесу, або що на його жаргонівській мові значить: „подержався і даю другому подержатися..." Навіть, залишаючи Одесу, його частини не вчинили більшого, ніж звичайний, бешкет, і тому місцеві органи влади з радістю зустріли його вихід і без претензій, начебто, заспокоїлися.

Місцем перебування свого штабу Григор'єв обрав район — Єлисаветград — Олександрія. Вже 15-го квітня перші ешельони григор'ївців прибули на станцію Єлисаветград. Їдучи на облюбовані місця, по дорозі „хлопці" Григор'єва вчинили невеликий бешкет у Вознесенському; дещо пограбували, декого побили, але це для них було звичайним ділом. Майже на всіх залізничних станціях, де проїжджали ешельони григор'ївців, надзвичайно грубо поводилися з місцевими органами влади й примушували їх та комендантів станцій неодмінно виконувати їхні бажання щодо постачання частин, пересування ешельонів тощо.

Навіть ще за часів перебування григор'ївців у Одесі, спостерігаючи за поведінкою цих частин, декому було зрозуміло що Григор'єв не бажає насправді припинити вакханалії своїх частин і не думає перетворювати їх на регулярні.

Цілий. ряд партійних, радянських та військових робітників уже тоді застерігали командування III-ї армії, зокрема, командувача укрфронту т. Антонова-Овсієнка про те, що Григор'єв і його частини не надійні, що вони готуються до зради. Це дуже яскраво висвітлює в своїх спогадах т. Щаденко. Він наводить коротку оцінку стану григор'ївських частин і коротку розмову з командувачем фронту т. Овсієнком.

Ось витяг із спогадів т. Щаденка.

„З перших же днів свого приїзду до Одеси т. т. Юдовський, Щаденко, Кривошеєв та інші поставили діягноз хвороби 3-ї Червоної армії, і стали застерігати разом з радянсько—партійними організаціями і комфронту уряд України в цілому захопленням григор'ївщиною й махновщиною.

На підставі численних фактів та спостережень вони доводили, що Григор'єв готується до повстання, що вся ота витівка з переформуванням його частин у дивізію що-дальше від штабу армії та її політичних очей є ні що інше, як підготування поставити ультиматум або відвертого бунту проти рад.

З таким визначенням стану погоджувалася й РВР 3-ї армії в цілому.

Але комфронту т. Антонов-Овсієнко покищо не погоджувався з цими доводами.

Одначе, згадані товариші й організації настоювали на своєму й це стало підставою урядові й ЦК вимагати від комфронту, щоб він всеж був обережніший до цих „батьків-отаманів" і не дуже їм довіряв.

— „Я примушений буду поставити питання перед ЦК про те, що я з вами не можу зійтися в роботі, бо в вас різко протилежні погляди на питання оперативного й політичного використання попутніх нашої революції сил,— заявляв не раз командувач фронту.

— Що-ж, будь ласка,—відповіли йому,— принаймні ми знатимемо чітку лінію ЦК України, але ми категорично потверджуємо, що Григор'єв повстане, і повстане дуже скоро.

— Дурниці, нісенітниця, панікерство та й більше нічого,— гарячився командувач фронту. Я зараз від Григор'єва, він в хорошому настрої й скоро буде добряче битись із своїми верблюжцями.

— Битись то він буде, але з ким... багато сумнівалось.

— Киньте ви впадати в панікерство,—говорив комфронту, і на цьому розмова бувало й закінчувалась..."[1]

З цього ми бачимо, що командування українським фронтом в особі командувача т. Антонова Овсієнка вірило Григор'єву. Як видно, Григор'єв добре зумів виконувати подвійну ролю. На цей раз йому пощастило одурити вище командування фронту.

Прибувши на місце відпочинку та навіть ще й по дорозі, Григор'єв поповнював свої полки новими силами; це провадилось не без відповідного з його погляду підбору надійних „хлопців" На цей момент, за цілим рядом даних, у григор'ївських частинах було не менше 12—15 тисяч чоловіка. Резерв зброї у Григор'єва був надзвичайно великий. Так, ми в „Гражданской войне", т. І-й, читаємо, що напередодні повстання за основними видами зброї Григор'єв мав: більше як 50 гармат, 700 кулеметів,

[1] „Гражданская война", т. I.

300 тисяч гвинтівок, 3 панцерники, вантажний автотранспорт, десятки ешельонів і навіть танки (захоплені біля Одеси). Звичайно це не все. Ми знаємо, що бандити (а звідсіль ми їх можемо називати лише таким ім'ям) були озброєні в значній мірі револьверами, ручними гранатами та іншою легкою зброєю.

„Хлопці" Григор'єва, його „славетні верблюжці" (верблюжський полк, що носив назву села Верблюжки на Зінов'євщині), прибувши на відпочинок у рідні краї, з повними мішками „барахла", з грішми, звичайно мали змогу вволю погуляти, напиватись не лише самогону, а й пограбованого в одеських погрібах вина, кон'яку та інш. — почувати себе „героями", „переможцями" і вважали, що їм все дозволено. До них щодалі, то більше приєднувалися нові „козаки", що радо вступали до частин Григор'єва, де не було майже ніякої військової дисципліни, де можна було добре „заробити".

Вже 16 квітня, другого дня по приїзді григор'івських ешельонів до м. Єлисавету, військовий комісар міста й повіту примушений був звернутись з спеціяльною відозвою, що заспокоювала людність від чуток, шо нібито прибулі частини — проти робітничо-селянської влади. Наводимо коротенькі витяги з відозви:

Товариші червоноармійці.

Єлисаветградські контрреволюціонери, за відомостями, що ми їх зібрали, хочуть внести деморалізацію серед героїв червоноармійців, поширюючи чутки, ніби прибулі до нас т. т. червоноармійці проти робітничо-селянської влади, проти соціялізму-комунізму...

Викривайте всіх, хто серед вас буде агітувати проти Радянської влади проти більшовиків-комуністів, всі вони ваші вороги, всі вони хочуть внести заколоти та розрух поміж вас.

Військовий Комісаріят м. Єлисаветграду та його повіту.

16 квітня 1919 р.[1].

Тут і достигла та стихія, що пізніше розвинулася в неймовірно-великий бандитсько-погромницький рух.

Зайнявши район Єлисавет - Знам'янка - Олександрія,—Григор'єв скрізь у містах і містечках залишив свої загони, змінюючи комендантів міст та залізничних станцій і настановлював своїх людей. З місцевими органами влади він поводився ніби в окупованих краях.

З головним штабом свого війська Григор'єв зупинився на станції Олександрії. Приблизно дислокація його війська була така: один батальйон Херсонського полку із штабом полку й один панцерник стояли на станції Єлисаветград, частини Вер-

---

[1] Известия Елисаветградского Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов", № 50, 17 квітня 1919 р.

люзького полку стояли в Олександрії та на близьких до неї алізничних станціях, у селі Верблюжці та інших селах; два панерники на Знам'янці й Олександрії; невеликі ешельони григор'ївців також стояли на станціях: Помічна, Шостаківка, Хирівка а інш. Крім цього в цілому ряді містечок стояли невеликі заони григор'ївців. Ці ешельони пересувалися з місця на місце, осереджуючись іноді великими групами (по 8-10) на великих станіях: Єлисаветград, Знам'янка, Олександрія. В штабі Григор'єва, к і в його війську, панувала вакханалія: п'яні оргії, що влашовував набрід офіцерів, які групувалися у штабі Григор'єва, етушня і пожвавлення активної агітації, скерованої проти комісарів, комуністів, чека та євреїв — явно свідчили, що Григор'єв е хоче покласти кінця розгулові п'яних частин, а готує щось идотніше, ніж „тихі погроми" і „тихі бунти".

Ось що писали Єлисаветські „Известия" від 14/IV, № 50 у татті „Черные работают:"

„По Україні прокотилась темна, каламутна хвиля контр-реолюції. Із різних місць до нас надходять вісті то про куркульські повстання, то про злочинну підпільну роботу чорносотенього гаддя, що виповзає на сонце, користується з несвідомости ас, щоб робити своє огидне діло...

Зараз і в нас у Єлисаветграді чорносотенці починають підилено діяти. Вони скрізь нишпорять, де є робітники або селяни, бирають навколо себе гуртки й напускають у їх свідомість отруйого туману чоловіконенавидництва й погрому..."

Взаємини з органами влади та регулярними частинами Чероної армії стають неможливими, ще до одвертого виступу Григор'єва проти радвлади. Так, ми маємо відомості про сутички ого частин з органами чека, з міліцією та з регулярними часинами Червоної армії; григор'ївські отамани заарештували окемих радянських робітників, комуністів, що насмілювалися виступати проти дій григор'ївців. Найкращою ілюстрацією до цього ожуть бути спогади тодішнього відповідального радянського обітника м. Єлисаветграду т. Бобришева М. Ось що він пише:

„6 травня (за два дні до оголошення універсалу — В. К.) по сьому місті знов розпочато „тихий погром", що супроводкувався пограбуванням магазинів та окремими вбивствами. Становище ставало загрозливим і Чека, разом з відділом боротьби бандитизмом примушені були повести відверту боротьбу з андитами". Далі т. Бобришев так змальовує виступ Григор'ївців:

„7 травня щось до 3 години дня повели підготовчий наступ, беззброїли й розгромили Чека, повітпарком, штаб комуністичого батальйону та продармійців"[1]

Про виникнення невеличких погромів ми можемо читати айже щодня в тодішніх газетах; можна б навести десятки ви-

[1] ... Істпарту справа № 116, стор. 3-4.

падків сваволі григор'ївських солдат. Так, наприклад: григор'ївці забирали без жодного дозволу жеребців із стайні земвідділу, зброю із арсеналу військового комісаріяту, різний провіянт, фураж та інш. Напередодні виступу григор'ївці заарештували разом з іншими товаришами повітового військового комісара м. Єлисаветграду т. Жгенті, але згодом, з вимоги робітників міста, його випустили. Ніякі протести та скарги на ці бешкети не припиняли цього. Атмосфера в районах постою григор'ївських частин згущувалася щодалі то більше.
Назрівав вибух. Таке становище надалі було неможливе.

Правда, Григор'єв ще намагався довести, що він не підтримує таких свавільних дій своїх частин, і навіть в телеграмах, у відповідь на протести проти погромницьких дій його війська, намагався засуджувати такі вчинки.

Безумовно, це було лицемірство отамана, що хутко зрадив. Ми подаємо лише одну з таких телеграм отамана Григор'єва, що була оголошена в Єлисаветських газетах ще за 18 квітня:

„Єлисаветград. Військовому комісарові. Оголосіть моїм частинам що:

До мене дійшли чутки про те, що мої славні червоноармійці грабують і вимагають від місцевої радянської влади неможливого — то продуктів, то умундирування. Наказую припинити свавільні неподобства; червоні солдати революції не повинні дискредитувати себе подібними діями.

Оголошую, що я одержав умундирування для всіх частин, і роздам, коли прибудемо на місце. — Отаман Григор'єв"[1].

Ми вже раз згадували, що на скарги про дії григор'ївських частин командувач фронту не вживав рішучих заходів і вірив Григор'єву. Про це нам говорять також спогади тодішнього повітового військового комісара Єлисавету т. Жгені[2], що також розповідав, як він підчас переїзду командувача через Єлисаветград, скаржився йому на дії григор'ївських частин, але на цю скаргу комфронту відповів з незадоволенням, що, мовляв, герої наступу на Одесу не можуть бути грабіжниками. Очевидно не довіряв на ці скарги, вважаючи їх за наклеп.

Таке довір'я Григор'єву безперечно принесло велику шкоду.

Незабаром і командувачеві фронту довелося запевнитися того, що він помилявся і насправді побачити перед собою зрадника і бандита Григор'єва.

В місцях, де були розташовані григор'ївські частини, начеб то була якась інша республіка. Чорносотенні елементи відверто вели контрреволюційну агітацію навіть серед самих григор'ївсь-

[1] „Известия Совета Єлисаветград. Раб., Крест. и Красноарм. Депутатов" № 51, 18 квітня 1919.
[2] Комуніст. Тепер працює в Грузії.

ких частин. Цю агітацію вели для того, щоб нацькувати частини на радянські органи, на комуністів, на євреїв.

Склад григор'євських частин, як ми вже й згадували, був насичений неблагонадійним елементом, що легко піддавався контрреволюційній агітації. Це так говорить місцева газета:

„Прибули частини Херсонського партизанського полку, де перебувають численні й дуже неблагонадійні елементи, що легко підпадають під антисемітську та антикомуністичну агітацію" [1].

Отже, бачачи такі сприятливі обставини, в штабі Григор'єва зародилися й скоріш вистигли контрреволюційні антирадянські ідеї, що й привели до війни Григор'єва й григор'ївців з радянською владою.

Універсал — погромницька програма григор'ївщини [2]

Далі грати подвійну ролю було не можна; вже дуже виразно виявилося справжнє обличчя григор'ївських частин та їх керівників. Рано чи пізно, треба було покласти край григор'євській сваволі. Григор'єв, очевидячки, урахував, що краще йому першому скинути з себе машкару і вступити у війну з радянською владою. І це сталося ось так;

8 го травня Григор'єв із своїм штабом оголосив несамовитого „Універсала".

Навряд чи історія знала огидливішого, єхиднішого й брехливішого документа. Щоб зрозуміти, що хотів Григор'єв сказати в своєму універсалі, треба докладніше на ньому зупинитись. Це дасть нам змогу викрити справжню контрреволюційну суть цього погромного документа бандитів, що, приховуючись за гучними фалшивими словами, творили свої ганебні діла.

Універсал Григор'єва був найгидогнішим дублюванням і наслідуванням грамот його попередників з УНР, петлюрівсько-винниченківської Директорії та Павла Скоропадського. Він мало чим відрізнявся від документів, що їх оголошувала Директорія й гетьманщина, які теж не раз запевняли, що вони „за нарід", „за волю" і т. інш.

Універсал починався словами: „Народе український, народе змучений!" Цим жалюгідним закликом до ображеної революцією куркульні, до приборканого дрібного буржуа, до покидків усього старого суспільства — чорносотенного офіцерства, чиновництва, і просто злочинно-карного елементу,—Григор'єв звертався і сподівався підняти на боротьбу з радянською владою всі ворожі їй сили всі чорносотенні елементи міста й села.

---

[1] „Известия Єлисаветград. Совета Раб., Крест. и Красноарм. Депутатов", № 64, 9-го травня 1919 р.

[2] Див. додаток, стор 47.

Після слів співчуття потерпілим від пролетарської революції, після верескливого та фалшиво-слізливого спомину загинулих „синів землі“, якими починалися перші рядки універсалу, далі прямо йде нацьковування на політику радвлади, на комуністичну партію, на карні органи диктатури пролетаріяту—чека, на кращих борців за пролетарську революцію; нацьковування на євреїв та росіян. Інакше не можна розуміти таких слів універсалу: „Замість землі та волі тобі насильно нав'язують комуну, надзвичайку й комісарів із московської „обжорки“ і тої землі, де роз'яли Христа“.

Що може яскравіше викривати контрреволюційну суть цих слів, національну ворожнечу з найгірших часів погромно-чорносотенної реакції царату, нацьковування на „кацапа“ „жида“, заклик на боротьбу з Чека і передовими комуністами-комісарами, ніж вищенаведені слова з григор'ївського універсалу?

За тим, попівсько єлейним тоном універсал оголошував: Працьовник святий! божий чоловік!.. подивись навкруги... Неправда, брехня й неправда“.

Який апотеоз євангельської правди!..

Який амвонний протоієрейський галас на манер: „Братие, терпите, да уготовит вам создатель всемогущий царствие вечное на том свете“...

Вступний розділ універсалу закінчується закликом: „Народе український, бери владу в свої руки!... Хай не буде диктатури ні окремої особи, ні партії... Геть насильство... Геть політичних спекулянтів“.

Зразу за янгольським „смирением“ проглядає погромно-бандитська кривава рука.

Друга програмова частина універсалу, напочатку уквітчена трухлявими старо-есерівськими гаслами. Тут ми великими літерами читаємо: „Перед вами нова боротьба. Борітеся — поборете“, і далі... „Я, отаман Григор'єв, і мій штаб голови свої покладемо за право працюючого люду... „Для себе ми не шукаємо нічого...“

„Дайте нам піддержку і тим спасете право своє“.

„Ось вам мій наказ: в три дні мобілізуйте всіх тих, хто здатний володіти зброєю, і негайно займате всі станції залізниць; на кожній станції поставте своїх комісарів. Кожна волость, кожне село формуйте отряди і йдіть в своє повітове місто; від кожного повітового міста з ваших отрядів по 400 чоловік кращих бійців пошліть на Київ і по 200 на Харків; коли є зброя—з зброєю, нема зброї—пошліть з вилами, але наказ мій прохаю виконати й побіда за нами“. Тут весь стратегічний плян Григор'єва. Звідсіль видно, чого хотів цей погромник-бандит.

Він хотів заколоту по всій Україні, він мріяв про захоплення Києва й Харкова. Його хворобливо-п'яний мозок породжував

ілюзії нечуваних погромів і грабунків (на досвіді ряду повітових міст) у великих містах та в столиці республіки. Він хотів ловити рибку в каламутній водиці... Але його мріям не довелося здійснитися. Сила пролетаріяту, в союзі з бідняцько-середняцьким селянством, за проводом більшовицької партії, хоч і з великим напрудженням, поклала край цьому бандитському рухові.

Повертаємось до універсалу

„Все останнє я зроблю сам" — продовжує запевняти спокійним тоном самозакоханий у свою величність отаман.

Звідкіль така самовпевненість, самонадійність і величність? Чи не вбачав він у своїй особі Миколи другого, чи то пак Павла Скоропадського?...

Чи не йде це всупереч вищесказаному — „хай не буде диктатури ні окремих осіб, ні партії..."

Аджеж тут забув отаман, що трудящий нарід має право сам творити владу своєю волею, що йому опікунів не треба.

Далі в універсалі прямо встановлюється відсоткова норма представництва до виборних органів:

Ні трохи „не смутяшеся" автори універсалу встановлюють такий відсоток представництва: українців 80% євреїв 5% та нших 15%.

Хіба не нагадує це норму самодержавного уряду Миколи другого, що її додержували при наборі до шкіл для „інародців" та „іновірців".

Це одверте намагання відновити навіть те, що була знищила буржуазна лютнева революція 1917 року.

Навіть кадети були лівіщими за цього „спасителя трудящого люду".

Далі отаман запевняє: „Глибоко вірю, що це буде дійсно влада народня".

Після того, як оголошено різні й усілякі „свободи", знову в універсалі лунають слова „євангельської істини": „народ божий, любіть один одного, не проливайте братерської крови'..."

Чи було для кого ймовірним таке єхидне обурювання цих „голубів", що вже вславилися не раз своїми погромами та грабіжницькою діяльністю...

Чорними плямами величезних літер в універсалі оголошувалося, що центральний уряд України скинуто.

„Уряд авантуриста Раковського і його ставлеників просимо йти од нас і не насилувати волю народню".

„Я йду вперед, бо так вимагає народня совість..." — читаємо в універсалі.

Далі ще гірше. Що більше читаємо, то більше нісенітниці, брехні, протиріч.

Як безсоромно-брехливо виглядають такі передостанні слова універсалу: „Всякі вбивства без суда народнього, маро-

дерства, безчинства, вторження в чужу оселю, незаконні реквізиції, агітація проти окремих національностей (ого!... — В.К.) будуть пересікатися на місці силою зброї. Порядок необхідний".

Яка іронія. Яке глумління над своїми-ж вчинками, діями, навітъ традиціями. Як глумливо виглядають слова: „Агітація проти окремих національностей". Що може бути безсоромнішого, ніж таке запевнення найлютіших у світі антисемітів-погромників.

Отак намагається в універсалі „отаман партизанів" доводити свою святість.

„Вторження в чужу оселю, незаконні реквізиції". А хто, не григор'ївські бандити вдиралися в будинки, били вікна й ламали двері, шукаючи по горіщах, коморах, скринях, витягували людей із льохів і різали їх на шматки, не відрізняючи великого від малого; вони віднімали не лише гаманці, годинники, цінні речі, а навіть виривали штучні зуби тощо.

„Агітація проти окремих націй..." — це після єврейських погромів, після нацьковування на „кацапів", після зафіксованої в універсалі норми представництва від різних націй до виборних органів.

Після всього цього бандити запевняють, що вони стоятъ на охороні всіх прав людини, що вони „за порядок".

Ми, звичайно, своїми витягами не подали й половини тих „перлів", які можна було читати в універсалі. Треба сказати, що більшої плутанини, більшого безглуздя, суперечностей і брехні навряд чи можна знайти в надрукованих офіційних „урядових" грамотах.

Універсала видруковано українською й російською мовами (на одному аркуші з різних боків) і в тисячах примірників розповсюджено по містах, містечках, селах; розліплювали на видних місцях і зачитували прилюдно в усіх григор'ївських частинах.

Крім цього штаб Григор'єва намагається передавати свого універсала в усі міста, де ще не зайняли григор'ївці, телеграфно.

Ця грамота, безумовно, зробила свою чорну ганебну справу. Вона вірно послужила Григор'єву, була кращою зброєю в руках григор'ївських погромників, в руках усіляких ворогів пролетаріяту.

„Своїми замісниками призначаю: товариша (ого!—В.К.) Тютюнника, товариша Горбенка й товариша Масенка, котрим довіряю важке завдання" — так закінчуються останні слова універсалу.

Нарешті йдуть підписи: „Отаман партизанів Херсонщини та Таврії — ГРИГОР'ЄВ.

Помічники отамана: Горбенко, Тютюнник, Терещенко, Масенко, Ясінський, Бондар, Павлов".

Що можна більше сказати, ніж говорять за себе вищенаведені слова універсалу!..

Всім, кому хоч в будь-якій мірі були дорогі інтереси революції, було зрозуміло, що універсал Григор'єва є ні що інше, як

контрреволюційний документ, що кликав на бунт проти радянської влади, на повстання, на організацію погромів.

Отже, з оголошенням універсалу, ми й вважаємо початок одвертої війни григор'ївщини з радянською владою.

Про погромницьку діяльність григор'євщини та про хід боротьби з нею ми й розповідатимемо в наступних розділах.

(Далі буде)

Додаток

НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ, НАРОДЕ ЗМУЧЕНИЙ!

Жорстока війна з германською коаліцією і державами Антанти вирвала з твоїх сил кращих синів землі. Межусобна війна, гетьманщина та петлюрівщина кращих синів твоїх загнали в могили та в'язниці. Коли в тебе збракувало сили більше терпіти, ти, запишивши рало та станок, викопав із землі ржаву рушницю і пішов захищати право своє на землю та волю, але й тут політичні спекулянти обманили тебе й хитрими заходами використовували твою довірчивість: замість землі та волі тобі насильно нав'язують комуну, надзвичайку й комісарів із Московської „обжорки" і тої землі, де розп'яли Христа. Ти працюєш день і ніч, ти світиш каганцем, ти ходиш в постолах і в штанях із мішка; замість чаю ти п'єш гарячу воду без цукру, але ті, що обіцяють тобі світлу будучність, експлуатують тебе: тобою воюють, зі зброєю в руках забирають твій хліб, реквізують твою скотину, і запевнюють тебе, що все це на користь народню.

Працьовник святий. Божий чоловік. Подивись на свої мозоляві руки й подивись навкруги... *неправда, брехня і неправда.* Ти цар землі. Ти кормилець світу. Але ж ти раб, дякуючи святій простоті і доброті своїй Селянин і робітник. Вас дев'яносто два відсотки на Україні. А хто керує вами—все ті ж кровопивці народні.

Народе український. Бери владу в свої руки. Хай не буде диктатури ні окремої особи, ні партії. Хай живе диктатура працюючого люду, хай живуть мозоляві руки селянина та робітника. Геть політичних спекулянтів. Геть насильство справа, геть насильство зліва. Хай живе влада рад народу України.

Перед вами нова боротьба. Боріться — поборете.

Я, отаман *Григор'єв* і мій штаб — голови свої покладемо за права працюючого люду. Остання ставка. Для себе ми не шукаємо нічого. Дайте нам піддержку і тим спасете право своє. *Ось вам мій наказ*: в три дні мобілізуйте всіх тих, хто здатний володіти зброєю й негайно займайте всі станції залізниць: на кожній станції поставте своїх комісарів. Кожна волость, кожне село —

формуйте отряди і ідіть в своє повітове місто; від кожного повітового міста з ваших отрядів по чотириста чоловіка кращих бійців пошліть на Київ і по двісті на Харків; коли є зброя — зі зброєю, нема зброї — пошліт з вилами, але наказ мій прохаю виконати й побіда за нами. Все останнє я зроблю сам. Головний штаб наш при мойому штабові. Тілька з вашою піддержкою ми доб'ємося права народові. Негайно онганізуйте владу народню. В кожному селі виберіть селянську раду, в кожній волості — волосну раду, в кожнім повіті — повітову раду, в кожній губерні—губерніяльну раду. В раду мають право бути вибраними представники всіх партій, які стоять на радянській плятформі і ті, що признають себе безпартійними, але підтримують радянську владу. В склад рад можуть входити представники всіх національностей, пропорціонально їх кількости на Вкраїні, себ-то: для українців представляється в раді вісімдесят відсотків місць, для євреїв п'ять відсотків місць і для всіх інших національностей п'ятнадцать відсотків місць. При такому розпреділенні не буде засилля ні партії, ні нації. Глибоко вірю, що це буде дійсно влада народня.

Хай живе свобода друку, совісті, зібрань, спілок, страйку, праці й професій, недоторканість особи, думки оселі, переконань та релігії. Народ Божій, любіть один одного, не проливайте братерської крови. Забудьте партійну ворожнечу, преклоніться перед владою чесної праці. Хай живе чесна праця. Хай загине всяке насильство і влада капіталу.

Залізничники. Пошта та телеграф. Ви змучились. Зрозумійте нас. — Перемога наша — перемога ваша. Народ Український завойовань поза межами своєї землі не шукає, але своїм браттям по праці, де б вони не були, завжди поможе й іржавою рушницею і останнім шматком хліба.

Уряд авантуриста Раковського і його ставленників просимо йти од нас і не насилувати волю народню. Всукраїнський з'їзд рад дасть нам уряд, якому ми підляжемо і свято виконаємо волю його.

Я йду вперед, бо так вимагає народня совість. Резерв мій — ти, народе українский, й від тебе залежить доля твоя.

Всякі вбивства без суда народнього, мародерства, безчинства, вторження в чужу оселю, незаконні реквізиції, агітація проти окремих національностей будуть пресікатись на місці силою зброї. Порядок необхідний. Геть сваволю.

Своїми замісникам призначаю товариша *Тютюнника*, товариша *Горбенка* й товариша *Масенка*, котрим довіряю важке завдання.

Отаман партизанів Херсонщини та Таврії — *Григор'єв, Горбенко, Тютюник, Терещенко, Масенко, Ясінский, Бондар, Павлов*[1].

[1] Матеріяли Зінов'ївськ. Архівосховища. Документ за № 18. Мова оригіналу.

II. МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Андре Марті

Чорноморське повстання [1]

Розділ VIII

Білий терор

Французька Комуністична Група
сповіщає товаришів про трагічну смерть
секретаря групи
ЖАННИ ЛЯБУРБ,
розстріляної 2 березня в Одесі
наймитами французького командування.
Вічна слава товаришці,
що сміливо загинула на своєму революційному посту.

(Оголошення в „Правде" з 23 березня 1919 р.)

Визискувачі мають ще досить сили, щоб убивати та лінчувати найкращих борців усесвітньої пролетарської революції, щоб збільшувати жертви та катування трудящих у зокупованих та зайнятих ними районах. Але визискувачі навіть цілого світу безсилі затримати тріюмф світової революції, яка несе людству звільнення з-під кормиги капіталізму та від вічної загрози нових воєн, неминучих за капіталістичного режиму.

Ленін. Січень 1919.

(Витяг з листівки „До трудящих Европи та Америки"; видання французької комуністичної групи; Москва, березень 1919, надрукованої на обгортковому папері).

Розклад французької армії під впливом більшовицької пропаганди, пропагандистські осередки солдатів та матросів і діяльність робітників у Франції на підтримку російської Революції зростали дедалі більше. Незліченні рапорти поліції та коман-

[1] Початок див. № 1-2, 3-4 „Л. Р." 1932 р. Переклав цей розділ з французького рукопису українською мовою М. Іванов.

дирів морських і військових одиниць щодня завдавали клопоту головній квартирі.

Штаб і сюрте східньої армії були в розпачі. Що його робити? Кого хапати? Щоправда, обшуки дозволяли іноді знайти жахливу літературу, але довідатись про її походження—неможливо; неможливо й припинити поширювання її. Генеральний штаб день крізь день одчував, як солдати вислизають од нього; він одчував, як наближається катастрофа.

Тоді, щоб урятувати становище, щоб розбити цього невидомого й невловимого ворога, він удався до тортур; він убивав, він нищив не розбираючи. Ніколи не зможуть перелічити злочини, вчинені впродовж цих чотирьох місяців французькою військовою владою та її поліцаями. Всіх тих злочинів ніколи не знатимуть.

А тут ще командування й не намагається навіть скинути провину на якихнебудь другорядних статистів. Головна квартиря видала наказа розстрілювати на місці всякого пропаґандиста, впійманого на гарячому. Наказ цей оголошено по всій зоні окупації. Параграф 4-й наказу з 2 го лютого капітана Ляншена, коменданта Херсона, визначає точно: „Більшовицьких аґітаторів розстрілюватимуть зараз же". Цю загрозу, у тих таки виразах, повторено в параграфі 6-му наказа, оголошеного об'явами в Бориславі ім'ям начальника міліції Манченко, призначеного на цю посаду французьким командуванням. А дехто з офіцерів весело нагадували, що в Ростові над Доном більшовиків, тобто робітників, вішали на деревах по бульварах.

За одне яке слово добровільці вбивали робітників посеред улиці. Французькі офіцери в Одесі й собі почали наслідувати їх. Вони навіть настренчували солдатів іти за їхнім прикладом. Один капітан 1-го полка зібрав свою сотню й удався до них з такою промовою:

— Чи знаєте ви, що таке більшовики? Банда розбійників, вони ховаються поміж населенням. Отож, якщо ви здибаєтесь із ними на вулиці, женіть їх геть, а в разі на вас поглянуть скоса, вгородіть багнета в живіт[1].

Виходить, було вільно вбивати.

Той самий солдат розповідає:

„Ми стояли на сторожі поза містом, на залізничій колії. Наказано було не дозволяти переходити рейки нікому, хто не має перепустки з міста. Сказано стріляти на порушників розпорядження. Але ми ж зовсім не знали російської мови. Ми не могли ні порозумітися, ні прочитати написаних по-російському перепусток і дозволяли проходити всім, аби бути певними, що не помиляємось. А якби ми здійснювали розпорядження, то скільки було би жертов! І переходили ж там колію робітники!"

[1] Переказує Євген Р.

Не дивно, якби за таких умов робітники зараз же відповіли. І так воно й сталося.

17 лютого на Одеській товаровій станції, о 6 г. 35 хв. вечора, вибухнула ручна граната під вагоном, де жила невеличка французька стійка в складі 15 чоловіка з 1-ої сотні 176 го піхотного полка. Вагон трохи попсовано, а двоє солдатів злегка поранено склянками шибки.

Скоро стався вибув, як з наказу начальника стійки солдати розпочали стріляти з рушниць та кулеметів у напрямі привокзального депа. Нарешті вони побігли до халупи майстера депа, де на той час було кілька робітників, що збиралися йти на роботу. Вони вистрілили на них і смертельно поранили паровичника депа Василя Горбатюка 30-ти років. Василь Прищак 19-ти років, чистильник казанів, який стояв поруч із ним, був убитий ударом багнета, а решта врятувались тільки тим, що лягли на поміст, і їх узяли за мертвих. Ці двоє сховалися в халупу, як стався вибух, і не могли бути його причинцями.

Далі солдати вдерлися до майстерень. Олексу Сліпухина, токаря-металіста, вдарили прикладом у голову і він упав з проваленим у двох місцях черепом. За рештою робітників, що були на той час у депі, ганялися й били їх.

Військовий комендант станції, прибувши зараз же по вибусі, категорично заборонив забирати трупи й розпочав слідство. Трупи лежали там до четвертої години ранку.

Тоді, з наказу цього офіцера, поручика Герьяносова(?), їх повішено на мосту понад коліями з плякатом: „Пересторога більшовикам". Тільки на енергійні протести робітників трупи зняго 18-го вдень і перенесено до моргу при міській лікарні.

Але робітнича солідарність виявилася зараз же. Загрожуючи загальним страйком, управа послала командувачеві союзних військ в Одесі підписаного інженером Новіцьким листа, який, супроваджений речевими доказами та офіційними свідченнями, вимагав негайно перевести слідство в цій справі.

Відповідь військових поліцаїв 2-го бюра була цинічна. Ось вона:

Штаб
командування союзних військ
на Півдні Росії.
2-е Бюро
№ 916/2

Головна квартиря
27 лютого 1919 р.

Генерал д'Ансельм, командувач союзних військ на південному Заході.

Відповідаючи на ваш лист з 21 лютого № 117, маю за честь надіслати вам при цьому копію звіту про інцидент 17 лютого. Згідно з дізнанням патруля стріляла на втікачів. Складати на неї відповідальність не можна, надто за теперішніх часів революційних заворушень.

Підпис: *Начальник штабу*... (нерозбірливо)

Витяг із звіту:

Обидва трупи, під охороною стійкових, залишались на місці через цілу ніч. На другий день їх, справді, повішено на перепущеній під пахви мотузці, з написом: *Пересторога більшовикам.* Так трупи залишалися до 11 години ранку. Ці люди були, імовірно, або ініціятори, або співучасники замаху. В усякому разі наша патруля з росіянами, що тікали, зробила так, як роблять під час бою. Вона виконала свій обов'язок. Вона довела, що не можна безкарно нападати на французьку стійку. Звідси випливала й потреба повісити їх.

Підпис (нерозбірливо)

Вбивства тривали без упину. Ось свідоцтво ще одного солдата 176-го піхотного полка.

„Десь близько перших чисел лютого я вартував на Одеському вокзалі, коло тих дверей, де стояла й та убійницька стійка, коли раптом, о десятій годині, почув постріл з револьвера. То ляйтенант 1-ої сотні стріляв на робітника, що проходив неподалеку від дров'яного вокзального склада. Цей офіцер, коли я підбіг до нього, питаючи чи не потрібний я йому та чи не поранив він росіянина, відповів: „не знаю, але цілив я добре".

Наприкінці лютого поручик Ґерінні 176 піхотного полку кількома пострілами з револьвера, коло другої години вдень, неподалеку від дров'яного складу, вбив двох вокзальних робітників.

27 лютого в Одесі заарештовано четверо будівельників: Скобка, Хуторенка, Хесина і Перельмана. Раптом, без ніякої причини, сторожа, яка супровадила їх, забила їх тут же, посеред вулиці, перед очима всіх перехожих. А двоє з них належали до крайнього правого крила соціяль-революційної партії, що співробітничала з французькими імперіялістами.[1]

* * *

Комітет більшовицької партії поклав скликати в неділю 2-го березня загальні збори найкращих солдатів та матросів разом із чужоземною колеґією. Всі ці товариші боролись передніше в професійних організаціях або в якихнебудь революційних угрупуваннях.

1-го березня коло п'ятої вечора, бюро чужоземної колеґії збиралося, щоб підготувати переведення в життя постанови Округового Комітету. О шостій прийшли Чиліквер і Саша, як завжди, потомлені, але завжди веселі та жваві. Вони казали, що всіх товаришів попереджено, тепер лишається тільки повідомити їх про день та про час засідання і зараз же знову пішли—передати їм всі потрібні на завтра вказівки. По закінченні засі-

[1] Товариш В.

дання бюро не розійшлося зараз же. Вони слухали Жанну Лябурб, яка з ентузіязмом говорила про майбутнє, про переможну революцію в Одесі.

— Незабаром—казала Жанна Лябурб,—революція переможе остаточно. Тоді я матиму змогу поїхати звідси, повернутись до Франції, кричати там правду про російську революцію. Ні, не може бути, щоб французький пролетаріят поняв віри брехням великої преси буржуазії. Не можливо ж, щоб він слухав лихомовців, які накладають на себе машкару соціялістів і які скупалися в морі крови імперіялістичної війни разом із усякими Пуанкаре та всякими Доде. Ви гляньте на них тут, на цих французьких робітників. Подивіться на їхній ентузіязм під уніформами, в які ввібрала їх буржуазія. Це—добрий пролетаріят, кажу я вам, і він зробить таки революцію.

Вона говорила довго. Радість бачити, як поженуть з Одеси ту імперіялістську та царистську орду, зовсім одмінила її. Непохитна віра в силу пролетаріята, певність його успіху, відданість самозречення бреніли в її словах, позначалися навіть їй на обличчі... на той час, як лишалося їй жити лише кілька годин.

Арешти по формі

2-го березня, світанком, до одного з місць, призначених для сходин членів чужоземної колегії, з'явився Радков, товариш—серб. Він мав жахливий вигляд, скидався на божевільного й ледве міг говорити. Потрібний був деякий час, доки він отямився й спромігся розповісти страшну драму, що відбулася вночі. Виклав він її на письмі так:

„1-го березня, коло $10^1/_2$ години вечора, я з Жанною Лябурб сиділи в нашої старої приятельки Лейфман (67 років), Пушкінська вул. буд. № 24, пом. № 13. Там же були й три її д ньки у тому числі Віра—швачка та Геся, і кравець—Лазар Швець. Ці дві дівчини вивчали французьку мову. Ми грали в карти та шашки, коли зненацька постукали в двері і, не чекаючи доки їм одкриють, міцним ударом розчинили їх навстяж. У кімнату вдерлися десять чоловіка й напрямили на нас револьвери, гукаючи: „руки вгору“. Ці десятеро були п'ять офіцерів добровільців (2 генерала, 2 полковника і один офіцер молодшого рангу), чотири французькі офіцери (3 з піхоти й один моряк) і один цивільний. Один з них закричав:

— Ви всі заарештовані. Ми знаємо вас. Ви більшовики. Подивімось, що у вас тут приховано.

Інший кинувся до мене й загрожував убити на місці, якщо я не скажу йому, де сховані гроші, які я привіз з Москви.

— Стріляй, коли насмілишся,—одповів я.—Я—серб і не знаю про що ти говориш.

Мене обшукали й узяли все, не забувши й про мої власні гроші і про мого годинника. Нам зв'язали руки й заходились обшукувати.

Офіцери поперекидали все, навіть постелі, потрощили шухляди, ногами виважували дверцята шаф, здрали навіть зі стіни килим. У Жанни Лябурб знайдено один нумер газети „Комуніст" французькою мовою і різні записки. Тоді один офіцер сказав одному з генералів: „Це вся та зграя, дивись". У старої Лейфман знайшли 3.000 карбованців і взяли їх собі, а коли та почала була плакати, змусили її замовчати, гукнувши: „Мовчи ти, сволото, коли тобі дорога твоя шкіра!". Обшукали вони й двір, і в сараї знайшли пакунок з старими більшовицькими брошурами видання 1917 року.

— А, мерзотники!, — скрикнув один. — Ви попривозили все це з Москви.

— Це ж старе, — відповіла Геся.

— Хіба ви нас за дурнів маєте? — одмовив один з офіцерів. — Ми добре бачимо, що все це — недавнього походження.

Цю хвилину стара Лейфман зомліла з переляку. Нас, під градом прокльонів, виштовхали на вулицю, а помешкання запечатали. Стара Лейфман не могла йти, її кинуто в екіпаж, а нас усіх пішки повели на Катеринінську площу до осідку французької контррозвідки. Провели нас на третій поверх і вишикували всіх у коридорі на три кроки один од одного. Жінок порозв'язували, а ми так зв'язані й залишилися. У сумежну кімнату, бачили ми, привели Якова Єліна з його дружиною, молодою студенткою, яка не брала участи в нашому бойовому русі, Михайла Чиліквера, Вінницького й ще одну молоду жінку, яка певно, була товаришкою Мироновою, що недавно приїхала з Харкова. У сусідній кімнаті я побачив двох французьких солдатів з кайданами на руках. Один з них був Гастон—найкращий і найсвідоміший товариш з французької артилерії. [1]

„Суд"

Допит розпочався. Обвинувачених, одного по одному, викликали до залі суду, звідки по закінченні допиту одводили до

[1] Другий був Люї Е. з 2 полку гірської артилерії. Його заарештував у ресторані „Дарданели". (Дерибасівська вулиця), ляйтенант Пелисьє 176 піх. полку, начальник розвідки. Вкупі з ним був молодий моряк з „Жюля Мішле" років коло 23, поліційський шпиґун. Ляйтенант Пелісьє недаремно силкувався змусити його признатись, що він знає Жанну Лябурб і Михайла. З наказу генерала Боріюса його мали розстріляти. Ув'язнений спершу при головній квартирі в Одесі, він 6 квітня був переведений до в'язниці при головній квартирі в Софії, де було ще 300 солдатів, що справи їхні досліджував військовий суд і що їх мали відрядити до дисциплінарних батальйонів або на примусові роботи. 8-го липня його звільнено, бо провини його не було доведено. Ґастон теж був з 2-го полку гірської артилерії.

окремої кімнати. Як я побачив свого часу, головував на тому суді літній французький генерал, аристократичного вигляду, гадаю, генерал д'Ансельм. Праворуч од нього сиділи два французькі офіцери, з лівого боку—два офіцери - добровільці. Ззаду них стояли четверо чи п'ятеро російських та французьких офіцерів, серед яких я впізнав декого з тих, що заарештували нас. Коло столу стояла гарна молода білява жінка-росіянка[1].

Першого покликано Якова Єліна. Він одмовився відповідати і тоді молода жінка перша вдарила його ручкою свого револьвера, і зараз же виступив наперед та дав свідчення якийсь маленький солдат, що був ніхто інший, як переодягнений поліцай. Яків заперечував його слова, а солдат разлютившися, кинувся на нього й ударив так, що Яків аж упав. Інші поліцаї та офіцери й собі кинулись тоді на нього й нещадно побили. Всього закривавленого й майже непритомного Якова винесли.

Тої ж таки долі зазнав і покликаний після нього Винницький. Жінка росіянка знову вдарила перша, і знову втрутився фалшивий солдат. Потім із залі вийшов французький офіцер й гукнув: „Мосье Мішель". То був Чиліквер. Бито його жорстоко. Він страшенно кричав. Почувши крики, одна з жінок не могла стриматися й промовила:

— Це гірше ніж за старого режиму.

— Замовчи! — рикнув офіцер - доброволець. — Дадуть вам волі, що її ви вимагаєте, ломаками, зграє негідників!

Гарна дама вдарила Чиліквера револьвером коло ока, і він знепритомнів. Я спитав одного полковника добровольчої армії, чому катують так заарештованих, які, мабуть, і невинні, а він одповів мені:

— Не знаю нічого. Я тут ні при чім. Тут господарі — французи

Під цей момент до мене підходить якийсь французький офіцер і двічі дає мені здорового ляпаса, кричачи: „Заткни пельку!" Потім покликано й так само вибито Швеця. Далі прийшов і мій ряд.

— Ти хто? — спитав мене генерал.

— Серб, — одповів я.

— Не серб, а негідник,—перебив він.

— Я не негідник, а серб,—повторив я.

— Замовчи, — звелів він, — і не кричи так голосно. Тобі ж добре стояти.

— Я не боюсь нікого,—одмовив я.

— Даю вам п'ять хвилин,—сказав він,—на відповідь. Якщо ви чесний серб, ви повинні розповісти нам, які зв'язки у вас із французькими солдатами. Не забувайте, що ми визволили сербів з-під німецького ярма.

---

[1] Ця жінка брала участь майже в усіх справах Одеської поліції.

— Спасибі вам за це визволення, панове,—одказав я (а сам подумав: мерзотна зграя! багато ми виграли на цім.) —Дуже шкодую, але не можу розповісти вам нічого, навіть якби ви дали мені й двадцять хвилин, бо я не втручаюся в соціяльні питання. Я—серб, союзник французів, і мій уряд захистить мене. Але, коли ви й уб'єте мене, я ваших револьверів не боюся.

Офіцери запротестували, запевняючи, що й на думці не мали бити мене, і мене відведено до кімнати, де були інші, допіру „допитані“ товариші. Закривавлені, всі вони лежали на паркеті, і руки їм усе ще були зв'язані так само, як і в мене. Раптом до кімнати ввійшли троє чи четверо французьких і один російський офіцер. Один з французів нахилився над Михайлом і промовив щось до нього; потім він кілька разів ударив його по голові й копнув ногою в живіт. Михайло схлипував неначе дитина. Під цей час увійшов і оглянув нас усіх генерал. Молода дама була з ним і зайшлася сміхом, побачивши, як плаче Михайло.

Убивство

Нам звеліли вийти. Було нас п'ятеро: Швець, Єлін, Михайло, Вінницький і я. У коридорі дожидали озброєні офіцери та солдати. До нас долучили Сашу й наказали сходити вниз. Було пів до першої ночі. Жінок не допитували, але з криків, які я чув, я здогадався, що молодих ґвалтували. Я бачив, як вивели двох французьких солдатів. На вулиці стояли два автомобілі. У перший посадовлено мене, Михайла та Винницького. Решта троє сіли в другий. По вісім офіцерів озброєні револьверами та ручними ґранатами, оточували кожен автомобіль.

— Куди ми їдемо!—спитав я.

— До штабу,—відповіли мені.

Михайло пручався. Йому перебито ногу. Автомобілі поїхали в напрямку в'язниці, і ми мали надію, що уникнемо смерти, але ми проминули в'язницю. Я обміркував засоби врятуватися й намагався розтягнути мотузку.

Коли ми під'їхали до еврейського кладовища, один з офіцерів звелів зупинити автомобіль. Він сказав шоферам, що вони заблудили й поїхали не туди, куди їм сказано. Далі він спитав нас, чи маємо ми при собі зброю. Довідавшися, що в нас її нема, він наказав погасити ліхтарі. Тоді я зрозумів, що то була смерть. Мені пощастило розв'язати мотузки, і руки в мене були вільні. Я раптом вистрибнув з автомобіля, лівою рукою схопив револьверну кобуру одного з офіцерів, а правим кулаком завдав йому страшного вдара в обличчя, змусивши його тим упасти на інших. Я кинувся тікати в темряву ночі; вслід мені стріляли; потім я чув багато пострілів, якими юрба катів завершувала свою справу.

Ніч була дуже ясна. Я зійшов униз до міста й побачив двох французьких солдатів. Сховався в якомусь дворі, дав їм пройти повз і, коли збирався виходити, помітив два автомобілі, що поверталися з шістьма жінками: Жанною Лябурб, старою Лейфман, її доньками й молодою дружиною Єліна. Невдовзі я знову почув стрілянину.

І боягузи, і злочинці

Французьке командування, хвилюючись за ті наслідки, до яких мусили призвести ці масові вбивства серед робітничої кляси, намагалось, проте, приховати їх. 2 березня ранком „Одеські Новини“, орган добровільців, сповістив, що за вокзалом, в районі так званого Куликового Поля, знайдено десять[1] трупів невідомих, і що всіх їх перевезено до моргу. Газета не могла б умістити це повідомлення того ж таки дня, якби її не попередили про нього самі учасники злочину. І, проте, газета, корячись наказові, насмілилась заявити, що в злочині винні бандити.

Але, заходами партії, вся робітнича людність, за кілька дальших днів, пройшла через морг, пересвідчуючись сама в злочині французьких імперіялістів. Трупи вбитих становили жахливе видовисько. У всіх, не виключаючи й старої Лейфман, обличчя були спотворені, а тіла вкриті синцями та ранами від багнетів. У Михайла Чиліквера була зламана нога. Впізнати його було майже неможливо. Жанну Лябурб давалося пізнати тільки з її короткого, хвилястого волосся та старого пальта, яке вона носила завжди.

Безперечно, в момент, коли Радков утік, жертви намагалися тікати й собі та боронитися, і поранених їх люто прикінчили.

У день похорону, з наказу партії, перед моргом зібралася величезна маса робітників з численними вінками від професійних союзів революційних організацій. Аж раптом поширилася чутка, ніби трупів там більше нема. Французьке командування, щоб запобігти цій грандіозній демонстрації, звеліло винести їх уночі. Кільком родичам забитих пощастило перешкодити поховати їх і попередити бойові організації. Робітники тоді поспіхом під звуки могутнього революційного жалібного маршу „Загинули ви у фатальній борні“ колосальною маніфестацією рушили на кладовище. Вони встигли ще покласти свої вінки на трупи. Кладовище оточили добровільці й французькі жандарми та поліцаї, що безперестанку обкладали образливими словами родичів і друзів убитих.

Тіло Жанни Лябурб було перевезено на католицьке кладовище, де багато днів не вдавалось поховати його; адміністрація з наказу французької військової влади, яка не хотіла „залишати

[1] Насправді, їх було одиннадцять.

слідів" свого злочину, заявляла, ніби не дістала того тіла. Тільки по довгих перемовинах дозволили нашим товаришам поховати енергійного борця.

Приклад

У Москві, в партії й у французькій комуністичній групі, зворушення було дуже велике. Товариш Нюрин висловив його чудовою статтєю в „Правде" від 25 березня, що закінчувалася так:

„В останнім своїм листі перед од'їздом до Одеси, вона (Жанна Лябурб) писала: „Найважче вже зроблено. Шлях—засіяний колючками. Це, мабуть, мій останній лист". Так, то був її останній лист. Мавши сорок років, готова боротися вічно, вона до останньої своєї хвилини офірувала себе нашій справі. Тепер вона назавжди покинула наші лави, але посіла почесне місце в історії визвольного революційного руху. Французький пролетаріят знесмертить це почесне ім'я першої французької жінки-комуністки. яка зуміла боротись і вмерти за революцію.

Жанна Лябурб, що, як Лібкнехт і Роза Люксембург, пала під ударами найлютішої військової реакції, залишиться для нас прикладом додержування революційного обов'язку та зразком революційної мужности".[1]

* * *

Партія, зрозуміла річ, не дала вразити себе цим. Вона не тільки не затримала своєї діяльности, а навпаки—закликала свої організації й робітничу клясу в цілому підсилити боротьбу з кривавим імперіялізмом Антанти. Перший нумер „Комуніста", який вийшов піля того масового вбивства, оголошує такий заклик:

---

[1] Вбивства 2 березня і, зокрема, вбивство Жанни Лябурб, у Франції стали відомі в червні. „L'Internationale Communiste" у Періка перший сповістив про злочин. 23 липня 1919 р. „La vie Ouvriere"—орган революційних професійних спілок, виголосила друком першу статтю—передрук з Брюсельського „L'Exploité" під назвою „Едіт Кавель і Жанна Лябурб".

„Коли нам говоритимуть про Едіт Кавель, жертву за батьківщину, ми відповімо Жанною Лябурб, жертвою за пролетаріят, і попереджаємо капіталістичну реакцію, що нарід зуміє помститися того часу, як балянсуватимуть рахунки; близького часу, коли Жорес, Лібкнехт, Роза Люксембург, Жанна Лябурб і всі наші безіменні жертви диктуватимуть нам лінію нашої поведінки".

Новина зараз же викликала бурю протестів робітничої кляси. Навіть „L'Humanité" і та присвятила їй гарну передову статтю Люїзи Боден.

„Жінка, педагог може прилучитись до більшовицького режиму й умерти заради нього! Але ви й про це нічого не скажете".

Вся революційна робітнича преса розповідала про злочин. L'Internationale Communiste" у Періка, 15 вересня видрукував навіть прекрасний вірш „Poésie d'un manuel" (Еміля Арно, грабаря) Пролетарський гнів був такий глибокий, що в жовтні буржуа лівої, заклопотані тим, щоб іще раз обдурит пролетарів напередодні виборів, звернулись до уряду через посередництво „Ліги прав людини" з платоничною заявою на письмі. Корисно знати

„Одеський окружний комітет комуністичної партії більшовиків України

з глибоким жалем сповіщає революційний пролетаріят про смерть славних товаришів Жанни Лябурб, М. Чиліквера, Я. Єліна, Я. Дубінського, Я. Винницького та Сахара, по-звірячому вбитих ворогами робітничої кляси й померлих смертю хоробрих на революційнім посту.

Вічна слава цим бійцям, що пали за звільнення пролетаріяту. Вічна ганьба катам революції!

Хай живе безщадна боротьба проти буржуазії всіх країн!

Хай живе невблаганний червоний терор!“

А білий терор тривав далі

За два дні по цій трагічній ночі, Вапельника, який нещодавно прибув з Севастополя, заарештували на французькому балю й розстріляли в парку. Ще з п'ять днів прийшла черга Ізі Дубінському. То була єдина справа, яку передали до суду. Його відважна поведінка викликала повагу до нього жандармів, які заявляли: „Це апостоли“.

Ці повторні вбивства викликали таке обурення робітничої кляси, що 6 березня багато гласних виступили із запитами в міській думі. Меншовики змушені були полохливо протестувати проти вчинків їхніх дорогих союзників з французької „демократії“. Соціяліст-революціонер Соловейчик пояснив між іншим,

---

відповідь на неї, опубліковану в лютому 1920 року в „L'Avenir International“ (орган професійних спілок), бо це—єдиний урядовий документ з приводу вбивства.

„Пане голово!

Міністер закордонних справ передає панові голові Ради вашого листа з 14 жовтня, де ви просите повідомити вас про обставини, що супровадили смерть пані Жанни Лябурб, яка сталася в Одесі під час десанту нашого війська в цім місті. Із доповіді в цій справі виходить, що:

„У лютому 1919 року Радянський уряд одрядив до Одеси більшовицьку делеґацію, щоб викликати заколоти у французькому війську й призвести до повстання та розкладу його. Російська поліція, що працювала тоді в Одесі, підлягала тільки російському генералові, губернаторові міста. Вона заарештувала членів того комітету, саме під час його засідання; дехто з них вистрілили на аґентів поліції, і всю групу тут же розстріляно. Французьке командування лише згодом довідалося, що поміж жертов була й французка, імовірно, пані Лябурб“.

Такі факти. Вони проте, сталися перед 13 березня 1919 року—днем, коли був оголошений стан облоги і коли російська поліція перейшла під команду французької військової влади.

Ці пояснення дозволять установити факти в точній відповідності до істини.

Начальник цивільного відділу
підпис (нерозбірливий)

А втім „справу“ не було поховано, і протягом усього 1920 року про вбивства, вчинені нашими імперіялістами, згадували на незліченних зборах

як страчували своїх полонених добровільці та їхні союзники. Полонених одводили в безлюдну місцину, говорили їм, що вони вільні, а коли ті відходили на деяку відстань, убивали їх ззаду, що дозволяло запевняти згодом, ніби полонені хотіли тікати (!!)

У першій таки половині березня робітники, їдучи на роботу, знайшли ще вісімнадцять розстріляних, погано похованих, перед в'язницею. Того дня збудження було таке велике, що рада професійних спілок звернулася до генерала д'Ансельма. Генерал, здавалося, був обурений. Він лицемірно запевнив делегацію, ніби нічого не знає, обіцяв перевести розслідування й покарати винних. Делегація, яка складалася з меншовиків, заспокоєна цими прекрасними обіцянками, пішла.

Щодо більшовиків. то певні, що французьке командування, з наказу якого зроблено ці злочини, поступиться самій лиш силі, вони вдались до методи, що її ясно показує цей документ.

Радіо з Москви до Ейфелевої межі (4 квітня 1919 р.)

Голова Ради Народніх Комісарів Української Соціялістичної Республіки

Панові Пішонові, міністрові закордонних справ Франції. Копія мирної конференції.

Наше розслідування довело, що в розстрілах, які мали місце в Одесі вночі проти другого вересня, активну й особисту участь брали четверо французьких офіцерів. Серб-комуніст, що мусів був поділити долю одинадцяти розстріляних, спромігся дорогою вистрибнути з автомобіля й утекти. Його свідчення стверджене ідентичними свідченнями інших, показує, що в жорстоких катуваннях, що їх перед смертю завдавали заарештованим - чоловікам і жінкам - брали участь французькі офіцери й білі росіяни. Зважаючи на те, що страти не припиняються, Херсонський округовий Виконавчий Комітет заявляє, що він повідомив усі ради та революційні комітети про резолюцію, схвалену ним на засіданні 16 березня у відповідь на одеські страти: „Всі білі самостійники (націоналісти) і представники великої буржуазії будуть заарештовані, інтерновані в концентраційному таборі. Всі ради й революційні комітети Херсонської губерні запровадили цю ухвалу в життя. До відома Одеської влади доводимо, що за кожного розстріляного робітника чи селянина будуть страчені десять представників російської чи чужоземної білогвардійської буржуазії.. Голова виконавчого комітету: Любецький. Секретар Михайлов". Сповіщаючи про цю ноту французький уряд у Парижі, який співробітничає з Одеською владою , уряд Української Радянської Соціялістичної Республіки звелів заарештувати, яко запоручників, французьких громадян, що мешкають на території Української Республіки.

Голова Ради Народніх Комісарів
Народній Комісар Закордонних справ

Ця метода справила свій вплив повнотою і безумовно стала на перешкоді хвилі страт підчас евакуації Одеси.

* * *

Не зважаючи на арешти та страти із спрощеною процедурою, агітаційна робота у війську союзників не припинялася.

Коло 15 березня, довідавшись про недавні арешти серед французьких моряків, спромоглися навіть постачати їм їжу за посередництвом „Червоної допомоги“, яка в справі зв'язку з військом заступала тимчасово Чужоземну Колеґію. А втім останні дні диктатури французьких імперіялістів мусіли позначитися актами ще огиднішими ніж, учинені передніше.

Не зважаючи на постійну небезпеку, товариш Ласточкін, в переповні енерґії та активности, продовжував свою тяжку роботу секретаря окружного комітету. Він тримав зв'язок із таким собі Ройтманом, соціялістом - революціонером, що „працював“ і для служби розвідки добровільців, і водночас подавав відомості більшовикам; приміром, передав наведений вище договір між французьким командуванням і українською директорією.

За посередництвом Ройтмана Ласточкін часто зустрічається з одним полковником - добровільцем, Проніним, який теж інформував його. Несподівано французьке сюрте заарештувала товариша Сапсая, з революційного комітету. Його відвели до славнозвісного будинку контррозвідки на Катерининській площі, де його з нечуваною жорстокістю били французькі та російські офіцери, які хотіли змусити його сказати своє ім'я. По відмові говорити, його взяли за голову та за ноги й ударяли ним у стіну. Коли він зомлівав, його обливали водою, щоб він опритомнів, після чого розпочинали тортури знову. Йому підпікали п'яти, викручували руки, прив'язували до спинки стільця й заганяли глибоко під шкіру шпильки. Він не говорив. Тоді кати зачинили його в одній з кімнат на третьому поверсі й щодня приходили бити та катувати його знову.

Одного вечора коли міняли варту французькі солдати зійшли на третій поверх. Один із них кілька разів пройшов повз двері Сапсая, говорячи йому: „Вас розстріляють сьогодні. Як хочете, я передам вам револьвера“. Сапсай думав, що то провокація і не відповідав. За кілька часу з'явилися п'яні офіцери. Тоді, знавши що чекає його, Сапсай кинувся через вікно. Знепритомнівши на кілька хвилин, він спромігся, у вибусі енерґії „скрикнути: поможіть, громадяни! Тут катують! Тут мучать!“ Підбігла французька сторожа. Його вирядили до тюремного шпиталю й тим урятували йому життя.

Не зважаючи на арешт Сапсая, Ласточкін не порвав ні з полковником - добровільцем, ні з Ройтманом. Він знав, чим ризикує, але мав цей з'язок за конче потрібний.

Коло 15 березня він зник. Розслідування, зараз же переведене округовим комітетом партії, виявило, що він снідав укупі з полковником та Ройтманом і був заарештований, як виходив звідти. Гадали вже, що його розстріляно, коли Комітет одержав записку, де повідомлялося, що Ласточкін сидить ув'язнений на шаланді, пришвартованій біля молу, який являє собою острів, під охороною французьких жандармів. Записку приніс французький солдат, давши тим чудовий доказ революційної відданости.

Зараз же, аби врятувати Ласточкіна, в діло пущено все. Ройтман, який спершу згодився був визволити його за 200.000 карбованців, потім одмовився, безсумнівно тому, що дістав од французької поліції більшу суму. Двічі намагались наблизитися до шаланди на маленькому судні, але то було неможливо, бо сторожа стріляла в усіх, хто під'їздив близько. На другий раз кільком товаришам, які були на човні, і Олені серед них, пощастило вглядіти його, і вони ніколи не могли забути страховитого вигляду Ласточкіна. Він спромігся вистромити голову, і на обличчі йому, що засіяло радістю бачити товаришів, лежав вираз жахливих страждань. Коли з'ясувалося, що Ройтман не допоможе звільнити його, цього провокатора забито як собаку на одній з Одеських вулиць. Французьке командування, дуже щасливе, що збувається незручного свідка, звичайно уникало охороняти його.

Скоро союзники евакували місто, партійний комітет 6-го квітня похопився вирядити загін до шаланди і не знайшов там Ласточкіна. Доктор Тумін, що теж сидів ув'язнений в ній, розповів про страшні вчинки французької поліції, які ствердив і розтин трупа. Після арешту Ласточкіна жахливо катували. Йому здирали нігті й кололи круг очей шпильками. Доктор Тумін розповів, що на підошві шаланди було повно води. Багато разів йому обіцяли звільнити його, якщо він згодиться виказати членів партійного комітету та друкарню. Він ніколи не відповідав нічого на ці підлі пропозиції, що призводило до нових тортур. У той момент, коли союзники евакували місто, його з прив'язаним до шиї каменем, кинули живцем у море.

По десятиденних розшуках тіло знайшли; на нім зберіглися ще сліди побою.

„Славетна французька демократія" може тепер описувати в своїй рабській пресі подробиці так званих більшовицьких жорстокостей.

Міністер закордонних справ Пішон міг же заявити 29 грудня 1919 року на засіданні палати депутатів:

„Теперішній московський уряд керує виключно терором. Тисячі людей розстріляні без суду; десятки тисяч—ув'язнені".

Віднині звірячі вчинки французького імперіялізму в південній Росії—історично встановлений факт. Поліцая Андре Бенуа, що

від 1915 до 1919 року був за начальника сюрте Східньої армії, злапано, проте, в листопаді 1919 р. на гарячому, коли він протягом дванадцяти годин „допитував“ у приміщенні судової паризької поліції, безневинного, аби змусити його признатися в убивстві[1] Було доведено, що така метода — явище звичайне для судової поліції, якою той Бенуа керував і був усунений з цього посту, аби уникнути публічного скандалу й обурення робітників.

Вчинені в Одесі жорстокості були такі огидні, що обурили й багатьох офіцерів нижчого рангу—здебільшого мобілізованих дрібних буржуа—настільки, що на пароплаві, яким повертався до Франції поліцай Бенуа в ранзі підполковника, офіцерська делеґація, по відплитті з Констянтинополя, повідомила команди̇ра судна, що в разі начальник сюрте Східньої армії з'явиться в офіцерському сальоні, його зараз же кинуть у море.

Не буде зайвим нагадати, що „L'Humanité“ встановило щільний і дружній зв'язок, який у 1928-1929 рр. існував між поліцаєм Бенуа й проводирями соціялістів Північного департаменту та Парижа, як депутат Фьянсет, приміром: додатковий доказ единого спільного фронту соціялістичних вождів з найгіршими ворогами Жовтневої революції.

Слід одзначити, що добровільці піратствували за відомом та перед самими очима командирів військових французьких суден. Міноносець „Жаркий“, наприклад, що належав добровільцям, крейсував між Севастополем і Одесою, заарештовуючи навгадь рибальські судна, яких дуже багато в Миколаївській затоці.

Екіпажі їх або цілими тижнями тримали ув'язнені по брудних трюмах, або, на найменшу підозору, розстрілювали та кидали у воду.

У той момент, коли пролетаріят визволив Одесу, загін, що добувся до осідку французької контррозвідки, знайшов там ще два трупи. Тридцять трупів робітників знайшли по різних кутках порту.

Ніхто ніколи не знатиме, скільки робітників комуністів кров'ю своєю сплатили за діяльність, яку вони провадили, аби розбудити клясову свідомість у французьких моряків та солдатів. Але один факт лишається беззаперечним: ніякі тортури, ніякі страти не могли спинити революційну діяльність більшовицької партії. Завдяки ленінській лінії; завдяки більшовицькій організації, що закорінювалась у робітничій клясі; завдяки своїй залізній дисципліні — партія спромоглася опиратись хвилі білого терору і, не зважаючи на свою нелегальність та найжахливіші втрати, подолала всі труднощі, щоб нарешті привести пролетаріят до остаточної перемоги.

---

[1] Справа Алмасьяна.

Ледве минув місяць по вбивстві Жанни Лябурб, а вбивці-імперіялісти ганебно тікали з міста, що його вони вголоднили та тероризували, і їхні же солдати повстали. Жанну Лябурб з товаришами врочисто поховали в присутності величезної маси робітників, вдячної і, тепер, вільної, на одній з площев Одесі, в місці, призначенім для тих, хто пали за революцію. Як передбачав Ленін, різанина та тортури, що ним піддавали борців-більшовиків, не могли стати на заваді перемозі Пролетарської Революції.

Розділ IX

Єдиний фронт убивців-імперіялістів

(Херсон і Миколаїв)

> По закінченні найбільш велетенської війни новітніх часів ми бачимо, як переможна армія і армія переможена братаються, аби спільно переводити різанину пролетаріяту. Ця безприкладна в історії подія свідчить зовсім не про „остаточне винищення нового суспільства, що повставало", як гадає Бісмарк, а про розвал буржуазного суспільства, що розсипається порохом.
>
> (Карл Маркс. 30 травня 1871 р. Паризька Комуна)

Цей раз „переможний" французький імперіялізм єдиним фронтом із „переможеним" німецьким імеріялізмом намагатиметься спинити звитяжний поступ революції.

Ідеться про те, щоб зберегти двоє міст—Херсон і Миколаїв, зокуповані військовою силою, перший—Антантою, а другий—німецькою, що обом їм загрожує водночас і підготоване більшовиками повстання робітників, і наближення корпусу партизанів Григор'єва.

Григор'єв розпочинає атаку на Херсон 2-го березня, і червоні партизани зливаються з робітниками, які повстали в передмісті Воєнному. Бої не вщухали, стаючи особливо запеклі від 7-го, 8-го місто зайняте майже цілком завдяки героїзмові робітників, що атакували укріплення з тилу, і фортецю майже зовсім оточено.

Уже 4-го березня солдати 176-го піхотного полка відмовились розстрілювати робітників, підозрюваних у більшовизмі. Треба сказати, що за кілька днів перед тим, капітан 176-го полка, зайшовши п'яний до камери у фортеці, де сиділи ув'язнені четверо робітників, пострілом з револьвера вбив одного з них, а трьох поранив. 8 березня на підмогу фортеці прийшли ще дві сотні того ж таки 176-го полка. Була вже ніч. Не встигли вони прибути—сюрчать. „До атак - готуйсь!". Всі відмовляються. "Ми не воюємо з росіянами. Ось уже п'ять місяців, як

підписано перемір‘я. У Франції не б‘ються. Годі вже війни!» Група делеґатів іде повідомити командувача, що хлопці не рушають, „бо війни Росії ніколи не оголошувано.“

Командувач не настоює. Він боїться, щоб солдати не перейшли на бік більшовиків. Другого дня (9 березня) ввечері, сотні навантажують знову на французькі посильні судна й видряджають назад до Одеси. Повертаючись, ці браві солдати ввесь час пояснювали матросам потребу кинути воювати із такими ж, як і сами вони, робітниками.

11-го, по поверненні до Одеси, огляд без зброї. Їх зараз же оточують жандарми. Капралів Антоні та Клясо, барабанчика Рібале, солдатів Давне, Жерво, Лефевра, Райяра й Юбо заарештовано. Товариші врочисто обіцяли їм свою підтримку. Але вони не вміли ні перебачати, ні діяти. Там теж бракувало комуністичних осередків у сотнях.

* * *

Починають протестувати й моряки. Ось що розповідає матрос—стерничий Жан Лягард:

Одеса. На борту „Жюстіс“. 25 го лютого. Ще холодно. Мене з шістьма товаришами, двох боцманів, кондуктора і мічмана Дюбака призначено на шлюп „Альґоль“. Одяг бойовий, мушкети й набої. Беремо з собою польову 37-ми—міліметровку. Цілий ранок вантажимо на „Альґоль“ набої: 47, 75, 120—міліметрові. Куди ми йдемо? Всі хвилюються.

Знимаємося з якоря. Курс на північ. Гирло Дніпра. Ідемо проти води, криголам проторовує нам путь. У міру нашого просування шум гарматної стрілянини сильнішає й постріли частішають. Очевидно, розпочався великий бій. „Куди ми йдемо? Що робитимемо?“ питаємось у самих себе. О десятій прибуваємо до Херсону. Товариші змінного заслонника „Плютіна“ та міноносця „Мамелюка“ кажуть нам, що першу атаку більшовиків одбито.

Висідаємо і нас одводять до казарми, де розміщені вже дві сотні 176-го піхотного полка. Солдати розповідають нам про своє життя протягом тих вісьмох день. Вони показують нам місце коло муру, де незадовго до нашого прибуття розстріляли п‘ятеро робітників, в яких підозрювали більшовиків. Справді, на бруку свіжі ще плями крови. Ніхто з французьких солдатів не схотів виконувати обов‘язки ката робітників, і тому багатьом з них загрожує військовий суд. Розстрілював загін, що складався з самих добровільців.

Солдати показують нам в‘язниці, повні „непевних людей“, заарештованих патрулями на вулиці,—що й собі чекають трагічного моменту. Від часу до часу вартовий тюремної сторожі веде в‘язня до вбиралень посеред двору. Їхнє збілдле обличчя дає

нам на розум, яких страждань зазнають вони. Нам заборонено розмовляти з ними й наближатись до їхніх камер у глибині темного коридору.

Ми проковтнули суп, і піхотний поручик веде нас на горбок, якого ми добуваємось, не раз проповзши на животі, бо цокотнява рушниць не вщухає. Це підвищення панує над містом. Там нас уражає несподіванка: ми опиняємось у прикритті, де безперестанку стріляють з 77 міліметровки німці. Ми маємо заступити їх. Німецький офіцер, який дуже добре говорить французькою мовою, роз'яснює нам становище, і три години поспіль ми стріляємо не знаючи куди, й чому. Більшовики, проте, відповідають, але на щастя, мало їхніх гарматнів вибухають: вони падають на вогку землю.

Новий наказ. Ми спускаємось униз, до вокзалу, щоб обслуговувати панцерний поїзд. Тут ми знову заступаємо німців. Це вже занадто. Виходить, вони, наші, сказати б, вороги допомагають нам бити більшовиків? Тоді значить, ці більшовики не німецькі агенти? Вони справжні революціонери? Ось що ми думаємо.

Ми збуваємо ніч на панцерному поїзді, озброєному двома 77-миліметровками й двома кулеметами. Ранком поїзд вирушає з вокзалу, але хутко потрапивши під обстріл червоної артилерії, мусить одступати. Ми куди більше придатні регулювати стріляння з кораблів, ніж стріляти самим. Таке пересування туди й назад триває вісім день. Воно починає набридати нам, і ми вимагаємо зміни. На восьмий день нас бомбардує ворожий панцерний поїзд. Одного солдата вбито й трьох моряків поранено. Тоді, всупереч наказові, ми кидаємо наш поїзд і ховаємось на вокзалі. Офіцер погрожує нам за те, що ми дезертували (?). Нова зміна (6 матросів з „Жюстіс" та „Жюля Мішле") заступає нас. Але через бомбардування ми мусимо чекати довгі години перше ніж покинути вокзал. Нарешті нам щастить добутися казарм. Але відпочинку нема. Треба зараз вирушати до старої частини міста, на сході, бо червоним партизанам удалося ввійти в Херсон з цього боку. Ми б'ємо три дні і три ночі, не відпочиваючи, без їжі, на вулицях і в прилеглих садах. 9-го ранком одступ до центра міста; червоні зайняли вокзал, забравши там поїзди й нашу зміну. Міноносці і канонерки стріляють на повну дистанцію. Ми—на перехресті чотирьох головних артерій: перед нами вокзал, ззаду—порт. Спереду нас грецька сотня. Раптом—з'являються червоні: всі кидаються врозтіч. Наш мічман, розсатанілий з гніву, стискуючи револьвера, намагається спинити греків, що тікають. Надаремно.

Тоді злива куль звідусюди, з усіх будинків починає падати на нас. Мічман викликає двох охочих піти на розвідку, на сто метрів наперед. Ніхто не відповідає. Він призначає боцмана

Брюна та мене. Брюн—запасний і батько родини—благає не посилати нас на неминучу смерть. Мічман Дюбак, оп'янілий з люти, вимахує над ними револьвером і загрожує нам смертю. Я триваю напоготові свій мушкет і питаю себе, чи не мушу увігнати кулю йому в тіло. Поміркувавши, ми скоряємось і починаємо посуватися наперед. Не встигаємо ми зробити кілька кроків, як червоні переходять у контр-атаку. Всі тікають. Я добуваюсь до фортеці набагато пізніше, ніж решта. Там нас зразу оточують. Кулі падають звідусюди.

Тепер це—розгром. Солдати й матроси забирають усе, що залишилося, їстівне і вино. Скрізь лунають революційні пісні. Ми відчиняємо в'язницю. В'язні не ймуть віри своїм очам із радощів цілують нас. Офіцери не кажуть нічого й тримаються окремо, похмурою купкою. Коло півночі ми мовчки вирушаємо. Найутішніше те, що полковий піп передує нам із своїми відзнаками й хрестить своїм хрестом. Не було би становище таке серйозне, можна було б пирхнути із сміху.

Скоро ми потрапляємо на судно, канонерки відшвартовуються й отходять од набережжя. То було вчасно.

„Арголь" залишився останній і стріляв на місто, доки ми не відійшли на два чи три кілометри.

Повернувшись до Одеси 11-го березня, ми знову переходимо на „Жюстіс". Віце-адмірал Аме і контр-адмірал Легей віншують нас. На завтра мичман Дюбак дістає орден Почесного легіону. Нам же за кілька днів потому генерал д'Ансельм передав воєнний хрест.

* * *

„Ми вирядились до Чорного моря битись не з росіянами, а з німцями" заявив у палаті депутатів 28 липня 1920 року морський міністер Ляндрі, відмовляючись амнестувати чорноморських моряків. А втім, йому було відомо, як німецькі офіцери скільки було сили допомогали французьким імперіялістам в їхній боротьбі проти російської революції.

Ось, приміром, витяг з рапорту німецького капітана Ідлера, який командував панцерним поїздом 1, про Херсонський бій.

„Просуваючись наперед, я констатував, що перед Херсонським вокзалом, на Снігурівській лінії, на яку ми наступали під прямим кутом, було два поїзди і поїзди ті стріляли на вокзал, де горів один вагон. Ясно було, що більшовики атакують Херсон. Ближчий ворожий панцерний поїзд підійшов до станції метрів на п'ятсот. Обидва поїзди безнастанно стріляли з трьох гармат. Скоро мій поїзд спинився, я розпочав огонь і з відстанні 6.800 мтр., граничної моєї дистанції, улучив у найближчий поїзд. По кількох пострілах ворог, безсумнівно вражений цією несподіваною флянковою атакою, поквапився відступати від вокзала, і обидва поїзди зник-

ли. Виряджена до вокзалу патруля повернулася з французьким капітаном і капітаном грецьким, які дуже здивувалися, довідавшись про раптовий відступ більшовиків. Вони не помітили втручання німецького панцерного поїзда. Французькќй офіцер переказав мені розпорядження свого командира зараз же переслідувати більшовиків панцерним поїздом і відібрати назад станцію Снігурівку. Коли я зауважив йому, що французьке командування не має права давати мені будь-які розпорядження, і що наказ, якого я дістав, я виконав тим, що прибув до Херсону, француз став чемніший і попросив нашої помочі. На це я погодився, але, так, як сам уважав за потрібне. Підійшовши до вокзалу, я констатував, що його займають коло 70 греків з одним чи двома кулеметами. Невдовзі панцерний I повідомив, що знову наближаються три ворожі поїзди, і що кілометрів на шість од вокзалу дається бачити розстрільню з двохсот чоловіка. Коли ворожий поїзд наблизився на відстань дострілу, розпочато вогонь, що змусило його трохи податися назад. У прозорну трубу я бачив, як більшовики зсаджують із заднього поїзда піхоту і мають у розстрільні вже щонайменше тисячу чоловіка. Отже я зараз же не пішов до французького офіцера й заваджав підмоги з міста, де в його розпорядженні мало бути коло двох тисяч чоловіка. Телефоном мені обіцяли негайно прислати на поміч півтори сотні. Тимчасом передова лінія була від вокзала вже не більше як на $1^1/_2$ кілометри й перестрілювалась, із розташованою при підступах до вокзалу, із грецькою сотнею, що зазнала вже чималих утрат, коли вперше бомбардовано вокзал. За дві години ми констатували, що більшовики розтягали свої лінії дедалі більше. Я оцінював їхні сили в дві тисячі чоловіка разом із резервами. Раптом ворожі панцерні поїзди, що досі трималися поза територією операцій, рушили й розпочали лютообстрілювати нас і вокзал артилерійським вогнем. Я заздалегідь урегулював стріляння на дуже добре видиму дільницю колії, кілометрів на чотири від вокзала, і собі розпочав потужний огонь на перший ворожий поїзд, коли він спробував був перейти цю лінію. Тимчасом урегулював стріляння одної гармати й панцерний поїзд IV. Він двічі наступав і одступав. При другій його спробі наступати ми безперечно влучили в ляфет найближчої ворожої гармати, бо вона раптом замовчала й не вистрілила більше ні, разу. Тоді обидва поїзди поспіхом одступили до самих двох своїх конвойних поїздів. Затрималося й просування наперед ворожої піхоти. Тут і там чути було тільки вогонь піхоти та кулеметів. Поволі надходила ніч“ [1].

Німецький генеральний штаб мусив проте, зробити ще й інші послуги своєму колишньому ворогові. Отже, коли Григор'єв

[1] Вигяг із „Миколаїв, останній німецький пост на Чорному морі. Вальтер Фест стор. 173-174 Дуїсбург. 1919.

5-го березня атакував Миколаїв, відігнало його німецьке військо, підтримуване 160-міліметровими гарматами французького крейсера „Дюшейля“. Регулювали стріляння три німецькі офіцери, які стоячи на містку, давали вказівки командирові. (!!)

Ось іще дуже цікавий рапорт німецького ляйтенанта Ґренера.

„Поїзд I, 2-го березня дістав наказа йти на допомогу французам, атакованим більшовиками в Херсоні. Того ж таки вечора греки навантажили поїзд на криголам. Він увійшов до Херсона ранком другого дня і став на північний схід от фортеці. Як кажуть французи, то був другий день „Херсонськой баталії“. Слабий артилерійський огонь. Наступні дні використано на те, щоб навчити французьких офіцерів та солдатів, як поводитися з німецькими гавбіцями. 6-го березня гармати і лаштунок передано французькому командувачеві. Од використання, яко репресивного заходу, артилерії довелося відмовитись, бо ще дві гармати й шість кулеметів, на які чекали з Миколаєва, не прибули (згодом довідались, що через зруйнування колії, нею не можна було користуватися). 7-го березня, бої почалися на вулицях у західній частині міста. Головна атака більшовиків, підтримана потужним артилерійським огнем, відбулася другого дня. Нападники наблизились на 300 метрів до фортеці. Через день фортеця була вже їхня. Німецькі війська ховалися поруч із французькими. Французи та греки зазнали великих утрат. Підмога з Одеси, якої чекали, не прибула зовсім. Одна французька кулеметна сотня зчинила бунт. Серйозно говорили про відступ із збереженням лінії, що з'єднувала би з суднами в порту. По відмові французького командувача, німецьке військо спробувало добутись до порту. У мороці, вони потрапили під перехресний артилерійський і кулеметний огонь. Командира (ляйтенанта Ґренера), капрала Шляґа й канонірів Брателя та Лявбе більшовики взяли в полон, а решті пощастило сховатися в сторожовому приміщенні французів. Кілька разів обшукували їх і, забравши частину того, що було в їхніх кишенях, полонених одвели до отамана Григор'єва, який мав уже свою головну кватирю в Херсоні. Звідти їх залізничною колією відвели до Снігурівки і там звільнили, так що вони могли повернутись до Миколаєва.

. . . .

Привітали їх вельми дружньо й удосталь дали хліба, сала, цукру, кави та тютюну (два рази їх частували навіть свинячими котлетами й печеною картоплею).

Частину німецького війська під командою унтер-офіцера Явсена посадовили разом із французькою залогою Херсона на французькі військові кораблі. Більшовики тримали все місто в своїх руках і розпочали енергійну стрілянину по суднах, що йшли одне за одним. А ці, гордовито піднесли трикольровий прапор і собі дали кілька гарматних пострілів на місто, яке горіло в бага-

тьох місцях. Самі греки мали двісті вбитих, втрати французів теж були важкі. Дуже здивувалась одеська людність, коли по вивантаженні війська побачила серед французької сотні сімох німецьких артилеристів... Вони мали змогу без перешкод повернутись до Миколаєва [1].

І автор, реакціонер - мілітарист, не оминує у своїй книзі такої деталі: „Генерал д'Ансельм через адмирала Гофмана [2] переказав лятитенантові Гренерові свій жаль, що не може дати цьому відважному артилерійському офіцерові хрест Почесного Легіона".

* * *

І все ж таки спільні зусилля французького та німецького штабів були надаремні.

8 - го ввечері все місто було в руках червоних партизанів і робітників. Деморалізовані греки в жахливому безладді тікали до порту після гарячого рукопашного бою. Але перше ніж евакувати вулиці, вони силоміць позабирали з багатьох будинків усіх, кого могли схопити, кваліфікуючи їх яко „запоручників". Вони привели їх у порт і замкнули всю цю некривдну юрбу у великому сараї на збіжжя, на набережжі, суворо охороняючи її і цілі 24 години залишаючи тих нещасних без краплі води й без шматочка їжі. 9 - го березня ввечері в сараї було щонайменше тисяча душ; майже виключно старих, жінок і дітей. Понаставили попід стінами знадвні численні оберемки водоростей, які використовують там за паливо, й обілляли їх гасом.

Французьке командування, схвильоване бунтом у 176 - му полку, не насмілюється зсаджувати з суден підмогу, яка прибула до порту. Воно задовольняється тим, що очищає в ніч проти 9 - го фортецю, залишену опівночі під прикриттям енергійного заслонного вогню з французьких кораблів.

10 - го березня, о шостій годині, останні грецькі загони покидали будинки коло порту й отступали до набережжя. Червоні частини стріляли; кілька куль просичали над французькими суднами. Зараз же з наказу контр - адмірала Легені, розлютованого з того, що його женуть партизани та пошарпані робітники, всі французькі військові кораблі почали стріляти в упір. Перші набої скеровували на сарай, „щоб очистити поле стрілу", як мусів пояснювати пізніше один морський офіцер. Що було далі вгадати легко. За кілька хвилин ця дерев'яна будівля становила собою величезне багаття, яке завалювалось на голови замкнених там нещасних.

Ті, кого не вбили гарматні й які не задушились з диму, скористалися з завалу стін й з інстинкту самоохорони побігли до

[1] Витяг із „Миколаїв, останній німецький пост на Чорному морі". Вальтер Фест. Стор. 175 - 176. Дуїсбург.

[2] Головнокомандувач німецьких сил.

набережжя, до кораблів із трикольоровим прапором. Тоді затарахкотіли кулемети й безжально забили тих, хто не кинулись зараз же на землю... Три дні потому Херсонська рада звеліла зфотографувати місце, де стояв сарай. Бачити там давалось самі димучі руїни та звугілі костяки.

І це було ще не все. Фотографії міста, виготовлені клопотом Херсонської ради зараз же по евакуації, показують жахливі картини: приміром, червоного партизана з цілком оббілованим обличчям і з серцем, видертим з розпанаханих грудей; лежать порубані жінки та діти. Зразки таких фотографій послано до Міжнародного Червоного Хреста, і своїм щоденним радіо комісар закордонних справ Радянської Росії просив зараз же відрядити до Херсону місію, щоб здати собі справу з учинених жорстокостей.

Аби розголосити про ці звірства якнайширше, Ради Народніх Комісарів України та Радянського Союзу 14 березня й 4 квітня передали радіом на адресу міністра закордонних справ Франції — Пішона, всі деталі, а копію — мировій конференції.

Звичайно ж, ні уряд французького імперіялізму, ні жоден з його союзників не дали на це ніякої відповіді. Вони насмілювалися навіть заперечувати бомбардування Херсона.

* * *

У Миколаєві французький штаб мав справу з іще ширшим братанням.

Здобувши Херсон, армія партизанів підсилена великими трофеями: 6 важкими гарматами, більше як 100 кулеметами, 700 рушницями тощо — зараз же повернула до Миколаєва, де робітнича кляса нетерпляче чекала ухвали партії про повстання.

Місто займало німецько військо — коло одної дивізії — яке чекало зміни союзників і вирядження до Німеччини.

Деякі частини прибували з Криму, де починалося вже братання їх із севастопільськими робітниками.

З плином часу німецькому командуванню ставало дедалі важче підтримувати лад у своєму війську. Братались цілі частини, не вважаючи на утворенні штабом, після листопадової революції в Німеччині, солдатської ради, щоб притлумити невдоволення й перешкодити втворити ради революційних солдатів. Від 9-го грудня 5-а сотня 53-го піхотного полка ляндверу відмовлялася битись за станцію Горохівку, уможливлюючи тим просування наперед партизанів. Генерал-губернатор Миколаєва Тільгавсен 18 грудня 1918 року проклямував: „Командування ще раз заявляє про свій невтралітет щодо всіх партій: і лівих, і правих, але воно з усією енергією і збройною рукою протидитиметься будь-якому більшовицькому рухові“.

Та комітет більшовицької партії — нелегальної як і в Одесі— як і в Одесі прилучив до своєї справи значну більшість робітничої кляси. Отже, не зважаючи на свої загрози генерал губернатор не міг 22 січня 1919 року стати на перешкоді загальному 24-годинному страйкові й колосальній маніфестації протесту, організованих на знак протесту проти вбивства Карла Лібкнехта і Рози Люксембург. З ініціятиви більшовиків рада професійних спілок послала навіть офіційне запрошення президії солдатської ради відрядити всіх солдатів узяти в ній участь (Президія, бувши грашкою в руках штабу, відмовила в цім).

Таку ж таки розкладницьку діяльність, як у французькому війську в Одесі, провадили й серед німецьких салдатів у Миколаєві, не зважаючи на такі ж таки безжальні репресії. Поміж поширюваною літературою були газета „Всесвітня Комуна“ (Die Weltkommune), що її видавала в Харкові німецька група комуністичної партії, і брошура: „Світова революція й завдання солдатських рад німецької Східньої армії“, видана німецькою комуністичною групою Східньої армії; „Принципи комунізму“, видана в Москві німецькою групою російської комуністичної партії і т. д. Поширювалося також і багато різних метеликів. Ця література, у більшій своїй частині нелегально транспортована через лінію фронта, була зредагована такою ж зрозумілою мовою як і одеська, тільки з огляду на революцію в Німеччині та на соціяльне виховання солдатів вона стояла політично на вищій стадії клясової боротьби.

Сутички німецьких частин у Херсоні та Миколаєві з партизанами завдали останнього вдару дисципліні, а тут ще евакували місце грецькі батальйони і штаб.

З другого боку французькі моряки з крейсера „Дюшейля“, який од кінця січня стояв у Миколаєві, одверто браталися з німецькими солдатами. Щільні стосунки встановилися й між деким з матросів та більшовиками. Почуття свої французькі моряки виявляли, щоправда, вже й тим, що вони свій хліб роздавали зголоднілим робітникам.

На початку березня доводилось загрожувати і загрожувати, щоб змусити екіпаж „Дюшейля“ вантажити вугілля на криголом, який перевозив підмогу грецькому війську.

Велике невдоволення панувало и на борту французького крейсера „Брюні“, який нещодавно прибув.

За таких умов німецькі солдати зажадали, щоб їх негайно відрядили залізницею до Німеччини. Солдати, уже посадовлені на пароплав, зчинили навіть бунт, боячись, що французька влада може затримати їх дорогою.

Острах проймає обидва штаби—і французький, і німецький— які бачать уже, як війська їхні переходять до червоних. Полковник Леже, генерал д'Ансельм на письмі запевняють німецьких

солдатів, що їх без затримки відвезуть до Гамбурга. Нарешті, вночі проти 16-го, німецькі солдати дають згоду сідати на пароплав, але штаб їхній, з адміралом Гофманом на чолі, сідає на французький крейсер „Брюні“ з остраху перед своїми же військами. Транспорти знимаються з якоря ранком 19 березня, супроваджувані „Дюшейлі“, а „Брюні“ йде у хвості колони, націлівши свої гармати на місто [1].

Так перейшов до рук рад і Миколаїв.

Французький та грецький імперіялізм, з одного боку, і німецький, з другого, надеремно силкувались утворити єдиний фронт своїх військових сил: братання німецьких солдатів, солдатів та моряків французьких із російським пролетаріятом забезпечило успіх революції. І в Миколаїві, і в Херсоні, не зважаючи на білий терор, більшовицька партія зуміла завоювати більшість пролетаріяту й прилучити до робітничої справи широкі шари німецьких та французьких солдатів. Це значно полегшило умови для збройного повстання в Херсоні та для здобуття його червоними, а в Миколаєві без бою забезпечило перемогу рад.

Розділ X

Світова криза капіталізму

> Подумайте тільки: найкультурніші, найцивілізованіші, найдемократичніші країни, які озброєні до зубів і з погляду військового безперечно, панують над усією землею, неначе вогню бояться ідеологічної зарази, що йде з країни зруйнованої, зголоднілої, навіть напівдикунської, як вони твердять самі. Оця вже єдина суперечність розкриває очі народнім масам усіх країн і допомагає нам викрити лицемірство імперіялістів Клемансо, Ллойд-Джорджа, Вілсона та їхніх урядів.
>
> (Ленін. 15 квітня 1919 р.)

Чорноморське повстання можна вивчати й скласти йому належну ціну тільки в рамках становища та подій його доби.

Глибокий потрус, якого зазнав світовий капіталізм, загострення клясової боротьби й безпосередній вплив пролетарської Жовтневої Революції 1917 р. в Росії відзначили й революційні кризи та широкі революційні рухи в Европі й у колоніяльних та півколоніяльних країнах.

---

[1] Не зважаючи на „врочисті“ обіцянки генерала д'Ансельма, німецьке військо відвезено не до Гамбурга, а до Салонік, де їх одинадцять тижнів тримали інтернованими в Мілнському таборі під доглядом сенегальських стрільців. До Німеччини вони прибули тільки в червні. Маршал Фош, союзний штаб і французький імперіялістичний уряд зробили ще одну послугу контрреволюційному урядові соціялістів Еберга, Шайдемана та Носке, затримавши так революційних солдатів дивізії, що стояла в Миколаєві.

Уже січень 1918 року приніс із собою робітничу революцію в Фінляндії, серпень — „рижові бунти“ в Японії; листопадові революції в Німеччині та в Австрії змели півфевдальні монархії; а 1919 рік бачив перемоги пролетарської революції в Угорщині, повстання в Кореї; квітень 1919 — Радянську Республіку в Баварії.

Од Буенос-Айреса до Мюнхена, от Рура до Барселльони, од Нової Британії до Мілана — тривають велетенські страйки, грандіозні маніфестації, бої з поліцією та жандармами, які часто зазнають поразки; світовий імперіялізм хитається немов комиш од бурі революції.

Не повинен був уникнути цього й французький імперіялізм, не зважаючи на „перемогу“ над своїм німецьким конкурентом Центральної Европи; не зважаючи на підлоту проводирів соціялістичної партії та Генеральної Конфедерації Праці. Після короткої затримки робітничого руху й недовгочасної патріотичної пропасниці у пролетаріята, викликаної перемір'ям 11 листопада 1918 року, революційний рух бурхливо шириться.

Революційне становище розвивається швидко. Французький капіталізм переживає критичну фазу переходу від воєнного до мирного стану. Всі заводи, що працюють на війну, майже стали. Треба враз міняти продукцію, працювати на нормальні потреби капіталізма. Дарма що уряд перевадить демобілізацію надзвичайно обачно, і ешельонами, повертається колосальна маса демобілізованих солдатів; їм треба дати роботу. Жінки, які по заводах заступають робітників, мусять поступитися своїм місцем чоловікам. Звідси величезні збурення серед пролетаріяту. Настрій демобілізованих солдатів — дуже небезпечний для капіталізму. Якби вони повернулись при зброї, революція мала великі шанси вибухнути й перемогти. Звідси премії за демобілізацію і цілий костюм „Абрамі“. По всіх заводах буржуазія констатує те, що вона називає; „Хвиля лінощів“. І справді, робітники не працюють більше, а палко дискутують. Революційна робітнича кляса по робітнях невпевнено шукає шляху до визволення. У той же час економічні умови погіршуються й погіршуватимуться ще більше протягом усього 1919 і 1920 років. Життя щодалі дорожчає; безробіття щириться, франк починає падати. Скрізь — дезорганизація та криза: вугільна криза, криза транспорту, криза з електрикою в паризькому районі. Скандали воєнних часів на фронті і в тилу починають вибухати, не зважаючи на урядову цензуру, брутальнішу ніж будь-коли. Така атмосфера, в якій протягом усієї першої половини 1919 року розгортатиметься широкий рух страйків та показні маніфестації.

За кілька днів по підписанні перемір'я, в паризькому районі відбувається ряд грандіозних мітингів, де вітають Леніна та Ради. Робітники змушують замовкати всіх тих, хто недоброзичливо

висловлюється про російську революцію; соціял-шовіністів і лівих синдикалістів — насамперед.

У грудні 1918 р. федеральна рада залізничників ухвалює пропозицію зажадати негайної й повної демобілізації, передбачаючи загальний страйк, щоб прискорити її. Організує цей страйк меншість залізничників, і прибирає він форми страйка на одну хвилину. Призначений на 25 січня, він був значним успіхом: всі поїзди, згідно з інструкціями спілки, зупинились або перед сигналами або на чверть години — півгодини на станціях. Ввесь персонал усіх служб, у тому числі й службовці, теж припинили роботу на п'ятнадцять хвилин. Голову спілки на залізниці Париж — Леон — Середземне море, Мідоля, заарештовано і переведено до в'язниці в Буржі ввечері 25 січня. Його мали судити військовим судом, але за п'ять день звільнили під тиском збуджених, надто в департаменті Люари, мас.

24-го січня, з огляду на ухильчасту відповідь компаній на їхні вимоги, вибухнув загальний страйк паризьких транспортників, який тривав, не зважаючи на урядовий декрет про реквізицію.

* * *

Цього періоду надзвичайно зростає склад соціялістичної партії та професійних спілок. Кількість членів соціялістичної партії з 34.000 1918 р. збільшилась до 150.000 на початку 1920-го. Щодо Генеральної Конфедерації Праці, то наприкінці 1920 року вона повинна була налічувати до $2^1/_2$ мільйонів членів. Сама спілка залізничників збільшилася з 30.000 до 320.000 членів. І характеристичний—напрямок думок, нахил до боротьби та офір цих нових членів партії, на нещастя незнайомих ні з теоретичним та практичними проблемами революційного руху, ні навіть з основами марксизму.

У робітничої кляси стикаються між собою найневиразніші ідеї, розбіжна мішанина революційних фраз, пацифізму й захоплення російською революцією. У бунтарів ми в багатьох випадках знайдемо таку ідеологію. Нещастя в тім, що нема ніякого революційного центру досить потужного, щоб революційно просвітити маси.

Даного моменту панівні ідеї пролетаріяту такі: боротьба проти інтервенції в Росії, негайна демобілізація й цілковите роззброєння, амнестія для засуджених військових і політичних. Буржуазія, природна річ, енергійно реагує на це, зокрема розгортаючи запеклу кампанію наклепництва на більшовиків, і дуже добре спекулює на патріотичних почуваннях, що існують у масах під лозунгом „Німеччина заплатить".

Праві соціялісти, представники більшости (Ренодель) — дарма що сильно скомпромітовані, — відограють, проте, ще велику ролю зокрема в „l'Humanite", де вони мають ще чималий вплив.

Атмосферу неясности вміло підтримують у робітничій клясі центристи (Льонге, Поль Фор), використовуючи разом із „L'Humanité" і власний свій орган „le Populaire" і прибираючи лівої пози.

Ще лівіша вона в органа Кінтальців (Александр Блян, Брізон, Рафен — Дюжен) „Ca Vague"[1], керованім Брізоном, який відограє велику ролю серед мобілізованих „La Vague" називала себе „бойовий орган соціялізму та фемінізму", виходила щодня. Легка форма її статтів, а надто відділ у ній „Листи", тобто кореспонденції робітників, селян і солдатів, зробили з неї такий популярний орган, що тираж його дійшов до 300.000 екземплярів. Вплив, який мала „la Vague" в армії й фльоті, був величезний, і одна газета часто проходила через сотні рук.

Ось чому роля кінтальців,—що їх Ленін кваліфікував як "плутаників понад усе дозволене... повних забобонів проти послідовного інтернаціоналізму" (10 червня 1916 р),— та їхнього органу, „la Vague який затримував мільйони робітників та солдатів на шляху до більшовизму, була ще злоповісніша ніж роля правих прихильників більшости та центристів.

Тільки „Комітет для поновлення міжнародніх зносин", спираючись на, „le ournal du Peuple"[2] намагався працювати для комунізму, обмежуючись, проте, на жаль, роботою всередині соціялістичної партії.

Щодо реформістських лідерів Генеральної Конфедерації праці, то вони, ще більше як до війни, були знаряддям, дорогоцінним для буржуазії. Кілька таких випадків ми побачимо далі.

* * *

Як завжди у Франції, робітнича маса, а особливо — мобілізовані, уважно стежила за парляментськими дебатами.

23 го березня, змалювавши силу червоної армії, міністер закордонних справ Пішон додав:

„І поруч із цими військами, які свідомо захищають свою націю та свою волю, що думають солдати Антанти? Чи знають у нас про настрій та думки військових Франції та Східньої армії. Ми одержуємо численні листи, які всі кажуть одне, повні констатування сумних фактів, і тепер про це починає вже знати й країна.

Хоч ми говоримо й одверто, розумієте,... чи не так, панове з уряду?"

24 го березня, з нагоди голосування військових кредитів, у палаті депутатів знову розпочинаються дебати про інтервенцію в Росії. Марсель Кашен підкреслює, що, не зважаючи на додат-

[1] Хвиля.
[2] Народня газета.

кові п'ять франків на день, уряд не знаходить охочих. Далі він робить натяк на повстання 58-ї піхотної дивізії, підкреслюючи, що французькі солдати, які потрапили в полон до більшовиків, були відпущені на волю. „Повернувшись до своїх частин, вони не захотіли виступати... Ми прямо кажемо, що вони мають рацію“.

Оголошення під цей час відомостей про перші акти повстання — між іншим, 58-ої й 176-ої дивізії — (звичайне, оголошення нелегальне) напевне, викликало б ентузіязм у пролетарів та в солдатів, які знали про перші заворушення тільки з невиразних чуток... та й те лише в Парижі і в кількох великих робітничих центрах. Таке оголошення, напевно, колосально підсилило б боротьбу робітників і солдатів інтервенції. Але ж ці факти були *відомі військовій комісії палати депутатів*; а, значить, і депутатам — соціялістам, які були членами її. Якщо вони не розголосили їх, ні 1919 р. ні пізніше, то зроблено було це з патріотизму, тобто з відданости імперіялізмові. Справді, 26-го березня 1919 року Ренодель, виступаючи в палаті, заявив:

— Настрій у солдатів надзвичайно смутить думка про те, що війна триває й після перемир'я.

Коли ж помічник державного секретаря військового міністерства, Абрамі, запротестував, Ренодель додав:

— Якщо ви заперечуєте, то я прочитаю документи, що є у військовій комісії.

Тоді представник уряду вдався до патріотизму Реноделя, просячи його не розголошувати цих документів. Ренодель, природна річ, згодився й обмежився тим, що заявив:

— Нехай; але ж не заперечуйте, що сталися серйозні речі не в самій Одесі, а й на Мурманськім узбережжі.

* * *

Нам у Франції — ми знову повертаємось до того ж — завжди бракувало комуністичної партії, яка була би щільно зв'язана з робітничою клясою й мала потрібну нелегальну організацію.

Розділ XI

Армія, втрачена для французького імперіялізму

„Не можна усунути конфліктів, які виникають з самих умов буржуазного суспільства: їх треба розв'язувати в боротьбі“.
(Карл Маркс. 28 червня 1848 р.).

Ясно, що не зважаючи на зусилля буржуазної цензури, не зважаючи на балаканину сежетистів[1] та соціялістичних проводирів усіх відтінків, революційний рівень французького інтер-

[1] Члени Генеральної Конфедерації Праці (Confédération générale du Travail)

венціоністського війська у Росії безнастанно підносився. З тисяч зв'язків, які з'єднували їх з їхніми родинами, з їхніми колишніми товаришами, з їхніми кварталами або їхніми селами, довідувалась в армії про становище у Франції: і що дедалі важчого життя, і щодо революційного піднесення.

Ще й більше. Кожна підмога збільшувала революційні елементи в Дунайській армії.

Солдати з Франції, звані „вольонтери", були найпалкіші. Прибували вони з головних станцій: Монпельє — для інженерних війск; Авіньон — для піхоти; Нім — для 38 артилерійського полка; але найбільше — з табору в Пюже над Аржаном (Вар): 143-й полк колоніяльної артилерії, 145-й важкої артилерії, 10-й піхотний і т. д.

Усі ці так звані вольонтери, насправді були відряджені до Росії силоміць. Декого огидно обдурили.

Прикладом, у січні 1919 року циркуляр, посланий по колоніяльних полках, запрошує вольонтерів на зміну до колоній. Відряджені до збірного пункту 22-го колоніяльного полка в Марселі, солдати довідалися там, що їх посилають до Сибіру (Колчаківська армія). На їхні протести офіцери відповідали, що Сибір то — французька колонія.

Отже, 25-го січня дві сотні, навантажені на пакебот „Поль Лека", серед енергійних протестів вирушили на Далекий Схід. У 6-му колоніяльному в Ліоні зробили так само: запрошуючи вольонтерів до Марокко,.. їх зараз же пароплавом відрядили до Росії.

Пасивний опір, який починався, був такий, що жандарми часто приводили солдатів у ручних кайданах до табору в Пюже над Арженом звідки вони дезертували.

Через це кожна нова підмога давала Дунайській армії дедалі невдоволеніш, часто навіть революційні елементи, які, ширячи круг себе відомості про революційне піднесення у Франції, збільшували й вороже ставлення до кампанії в Росії...

Нарешті, ставало чимраз яснішим, що союзні армії зазнали поразки.

Евакуація Херсону, потім — Миколаєва були жахливим ударом не тільки з погляду стратегічного, а ще більше — з погляду морального. Майже водночас Денікіна вигнано з Донецького басейну. В Одесі починало бракувати вугілля.

18-го березня ввечері довелося кинути й Березівку після бою, в якім брали участь два грецькі батальони й один французький. Відступ був такий несподіваний, що в руках солдатів Григор'єва залишили всю артилерію (шість гармат) і п'ять танків. Вся лінія фронту мусила посунутися назад.

Довелося евакувати й маленьку Очаківську фортецю, висадивши спершу у повітря та знищивши все, що було можливо, з

лаштунку. Штаб змальовував цю евакуацію як стратегічний успіх, що зміцнював фронт. Одеса фактично була обложена.

* * *

За таких умов революційне збудження мало швидко зростати.

Страта одинадцятьох 1-го березня, увірвала фактично зв'язок між більшовицькою партією та французькими солдатами. Та хоч утрата багатьох товаришів, які говорили французькою мовою, дуже утруднила роботу й зробила солдатів недовірливими, але комітет більшовицької партії спромігся до 1-го знову нав'язати стосунки з французькими моряками та солдатами. Отже, листівки й брошури „Комуніста" поширювали й далі.

Дехто з солдатів навіть співробітничали в „Комуністі", в 4-му, 5-му й 6 му числах, де надруковано багато листів. Ось одне з найкращих, передруковане в нумері московської „Правды" від 25 березня.

„ПРАВДА" ПРО ПЕРЕБУВАННЯ У НАС ТАК ЗВАНИХ ВОЛЬОНТЕРІВ, В ОДЕСІ

Лист французьких солдатів до російських товаришів.

Всупереч усім обіцянкам того, кого можна назвати великим диктатором — Жоржа Клемансо — який, боячись вагань у лавах солдатів і в тилу, кілька місяців тому, коли не знали ще, на який бік схилиться перемога, заявив у Палаті: „Ми будемо воювати до остаточної перемоги, але скоро досягнемо мети, не воюватимемо й години більше" — всупереч цим обіцянкам ми все ще воюємо. Підписане 11-го листопада перемир'я, ми прийняли з почуттям радости, що його дає закінчення кривавої боротьби. Та ярмо військової дисципліни не стало для нас легшим. Навпаки. Ми зазнаємо тиску його більше ніж будь-коли.

Перше ніж устигнути роздуматись, ми опинилися в Росії, щоб переводити там, як розуміємо ми тепер, найзлочинніший напад на життя та волю робітничої кляси, до якої й сами належимо.

Прибувши до Одеси, ми не розуміємо намірів нашого уряду й зовсім не знаємо політичного становища в місті. 18-го грудня, сліпо слухаючись наших офіцерів, льокаїв капіталу, ми покривдили тих, кого ще не знали і хто були представники цієї справжньої конституції: *Радянської Республіки. Простіть нам товариші, брати. Не вважайте нас за вбивців, бо 18-го грудна ми не розуміли, чому розпочинаємо вогонь.*

Сьогодні ми маємо право спитати, чому, коли на чолі Росії стояв імператор, абсолютний деспот, наш уряд приятелював із

ним? Тепер це змінилося, і в Росії безперечно існує Республіка Рад. Хіба ж обидві наші республіки не сестри своїми ідеями та прагненнями? Чи не можуть вони з'єднатися задля спільних цілей?

Мабуть, Республіка Рад занадто соціялістична?

То наші імперіялістичні уряди виявляють не волю народу, а свої власні апетити. Вони пригнічують нашу власну волю, посилаючи нас душити найкращий міжнародній рух за соціяльне визволення, таке потрібне й нам.

Місце наше не тут. У нас є родичі, які чекають нашого повернення в районах, звільнених з-під німецького мілітаризма. Тоді як найпильнішим і найдоконечнішим завданням нашого уряду мало б бути відновити в країні життя нормальне — під поглядом моральним і матеріяльним, вони заходяться перешкоджати визволенню руського народу.

Тепер для нас усе ясно. Перед нами — представники двох кляс. Одна з них лестить нас, аби обдурити; друга кличе нас в ім'я найкращего з ідеалів людини.

Ми вибрали. *Ми нетерпляче дожидаємо дня, коли спроможемось розповісти про те, що відбувається тут, і розкрити очі всім французьким робітникам, що мозок їм паморочать брехні всієї урядової преси. Ми хочемо якнайскоріше стати в помочі Республіці Рад робітників, селян та солдатів, єдиній республіці, справді демократичній і соціяльній.*

З дружним вітанням.

Група французьких солдатів

Чи не правда: не зважаючи на помилку з двома республіками — сестрами своїми ідеями та прагненнями цей лист одбиває добрий клясовий дух?

* * *

Не зважаючи на найсуворіші накази та засоби, революційна література дедалі більше доходила скрізь. Люті репресії не спиняли нікого: навпаки, тільки дратували солдатів. Двоє повішених на вокзалі, розстріл одинадцятьох, арешти, труси, страти — тільки збуджували цікавість одсталих ще солдатів, які хотіли знати причини таких нелюдських учинків. Солдати дедалі частіше виявляли привселюдно свою огиду, гукаючи: „Ми ніколи не будемо битися з більшовиками". У місцях розміщення війська найчастіше чути було крики: „Додому! Демобілізацію!" Майже скрізь співали складений на мотив популярної арії „Одеса-вальс", який страшенно лютив командування. Авторів його так і не виявили, не зважаючи на обіцянку чималої грошевої нагороди й негайної демобілізації тому, хто його викриє. Вальс той

дуже точно віддавав загальний настрій та думки, і тому корисно буде навести його тут:

I

Quand la guerre fut terminée
Chacun de nous eut l'espèrance
Qu'on allait bientót embarquer
A destination de la France.
En jouant notre partie de manille
On se faisait part de sa joie
De retourner dans sa famille
Quittée depuis plus de vingt mois
Refrain
Quand venait le soir
On se bercait d'espoir
Et d'allegresse
D'aller embrasser
Sa femme, sa moitié
Sa maitresse
On n'se doutait pas
Qu'en France la-bas
Un vrai bandit
Venait de décider
De nous envoyer
En Russie.

II

Mais un beau matin au rapport
Qu'eut lieu dans chaque compagnie,
On sut par le sergent-major
Qu'on montait sur l'Californie.
Chacun de nous perdait courage;
On disait qu'on n'embarqurait pas,
On serrait les poings avec rage
Mais personne ne se révolta.
Refrain
Quand venait le soir
Ce n'etait plus l'espoir
Ni l'allegresse
Qui gonflait nos coeurs
D'un grand gonffle de bonheur
Et d'ivresse!
C'étaient des murmures
Et puis des injures

Des cris de rage
Contre nos députés
Tous ces assoiffés
De carnage.

III

Apres huit jours de traversée
Nous somm's arrivès a Odessa
Les Russes fétèrent notre arrivée
A coups d'canons et d'vintofka[1]
On nous joignit à ces volontaires
Un corps composé d'officiers
Pour nous faire tirer sur nos frères!
Car les bolcheviks sont ouvriers.

Refrain

Vous qu'avez l'pognon
Tout un tas d'actions
Capitalistes
Pour les encaisser
Hâtez vous d'embarquer.
Au plus vite
Car les vrais poilus
Qui ont combattu
Pendant la guerre
Sont bien decidés
De ne plus s'entretuer
Entre frèros!

IV

Prenons notre mal en patience
Jusqu'au jour de la libération
Copains souffrons tous en silence
Bientot nous s'rons a la maison
Mais avant de partir pour la France
Nous emporterons un cadeau
Qu'on remettra l'jour d'échéance
A nos députés a Clemenceau

Refrain

On leur chantera
Ce p'tit refrain là
A perdre haleine
En Russie m'sieurs l'barons
Y avait plus d'pognon
C'est vraiment pas de veine

[1] Fusils

Y avait qu'des marrons
Nous vous les rapportons
N'faites pas les bégueules
Comme nous sommes honnètes
Nous v'nons vous les r'mettre
Sur la gueule![1]

Жорстокі репресії не тільки не лякали солдатів, а ще й революціонували їх.

Видано спеціяльні інструкції, щоб уникати контакту між французьськими і румунськими частинами. Видано їх у наслідок інцидентів у Галаці, де французькі солдати не раз ставали на захист румунських, коли їх били їхні офіцери.

В Одесі одного дня, бачачи, як ведуть валку арештованих робітників, група солдатів за столиком в одному маленькому кафе енергійно запротестувала. Багато хто зірвали з себе свої відзнаки й кинули їх на підлогу, гукаючи: „Ганба! Це має скінчитися! Годі вже, годі!“ Такий самий гнів викликали й страти, що їх переводили спрощеним порядом. Ось, наприклад, що пише товариш Єжен Р. з 1-го полку важкої артилерії.

„Раптом ми бачимо, як солдати ведуть росіянина. Його заарештовано в місті під той момент, коли він поширював листів.

---

[1] Коли скінчилась війна, кожен у нас мав надію, що незабаром його вирядять до Франції. Граючи партію маніли (гра в карти), ми ділилися своєю радістю повернутись до родини, покинутої більше як двадцять місяців тому. Як надходив вечір, ми заколисували себе надією та радістю обійняти свою жінку, свою половину, свою кохану. І на думку не спадало, що там, у Франції, правдивий бандит вирішив вирядити нас до Росії.

Аж ось одного гарного ранку, під час переліку, який бував у кожній сотні, ми довідались од фельдфебеля, що нас вантажать на „Каліфорнію“. Кожен з нас збентежився; казали, що не сідатимуть на пароплав, люто стискували кулаки, але ніхто не зняв бунту. Як надійшов вечір у нас не було вже ні надії, ні радости, що сповняла наші серця великим подувом щастя і сп'яніння. Були ремствування, потім лайки, крики гніву проти наших депутатів, усіх цих жадаків різанини.

По восьмиденному переході ми прибули до Одеси. Росіяни привітали наш прихід гарматними та рушничними пострілами. Нас приєднано до добровільців (корпусу, який складався з офіцерів), щоб стріляти в наших братів, бо більшовики то ж — робітники. Ви, що маєте купу капіталістичних акцій, поспішіться вантажитись, бо справжні солдати які билися на війні, остаточно вирішили не брати участи в братовбивстві.

Будьмо терпляче носити наше лихо до дня визволеннння. Будьмо страждати, друзяки, мовчки: незабаром ми будемо вдома. Але перше ніж од'їздити до Франції, ми візьмемо з собою подарунок і, як вийде термін платити, передамо його нашим депутатам і Клемансо. Їм заспівають, скільки стане духу, цього маленького приспіву. В Росії, панове барони, на нещастя собі не мають нічого крім ляпасів. (Гра словами; в оригіналі: marrons тобто, каштани або ляпаси). Ми привеземо їх вам; не маніжіться: ми люди чесні й дамо їх вам у пику la (gueule значить і рот, власне — пелька, і — обличчя).

ки серед французького війська. Посмішка радости та ненависти скривила губи нашого підполковника, що на цей час виходив на вулицю. „Ну, справа цього вірна“, — кидає він.

Перед тим як уступити до маленької кімнати, де його мали стерегти, не спускаючи з ока, росіяин спиняється.

— Підполковнику, — каже він, — я голодний; чи не дали б ви мені сухаря?

— Йому нема чого їсти, — відповів офіцер, — вже не довго йому жити.

Підбігли офіцери, солдати; чути протести. Тоді підполковник наказує: „Дайте йому сухаря“. Один з нас виступає наперед і голосно каже: „У мене є ще коробка з м'ясними консервами приятелю. Піду розшукаю її для тебе“, і робить так як каже.

Погулявши по місту, я входив до нашого приміщення, коли один ляйтенант каже мені: „Швидко в похідну уніформу! Зараз же! Вибухнуло збройне повстання“. Не знаючи, що сталося, я йду вбиратися.

У кімнаті нема нікого крім одного товариша який лагодить свої обмотки. „Ну, у похідну уніформу“, каже ляйтенант. Солдат спокійно підводить голову, пильно дивиться на офіцера й одповідає помовчавши: „Я лагоджу обмотки“.

— Але... каже ляйтенант.

— Я лагоджу обмотки і не піду.

Офіцерові ніяково; він не настоює й виходить. Машинально я йду за ним. Чота вже вишикувалась.

Всіх, здається гнітить сум. Обличчя похмурі, понурі. Я розпитуюсь. Відповіді нема. Ми йдемо до молу. Тоді раптом, механічно, мені спадає на думку російський товариш сьогоднішнього ранку й мене обсипе морозом. Але це ж неможливо. Я йду немов автомат до краю мола. Приводять російського таваришa. Той спокійно дивиться на нас. Що я зроблю? Що мушу робити? Я стаю у хвості чоти. Одраховують рій. Призначений капрал одступає назад, кажучи: „Я не вбивця. Я не буду в рої“. Під цей момент мало бракувало для того, щоб викликати рух серед нас.

Засудженого ведуть у зазубень між муром молу й кількома будинками. Він цілком спокійний, байдужий.

Його хочуть прив'язати. Він одмовляється, але просить, щоб йому дозволили стати навколюшки.

Капітан третьої сотні, який командує, гукає: „Маєш, подлюко!“ Мене тягнуть назад, але я хочу бачити злочин до кінця. Я підхожу. Засудженого прив'язано. Він кричить по-французькому: „Товариші, не забудьте, що я вмираю за волю народів“

Шабля ляйтенанта нахиляється.

Випал. Тіло неначе стьобнули пугою. Підпрапорщик брутальним жестом зриває пов'язку, щоб останнім пострілом покінчити його муки.

Далі — о, яке то жахливе видовисько! — ціла навала всіх золотоплічників до місяця злочину. Ці посмішки, ця радість на обличчях, в очах! — я бачу їх ще й сьогодні.

О, тоді я зрозумів! Я хутко повернувся на своє місце; я не міг бачити більше. Не знаю вже, на що я був тоді здатний. Я жбурнув мою рушницю, щоб розбити її, із соромом і гнівом у серці.

Відтоді я твердо вирішив: я не братиму участи в тих злочинах; навпаки, я хотів допомогати тим, проти кого мене послано битися. І так я й робив, скільки було моїх сил і змоги. А втім, тоді я майже зовсім не був обізнаний із соціяльним питанням і знав з нього лише те, чого навчився на війні. Але я працював для повстання проти злочину.

Тільки в половині січня почали ми потроху довідуватись про те, що робилося. Наприкінці місяця, коли полк мав наступати, мене, дарма що я столяр, відряджено до загону телеграфістів 8-го інженерного полка нашої дивізії. То ляйтенант позбувався моєї присутности, яку вважав за небезпечну. Не знавши, що робити зо мною, мені дали посаду помічника роздатника пошти. Я скористався з цієї нагоди, щоб кожен день бачитися з товаришами, розмовляти з ними, намагатися змусити їх зрозуміти правду.

Чому не зазнав я долі стількох інших? Не знаю. Я ніколи не ховався ввесь час, поки безнастанно боровся за справу моїх російських товаришів у 8-му інженерному полку, загін Т — 2.

І повторюю, багато інших працювали в тім таки напрямку".

Ненависть обгортала дедалі більшу масу солдатів; і тому, коли довідались, що паризький робітник Котен, 29 лютого ранком, поранив — смертельно, сподівалися ми — Клемансо, у наших приміщеннях стався вибух радощів. Ми вітали з цим один одного. „То був не замах", пише один солдат з першого полку важкої артилерії, „а страта тирана, як помста за наші страждання на війні".

Комітет Більшовицької Партії, природно, не проминув нагоди зробити з цього політичні висновки в нижченаведеній листівці яку зараз же почали поширювати.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ДО ФРАНЦУЗЬКИХ СОЛДАТІВ ТА МАТРОСІВ

Товариші!

Найневблаганніший ворог пролетаріяту вражений. Мозоляста рука з безнадійного робітника підвелась нарешті на імперіялістського диктатора, причинця наших мук.

Клемансо, кровожерний тигр, конає. Чотири роки вже посилає він вас на різанину. Вам сказали: „Ми переможемо німе-

цький імперіялізм, і загальну мирову угоду буде підписано Брехня, товариші! Німецький нарід зробив революцію, і йому накинули мир, ще гнітючіший від того, який Вільгельм накинув російському народові в Берестю. Німецькі імперіялісти, під тиском вашого уряду, підло вбили німецьких робітничих вождів — Лібкнехта і Люксембург.

Російський нарід нарешті здобуває собі волю. Представник вашого уряду разом із англійським консулом уплутані в мерзенний замах на життя Леніна і Троцького.

Про інтервенцію в Росії Клемансо не питає навіть думки в парлямента. Неначе самодержавець — монарх, підтримуючи найгірших реакціонерів у Росії, посилає він вас на смерть заради тих, хто гнітить вас. Навіщо прибули ви до Росії?

Що робитимете в Болгарії, Туреччині, в Німеччині. Служитимете капіталові та імперіялістам?

Клемансо хотів знищити мілітаризм в Німеччині, щоб відновити його у Франції.

Ошукані, обдурені, висміяні — невже підете ви проти ваших братів?

Пам'ятаєте ви благородний жест вашого товариша, який там тільки - но помстився за Жореса?

Хай не буде більше жертов у наших лавах, товариші! Хай прийде і на них черга!

Не може бути більше ніяких вагань. Чотирирічна дисципліна сіє смерть у ваших лавах. Дисципліна, це — єдина зброя ваших тиранів.

Що таке вони для вас? Нічого! Отруйні мухи, що їх нищить єдиний щуток. Як ви схочете, то завтра же ви будете вільні.

Вимагати своїх прав ви мусите із зброєю в руках.

Ви досить страждали! Знищіть ваших тиранів!

Не дозволяйте накинути з вашою допомогою республіку на зразок тої, яку накинули вам після комуни. Подумайте, що коли ви не покінчите з цим, проллються ще ріки робітничої крови, перше ніж задушать волю, здобуту пролетарською революцією.

Виходьте з лав, товариші!

Пролетарі, єднайтеся!

Хай живе диктатура пролетаріяту!

Геть тиранів! Хай падуть вони під вашими вдарами — месниками!

Хай живе воля!

Одеський Комітет Комуністичної Партії (Більшовиків) 4 березня 1919 р.[1]

Почуваючи, як солдати ухиляються від нього, командування пробувало боротись із цим, поширюючи наймерзенніші історії

[1] Передав товариш Б. Жан з 1-го полка важкої артилерії.

про більшовиків. Націоналізація жінок і німецьке золото були улюблені теми офіцерів. Вони розповідали фантастичні історії про тортури, яким віддавали бранців, але всі ці „бранці“ з Тирасполя, потім звільнені, були живим зразком протилежного. Тоді вони спробували скинути на більшовиків відповідальність за збройні крадіжки та грабунки, які щодня відбувалися в місті. Але й тут довелося їм скоротитися: слідство, переведене в справі збройного пограбування одної ювілерної крамниці, виявило, що четверо розбійників - більшовиків були офіцери добровольчої армії (!!!).

Розлютувавшися, штаб наказує тоді чинити акти найпідлішої жорстокости. Сержант Дютуа з авіяційної ескадрильї BR 504, найогиднішим способом, на початку березня, розстріляв з кулемета базар, де були переважно жінки, діти та старі і, повернувшися, пишався з того.

Та наші хлопці стали помічати, що широкі нашивки почали зникати з рукавів. Вони, сміючись, розповідали один одному історію капітана Фрюшара, командира ескадрильї BR 504, який, перед тим, як літати, над лініями фронту, завжди вбирався неначе простий солдат на той випадок, якби йому довелося потрапити до рук червоних.

Матросам і солдатам було категорично заборонено розмовляти з населенням, що не перешкоджало розмовам, які нав'язувались не зважаючи на різні мови.

Казарми в місті були укріплені, як, наприклад, для танків, що стояли по робітничих кварталах: лінії дротяної перепони й шанці оточували їх. А метелики все ж таки проходили.

Частини, які через увесь березень прибували на підмогу, швидко проймалися ще більшим революційним настроєм ніж ті, що прибули в перших ешельонах. Хай судять про це з витягів із дорожнього записника сапера Люсьєна Т. з 15/2 сотні 7-го інженерного полка (30-а дивізія).

„Ми прибули до Одеси з Букарешту через Тираспіль 19-го березня, о 7-й годині ранку. Провартувавши 8 днів коло нашого парку, ми були відряджені до кварталу Пересип. Дорогою робітниче населення безперестанку виявляло нам свою непохвалу. Жінки, годуючи груддю свої діти, навіть сварилися на нас кулаками, безсумнівно привинюючи нам те, що вони голодують; Інші плюють, коли ми проходимо повз них. Багато з нас червоніють з сорому. Оттут ми найкраще зрозуміли ганебну ролю, яку хотіли накинути нам наші правителі.

Приміщення наше — широченний сарай; поки товариші розташовуються, я зникаю. Я хочу знати, де я, що я тут роблю. По довгій блуканині й розпитуваннях, які складаються з міміки та слова „Більшовик“, я добуваюсь нарешті до кафе, де, здається, бувають більшовики. Просто диво, що попри таку поведінку

мене не заарештували. У кафе сила грецьких солдатів. Почувши розмову румунською мовою між двома робітниками, я прошу їх допомогти мені зайти в зносини з радою або якою небудь близькою організацією. Побачення призначене на завтра в кінці молу, поблизу нашої стоянки. З собою я уношу багато метеликів, що їх у нашому приміщенні приймають з ентузіязмом.

На другий день я знайомлюся з Федькою Функіним, металістом, а в його вбогій кватирі — з його дружиною. Він хоче знати, що думаємо ми про сучасний стан речей в Одесі. Непокоїть його й наша пасивність. На нещастя, нам дуже важко порозумітися, бо я ледве знаю кілька слів по-російському.

Я намагаюсь звільнитися від службових обов'язків. Сотня риє шанці й ставить дротяні перепони. Тимчасом я стараюсь розвідатись і щовечора, на зміні, повідомляю про все товаришів. Багато їх раді познайомитися з метеликами та брошурами, які викривають наших керівників. Одного дня товариш-росіянин повідомляє мене, що моряки хвилюються й утворюють на суднах ради. Мені доконечно треба нав'язати стосунки з ними, але це важко, бо вони дуже рідко зсідають на суходіл. З другої сторони, поліція — господар становища; шпигунам навіть пропонують нагороди.

Щовечора я ходжу до Федьки. Там я довідуюся про вбивство Жанни Лябурб і про ґрандіозну маніфестацію під час похорону.

В Одесі ми лише два тижні, а пропаганда дає вже свої плоди. Коло шанців сотня працює тільки через погрози та безперестанні докори".

І так з усіма частинами, що прибувають як підмога.

* * *

Нарешті одеська Рада робітничих депутатів, випустила метелики з такою своєю власною проклямацією, прийняту скрізь з ентузіязмом.

ДО ФРАНЦУЗЬКИХ СОЛДАТІВ І МОРЯКІВ

Товариші!

Одеський пролетаріят організував Раду робітничих і селянських депутатів. Віднині влада в цім місті належить робітникам. Після року чужоземного панування пролетаріят знову зможе користатися волею, що її дала Революція. Всі, хто пройшли тут: спершу німці, які знищили владу Рад, потім союзники, які заступили німців, підтримували найзапекліших ворогів народу. Земля, що її Радянська влада дала селянам для спільного оброблення, знову стала власністю великих поміщиків. Великі фабриканти знову здобули всю владу. Спекулянти день крізь день безборон-

но підвищували ціни на всі продукти харчування, так, що життя ніде не було таке дороге як в Одесі. Хазяї могли визискувати скільки хотіли. Все це сталося через чужоземні сили, які вдерлися на територію України після пролетарської революції в Росії. Колишні царські офіцери організували так звану добровольчу армію, за їхними словами, щоб захищати країну від більшовизму, а насправді щоб схопити та розстріляти тисячі робітників та селян і посадовити нового царя всіх шибениць. Робітники Одеси зазнали найтяжчих днів під час окупації міста чужоземними військами.

Але ми знаємо, що солдати зовсім не винні. Ми знаємо, що дисципліна змушує вас осліп коритися наказам, які йдуть зверху, а що накази ці видають кола з панівної кляси, то солдат, природна річ, сумлінно стріляє на свого брата — робітника й селянина, як він сам і відбирає йому волю. *Одеський пролетаріят зовсім не ворог вам.* Він хоче тільки визволення робітничої кляси; він хоче, щоб життя його не залежало більше від волі буржуазії та всіх тих, що мають у ній інтерес для себе. Він хоче, щоб кожен працював і щоб кожен користувався кращою та гарнішою волею. Одеська Рада робітничих і селянських депутатів, яка надалі буде найвищою владою міста, пропонує вам перейти на сторону російського народу та пролетарської справи. Робітники всіх країн всі однаково зацікавлені в тім, щоб звільнитися й однаково користуватись багатствами землі. Поверх кордони та національні відміни повинні вони простягти руку один одному. Вороги робітничої кляси — тільки всередині панівної кляси тубільної й чужоземної. Заможні кляси завжди з'єднуються, коли йдеться про те, щоб придушити боротьбу робітників і селян за справедливість. Капіталісти німецькі, як і французькі, італійські, англійські, румунські, грецькі тощо, подали руку один одному, аби знищити російську революцію, бо бояться, щоб і їхні власні народи не зробили б такої ж визвольної революції. Але революція російська шириться чимраз більше. Вогонь її тепер уже за російськими границями. Сьогодні й пролетаріят інших країн готовий завоювати владу. У Німеччині, в Австрії, в Угорщині влада майже в руках робітників і селян. Французький пролетаріят на зборах вітає оплесками Республіку Рад і почесне головування Леніна... Одеська робітнича Рада просить вас підтримати її. Підтримуючи її, ви підтримуєте самих себе. Пролетарська революція в одній якійнебудь країні полегшує задачу пролетаріяту в інших країнах. Влада буржуазної кляси смертельно поранена російською революцією. Тепер саме час, щоб ви здійснили революцію у вашій країні; щоб повернули свою зброю проти ваших зажерливих капіталістів, ваших підкуплених депутатів та міністрів і проти офіцерів, які не на вашому боці. Через те, що ви тепер тут, братайтеся з нашою червоною армією робітників і селян. Бійтеся поруч із ними проти реакційних сил.

Хай живе єдність робітників цілого світу!

Хай живе соціяльна революція!

Комітет Ради робітничих депутатів Одеси".[1]

Розклад захоплював навіть ряди нижчого офіцерства. У лютому, в буфеті на Одеському вокзалі, численні поручники напосіли на артилерійського капітана, енергійно заявляючи, що інтервенція в Росії — підлота. Я особисто чув, як один штабний капітан заявив, що, хоч він і не виправдує солдатських бунтів, але на його думку той, або ті, з чийого наказу переведено інтервенцію в Росії, заслуговують на розстріл, бо то вони запровели більшовизм у „переможну" французьку армію.

Штаб, непокоячись дедалі більше, поспіхом готував кольорові війська, які з огляду на температуру, могли почати прибувати не раніше кінця березня. Тим часом надходили війська грецькі та румунські. Але потреба в спеціяльних родах зброї (важка артилерія, інженерне військн, танки, авіяційні частини) приводила тули в нові французькі контингенти у великій частині — робітничі і, часто — революційні.

Наприкінці березня французьке військо було вже непевне. Героїчна робота більшовицької партії невтралізувала широк шари армії й починала навіть прихиляти до Революції деяк загони.

(Далі буде)

---

[1] Передана через матроса Дюпона, одного з делегатів од екіпажу панцерника „Франція".

Л. Н. Іванченко

У підпіллі за денікінщини

В кінці серпня 1919 року, за кілька день перед тим як радянське військо мало залишити тодішню червону столицю України м. Київ, мене з групою товаришів, надіслано у розпорядження тов. Колоса, що перебував тоді з повстанським штабом у Києві, готуючись до підпілля в приміщенні колишнього готелю Волинського.

Коли ми прийшли до цього штабу, то побачили, що тут кипить життя: переконані й сміливі обличчя підпільників готували ніби на маскарад костюми, стриглись; підбирали документи всіх ґатунків. Там ми побачили інваліда з однією рукою, що чіпляв на себе медалю й завчав документи. Другий—наспіх припасовував собі студентського кашкета, а інший все його перевіряв, чи зуміє він переконати, що він справді „студент“, син якогось купця й звільнений від служби у війську як підсліпуватий. Третій зв'язував обротьки з коней, щойно купив на подільському базарі, удаючи з себе селянина, що потерпів від радянської влади, коли возив червоноармійців: коней забрали, а обротьки випросив на згадку; цей не бере ніяких документів, мовляв, забрали без документів.

Настала й наша черга. Тов. Кагальніков, адьютант штабу, запитує: „А кого ви хочете удавати перед білою владою?“ Тов. Шевченко каже: „Я буду сільським учителем“, а я кажу: „буду дезертиром із Червоної армії, мені якби документа, що я, мовляв, у розшукові“. Кагальніков погодився з нашим вибором і запропонував нам зайти в сусідню кімнату й підібрати собі відповідні костюми, а він підбере документи й далі говоритимемо ділом. Треба спочатку переконатись, що ви зумієте добре конспіруватися, заявив нам тов. Кагальніков. Через півтори години ми вже вивчали свої документи, а тов. Кагальніков нас перевіряв, чи зуміємо користатися з них, чи доведемо ми денікінській контррозвідці, що наші документи сходяться з нами і ми цілком надійні для них люди. Коли ми витримали іспита на вміння видавати „липу“ за справжність, нас надіслали там же до тов. Колоса за призначенням.

В кімнаті його ми звернули увагу на кольористо розфарбовану десятьохверстку чорними, зеленими, жовтими, білими, червоними й рожевими прапорцями.

Тов. Колос нам пояснив, що це позначені райони, де вже зараз є великі або малі організації, а також райони, де переважає той або інший вплив: позначене чорним прапорцем — переважає махновський вплив, жовтим прапорцем—петлюрівський, рожевим — це загони за владу Рад, але без „московських комуністів“ (шовіністи) і червоними прапорцями позначені райони, де переважають явні—прихильники радвлади[1].

Ми зауважили, що зовсім мало білих прапорців, і на нашу заувагу він пояснив, що ці прапорці позначають співвідношення сил або, вірніше, настрій людности України. Ці дані складені на підставі інформації т. т., які були в запіллі. Обізнавшись про ставлення селян до окремих партій і угруповань, я одержав завдання організувати в районі Олександрівська (Запоріжжя) партизанський полк на 3 сотні і, зв'язавшись з Олександрівським штабом[2] розпочати діяти за його вказівками. Полк партизанів мав виступати не тільки проти денікінців, а в потрібний час і проти Махна. Для інструктажу нас спрямували до

[1] Тут від себе тов. Колос додає: „Ця карта складена була за матеріялами ВУНК, інформаційного відділу ЦК і розвідувального відділу 14-ї армії, а також за донесенням розвідувачів та зв'язкових, що вже працювали в повстанкомах. Зваживши показники згаданої карти, штаб розсилав робітників, що їх надсилав ЦК в ті місцевості, де вважав слабими. А в райони, особливо ускладнених обставин, надсилали по кілька організацій, спочатку не зв'язуючи їх між собою, щоб не провалитись".

[2] Тов. Колос визначає, що згаданий у т. Іванченка штаб у м. Олександрівському був за числом другий, посланий із завданням організувати червоних партизан для боротьби з Денікіном та протиставити їх Махнові.

Цей штаб складався із п'ятьох комуністів, що закінчили школу червоних командирів: т. т. Прозора, Шільмана, Островського, Уманського та Шпігельського. Посилаючи на роботу, їм дали завдання організувати в Олександрівському повіті загін із найнадійніших бідняків, добре їх підготувати й, коли Махно повернеться в Олександрівській повіт (а ми в цьому не сумнівалися, що він повернеться), влитися в його загони з тим, щоб там вести роботу й підготовляти виступ проти Махна в середині його армії. Остаточна директива про час і плян виступу повинні бути подані окремо.

Згадані товариші досить активно виконували доручені їм завдання й, до приходу Махна в Олександрівськ, їм дано директиву в усьому підлягати тов. Полонському, комуністові, що командував одним із загонів армії Махна. Посланий від мене кур'єр тов. Марін, який повинен був вручити цю директиву через Катеринославський ревком, з'явився до Катеринославського голови ревкому тов. Онищенка й назвався Колосом, для чого — невідомо. Його хотіли заарештувати, але він утік, не вручивши доручення й Олександрівський штаб, влившись із своїм загоном в армію Махна, не зв'язався з Полонським.

В листопаді махновська контррозвідка заарештувала т. т. Прозора та Шільмана й розстріляла, а 10 грудня були заарештовані й останні три члени штабу т. т. Островський, Уманський і Шпігельський, але цим товаришам вдалося утекти, і я їх пізніше відрядив до Москви.

Першого ж Олександрівського штабу, що складався із трьох товаришів, видав ще за періоду підпілля провокатор Біленький, його заарештувала денікінська контррозвідка й розстріляла".

начальника штабу тов. Шавріна, який видав нам інструкцію про організацію й роботу підпільних повстанських загонів, звелівши вивчити її на пам'ять, на руки цих інструкцій не давалося.

Ми їх вивчили там на місці — основні моменти ще й досі не зійшли з пам'яти, бо ж доводилося самим їх переводити в життя.

Перше — наше ставлення до інших партій та організацій, які ведуть боротьбу з денікінцями. В інструкції зазначалося: „ми б'ємо разом нашого головного ворога, але ні з ким і ні в які політичні погодження не вступаємо; воєнні погодження для окремих боїв або окремих операцій припускаються". Одночасово доручалося вести роботу за виділення кращої частини порадянському настроєної маси[1].

Друге питання — кого ми повинні приймати до лав партизан, коли місцевість у руках партизан. В інструкції говорилося, що вступати до загону можуть робітники, наймити, селяни, бідняки; дозволялося приймати й середняків за рекомендацією не менше двох бідняків (це на час малої війни окремих дрібних загонів); в підготовці до загального збройного повстання доручалося залучати все селянство, тільки не куркулів — прихильників білих і Петлюри.

Третє питання — де брати зброю для партизан. В інструкції зазначалося, що треба зброю здобувати на місці. Насамперед зібрати ту, що є у своїх бідняків; подруге, треба зуміти виривати зброю у куркулів; потретє, обеззброювати поліцію, державну варту; четверте — захоплювати зброю на складах, ешельонах та інше; п'яте — добувати в боях.

Четверте питання — де брати грошей на час підпільної організації й на час війни.

На час організації гроші мав постачати головний штаб, але надіятись на безперебійне постачання не можна, так отож, щоб не було неорганізованости в роздобуванні грошей, зобов'язувалося в цьому всіх під колективну відповідальність всього штабу. Крім того дозволялося вимагати внести для повстанського штабу кошти і в окремих буржуїв та куркулів. На час збройного захоплення села, міста — гроші стягати з усіх установ і накладати контрибуцію на буржуазію. Про всі грошові витрати й прибутки штаб мав звітувати перед партизанами й ревкомами.

П'яте — хто буде вищою владою в захопленій місцевості й кому підлягає повстансько-партизанський штаб. Коли загін захопить село, містечко, місто — влада переходить місцевому підпільному більшовицькому ревкомові, коли ж такого нема, то ви-

[1] Тов. Колос додає: надавалися права вступати у воєнні погодження тільки повстанським штабам бригад, на чолі яких стояли ревтрійки, іншим же штабам і окремим загонам не дозволялося вступати в жодні погодження з іншими партіями.

діляється на перші два - три дні із загону особливо підібраних місцевих селян, явних прихильників радвлади. Через три дні не пізніше зібрати загальні збори, вибрати Ревком тільки із робітників, наймитів та бідняків (і якнайменше обирати середняків). Оголошувати, що коли виявиться обраний жандарм, поліцай, куркуль, то буде розстріляний. Ревком і буде вищою владою в даному селі, містечкові, місті, але у воєнні справи не втручається. Загін же повинен всіляко допомагати ревкомові.

Повітові воєнно - революційні та губернські комітети дають оперативні розпорядження загонові тільки тоді, коли загін втратив зв'язок із штабом бриґади та дивізії. Коли ж будуть ревкоми інших партій, і претендуватимуть на владу, то такі ревкоми оголошувати самозванцями, за наказом штабу розпускати й заарештовувати[1].

Шосте — про мобілізацію. За інструкцією жоден загін не має права оголошувати мобілізацію навіть тоді, коли селяни заявляють: „Оголосіть мобілізацію, ми до вас прийдемо". Бо мобілізовані за тяжких хвилин підведуть, розбіжаться. Вони будуть розраховувати на те, що їх, як мобілізованих, білі помилують, через що краще розбігтися підчас тяжких хвилин, ніж битися.

Мобілізацію можуть оголошувати лише губернські воєнно - революційні комітети більшовиків або головний штаб більшовиків повстансько - радянського війська Лівобережної України.

Сьоме — вагу зв'язку й розвідки. Кожний командир повинен пам'ятати, що розвідка — очі загону, а зв'язок — руки. Командир, що недооцінює розвідки й зв'язку, стане, хоч і несвідомо, зрадником загону, а тому — хто не зрадник, той повинен вести підсилену розвідку, обізнаність і зв'язок із сусідніми загонами, штабом і ревкомом. Можливо автори інструкції можуть сказати, що формулювання були інші, але я передаю так, як запам'ятав. Інших пунктів не пам'ятаю.

* * *

Київ швидко евакувався. Петлюрівці з заходу, денікінці із сходу підступали до міста. Здавати Київ треба було неминуче. Похапцем збирали майно, архіви на пароплави й відправляли вгору Дніпром. Реввоєнрада повстанського війська не могла залишатися в Києві й мусила законспіруватися поза містом. Одержавши

---

[1] Тов. Колос відзначає, що в цьому пункті було сказано: „що загони не допомагають ревкомові, а підлягають йому, проте ревком не припиняє оперативних розпоряджень штабів, що стоять вище. Губернські воєнно - революційні комітети дають розпорядження загонам лише тоді, коли втратили зв'язок із штабом бриґади та дивізії. Це так лише щодо повітових ревкомів. Щождо губернських ревкомів, то такого розмежування й обмежування в інструкціях не було й Реввоєнрада повстансько - радянського війська та її штаб свої накази, де це було можна, погоджувала з Губревкомами".

від тов. Ворошилова зброю (рушниці, кулемети, бомби, зривні речовини), Реввоєнрада і штаб одправились вниз Дніпром законспірувати зброю, висадити в різних місцях товаришів, щоб зайти пішки в найближчий тил білих.

Коли наш пароплав відчалив від пристані й направився вниз Дніпром, то на березі закричали: „Дивись, зрадники поїхали до білих. Затримати, стріляти по них“. Комендант порту заспокоїв публіку, а ми попливли за течією Дніпра в напрямкові до білих[1].

Ніби ніхто не звертав уваги на те, що пливемо вниз до ворога і можемо кожної хвилини наткнутися на берегові роз'їзди. Лише тов. Шаврін, призначений на керівника пароплава, бронював чардак його, заставляючи дровами, мішками, лагодив бійниці, готувався до оборони.

А в каюткампанії Реввоєнрада та штаб, підводячи підсумки організаційної роботи, намічали пляна генеральних дій. Верст за 35 від Києва, вивантажено й закопано дві бази зброї: одну на правому, другу на лівомуберезі. В Ржищеві висадили групу робітників на чолі з т. т. Христичем та Молотовим. Трохи на південь висадилися з групою т. т. Покус та Лантух. Також висадився й тов. Железняк - Євницький — начальник штабу; останні члени Реввоєнради й командувач повернулися до Києва.

* * *

Висадившись з пароплава, ми розпрощалися з тов. Лантухом, умовилися зустрінутись в Кременчуці, а поки що обрали соб свої шляхи. Я вирішив їхати човном по Дніпрі. Найшов дядька перевізника, який мене й повіз Дніпром у Кременчук, де я мав зустрітися із своїми товаришами.

Під'їжджаючи до черкаського мосту, якого підсилено вартували денікінці, звідти нам закричали, щоб ми під'їхали до них; ми, ніби не помічаючи, поїхали дальше. На нас посипалися кулі й ми змушені були під'їхати до берега. Зразу ж нас витягли за руки з човна й, нічого не кажучи, роздягли, зняли верхній одяг і погнали до міської комендатури.

В міській комендатурі битком було набито заарештованих. Нас там залишили, щоб посортувати, тобто розподілити. І ось нас протримали десять днів, чекаючи на розподіл. Через десять днів почався розподіл: одну частину відправляють на розстріл, другу в тюрму, декого звільнили, здається, звільнили й мого перевізника. Він, від першого допиту коменданта, більше не повертався.

---

[1] Тов. Колос зазначає, що пароплав був використаний для утворення бази озброєння на Дніпрі й відправки в сільські місцевості на березі Дніпра підпільників. В цій частині спогаду тов. Іванченка передано не все точно.

Мене одправили в тюрму там же в місті Черкасах, посадили в камеру, де могло міститись найбільше 10 чоловіка за тюремними законами, а нас туди набили до 50 чоловіка.

Мене обвинувачувано як підпільника; найшли в мене 3.000 новеньких миколаївських і 9.000 новеньких керенських, навіть не розрізаних, що я ото одержав від тов. Колоса для Олександрівського повстанкому. Це справді наводило на велику підозрілість, а найбільше, що новенькі гроші. Мандатів же не знайшли, бо вони були зашиті в шкіряному чересі, відібраному в мене ще спочатку. На подвір'ї тюрми щоночі розстрілювали, а нам, виводячи, показували й говорили: „Дивіться! Не признається, те й на вас чекає“, а після цього починалась чергова порка шомполами й, пропускаючи через лаву, кулаками по шиї й ногами в боки. На всіх допитах я відкидав свою приналежність до комуністів, а ще більше до підпільників. Я говорив, що я звичайний селянин, був мобілізований до Червоної армії а тепер утік від червоних, а гроші вторгував. Інших підозрінь до мене у них не було, крім грошей. Але я боявся, що можуть знайти мій мандат, зашитий у відібраному в мене чересі.

Зазнайомившись з товаришами по камері з т. т. Мартиненком, Галкиним, ми стали обміркувати, як би нам утекти. Проте тов. Мартиненка, обвинувачуваного за те, що він був комендант станції Черкас, незабаром розстріляли, Галкина перевели в іншу камеру і я залишився без товаришів. Мене не кидала мучити контррозвідка, вимагаючи все від мене признатися. Я запевняв їх, що не можу ж я визнавати за собою того, чого знати не знаю; говорив їм, що мені всяка влада добра, що, мовляв, наше діло селянське таке, ори землю й більш нічого.

Одного разу рознеслася чутка, що на Черкаси наступає Махно. Ми з радістю стали вичікувати цього щасливого дня, коли буде мінятися влада, щоб втекти. Чи наступав Махно, чи ні — не знаю, але одного разу піднялась така паніка в місті, що тюремна сторожа кинула свою варту й побігла в місто. До нас здалека чути було, як ревли гармати, а потім і рушничні постріли. Ми побачили, що вартових нема, добре гуртом нажали на двері, виставили їх, і втекли.

Наступав на місто, як нам сказали, Козюра із червоними прапорами, але білим вдалося відбити й утримати місто. Я мав адресу дружини тов. Мартиненка й пішов до неї. Розказав я їй все як було. Почали з нею шукати для мене документа та нічого не найшли, бо білі, обшукуючи її, забрали все, і я, боячись вдруге попасти під арешт, насвітанку втік.

Опинившись в степу напівголий, без копійки, і без документів, я вирішив за всяку ціну добратись до Катеринослава, де в моїй квартирі (на Приказній № 10, у лікаря Дуриліна), були

речі й документи. А звідси, міркував я собі, зумію добратись до Олександрівська.

Не легко, деколи пішки, а місцями поїздом, добрався до Катеринослава, й явився на квартиру до своїх хазяїв Дуриліних. Якщо до мого перебування у них, вони удавали себе прихильниками радянської влади, то тепер за Денікіна вони не взнали мене, і гірше, — не пустили переночувати. Для мене стало ясно, що поскоріше треба тікати. Я тікаю. Переїхавши через Дніпро в Н. Дніпровське, я потім рушив пішечки на Олександрівське.

На місці мені вдалося зв'язатися з Олександрівським парткомом. В парткомі працювали т. т. Дубовий, Жуков, Кіндратенко, Карченко й інші. Я у розпорядженні парткому, який доручив мені виконувати ті ж завдання, які я мав ще в Києві — організовувати повстансько-партизанські загони. Я приступив до організації загонів у селах: Комишеваха, Лукашове, Васильківці й інші. Незабаром мені вдалося організувати загін у 150 чоловіка. Ми розпочали малу війну в цих селах, обеззброюючи й знищуючи урядників та інший елемент. Васильківський загін взяв під постійний обстріл залізницю.

В Олександрівському пройшла чутка, що на Олександрівське з великою армією йде Махно — це білі пускали чутки через газету.

Махна то вони чекали, та не знали як він явиться в місто. У всьому помічалась зацікавленість білих: карні загони боялися залишатися ночувати в селах, а коли й ночували, то гуртом майже по-позиційному. Вони чекали на масове селянське повстання та сил їм бракувало розбити партизанські села. Тоді вони вибрали деякі села й стали безжалісно пустошити.

Щось у середині жовтня Махно зайняв Олександрівське. Олександрівський партком КП(б)У вирішив, що ми б'ємо загального ворога — Денікіна разом з Махном, але в будь-яку політичну згоду з Махном не вступаємо. Коли я повернувся із с. Комишевахи в Олександрівське, то повстанкому не застав, і лише пізніше узнав, що повстанком одержав від головштаба повстансько-радянського війська Лівобережжя особливе завдання влитися з усіма своїми загонами в армію Махна для роботи всередині армії. З цією метою штаб із загонами перейшов на Правобережжя, де й улився в армію Махна.

Мало їм там довелося зробити, бо розвідка Махна розгадала ці пляни й чл. штабу тов. Прозора та Шільмана розстріляли, а останні втекли. Партизани, залишившись в армії Махна, незабаром перебігли до загону Полонського.

До армії Махна попало багато колишніх червоноармійців, що з різних причин не встигли відступити, колишніх дезертирів, які навіть доброхіть колись перейшли до Махна. Чимало було й комуністів, а також червоних партизан з Криворіжжя й Олек-

сандрії, що їх організувала підпільна більшовицька організаці: і що влилися до Махна для того, щоб дістати зброю і при першії же нагоді втекти від нього.

Був і офіційно організований комуністичний полк під ко мандою комуніста тов. Полонського. Полонський, як видно, ма особливе завдання, бо в його було розпорядження парторгані вливати надійні червоно-партизанські загони до свого полку Мій загін брав участь, коли займали Олександрівське, й післ того влився в полк Полонського.

В армії Махна йшло заворушення: одні чекали на зустрі Червоної армії, щоб вступити до її лав, інші говорили розій тись додому, а треті — „тоді побачимо, що нам скаже батько"

В 20-х числах жовтня Махно зайняв Маріюпіль. В свої виступах він обіцяв почистити армію й розігнати більшовицьки агітаторів.

Незабаром денікінці вибили Махна із Маріюполя, Бердянськ Олександрівська, примусивши його відступити за Дніпро в Кічка та Никопіль. Олександрівський парткомітет КП(б)У знову пішо в підпілля. Махновська армія зайняла все правобережжя Дніпр від Никополя до Катеринослава й сам Катеринослав. Більшо вицькі ж загони розташувалися на лівобережжі, починаючи ві Синельникова, Н. Дніпровська, Петраківки, Н. Московська, Павло градщини й дальше на північ. Я також переїхав до цього район зв'язався з загоном Лантуха і вже працював там аж доки чер воні партизани не злилися з Червоною армією.

Б. Осипчук

Ліське повстання

Повстання в м. Ліську наприкінці червня й початку липня 1932 р., це не льокальне, відірване соціяльно-політичне явище від решти західньо-української й загально-польської дійсности,— це дальший ланцюг підпалів і пацифікацій 1930 р.; це дальший ланцюг боротьби проти податків в с. Ломазоки на Ковельщині 1931 р.; ярмаркових страйків Матієвщини весною 1932 р. та вже два місяці тривалого Олицького страйку на Волині, боротьби в с. Торчинович за користання шутра[1] з Дністра, за громадський ліс — села Мішульні повіту Золочів (в червні), за пасовисько Дубрівки (Самбірщина), Рихтич (Дрогобичина) і т. п.

Це один ланцюг бунтів корінних польських селян в Лапах, Водовицькім, податкових бунтів у Ядові та інш. Це спільне кільце одного соціяльно-політичного ланцюга революції в Польщі. Кільце чільне і важливе. Ліско не відкриває і не замикає собою ланки зривів до боротьби селянських мас; але підносить їх на вищий щабель, віщує і розпочинає нову смугу боротьби.

Ліські події ніби блискавка серед ночі освітила стан і настрої серед західньо-українських трудящих мас, ці події виявили всю безодню злиднів, визиску і насильства на селі та нестримну волю трудящих мас до боротьби.

Широкі маси трудящого західньо-українського села наслідком імперіялістичної, окупаційної політики фашистівського уряду опинились над безоднею. Злидні, поневіряння, голод або боротьба до загину — третього виходу для них немає.

Розміри нужди, голоду та їх наслідки в західньо-українському селі набрали таких жахливих форм, що навіть буржуазна преса не може пройти повз них. Навіть з того, що подає львівська преса тільки за останні місяці, виявляється жахлива картина надзвичайних злиднів західньо-українського села.

Ще в березні ц. р. „Курієр Львовскі“ помістив допис свого кореспондента, який змальовував становище на подільському селі так:

„На селі починається голод як за найгірших часів підчас війни. В кількох селах Тернопільського і Теребовельського

[1] Дрібних камінців.

повітів вже кілька тижнів як лютує черевний тиф. Є вже випадки смерти. Тимчасом допомоги в цьому напрямі зовсім немає. Повітові лікарі їздять від села до села, оглядають, похитують головами і від'їжджають, а хворі чекають своєї черги на смерть. Жахливо і страшно виглядають ті хати, де лежать хворі, а здорові не мають чого їсти, не можуть подати хорим чаю, бо не мають ні цукру, ані на цукор. В хатах не топлять, бо немає чим. Вже всі тини й огорожі розібрано й спалено. Для худоби й коней бракує паші, не згадуючи про овес і картоплю. А найжахливіше виглядають ті селянські родини, де багато дітей. Сам я бачив троє дітей 2-6 років, в одних сорочках — ото тільки й одягу що одна сорочка, так що коли її пряли, то діти сиділи голі на печі. Таких випадків багато на селі. Часто одна пара чобіт служить на кількох членів родини, а кожух або тепла свитка — велика радість і то тільки в багачів. Отож, великі злидні вже тепер у березні, а прецінь до жнив маємо ще п'ять з половиною місяців. Отже, на переднівку якщо не зарадимо, вимиратимуть селяни громадами".

В газеті „Сила" в одному дописі з Підгаєцького повіту читаємо

„... Селяни, не доїдаючи масово, хворіють, малі діти частіше вмирають. За останніх двох місяців прикинулось запалення очей що його люди популярно звуть „*курячі сліпоти*". Лікарі стверджували, що ця хороба від голодування".

Це діється на Поділлі, тобто там, де є найкраща земля цілої Західньої України та де завжди, порівнюючи, була менша біда, ніж в інших повітах.

Один селянин з Холмщини із с. Телятина, повіту Томашів пише:

„Нинішнє становище довело селян до того, що не тільки не маємо в що одягтись, але багато з нас від нового року не має й шматка хліба. Нестерпні податки, кари та екзекуції, що лютують по наших селах, довели нас до краю; нема надії на поліпшення".

А що діється в тих найбідніших гірських околицях, що стали тереном масових селянських виступів.

В „Ділі" ундівський посол подав такі інформації з Бойківщини

„Мешканці гір, головно з прикордонної смуги, в Турчанському і Сколькому повіті вже ходять — як самі кажуть — „пастися". В хаті не мають ніяких харчів, а йдуть на полонину, вишукують коріння і тим живуть. Щоденним їхнім кормом стала конюшина. Є коло тридцяти громад, в яких тільки деякі родини мають вівсяний ощипок[1], а всі інші тяжко голодують... Бульба стара змерзла, а молода ще дозріває — одно слово — повна господарська і соціяльна катастрофа".

[1] Вівсяний хліб

Селянський кореспондент із села Лупків, повіту Сянік (околиця Ліська) гіркими словами описує становище селянства в повіті:

„Життя селян в наших горах можна порівняти до життя невільників в Азії чи Африці. Селяни виснажені до краю, напівголі й голодні. Барабуля — головний наш корм — не вродила. Хліб — вівсяник — їмо раз на тиждень. „Страву“, — але хіба це страва, — їмо без соли, немає за що купити. Селяни світять скалками[1] або сидять в темряві. На селах появився тиф та інші хороби, що найкраще сівдчить про наші гаразди. Заробітків тепер ніяких. Визиск збільшився, бо колись жали за 12 сніп, тепер за 25-ий. Важливим джерелом прибутків був продаж худоби і свиней — нині все це зовсім знецінено. Корова, що колись, коштувала 532 зл., сьогодні коштує 60, а безрогу худобу то й зовсім забезцінь продають. Визиск, визиск і ще раз визиск! Сталим гостем є пан екзекутор, що продає з молотка за різні податки: громадські, лихварські, адміністраційні кари; за податок ґрунтовний, шляховий, від псів, за асикурацію[2] тощо. Селянство топиться в морі боргу. Здається, що якби всі наші гори з усіма багатствами продав, то не вистачило б виплатити тих боргів. Лемківська верховина мабуть скоро дійде до того, що „по-пророчому“ буде живитися корінцями, а освітить і огріє її хіба сонце“.

Це похапцем зібрані перші з краю цитати з львівської цензурованої преси, не говорячи про те, що є сила інших інформацій, які ще реальніше, ще правдивіше ілюструють сучасне становище та настрої західньо-українського села, та через фашистівську цензуру й редакції не потрапляють до друку.

Послухаймо ще львівського ідеолога польського фашизму пана Майбавма, як він, мабуть, на підставі перевірених офіційних матеріялів, оцінює становище на селі. В передовиці „Слова Польського“ він пише:

„Нашою найбільшою, найважчою державною журбою (!) є село. Недоля села в Польщі є невисловна, розриває серце (!) й палить соромом. Останні заворушення в Ядові, в Ліському повіті, під Вадовицями — оце сиґнали вагітности проблеми села. Ця проблема статично не дає ніякої перспективи на якусь позитивну розв'язку, залишається безнадійною“.

Голод, холод, курячі сліпоти, черевний тиф, голодна смерть особливо серед дітей, нестерпні податки, ярмаркові оплати, адміністраційні кари, безжалісні екзекуції, ліцітації[3], *визиск, лихва — ось це гола дійсність, це той реальний ґрунт, на якому зароджується ланцюг подій*, зазначений географічними назвами: Ядів, Лопанів, Стриків, Мішульня, Олика, Дубівці, Ліско та ще

[1] Тріски з пеньків дерева
[2] Страхування
[3] Продаж майна з молотка

багато інших, *які от-от прийдуть і прийти мусять*, що ними є вже аж надто вагітна „проблема села" фашистівської Польщі.

Але не одну лише матеріяльно-економічну сторону характеризує нинішнє безнадійне, катастрофічне становище західньо-українського села й зокрема підгірських та гірських його околиць. Матеріяльна нужда, голод — зливаються з цілим жмутком соціяльних, національних, політичних та інших елементів і чинників. Село стогне під чоботом окупанта, задихається під фашистівською диктатурою. Ставлення представників окупації до трудящої селянської людности, без перебільшення, недалеко відбігає від ставлення білих плянтаторів і їх наганячів до кольорових невільників у колоніях европейських „цивілізаторів". Хлоп, кабан, хам — це епітети, якими ласкаве панство частує прибитих селян. Селянин позбавлений будь-якого права. Поліціянт може бити і знущатися безкарно. Панські гайдуки за в'язку хмизу, за ягоди з лісу стріляють на селян; селянина вважають за якусь дикунську расу. Озброєні фашистівські банди „стшельців" гуляють по селах, б'ють, нападають на мешканців, руйнують організації і т.д. „Патріотичним" молодцям, „оборонцям кресуф" все вільно, бо вони в завойованій країні. Селянство терпить: побої, ревізії, кари, арешти, вартує щоночі коло панських домівок, стогів, стодол по 40 і більше чоловіка.

Навіть стара австрійська куріяльна самоуправа майже зовсім зліквідована. Селом правлять наказні війти[1] у спілці з поліціянтами. А заходи цих „сторожів" спокою і представників влади найкраще характеризується їх жаданням перед кожним чорним круком (поліціянтом) скидати шапку й цілувати в руку, бо інакше від пана „коменданта" (кожен зайда, окупант—у нас „комендант") дістанеш нагая і кари.

Ставлення окупантів до української трудящої людности нагадує ставлення февдала до кріпака. Судді наглого суду в Сяноку до засуджених ліських селян, до людей, яких за годину мали послати на шибеницю, інакше як „ти" не говорили. Українські пани, посли та адвокати Баран, Загайкевич, Біляк не інакше трактували засуджених, як і польські колеги з трибуналу. Перед всіма ними стояли лише збунтовані проти існуючого ладу хлопи.

Як бачимо, на західньо-українському селянському терені зібралося на цю пору багато горючого матеріялу, і треба було якоїсь іскорки, щоб трудящі селянські маси спалахнули революційним полум'ям.

Такою іскоркою в Ліському повіті було проголошення так званого „свята праці", що становить новий, зовсім особливий тягар, покладений на селянство в формі дармової праці (людської і кіньми) — прокладати й лагодити шляхи. Трудяще селянство

[1] Призначений урядом сільський староста.

цілком слушно оцінило ці „свята праці“ як панщину і якнайрішучіше виступило проти них.

„Свято праці“ або нова панщина

Наслідком довготривалої господарської кризи сильно зменшилися державні зиски Польщі. Навіть більше того: останніми часами уряд обтяжив трудящих мас новими податками й безоглядно стягає давні податкові борги. Зменшення зисків мусило викликати за собою й зменшення бюджетових видатків у цілому (видатки бюджетного року 1932-33 проти видатків 1930-31 р. р. зменшилися на 358 міл. злот.).

Одначе, видатки міністерства війни за того самого часу зросли на 58 міл. Імперіялістична Польща, попри глибокої кризи, озброюється ще дужче, ніж раніше. І це озброєння являє підготову війни проти СРСР. У зв'язку з цими воєнними плянами створився 1931 р. ще особливий позабюджетовий, так званий, „дороговий фонд“ розміром у 100 міл. злот. Цей фонд призначено на налагодження старих і побудови нових стратегічних шосейних доріг, головно в районі майбутнього воєнного пляцдарму, тобто на Західній Україні й Західній Білорусії.

Одначе, не зважаючи на щонайбільший тиск, урядові не вдається видавити із зовсім виснаженої людности бажаних 100 міл. дорогового фонду. Тверда дійсність змусила уряд зменшити визначений фонд на 1932-33 р. р. до суми 28 міл. Але було б помилкою думати, що тим самим польський імперіялізм відмовився від своєї підготови воєнних плянів хоч би в одній тільки ділянці побудови стратегічних доріг. Дороги будувати не припиняють; робота коло них іде далі тим самим темпом тільки вже іншим коштом. Як ми вже зазначили польський фашизм весь цей тягар покладає на західньо-українських і білоруських трудящих селян у формі дармової, шарваркової праці[1].

Санаційно-обшарниче „Слово“ цілком одверто виявляє наміри фашизму. В статті „Господарська криза і дороги“ від 15. XII. 1932 р. вона безсоромно заявляє:

„Дрібні хлібороби,—а вони саме становлять у нас переважну більшість мешканців,—позбавлені певних заробітків, але натомість мають *багато більше часу й зайвої робочої сили* і цей саме надмір часу й робочої сили треба *раціонально використати*“.

Як бачимо ми, тут зовсім той самий підхід до безробітного й голодного трудящого селянина, як і до всякого іншого зраціоналізованого капіталістичного підприємства. Машина-селянин стоїть безчинно, її енергія марно пропадає, тому — хай лагодить й будує стратегічні дороги, так конче потрібні польському імперія-

[1] Обов'язкова повинність для селян лагодити дороги, мости, запроваджена за панщини в Австрії, як одна із форм експлоатації селян поміщиками

лізмові. Ця „добровільно“ - примусова дармова праця дістає офіційну назву „свята праці“, — назву, що як це здавалося фашизмові, краще зможе замаскувати перед селянством справжню суть нової панщини.

Треба зважати, що шарварки вже давно скасовано й замінено їх шляховими податками, до того ще й немалими. Повітові „самоврядні“ установи накладають на громади шляхові податки, що інколи двічі перевищують ґрунтові податки. Фонди з шляхового податку призначувалося нібито для купівлі будівельного матеріялу й оплати робочої сили. Але фонду, утвореного з громадського шляхового та з державного шляхового фонду, мабуть ще далеко не вистачало, щоб покрити всі видатки, зв'язані з терміновою побудовою плянових шляхів.

Це й була властива причина, що штовхнула фашизм шукати нових джерел у формі „свята праці“, для підсилення шляхового фонду й цей додатковий тягар мали понести самі трудящі селянської маси окупованих „східних кресів“.

Як виявила практика, — що визнає й сама санаційна преса — до таких примусових робіт втягується майже вся селянська людність *від 12 літніх до 70 літніх*. Як далеко посунулась нахабність фашизму, видно з того, що, приміром, у Вагчинській гміні[1], повіту Берестя над Бугом (на Поліссі) для побудови шосе від Янова до Високо-Литовська накладено на всі села *громади по 16 робочих днів*.

Ініціятор „свята праці“ в Галичині граф Потоцький — як пишуть українські газети — обчислив, що коли запровадити всюди „свята праці“, то це дало б державній скарбниці 200 міл. заощаджень.

Ось таке „свято праці“ мало бути запроваджене в ліському повіті.

* * *

19 червня повітовий староста з графом Потоцьким, якому потрібні були дороги до своїх фільварків (до Устрик Долішніх), скликав представників і наказних війтів по окремих громадах, які під натиском старости і інших органів влади „добровільно“ ухвалили провести котресь з черги „свято праці“.

Вже наступного дня староста довідується, що селяни Берегів Долішніх рішуче відмовляються від такого „свята“. Від того дня починає влада всіма засобами терору, включно аж до ужиття зброї, за співучасти поліційних комісарів, попів та всякого іншого панства, „переконувати“ селян, про користь, яку матимуть вони від такого „свята“.

---

[1] Громада.

Мова йшла про полагодження дороги, якою управа державних лісів вивозила лісовий матеріял. Раніше ту дорогу лагодили громади й оплачували всю роботу грішми. 1926 р. повітова управа взяла на себе цю роботу, запроваджуючи, крім звичайного шляхового податку, ще й окрему оплату від воза за поокремий переїзд. Відтепер громади мали ще окрім того відбувати шарваркову панщину на цій дорозі, як „свято праці". Голодним безробітнім відібрано надію хочби собачого заробітку при дорозі.

Це „свято", згідно з плянами ініціяторів, мало бути відзначене в пам'яті людности відповідними фашистівськими церемоніями. В усіх громадах мали бути закопані біло-червоні хрести замість паншизняних хрестів, закопаних ще за часів скасування в Австрії панщини. Ця церемонія і стала в уяві селянства символом початку нової панщини.

Але не тільки ця одна обставина викликала цілком слушне підозріння в селянських масах, що цим починається нова панщина. Менш обережні, а за те більш язикаті підпори фашизму, зовсім одверто видавали дальші пляни, що ховалися поза скромною вивіскою „свята праці".

Один із попів просто сказав селянам: „нічого вам не станеться, як будете один день задарма працювати на державних дорогах, а *один день у мене*". Ще факт: жінка лісничого, пані Куцільова, яка має фільварок і платить по 70 сот. за цілий день важкої роботи, коли робітники домагалися збільшення плати, заявила їм: „цього року працюєте ще за 70 сотиків, а на другий рік будете робити задарма та ще й киями-нагаями будуть вас валити".

Боротьба повстанців

У Гірському повіті, де господарська криза найглибше втислась у селянські маси, де голод, холод і різні хвороби винищують бідняків, де фашистський режим почав маскованими підступами посягати на давно здобуті селянські вольності, — там перелилась чаша горя трудящих мас. Трудяще селянство стає до оборони своїх прав і свого голого існування. Події розгортались швидко.

Після того, як 39 селян з Берегів заарештовано за опір проти „свята праці" і рішучого домагання звільнити селянську масу забрану до тюрем, селянство зрозуміло, що фашизм відкинув вже негодящу маску „добровільности" і рішив ввести шарваркову панщину силоміць.

Перед такою зухвалістю трудящі маси починають об'єднуватися. Збираються всі: діти, молоді й старі, чоловіки й жінки, українське, польське, німецьке трудяще селянство й осілі цигани. Зникає прірва, десятки років штучно викопана різними націоналіз-

мами, між українським і польським трудящим селянством. Клясовий інстинкт бере гору. Бо ж усім їм однаково погрожує нова кабала, нова форма визиску; польський фашизм не помилує і давно осілих польських трудящих селян. Всі стають до зброї, яку хто має; хапають палиці, коли, мотики, коси, вила, сокири, а дехто й вогнепальну зброю. *„Хочби оборона мала опертися на трупах, ми відповідальні перед своїми дітьми, ніякої панщини не допустимо“* — рішили селяни.

Надмірно наболіле терпіння, почуття кривди, гніву і ненависти до клясових ворогів, визискувачів та їхньої влади вилились, як бурхливий гірський потік весною; десяток тисяч трудящої селянської маси повстав проти своїх гнобителів і їх влади, одним дужим помахом спробував скинути довголітнє ярмо неволі із своєї шиї. Розгорілась справжня війна між повсталими селянами та озброєними силами окупантів.

Перебіг боїв [1]

29 червня оперативний пацифікаційний штаб вислав до Телесниці Сянної поліційний загін з підкомісаром Солтисом. Загін ствердив, що селяни гуртуються, щоб виступити проти панщини. Підкомісар Солтис подався до Лобізви слідкувати за подіями. 30 червня до плебанії [2] в Лобізві, де містився поліційний відділ, надійшла вістка, що в Телесниці Сянній сходиться юрба селян. О $6^1/_2$ год. ранку комісар вислав туди загін з трьох поліціянтів (Лаба, Кримський і Пахонюк). Загін опинився біля церкви перед тисячною юрбою селян. Як тільки селяни побачили, що наближається загін, задзвонили в дзвони.

Поліція наближалася. Перед селянами постерунковий [3] Лаба заявив, що ніякої панщини не буде. На це йому відповіли, що вони відповідальні перед своїми дітьми і до будь-якої панщини не допустять, хоч би й лягли тут трупами.

30 червня над 7 год. ранку селяни в Лобізві почали збиратися біля плебанії. Коли ксьондз Цебера запитав у селян чого прийшли, то вони відповіли питанням чого прийшла поліція і заявили, що розійдуться тоді, як відійде поліція. Коло 11 год. підкомісар Солтис із своїм загоном поліції змушений був відійти у напрямі Устіянови.

Через півгодини після цього до Лобізви вернув з Телесниці Сянної постерунковий Лаба з своїми помічниками. Але підкомісара Солтиса на плебанії вже не застав. Перед ним лише стояло близько 1.400 чоловіків і жінок, озброєних паліччям та вилами. На подвір'ї плебанії стояла хура постерунку [4] з Устрик. Візник повідо-

[1] За звітом поліційного воєвідського уряду у Львові.
[2] Попівська оселя.
[3] Участковий жандар.
[4] Поліційний участок.

мив Лабу, що підкомісар Солтис велів переказати Лабі, щоб він забрав слізні гранати, зоставлені на плебанії.

Радість охопила присутніх селян, коли вони почули, що на плебанії є гранати.

Як тільки відійшов підкомісар Солтис, натовп удерся до кімнати плебанії. В кухні знайшли скриньку з слізливими гранатами.

На адресу ксьондза почали падати гострі слова. Раптом з'являється Михайло Мадея, що має великий вплив на маси, й наказує поліції від'їхати. Тільки загін поліції рушив, від'їхавши щось з десять кроків, як селяни його оточили й розброїли. Ксьондз Цебера помітивши настрій селян, вискочив через вікно до огороду, але його помітили й затримали.

З наказу Михайла Мадея поліцію відвели до війта Лобізви.

За хвилину привели туди й ксьондза Цеберу. Тоді Мадея наказав частині людей повернути до плебанії, а частина пішла до двора когось розброїти.

Підкомісар Солтис, відступаючи з плебанії до Устіянови, лишив по дорозі постерункових, що мали ждати на загін з Телесниці Сянної. Але господиня ксьондза Цебери догнала підкомісара Солтиса й розповіла йому, що сталося на плебанії. Підкомісар Солтис вислав постерункового Гжесіка з іншими постерунковими на допомогу і мав сам незабаром поспішати за ним.

Доки Гжесік прибув до Лобізви, селяни вдерлися в двір і забрали його майно. Пройшовши біля двору, Гжесік висунувся з 100 кроків наперед і помітив біля дому війта натовп, а по переду трьох осіб із рушницями. Пролунали на поліцію постріли. Поліція відповіла й собі пострілами, відступаючи від двору, щоб заховатися. Селяни оточили поліцію.

Гжесік вислав господиню ксьондза Цебери, щоби вона повідомила підкомісара Солтиса, що поліціянтів оточили. Коли біля 11 год. прийшло на допомогу 10 постерункових із Сянока, селян не було вже біля двору, вони перейшли на плебанію. Гжесік вислав постерункового з рапортом до Устіянови. Цей застав уже там надкомісара Шварца, що прийшов з поліційними відділами із Львова.

Звітодавець зазначає,—що 30 червня Бібрка була теж тереном кривавих подій. Про це оповідає свідок Рудольф Добруцький, управитель панських маєтків у Двернику, який того дня йшов до Бібрки до двору пана Якубовського. Біля двору затримав його натовп селян але він якось утік і заховався у корчах. Незабаром селяни його знайшли, побили, ограбували й відвели до війта. По дорозі він зустрів селян з 800 чоловіка, що везли на возі одного пораненого. Вони відступили — як догадується звітодавець — з Лобізви, після того як розброїли поліцію.

Відвівши Добруцького до хати війта, три чверті юрби пішло в напрямі двору Якубовського щоб його спіймати...

Коло 20-ї години селяни напали на двір Якубовського в Бібрці, і за другим разом знайшли. Знайшовши Якубовського, все вщухло. Якубовського сильно побили, так що другого дня його відвезено до лікарні.

На прохання адміністраційних властей у Ліську, воєводський уряд у Львові готував великі поліційні сили, які вночі проти 1.VII були вже в Устіяновій. Крім того за проводом капітана Карнібада прибула із Сянока на підмогу 6 сотня 2 полку. Ці загони вирушили трьома напрямками і в різних відступах часу в напрямі Лобізви.

Перший прибув до Лобізви з своїм поліційним загоном надкомісар поліції Леон Шварц. Йдучи в напрямі костеля, він помітив на відстані 150 кроків озброєних кіллям, ломаками селян. Хтось у натовпі мав косу. Селяни стояли серед дороги, але, побачивши рішучу поставу поліції, розсипалися по полю, утікаючи окремими групами в напрямі Телесниці Ошварової. За ними подалась і поліція.

Другий загін поліції в 20 осіб під командою підкомісара Федунішіна, прибув з іншої сторони до Телесниці Ошварової. Хтось стріляв на нього зпід хати Франка Собчинського.

Село Телесниця Ошварова ніби вимерло; на вулиці зустрічалися тільки старі жінки та діти. З Телесниці Ошварової обидва поліційні загони (під командою начального підінспектора поліції Йосипа Камалі) повернули до Телесниці Сянної, де дзвонили на сполох. Видко було як селяни збігалися під церкву.

Коло 8 години Камаля побачив понад 1.500 селян озброєних кіллям, мотиками, вилами, сокирами. Всі стояли біля церкви на майдані. Камаля підійшов до них і грізно вимагав розійтися. Селяни стояли. Тоді Камаля наказав поліції оточити їх і просуватись вперед.

Як тільки поліцаї сунулись, селяни накинулись на них з кілками, вилами, пострілами з револьверів і гранат. Після рапорту комісара Шварца, в момент команди Камалі з натовпу пролунав постріл, який нікого не ранив. Розпочалася бійка, що тривала хвилин з 10, після чого комісар Федунішин із своїм загоном пішов у погоню за тими, хто тікав, а другий — підбирав ранених, зброю і т. п. Із поліції було 4 тяжко і 3 легко ранених, із селян з ранених на місці ніхто не лишився.

Близько 10 год. під доглядом 6 здорових поліцаїв Камаля вислав своїх ранених.

На відстані 1 кільометра їх атакувала група селян, яку перед тим розігнав Федунішін і яка знову зібралася. На допомогу поліцаям, що опинились в небезпеці, поспішив Федунішин. Сталася сутичка. Стріляли як з тої, так і з другої сторони. Під одним поліцаєм вбито коня.

В цей час відбулась сутичка з іншою групою селян числом до 1.000 чоловіка. Ця група намагалась атакувати загін комісара

Шварца, який наказав дати випал вгору. Але селяни не злякались ніяк.

Третя група селян в 2.000 чоловіка заходила загонові комісара Шварца з тилу; побачивши, що загін комісара Федунішіна близько, селяни з криком „ура“ кинулися на нього. Але в цей час Камаля на відстані якихось 600 метрів наказав стріляти в натовп, при чому упало трупом 3 селян; чути було крики та зойки ранених. По випалі селяни розбіглися і через хвилину зібралися знову на горі. Камаля знову звелів стріляти поодинокими пострілами. Селяни втікли поза гори. Поліція затримала при тому 11 чоловіка із зброєю, палками, вилами, багнетами, револьверами. Акція тривала від години 8 до 13.

Третій загін поліції (31 чоловік), під командою аспіранта поліції Пасєрського, вийшов о 6 год. ранку з Устіянової до Лобізви. За ним ішла сотня війська. В Лобізві військові відібрали в асесора Коника карабіни та амуніцію, що залишилася від розброєних попереднього дня поліціянтів. Перепочивши з півгодини, Пасєрські вислав з 4 осіб патруль для охорони плебанії в Лобізві, а весь загін попрямував до Телесниці Сянної.

В дорозі, на терені Телесниці Ошварової вони помітили невеликі групи людей на горах, що ніби стежили за рухом поліції. При вході на міст на поліцію посипалися револьверні та карабінові постріли. Загін поліції відповів сильним вогнем з карабінів. Селяни, що ховалися по узгір'ях тікали, але зусиллям війська та поліції вдалося полонити 4 чоловіка віком від 20 до 25 років та 26 жінок, озброєних переважно мотиками. Стрілянина з гір не вгавала. Пасєрські наказав полоненим лягти в рову, а поліції догнати тих, що стріляли. Підчас цієї погоні селяни знову обстрілювали поліцію, але наслідком концентричного вогню з кулеметів і цей опір було зліквідовано.

Як тільки стрілянина втихла, поліція та військо обійшли гори та корчі, при чому захопили кільканадцять селян.

Проте, перестрілювання із загоном Камалі тривало дальше. На допомогу цій групі поспішив Пасєрські. За закрутом дороги він стрінувся із загоном Камалі, який вів із собою 16 захоплених. Їх прилучили до захоплених Пасєрського. Після чого вся військова та поліційна сила повернула до Лобізви, де визначено місце табору. По дорозі селяни пробували ще раз атакувати поліцію й військо, але пострілами їх відбито.

Водночас четвертий загін поліції з 15 чоловіка, під командою старшого пост. Марціна Журба і Степана Папата прямував з Корєна до Лобізви через Бібрку. У Лобізві він зустрів віз із раненими поліцаями, яких везли до Устіянової. Повстанці в Лобізві напирали на плебанію і навіть розпочали стріляти в поліцію. Випал поліції примусив їх розбігатися, забираючи з собою ранених.

Тим часом друга група селян 400—500 чоловіка старалася атакувати плебанію з другої сторони. На крик поліції та пострілй вгору, селяни відповіли криком „ура, бий!“ Постерунковий поліції Монка, який командував над асистенційним відділом поліції, наказав стріляти в селян. Вони втікали, залишивши одного раненого.

2 липня група повсталих напала на постерункового Гроня і Гвоздзіка й розброївши їх попобила.

В звіті справодавця зазначається, що ранених поліцаїв було сім. З повсталих забиті: М. Новицький, Лущак С. з Панищова, М. Мисливий з Телесниці, Осип і Микола Борик із Соколього. Померли від ран М. Токарчик та Липощак І. із Смерки. Ранених є 3—із Панищова, 1—із Телесниці Сянної, 3—із Телесниці Ошварової, 1—із Бібрки, 2—із Рівного, 1—із Устіянової, 3—із Турки, 4—із Смереки і 1—із Бука.

Так виглядає ліквідація повстання за поліційними звітами. Певні дані говорять за те, що для придушення повстання стягнено до 4000 війська, ескадру аеропляніз (3) відділи прикордонної сторожі і „стшельців“. Ходять чутки, що повсталих—забитих і ранених — далеко більше.

Так в основному (бо в горах переховувалися і не здавалися дрібні групи повстанців) закінчилося повстання в Ліському повіті. На місця подій з'їхалося маса прокураторів і судів, які почали допитувати учасників повстання й провадити серед селян арешти та пацифікацію. Разом із взятими підчас бою полоненими, поліція відправила до тюрми понад 800 повстанців, 4 з них поставлено 20 липня перед доразовий суд в Сяноці і 3-х засуджено на страту (Дуника В., Малецького М. та Мадея П., а четвертого — Паславського А. на досмертну тюрму). Замінивши страту на досмертне ув'язнення всіх їх відправлено до свєнтокржиської тюрми.

Так люто розправився польський фашизм з тими, що не хотіли дати себе впрягти в ярмо нової панщини.

Підчас подій і після них

Ліські події прокотились широким відгомоном по всій Західній Країні та Польщі. Закипіло в фашистівському таборі польської Української буржуазії. Відгукнулись широкі маси трудящих.

Польська буржуазія зразу зорієнтувалася, що Ліско—це не жарти, що це дуже серйозне попередження, яке віщує безпосередню загрозу пануванню буржуазії на окупованих землях. Буржуазія злякалася.

Затурканий підгірський трудящий селянин збунтувався, не захотів „свята праці“, ба ще й забалакав про волю свою і своїх дітей. І це той селянин, що його польська шляхта віками тримала в темряві в неволі, що звик був, як віл, покірно ходити в панському ярмі, той селянин, що його польська буржуазія звикла

була записувати в своїй політичній бухгальтерії під рубрикою „почціви кресови людек“ [1].

І саме оцей лемко-бойко збунтувався. Та ще й як! До краю злиднями прибитий, якому вже урвався терпець, ліський трудящий селянин взявся до зброї і густою збитою лавою пішов на поліцію й військо, на цю найпевнішу підпору влади. І до того ще в такий момент, коли влада буржуазії і окупації стоїть вже не на таких то твердих підставах, коли під поверхнею політичного життя цілої Польщі чути вже революційний гомін пролетаріяту, трудящого селянства й поневолених народів.

Ось чому польська буржуазія натиснула всі пружини державного апарату, пустила в рух проти ліських повстанців усі засоби найбрутальнішого фашистівського терору. Влада вирішила якнайскоріше зліквідувати повстання, щоб зльокалізувати революційний зрив, і задушити його ще в зародкові, коли він охопив тільки 19 сіл.

Ліські повстанці не склали зброї при першій зустрічі з пацифікаційними загонами, хоч зразу мусили побачити у свого ворога велику перевагу з погляду технічного озброєння. Селяни як найбільші герої кидалися на своїх ворогів майже голіруч, бо ж вила це не зброя, якою можна мірятись с кулеметами.

Фашизм ужив усіх заходів, щоб якнайскоріше покінчити з повстанням, зльокалізувати його, щоб не поширилось на інші повіти, міста і села.

Влада напевно заздалегідь зважила й таку можливість. Це видко з того, що поліційні і військові пацифікаційні сили були на місці сконцентровані за кілька годин після першого розброєння поліції, що до ліквідації повстання цензура не пропускала будьяких інформацій про те, що справді діялося на ліському терені.

Як же робітничі й трудящі селянські маси поставилися до цих подій? Як відомо, терен повстання був оточений військово-поліційним кордоном. Отже, вісті про ліські події дійшли до широкого загалу трудящих мас пізно. Кожна найдрібніша інформація з повстанського терену викликала серед селянської маси найбільше зацікавлення. Вістка стрілою облітала ціле село і спричиняла найживіший обмін думок.

Це не була справа тільки ліських селян. Це була справа всього західньо-українського селянського бідняцтва, над яким однаково висить загроза нової панщини. Селянство інших місцевостей виявляло цим першим відважним борцям найглибші симпатії, найбільше бажання піти слідами ліських повстанців.

Селяни села Стрілок, пов. Турка над Стриєм, одні з перших організовано відгукнулися на ліські події. Вони ухвалили постанову такого змісту:

---

[1] Чесні слухняні селяни з окраїн.

„Згідно стаємо на стороні селянства Ліського повіту, в обороні свободи селянської праці. Протестуємо проти введення примусової праці в якій небудь формі на користь дідичів. Виявляємо свою готовість боронити свободу праці та заявляємо, що проти всяких спроб введення примусової праці організовано дамо відсіч“.

Селяни сумежного Старосамбірського повіту масово рушають на терен подій. Поліція провадить серед революційних селян масові арешти. Залунали протести і вияви симпатій по селах Покуття, Комарнянщини та інш., демонстрації в Тернопільщині і на Холмщині.

Тверда, рішуча мова селян Стрілок не викликає найменших сумнівів у ставленні селян до плянованих фашизмом „свят праці“. *„Організовано дамо відсіч!“* Ось яскраво, в двох словах, схоплена вся суть справи, ось правильна відповідь на заміри окупанта. Це відповідь, що її приймає весь загал західньо-українського трудящого селянства.

Таке становище селянства, безсумнівно, всіма силами підтримав західньо-український революційний пролетаріят. На першу вістку про події в ліському повіті робітництво негайно відгукнулося 7 липня чотирьохтисячною демонстрацією під будинком воєвідства у Львові. Цією демонстрацією заявили революційні робітники в столиці Західньої України найгарячіші симпатії своєму найближчому спільникові в революційній боротьбі за повалення фашизму та окупантів і одночасно запротестували проти звірської, окупаційної розправи над ліськими повстанцями.

20 липня, першого дня доразового суду над 4 повстанцями в Сяноці, перемиський пролетаріят демонстрував перед будинком суду в Перемишлі, вибиваючи там вікна і розкидаючи відповідні летючки. Два дні пізніше забрала голос в цій самій справі львівська робітнича кляса, влаштовуючи під воєвідством нову протестаційну демонстрацію. Таким чином, західньо-український пролетаріят засвідчив про свою дуже близьку йому справу повсталого селянства.

Ліське селянське повстання геть відмінне від боротьби трудящих селян 1930 р.

Ліско — це вже не виступи одиниць у підпалах 1930 р. при активній симпатії до них широких трудящих мас селянства. Це бойовий революційний виступ повсталих тисячних мас проти будь-яких форм визиску і окупації.

Ліське повстання кинуло нове світло на розвиток революційної боротьби в Західній Україні, виявивши чимраз більшу революційну свідомість широких українських народніх мас.

Селяни Ліська одним розмахом намагаються покінчити із всіма своїми ворогами, з окупацією, попівством — цими малими обшарниками і помічниками окупації та всякого визиску. Селяни

посягають на землю, фільварки. Один великий досвід з ліського повстання і наглих судів по нім це — *не зупинятись на півдорозі.*

Ліське повстання — не наслідок „темноти“, як це хоче закричати про його вся буржуазна (польська й українська) преса, щоб зменшити в очах мас його вагу і відтягти від наслідування. Це повстання показало високу революційну свідомість ліських селян. Буржуазії не вдалося зменшити і прикрити клясової революційної свідомости мас за словом „панщина“.

Засуджений Дуник на наглому суді пояснив, що маси розуміли під своїм гаслом „геть з панщиною“:—це один день примусової праці задармо („свято праці“).

Це не „з темноти“ протиставились повстанці всім спробам попів і ксьондзів відтягти їх від бунту, всім їхнім намовам покоритися. Це вже не окутий релігійними забобонами лемко, знаряддя клерикальних впливів, якщо він висміює ксьондза Цеберу, коли цей хрестом зманює масу до костела, або бере ксьондза в полон і б'є.

Це не покірна овечка, коли загрожує попові (в Телесниці Ошваровій) Дорошові „смерть тобі, попе!“, а попа Олександра Шурготá (в Райськім), який не допускав дзвонити, гонить вилами. Подібне було з попами, пише кореспондент (піп) до „Нової Зорі“, в селах Рівнім, якого мало не побили. Повстання селянства не обернулось (як цього собі бажали — пани та попи і про що пише цей попівський кореспондент-погромщик) проти євреїв. У повстанні *солідарно виступав український селянин із своїм братом польським і німецьким селянином і навіть осілим циганом—проти всіх польсько-українських представників панівних верств.*

Ліське повстання, без сумніву, стихійне, подібно як ряд інших застережливих і після цього селянських виступів. Проте, по-інакшому ніж 1930 р. проявилась у ньому роля комуністичної партії. Щодо цього повстання не було вагань ані в місцевій (на ліському терені) парторганізації, а ні в цілому краї, як це було 1930 р. Партійна і комсомольська організація, в селах на терені повстання, від першої хвилини стала на чолі подій. Члени осередків стали закликати маси до опору і відсічі новим тягарям. Один з перших поклав голову в боротьбі—це секретар місцевої партійної організації. Партійні й комсомольські організації ліського повіту в героїчній боротьбі склали перший свій революційний іспит.

В ліських подіях, подібно, як і в ярмаркових страйках на Волині (передусім вже двомісячним Олицькім), виступає виразно провідна роля революційних організацій і активістів. Маси—битих злиднями і насилуваних окупаційною владою—селян підхоплюють бойові гасла компартії („ані гроша податку владі голоду, війни, окупації і пацифікації!“ у всіх його формах і видах, „геть з пан-

щизняними шварварками", „гоніть окупаційних агентів!") і стають до боротьби.

Широкі маси трудящих починають щораз більше відвертатися від всяких дотеперішніх своїх „провідників", фактичних агентів буржуазії, передусім від попів на селах і йдуть під прапори боротьби компартії. Маси ліського селянства пішли за нашими гаслами, бо це їхнє гасло! Маси ліського селянства пішли за нашою партією, бо бачили нашу партію не раз на чолі в боях, як, приміром, 6 березня 1930 р. в Сяноці, в ряді Сяноцьких страйків, у демонстрації безробітних березня ц. р. в Ліську, в антишарваркових акціях у недалеких селах і т. п.

Партія ще не здійснила своїх завдань, які ставили перед нею ліські події, не зуміла ще підняти на допомогу повсталим селянам сусідніх повітів, пролетаріяту, передусім в близьких містах (Сянік, Перемишль, нафта, залізниці), зрушити всі маси західньо-українських трудящих мас. Не зуміли ще наші організації відповісти проти пацифікаційних заходів окупанта, через організацію страйків на залізниці Львів-Загір'я-Перемишль, перешкодити хуткому транспортуванню пацифікаційних сил на терен повстання, висаджуючи в повітря мости, нищачи телеграфні і телефонні сполучення, а передусім відповісти масовим рухом проти влади окупації в цілій країні.

Проте, реагування львівської організації, Перемишля і ряду інших — свідчить, що наші партійні організації зрозуміли завдання; треба лише більше ініціятиви на місцях, більше активности і зусиль і наш опір окупантам буде рости, аж доки підіймемо маси до наступу проти окупанта цілим фронтом.

Справдились і здійснились у ліських подіях наші твердження, що звільнені з фабрик робітники з міст, повернувшись безробітними на села, стануть проводирями боротьби селянської бідноти.

Реемігранти-робітники з Франції взяли активну участь в організації боротьби ліських селян. Наша робота на селі повинна зважити ці факти і притягти до організації викинені на село з міста пролетарські елементи.

Де були українська буржуазія, українські фашистівські і соціяль-фашистівські політичні угруповання? Український буржузний табір одноцілим фронтом як і підпас пацифікації 1930 р. став на стороні окупанта і його пацифікаційних заходів.

Українська буржуазія, так само як і польська, вмить зрозуміли, яка йде загроза для її клясових інтересів від Ліська. Трудящий селянин, що збройною рукою зважився сьогодні виступити проти польського окупанта, не помилує завтра і українського пана.

Представники української буржуазії й передусім попівство, на терені повстання, стали зразу в один фронт з графами Потоцькими, Якубовськими, Зембами та пацифікаторами. Вони в ім'я

хреста закликали селян піддатися волі графів, бо, мовляв, один день праці даром для графа, а один для попів не буде гріхом.

Одначе, маючи однаковий з польською буржуазією інтерес в якнайшвидчій та найґрунтовнішій ліквідації повстання, українська буржуазія опинилась трохи в іншій ситуації. Польський фашизм, маючи в своїх руках всю владу, а тим паче будучи безпосередньо відповідальним за збереження інтересів буржуазії всіх національних таборів, міг явно пустити в рух проти повстанців всі засоби терору.

Щождо української буржуазії, то вона, не маючи в своїх руках конечних для таких випадків атрибутів влади, не маючи безпосередньої відповідальности за справне проведення пацифікаційної акції та, що найважливіше, маючи цілковите довір'я до свого польського клясового побратима, що він сам як слід справиться з повстанцями — вона могла дозволити собі розкіш, щоб супроти пацифікованих мас віграти подвійну ролю.

УНДО і радикали висилають на пацифікаційний терен своїх представників, які—не підтримуючи відверто пацифікаційних заходів польської поліцейщини — допомагали ій морально пацифікувати маси, відтягати їх від боротьби для спільної з польським окупантом справи.

УНДО—радикальні посли Біляк, Тершаковець, Матчак, Білинський виїжджають негайно до ліського повіту і там спільно з москвофільсько-санаційними послами, як гієни, вештаються на задах поліційних пацифікаційних загонів та своїми промовами морально побивають спацифіковані фашизмом маси.

Заспівали хором усі українсько-буржуазні ватажки про хлопську темряву, стали Барани плести про „казки гір“, про якісь гірські забобони, як причину і рушія повстання, лише щоб його знецінити в очах широких українських трудящих мас.

Українська буржуазія не була проти панщини в нових формах, зокрема в формі „свята праці“.

Тоді, коли ліські селяни гнали Потоцьких, Земб з їхніми „святами праці“, „сільські господарі та кооператори“ Барички по інших селах Галичини стали організовувати такі ж самі панщизняні „свята праці“.

„Новий Час“—орган УНДО—з 15 липня, пише із захопленням:

„Примірне село. Село Братківці — одно із свідоміших сіл— приступило до радикальної поправи доріг. В тій цілі визначено 2-дене Свято праці, в якім взяло участь 300 людей з 56 возами. Це свято влаштував гурток „Сільського Господаря“, який під проводом управителя школи Савюка і заст. нач. гр. Івана Качори, розвивається дуже гарно. Восени проєктується тамже меліорацію ґрунтів, лук та балок, для якої пляни зладив інж Баричко“.

Не далеко відбіг від ундо-радикалів у пацифікації і демобілізації боротьби українських трудящих селян проти окупаційної

влади й її насильств загін української буржуазії—ОУН, так зване об'єднання українських націоналістів. Найкраще виявилась їхня позиція в їх органі „Український Голос" в нотатці „Про ярмарковий страйк в Олиці", де вони по-хуліганському нападають на організаторів страйку сельробівців Олищини. ОУН був не за Ліськом, він хотів би, щоб ліські селяни пішли на єврейські погроми, як це нашіптує благочестивий дописувач „Нової Зорі" та розпочали боротьбу проти польських селян, а не проти панів і попів.

УНДО ще крім того пробує використати трагічні ліські події для найактуальнішого, під цю пору, свого завдання, — для налагодження угоди з польським фашизмом. „Газета Поранна", оцінюючи ліські події, зводить причини їх до темряви людности і комуністичної агітації і щоб зарадити цьому, висуває пропозицію зцементувати сильний польсько-український фронт для поширення освіти і боротьби проти комуністів.

Посол Баран, розуміючи про якого роду „освіту" може бути мова в контексті з протикомуністичною боротьбою, радо підхоплює пропозицію „Газети Поранної" та від себе висуває побажання на адресу влади, щоб вона не робила труднощів українській буржуазії в справі закріплювання її впливів у ліському повіті.

Один із актів героїчної боротьби західньо-українського трудящого селянства за землю, проти визиску і окупації, закінчився хвилевою перемогою ворога. Маси повстають до дальшої боротьби. Марево голоду, яке повисло над західньо-українськими селами, не зменшилось по жнивах, а як ідуть вістки, суне з новою силою і ставить перед широкими масами трудящих селян питання: або голодна смерть, або боротьба.

III. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Бібліографія

Хандрос Й., Горбачова Н., Ланда Е.

Жовтень та громадянська війна на Україні

Матеріяли до бібліографії

(*Закінчення*)[1]

V. Австро-німецька окупація та боротьба з нею

1. Боротьба з окупантами та Центральною радою

341. **Аверин.** Восемнадцатый год в Екатеринославе. (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский Истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр. 264—278).

Два с'езда. [Крестьянский с'езд, созванный Ц. Р. 13-15/I 1918 г. — Крестьянский с'езд созванный губисполкомом Совета крест. деп. 29/I 1918 г.]. — По фабрикам и заводам — Резолюция конференции представителей заводских комитетов и жел.-дор. узлов.—Организация боевых сил.—Последние дни советов.—Немцы в Екатеринославе. — Падение гетмана, Петлюры и немцев.

342. **Аверін В.** До другого всеукраїнського з'їзду рад. (17—18 березня 1918 р.). „Літопис революції", 1928, 2(29), стор. 67—75.

343. **Аверин В.** Под гнетом австро-германского империализма. 1918 год на Екатеринославщине. „Літопис революції", 1928, 6(33), стр. 233—272.

344. **Алешин А. П.** Первые месяцы австро-германской оккупации в Николаеве „Літопис революції" 1929, 5—6 (38—39), стор. 45—62.

Первые дни германской оккупации. — Мартовское восстание. — Украинская рада. — Немецко-гетманский режим после восстания. — Падение гетманщины.

345. **Амосов И.** Под сапогом немецкой оккупации. (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский Истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр. 229—263).

Приход „освободителей".—Положение рабочих. — В Совете рабочих депутатов. — На селе.— Партия большевиков в период подполья 1918 г. — Падение гетманщины.—Многовластие в Екатеринославе. Борьба за влияние. — Организация Совета.— Первое заседание Совета.—Вооруженные столкновения.

346. **Бош Евгения.** Национальное правительство и советская власть на Украине. М., книгоизд-во „Коммунист". 1919. 55 стр. (Российская коммунистическая партия большевиков).

1. Предисловие.—2. Первые дни революции и организация Центральной рады. — 3. Октябрьские дни и национальное правительство — Генеральный

[1] Початок у № 3—4 „Л. Р." за 1932 р.

секретариат. —4. Борьба за советскую власть и образование ЦИК Украины.— 5. Победа контр-революции и самодержавие Скоропадского. — 6. Самостоятельная Украинская республика, соотношение сил и партий. — Заключение.

347. **Дашкевич Б. Н.** (**С. Николаев**).Железнодорожники в период австро-германской оккупации Украины 1918 г. М., ЦК Ж-Д. 1925. 211, [3] стр., с портр.

Введение. — Начало 1918 г. на Украине до австро-германской оккупации. — Оккупация Украины при Центральной раде. — Два с'езда.— Гетманщина. — Период легальной борьбы. — Начало всеобщей железнодорожной стачки.—Борьба со стачкой.—Разгром железнодорожной стачки.—Торжество реакции и ее поражение.

348. **Дебальцево в годы контрреволюции**. [По воспоминаниям группы участников]. (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1929, стр. 350—357).

349. **Дело членов Центрального комитета Украинской партии социал-революционеров Голубовича, Петренко, Лызанивского, Часныка, Ярослава** и др. (Стенографический отчет). Под ред. Д. З. Мануильского и С. С. Дукельского. Харьков. 1921. 429 стр.. с портр. на вклад. листе. (Центральный комитет Коммунистической партии большевиков Украины).

350. **Дзедзієвський А.** Під натиском окупантів. „Літопис революції", 1929, 1(34), стор. 189—209.

Організація Червоної гвардії в Київському залізничому вузлі. — Перші бої з ворогом. — Евакуація Київського залізничого вузла. — Підступ до Полтави й бої в районі станції Гребінки.—Бої під Лубнами й Ромоданом.—Розформування загону.

351. **Затонський В.** До другого з'їзду рад. „Літопис революції", 1928. 2(29), стор. 239—240.

У доповнення див.: Матеріяли про другий всеукр. з'їзд рад. [17—19 березня 1918 р.]. „Л. р.", 1928. 2(29), стор. 241—275.

352. **Звонарев М.** Лисичанский район в период гражданской войны. (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1929, стр. 322—328).

353. **Зеленый И.** Рабочие соляники в борьбе за Октябрь. (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1929, стр. 240—248),

354. **Зоненберг А.** З боротьби за Миколаїв 1918 року. „Літопис революції", 1931, 1—2 (46—47), стор. 221—223.

355. **Іргізов А.** Хроніка найважніших подій 1918 р. на Київщині. (У зб.)- Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 277-302).

Бібліографія: „Джерела, що їх використано для хроніки". (29 назв

356. **Каменский А.** От Донбасса к Царицыну. (В кн.: Гражданская война. 1918-1921. В трех томах. Под общ. ред. А. С. Бубнова, С. С. Каменева и Р. П. Эйдемана. Т. I. М., „Военный вестник". 1928, стр. 4-27).

358. **Кин П.** Первое отступление с Украины в 1918 году. (Воспоминание о тов. Артеме). (В сб.: Пять лет. Сборник статей и воспоминаний, [посвященных пятой годовщине Октябрьской революции]. Харьков, Агитпроп Харьк. губкома КП(б)У. 1922, стр. 96).

359. **Клюев Л. Л.** Луганск—Царицын. К. Е. Ворошилов как организатор первых боевых отрядов. (В кн.: Коммунистическая академия. Секция по изучению проблем войны. Записки. Том III, стр. 188-208).

360. **Кольцов Михаил.** Петлюровщина. Петербург, Гос. изд-во. 1922. 43, [2] стр.

Кровавая путаница.—Добрые генерал-лейтенанты и сговорчивая Рада.— Директория под Киевом. — Петлюра у власти.—Малая война и большие погромы.—Польская война.

361. **Кошелев С.** Как мы отступали. (4 апреля 1918 года). (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский Истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр. 201-205).

362. **Ленардо Фелікс.** На підступах до Києва. Епізод із громадянської війни 1918 року. Кінець лютого й початок березня місяця. Харків-Київ, Держ. вид-во України. 1930. 32 стор.

363. **Локатош І. С.** Луганське — Харків — Царицин. (1917-1918 р.р.). „Літопис революції", 1928, 3(30), стор. 141-164.

364. **Локатош И.** Харьковские коммунары в боях с немцами. „Летопись революции", 1924, 3(8), стр. 76 82.

365. **Магидов Б.** Организация Донецко-Криворожской республики и отступление из Харькова. (В сб.: Пять лет. Сборник статей и воспоминаний, посвященных пятой годовщине Октябрьской революции]. Харьков, Агитпроп Харьк. губкома КП(б)У. 1922, стр. 65-67).

366. **Матеріяли про другий всеукраїнський з'їзд рад** [17-19 березня 1918 р.]. „Літопис революції", 1928, 2(29), стор. 241-275.

У доповнення див.: В. Затонський. До другого з'їзду рад. „Л. р.", 1928, 2(29), стор. 239-240.

367. **Матеріяли та документи про Донецько-Криворізьку республіку.** [Підготувала до друку т. Мишкіс]. „Літопис революції", 1928, 3(30), стор. 250-286.

У доповнення див.: Х. Мышкис. К материалам о Донецко-Криворожской республике. „Л. р.", 1928, 3(30), стр. 245-248.

368. **Межлаук И.** Первые бои луганских рабочих. 1918 г. „Летопись революции", 1922, 1, стр. 124-125.

369. **Минайленко.** Воспоминания тов. Минайленко. (В сб.: Пять лет. Сборник статей и воспоминаний, [посвященных пятой годовщине Октябрьской революции]. Харьков, Агитпроп Харьк. губкома КП(б)У. 1922, стр. 72-77).

370. **Миронов Є.** З підпілля за Центральної ради й гетьманщини. (Спогади про підпільну роботу на Катеринославщині 1918 р.). „Літопис революції", 1930, 3-4 (42-43), стор. 138-147.

371. **Моргунов В.** Организация и борьба Красной гвардии на Украине в 17-18 г. г. „Летопись революции", 1923, 5, стр. 159-166.

372. **Мышкис Х.** К материалам о Донецко-Криворожской республике. „Літопис революції", 1928, 3(30), стор. 245-248.

У доповнення див.: Матеріяли та документи про Дон.-Крив. республіку. „Л. р.", 1928, 3 (30), стор. 250-286.

373 **Немцы в Елисаветграде.** [Из воспоминаний участников революционного движения]. (В сб.: Годы борьбы. 1917-1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 42-43).

374. **Николаенко И.** Гражданская война в Луганске. „Літопис революції", 1928, 1(28), стр. 202-212.

Борьба с белогвардейцами и анархистами. — Организация Луганского совнаркома и борьба с немцами. — Отступление из Луганска. — Переход Луганск—Царицын.

375 **Папков В.** Харьков — Царицын. „Летопись революции", 1926, 1(16), стр. 139-141.

376. **Покко С.** Организация и борьба Красной гвардии в Харькове. „Летопись революции", 1922, 1, стр. 44-48.

377. **Попов Н.** Очерки революционных событий в Харькове от июня 1917 г. до декабря 18 г. „Летопись революции", 1922, 1, стр. 16-34.

378. **Попов Н.** Революционные события в Харькове от июня 1917 до декабря 1918 г. (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1927, стр. 51-77).

379. **Пташинський П.** До історії німецько-австрійської інтервенції на Україні. [Документи. Подав П. Пташинський]. „Архів радянської України". 1932, 1-2, стор, 64-106.

380. **Ряппо Анфиса**. Восстание николаевского пролетариата против немцев. „Летопись революции", 1922, 1, стр. 107-123.

381. **Ряппо Анфиса**. У большевистского штаба. (В сб.: Страницы борьбы. Николаев. 1923, стр. 178-187).

Повстання проти нім. окупації у Миколаєві. Березень 1918 р.

382. **Солтанов М.** О мартовском восстании николаевского пролетариата против немецких оккупантов. (Воспоминания). „Летопись революции", 1923, 3, стр. 25-29.

383. **Солтанов М.** Четыре дня. (В сб.: Страницы борьбы. Николаев. 1923, стр. 175-178).

Повстання проти нім. окупації у Миколаєві. Березень 1918 р.

384. **Точеный Наум**. Красные партизаны на Нежинщине. „Летопись революции", 1926, 2(17), стр. 60-78.

Начало революции.—Накануне Октября. Октябрь в Питере.— Советская власть в Нежине.—Подполье.—Первое столкновение с гайдамаками.—Развитие партизанских действий.—Подготовка восстания.—Приказ № 6 и его распространение.—Наступление отряда Примакова.—Ликвидация выступления и формирование частей.—Германская революция и наше наступление.

386. **Шелигін Я.** Червона гвардія в боротьбі з німецько гайдамацьким військом. „Літопис революції", 1928, 2(29), стор. 33-49.

387. **Шелыгин Я.** Красная гвардия на Украине. (Краткий популярный очерк). Книжку к печати пригот. Истпарт ЦК КП(б)У и Всеукр. комиссия празднования 10-летия Октября. [Харьков], „Книгоспілка". 1928. 96 стр., с илл. (Популярная биб-ка из истории Октябрьской революции и КП(б)У).

На обложке надзаголовок: „Истпарт ЦК КП(б)У и Всеукр. октябрьская комиссия. Биб-ка Октября".

388. **Шелигін Я.** Червона гвардія на Україні. Короткий нарис. Книжку до видання виготували Істпарт ЦК КП(б)У та Всеукраїнська комісія святкування 10-тиріччя Жовтня. [Харків], „Книгоспілка". 1927. 91 стор., з іл. (Популярна біб-ка з історії Жовтневої революції та КП(б)У).

На обкл. надзаголовок: „Істпарт ЦК КП(б)У та Всеукраїнська жовтнева комісія. (Жовтнева біб-ка).

389. **Эвакуация николаевского банка елисаветградскими большевиками.** [Из воспоминаний участников революционного движения]. (В сб.: Годы борьбы. 1917-1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 191-192).

2. Боротьба з окупантами та гетьманщиною

390. **Аверин.** Восемнадцатый год в Екатеринославе. (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский Истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр. 264-278).

Два с'езда. [Крестьянский с'езд, созванный Ц. Р. 13-15/I 1918 г.—Крестьянский с'езд, созванный Губисполкомом Совета крест. деп. 29/I 1918 г.].—По фабрикам и заводам.—Резолюция конференции представителей заводских комитетов и жел.-дор. узлов.—Организация боевых сил.—Последние дни советов.—Немцы в Екатеринославе.—Падение гетмана, Петлюры и немцев.

391. **Аверин В.** Под гнетом австро-германского империализма. (1918 год на Екатеринославщине). „Літопис революції", 1928, 6(33), стор. 233-272.

392. **Алексеев Ив.** (Небутев). Из воспоминаний левого эсера. (Подпольная работа на Украине). М., Гос. изд-во. 1922. 52 стр.

I. В Одессе.—II. В Киеве.—III. В петлюровском подполье.—IV. В подполье интервенции.

393. **Альошін А. П.** Останні дні гетьманщини на Миколаївщині. „Літопис революції“, 1930, 3-4 (42-43), стор. 33-47.

394. **Алешин А. П.** Первые месяцы австро-германской оккупации в Николаеве. „Літопис революції“, 1929, 5-6 (38 39), стор. 45-62.

Первые дни германской оккупации. — Мартовское восстание. — Украинская рада.—Немецко-гетманский режим после восстания.—Падение гетманщины.

395. **Амосов И.** Под сапогом немецкой оккупации. (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр 229-263).

Приход „освободителей“.— Положение рабочих. В совете рабочих депутатов.—На селе.—Партия большевиков в период подполья 1918 г.—Падение гетманщины. — Многовластие в Ек-ве. — Борьба за влияние. — Организация совета.—Вооруженные столкновения.

396. **Ауссем В.** К истории повстанчества на Украине. (О двух партизанских дивизиях). „Летопись революции“, 1926, 5(20), стр. 7-13.

Приложения: От редакции.—Приказ Всеукраинского центрального военно-революционного комитета № 6 22-го сентября 1918 года. [Об организации 2 х повстанческих дивизий].—Всем командирам частей, штабам, пограничным агентурам, отделам и базам снабжения. [Приказ 25/IX 1918 г.].— Всем командирам частей, штабам, пограничным агентурам, отделам и базам снабжения. [Приказ о порядке снабжения повстанч. армии]. — Приказ по Особой дивизии повстанческой армии Украины № 21 24-го ноября 1918 г. [Об организации Особой повстанческой дивизии].—Начальнику 2 й повстанческой дивизии тов. Аусскму. [Приказ о переформировании 2-й повстанческой дивизии].—Разговор по прямому проводу Орел—Курск между т. т. Аусссмом и Затонским и т. т. Лембергом и Глаголевым.

397. **Балкун Ф.** Интервенция в Одессе. (1918-1919 г. г.). „Пролетарская революция“, 1923, 6-7 (18-19), стр. 196-221.

1. Гетманский австро-германский период: На с'езде профсоюзов в Киеве. Профсоюзы и австрийские жандармы. Уход австрийских оккупантов. Безвластие.—II. Период Петлюры: Борьба с меньшевиками и эсерами за советскую власть. Выступление французов. — III. Французский белогвардейский период: Подпольная работа партии. Партийная типография в каменоломнях. Белый террор. Расстрел десяти. Гибель тов. Николая Смирнова. „Большевистский совдеп“. Бегство французов из Одессы в апреле 1919 г. Встреча с д'Ансельмом.

398. **Бессонов В.** Железнодорожная забастовка 1918 г. в Одессе. „Летопись революции“, 1927, 3(24), стр. 71 91.

Приложение: Бюллетени стачкома [№№ 1-7 и 15].

399. **Бессонов В., Школа В, Ляховский В.** „Скоропадчина“ в Одессе. (В сб.: Борьба и строительство на Юго-Зап. жел. дор. за 10 лет. (1917—1927). Киев, изд. Дорпрофсож Юго-Западных жел. дор. 1927, стр. 231-236).

Про страйк залізничників в липні 1918 р.

400. **Бош Евгения.** Национальное правительство и советская власть на Украине. М., книгоизд-во „Коммунист“. 1919. 55 стр. (Российская коммунистическая партия большевиков).

1. Предисловие — 2. Первые дни революции и организация Центральной рады. — 3. Октябрьские дни и национальное правительство — Генеральный Секретариат. —4. Борьба за советскую власть и образование ЦИК Украины.— 5. Победа контр-революции и самодержавие Скоропадского. — 6. Самостоятельная Украинская республика и соотношение сил и партий.—Заключение.

401. **Бубнов А.** Гетьманщина, Директорія та наша тактика. (Кінець 1918 р.- початок 1919 р.). (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму (1918 р. на Київщині) [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 9-25).

Останні дні гетьмана Скоропадського.—Київська організація КП(б)У за гетьманщини. —Директорія в Київі. — Київська організація КП(б)У за часів Директорії.

401а. **Бубнов А.** История одного партизанского штаба. „Летопись революции“, 1926, 2(17), стр. 94-100.

Діяльність партизанського штабу районів Чернігівської й Полтавської губерній. (Червень-вересень 1918 р.).

402. **Вайншенкер И.** Мои воспоминания. (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд-во „Пролетарий“. 1927, стр. 311-313).

Спогади про підпілля за гетьманщини у Харкові.

403. **Давидюк Т. С.** Втеча. (Епізод із підпільної роботи на Волині 1918 року). „Літопис революції“, 1931, 1-2 (46-47), стор. 215-220.

404. **Давыденко С. (Ключ).** Из истории Изюмского повстанческого отряда. „Летопись революции“, 1925, 2(11), стр. 32-35.

405. **Дашкевич Б. Н. (С Николаев).** Железнодорожники в период австро-германской оккупации Украины 1918 г. М., ЦК Ж-Д. 1925, 211, [3] стр., с портр.

Введение.—Начало 1918 г. на Украине до австро-германской оккупации.—Оккупация Украины при Центральной раде. — Два с'езда. — Гетманщина. — Период легальной борьбы. — Начало всеобщей железнодорожной стачки.—Борьба со стачкой.—Разгром железнодорожной стачки.—Торжество реакции и ее поражение.

406. **Дебальцево в годы контрреволюции.** [По воспоминаниям группы участников]. (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине. [Харьков], изд-во „Пролетарий“. 1929, стр. 350 357).

407. **Жуков-Бутков.** Во время гетмана и Петлюры. (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд во „Пролетарий“. 1927, стр. 294-306).

408. **Зельдин А.** Мои воспоминания из гетманского и петлюровского периодов 1918 г. (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 145-150).

409. **Золотов Ф.** Пролетарский Октябрь 1918 года. (Воспоминания). (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 164-171).

410. **Из архива министерства закордонных справ Украинской державы.** О силе и крепости гетманской власти. [Документы]. Сообщил М. А. Рубач. „Летопись революции“, 1924, 1(6), стр. 274-277.

411. **Из деятельности ЦК КП(б)У и ц. военно-революционного комитета в период между I и II с'ездами КП(б)У.** (По материалам Истпарта). „Летопись революции“, 1927, 1(22), стр. 120-173.

От редакции.—Протокол совещания представителей военных штабов. [Курск, 31 июля—1 августа 1918 г.]. — Протокол 4-го пленарного заседания Центрального комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. [Орел, 8-9 сентября 1918 г.].—Протокол совещания представителей от военно-революционных комитетов Украины. [7-8 октября 1918 г.]. – Постановления Всеукраинского центрального военно-революционного комитета (13 октября).

412. ** Іргізов А.** Хроніка найважливіших подій 1918 р. на Київщині. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 277-302).

Бібліографія: „Джерела, що їх використано для хроніки“ (29 назв).

413. **Кабаненко Н., Моргунов В и Мирошниченко В.** Харьковская организация в подпольи 1918 г (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд-во „Пролетарий“. 1927, стр. 270 293).

414. **Капуловский И.** Организация восстания против гетмана. „Летопись революции“, 1923, 4, стр. 95-102.

416. **Каховская И.** Террористический акт против ген. Эйхгорна. „Летопись революции“, 1924, 2(7). стр. 172-184.

417. **Качинський В.** Аграрний рух за часів гетьманщини. „Літопис революції“, 1928, 1(28), стор. 52-64; 2(29), стор. 76-95.

Земельне законодавство гетьмана.

418. **Козуб Ів.** Повстання проти гетьманщини та петлюрівщини. (Нотатки з історії повстанського руху в Переяславському, Пирятинському та Золотоноському повітах. Кінець 1918—початок 1919 р. р.). „Літопис революції“, 1930, 5(44), стор. 274 288.

419. **Коломиец.** Воспоминания о революционной борьбе в Елисаветграде в 1917-19 г.г. „Летопись революции“, 1922, 1, стр. 194-201.

420. **Колос Г. А.** Заметки о подпольи и вооруженной борьбе 1918-1919 г. Днепропетровск. 1927. 48 стр., с портр. (Истпарт ОК КП(б)У).

Оккупация—гетманщина и наше подполье.—Восстание и вооруженная борьба.—Разоружение немцев.—Положение на фронте и партизанские действия.—Наступление на Екатеринослав.—Мятеж в тылу и наступление.

421. **КП(б)У. Київський обласний комітет.** Гетманщина, Директория и наша тактика. Доповідь Київського обласного комітету Міській конференції Київської організації КП(б)У з 19 січня 1919 року. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 214-219).

422. **Котов Н.** Одно из восстаний на Украине в 1913 году. (В кн.: Гражданская война. 1918 - 1921. Под общ. ред. А. С. Бубнова, С. С. Каменева и Р. П. Эйдемана. Т. I. М., изд-во „Военный вестник“. 1928, стр. 46-67).

[Вступление]. - Как велась работа по подготовке восстания.—Партизанские действия в период подготовки восстания.—Восстание.—Заключение.

423. **Кравченко І.** Боротьба за радянську владу з гетьманщиною й Директорією на Радомищині. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 119-172).

Вступ.—I. Доба німецької окупації.—II. Скинення гетьманської влади.—III. Оголошення радянської влади.

424. **Красные партизаны на Одещине.** 1918-1919 г.г. [Одесса], Истпартотдел Одесского окруж. ком-та КП(б)У. 1927. 54 стр., с илл.

На обл.: „1917-1927. Красные партизаны Одещины. Коллективные очерки партизан“.

Содержание: Глевенко. Предисловие.—Тенгиз Жгенти. Воспоминания. -Красное Приднестровье в 1918 -1919 г.г. (Коллективный очерк).—Тилигуло-березанские и Анатольево бузулукские партизаны. (Коллективный очерк).

425. **Кузнецов Е.** Воспоминания о 1918 годе. (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 175-181).

426. **Кузнецов Я.** Работа Екатеринославского ревкома в 1918 г. (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский Истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр. 279-283).

427. **Кураш П. С.** Повстання села Парафієвки на Чернігівщині. „Літопис революції“, 1928, 3(30), стор. 174-190.

Повстання проти гетьманщини (листопад 1918 р.) та боротьба проти денікінщини у 1919 р. на Чернігівщині.

428. **Лазерський В.** З повстанського руху на Полтавщині 1918 року. „Літопис революції“, 1930, 2(41), стор. 208 222.

429. **Левченко А. та Заволков Л.** Серпневе повстання в м. Брусилові. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 179-181).

430. **Максименко.** Из истории партизанской борьбы в Донбассе и Екатеринославщине в 1918- 19 году. „Летопись революции“, 1925, 4(13)стр. 155 - 164.

431. **Логинов В. (Павел.)** Из истории гетмано-петлюровского подполья Харьков—1918 г. „Летопись революции“, 1925, 2(11), стр. 11-17.

432. **Миронов Є.** З підпілля за Центральної ради й гетьманщини. (Спогади про підпільну роботу на Катеринославщині 1918 р.). „Літопис революції“, 1930, 3-4(42-43), стор. 138-147.

433. **Михайлов Г.** Гетманский переворот в Житомире. „Літопис революції“, 1928, 4(31), стор. 134-136.

434. **Оккупанты на селе.** (В сб.: Годы борьбы. 1917-1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 44-51).

Канижское восстание. — Ищут большевиков. — Не выдали ни одного большевика.—Г. Шевченко и В. Митленко. Как оккупанты насаждали „порядок“.—Селянство оружия не сдавало. (Из воспом. т.т. Я. Гоян, Е. Полыкуте, Максим Боросан и Я. Грузин). — Дударенко. Ревком в Кетрисановке.— Бои в Воссиятской волости. (Выписка из „Известий Елисаветградских комитетов социалистических партий, среда 17 - го апреля 1918 года).

435. **„От власти отказываюсь“.** (Документы о гетманщине из архива Харьковского губернского старосты). Сообщил М. Иванов. „Летопись революции“ 1924, 2(7), стр. 224-231.

436. **Петинский И.** Из деятельности Петинского райкома в подпольи, 1918 г. „Летопись революции“, 1925, 2(11), стр. 17-22.

437. **Петровський Дм.** Повстання Андрія Залівчого. „Червоний шлях“. 1923, 9, стор. 120-125.

438. **Під гнітом німецького імперіялізму.** (1918 рік на Київщині). Статті. Спогади. Документи. Хроніка. Редакція та примітки В. Манілова. [Харків), Держ. вид - во України. 1927. 304 стор., [10] вклад. арк. іл. та портр (Відділ Київського окрпаркому для вивчення історії Жовтневої революц та КП(б)У. Істпарт. Жовтнева революція та громадянська війна на Київщині в документах, статтях та спогадах).

Бібліографія: „Джерела, що їх використано для хроніки“. (23 назви).

Зміст: Розділ І. Статті та спогади: Від Істпарту.—А. Бубнов. Гетьманщина, Директорія та наша тактика. (Кінець 1918 р.—початок 1919 р.)—П. Діхтяренко. В підпіллі за гетьмана та Директорії. — В. Чернявський. Зі спогадів про роботу Обласного комітету КП(б)У.—М. Алексеєв. Нелегальна друкарня Київського обласного комітету КП(б)У р. 1918 — М. Рафес. 1918 рік у таборі дрібно-буржуазного соціялізму.—А. Хейфец. Під німецькою окупацією.—В. Манілов. Повстанський рух на Київщині за гетьманщини. (Матеріяли та документи).—І. Кравченко. Боротьба за Радянську владу з гетьманщиною й Директорією на Радомищині.—А. Азволінський. Ходорківська організація КП(б)У в 1917-1918 р.—А. Левченко та Л. Заволков. Серпневе повстання 1918 р. у м. Брусилові.—А. Антоненко. Селяни с. Соловіївки в боротьбі з гетьманщиною. (За спогадами селян-учасників).—Й. Глуховський. Зі спогадів—С. Дзюба. Повстання проти Директорії в Київському повіті.—Розділ II. Документи: В. Манілов. Передмова.—І. Партійна робота в Київі на початку німецької окупації. (З доповіді представника від Всеукраїнського партійного комітету Організаційному бюро для скликання конференції комуністів України). — II. Доповідь Київського обласного комітету Міській конференції Київської організації КП(б)У з 19 січня 1919 року. (Гетманщина, Директория и наша тактика).— III. Статті з нелегального органу Київського обласного та міського комітетів КП(б)У „Киевский коммунист“.— IV. Повідомлення та резолюції нелегальних конференцій Київської організації КП(б)У.}— V. Підпільні проклямації та заклики Київського обласного та міського комітетів КП(б)У.— Розділ III. Хроніка: А. Іргізов. Хроніка найважніших подій 1918 р. на Київщині.

439. **Пионтковский С.** Гражданская война в России. (1918 - 1921 г.г.). Хрестоматия. М., изд. Коммунист. университет им. Я. М. Свердлова. 1925. 708 стр.

См. разд.: „Скоропадский“.

Скоропадский о своих целях. Грамота ко Всеукраинскому народу.—Закон о временном устройстве Украинской державы (изданный Скоропадским).—Аграрное законодательство гетмана Скоропадского: 1. Закон о праве на урожай 1918 г. на территории Украинского государства. II. Закон о праве

продажи и купли земли вне городских поселений. III. Закон о передаче хлеба урожая 1918 г. в распоряжение государства. — Рабочая политика гетмана Скоропадского: Приказ команд. немец. корп. в Харькове Менгельбира от мая 1918 г. — Циркуляр гетманского министерства труда от 29-го июня 1918 г.—Украинская буржуазия о рабочем вопросе: Декларация Протофиса по рабочему вопросу.—Письмо Скоропадского к представителю Германской империи. — Крестьянство и гетманская власть на Украине: I. Донесение от июня 1918 г. начальника особого отд. при штабе гетмана Украины. II. Заявление Изюмскому старосте землевладельца Курульской волости Георгия Матисен о настроении крестьян.—Восстание против гетмана.—Попытка гетмана и немцев создать свою „добровольческую армию".—Отказ Скоропадского от власти. (Стр. 355-373).

440. **Под властью австрийцев.** (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922. стр. 150—154).

Заявление председателя Сурско-Михайловского волостного земельного комитета 13 апреля (31/III) 1918 г. — Порка крестьян по указанию помещиков.—Доносчики кулаки.—Бегство малоземельного крестьянства.—Причина незасева полей.—Расстрелы.—Отмена приказа революционной рады.—Опять истязание рабочих.—Пленарное заседание совета раб. деп. совместно с зав. ком. и правл. профес. союзов 21 апреля 1918 года.

441. **Под немецкой пятой.** (Документы о гетманщине). Сообщил М. И. „Летопись революции", 1924, 3(8), стр. 189-203.

442. **Попов Н.** Очерки революционных событий в Харькове от июня 1917 г. до декабря 18 г. „Летопись революции", 1922, 1, стр. 16-34.

443. **Попов Н.** Революционные события в Харькове от июня 1917 до декабря 1918 г. (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд-во „Пролетарий" 1927, стр. 51-77).

444. **Радионов И. М.** В подпольи. (В сб.: Годы борьбы. 1917-1927. [Зиновьевск], окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 52-58).

Организация окружного повстанческого Военно-революционного комитета.—Борьба с петлюровцами.—Захват власти в Елисаветграде.

445 **Рафес М. Г.** Накануне падения гетманщины. Из переживаний. 1918 года. Киев. 1919. 96 стр.

446. **Редін М.** Всеукраїнський страйк залізничників 1918 року. [Харків], вид-во „Пролетарий". 1929. 64 стор. (Істпарт ЦК КП(б)У. Біб-ка „Жовтнева революція та громадянська війна на Україні". За ред. В. М а н і л о ва).

Б і б л і о г р а ф і я: „Література та джерела" (47 назв).

447. **Редін М.** До історії Всеукраїнського залізничого страйку 1918 року. „Літопис революції", 1928, 5(32), стор. 168-193; 6(33), стор. 25—60.

Попередні замітки. — Роля профорганізацій у підготуванні страйку.—Реорганизація керівництва підчас страйку.—Українські націоналістичні організації та страйк.—Організація боротьби проти страйку.—Політичні тенденції страйку.

448. **Редін М.** Чотири документи епохи скоропадщини. „Літопис революції" 1930, 1(40), стор. 242-264.

Вступ.—Документи: Лист генерал-лейт. Греннера до Лизогуба.—Доповідь міністра продовольчих справ Соколовського Лизогубові.— Доповідь міністра внутрішніх справ Лизогубові.Відповідь генерал-лейтенантові Греннеру

449. **Ризель И.** Борьба с гетманом и подполье. (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский Истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр. 225-228).

450. **Ряппо Я.** Революционная борьба в Николаеве. (Воспоминания), „Летопись революции", 1924, 4(9), стр. 5-43.

I. Гетманщина.—II. Свержение гетманщины. — III. Подготовка к захвату власти, — IV. Власть в наших руках. — V. Измена атамана Григорьева. —

VI. Восстание матросов в Николаеве. — VII. В повстанческом окружении.— VIII. 58 дивизия в Николаеве.—IX. На путях отступления.—X. Деникинщина в Одессе и Николаеве.—XI· Взятие Одессы красными.

451. **Сухов А. А.** Иностранная интервенция на Одещине [в 1918-1919 г.г.]. Одесса, Истпартотдел Одесского окркома КП(б)У. 1927. VI, [2]. 104 стр.

Редколлегия. Предисловие.—Австро - германская интервенция: I. Зачем австро-германцы пришли на Украину? II. Украина при австро-германцах. (Хозяйство). „Экономика" оккупации. III. Село и австро-германцы весною и летом 1918 года. IV. Село и австро-германцы осенью 1918 г. в пору разгрома четверного союза. V. Одесса в период австро-германской оккупации. (Рада). VI. Одесса при австро-германцах. (Гетманщина).—Антантовская интервенция: I. Деятельность Антанты на Украинском Черноморье до поражения австро-германцев. II. От капитуляции четверного союза до военной интервенции Антанты. III. От прибытия первых англо-французских судов до декабрьских боев. V. Декабрьские бои. Под господством Антанты.

452. **Таранущенко С.** В дни подполья. Апрель - декабрь 1918 г. в Екатеринославе. (Из воспоминаний железнодорожника). (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский истпарт и окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции, 1927, стр. 210-213).

453. **Ткаченко (Лунний) Ф.** Біловодське селянське повстання. „Літопис революції", 1929, 3(36), стор. 191-208.

[Вступ]. — „Демократичне земство", селянська секція й більшовики.— Німці на Старобільщині.—Друге біловодське селянське повстання.

454. **Топольский А.** На Украине в эпоху гетманщины. (Из истории левых с.-р. Украины). „Летопись революции", 1925, 2(11), стр. 36-48.

455. **Точеный Наум.** Красные партизаны на Нежинщине. „Летопись революции", 1926, 2(17), стр. 60-78.

Начало революции.—Накануне Октября.—Октябрь в Питере.—Советская власть в Нежине.—Подполье.—Первое столкновение с гайдамаками.—Развитие партизанских действий.—Подготовка восстания.—Приказ № 6 и его распространение.—Наступление отряда Примакова.—Ликвидация наступления и формирование частей.—Германская революция и наше наступление.

456. **Точеный П.** Эпизоды августовских боев 1918 года на Нежинщине. „Летопись революцим", 1926, 2(17), стр. 79-93.

Подготовка восстания. — Первая неудача — Выступление Веркиевского отряда.—Создание нового отряда. В Дроздовских лесах.—Бои с немцами.— Встреча с Крапивянским.—Неожиданное нападение.—Наши приключения.

457. **Трейдуб П.** Гражданская война на селе. (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1929, стр. 358-371).

Селянський рух в Олександрівській волости (Донбас) за гетьмащини та денікінщини.

458. **Холмская Е.** Из подпольной работы на Украине во время гетманщины. (Воспоминания). (В сб.: Пять лет. Сборник статей и воспоминаний, [посвященных пятой годовщине Октябрьской революции]. Харьков, Агитпроп. Харьк. губкома КП(б)У. 1922, стр. 87-90).

Работа Тевелева в Харькове. Его арест.

459. **Чекирисов А.** Краматорцы под сапогом оккупантов и белогвардейцев. (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1929, стр. 305-314).

460. **Чернявський В.** Зі спогадів про роботу Київського обласного комітету КП(б)У. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 р. на Київщині) [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 48-56).

461. **Шелыгин Я** Партизанская борьба с гетманщиной и австро-германской оккупацией. „Летопись революции", 1928, 6(33), стр. 61-101.

Первый период партизанской борьбы против гетманщины и австро-германской оккупации.—Июньское восстание на Правобережной Украине.— Руководство партизанским движением и его организационные формы

Наростание повстанческого революционного движения в июле на Левобережьи.—Августовское восстание. — Послеавгустовский период партизанско борьбы. Действия партизан у демаркационной полосы.—Итоги партизанско борьбы.

462. **Шеремет А.** Гетманщина и немецкая оккупац (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1929, стр. 344-349).

463. **Шпунт Р.** Як поміщики відбирали землю в селян. (1918 р'к на Украї і). [Харків], вид-во „Пролетарий". 1930. 70, [2] стор. (Інститут історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. Істпарт).

Бібліографія: „Література та джерела" (29 назв).

VI. Боротьба з куркульсько-офіцерською Директорією

Перемога радвлади

464. **Аверин В.** Под гнетом австро-германского империализма. (1918 год на Екатеринославщине). „Літопис революції", 1928, 6(33), стор. 233-272.

465. **Антонов-Овсієнко.** [Записки про громадянську війну на Україні. 1918-1919 р. р.]. „Літопис революції", 1929, 4(37); 5-6 (38-39); 1930, 1(40); 2(41); 3-4 (42-43); 5 (44); 1931, 1-2 (46-47); 3(48):, 4(49); 1932, 1-2.

Див. розділ: В борьбе против Директории. (На Украине в конце 1918 года). „Літопис революції", 1929, 5-6 (38-39), стор. 142-186:, 1930, 1(40), стор. 103-132; 2(41), стор. 104-150; 3-4 (42-43), стор. 78-109; 5(44), стор. 173-193.

466. **Анулов Филипп.** Прорыв. „Летопись революции", 1927, 4 (25), стр. 116-139.

Південна група, її відступ на північ. Бої з петлюрівцями, денікінцями та махновцями. (1919 р.).

467. **Балкун Ф.** Интервенция в Одессе. (1918-1919 г. г.). „Пролетарская революция", 1923, 6-7 (18-19), стр. 196-221.

I. Гетманский австро-германский период: На с'езде профсоюзов в Киеве. Профсоюзы и австрийские жандармы. Уход австрийских оккупантов. Безвластие. — II. Период Петлюры: Борьба с меньшевиками и эсерами за советскую власть. Выступление французов.—III. Французский белогвардейский период: Подпольная работа партии. Партийная типография в каменоломнях. Белый террор. Расстрел десяти. Гибель тов. Николая Смирнова. „Большевистский совдеп." Бегство французов из Одессы в апреле 1919 г. Встреча с д'Ансельмом.

468. **Бубнов А.** Гетьманщина, Директорія та наша тактика. (Кінець 1918 р.— початок 1919 р.). (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 р. на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 9-25).

Останні дні гетьмана Скоропадського. — Київська організація КП(б)У за гетьманщини.—Директорія в Київі.—Київська організація КП(б)У за часів Директорії

469. **Быструков.** Из истории гетманско-петлюровского периода на Черниговщине. (Воспоминания). „Летопись революции", 1926, 2(17), стр. 101-108.

470. **Быструков.** Советское строительство в 1919 г. (Городнянщина). „Летопись революции", 1926, 5(20), стр. 31-42.

Организация власти. — Стрекопытовщина. — Мобилизация. — Тупичевский заговор.

471. **Годин.** Из истории борьбы за совласть на Екатеринославщине. 1918 год. (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский Истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр. 214-224).

472. **Горелик С.** Эпизоды в истории украинской революции. Директория. (Ноябрь 1918 г.—январь 1919 г.). „Красная летопись", 1922, 5, стр. 26-49.

473. **Дзюба С.** Повстання проти Директорії в Київському повіті. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 193-198).

474. **Діхтяренко П.** В підпіллї за гетьмана та Директорії. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 26-47).

1. Після відступу з Київа. — 2. Перші ступені. Тюрма за гетьмана. — 3. Визволення з тюрми. Організація загонів. Шукання зброї. Спроба повстання. — 4. Директорія захоплює Київ. Наша робота за перших днів. — 5. Терор „Осадного корпусу". Розстріли комуністів. Провокатор Генюк. — 6. Організація Ради робітничих депутатів. — 7. Розвал дрібно-буржуазних партій. — 8. Розклад петлюрівської армії. — 9. Спроба повстання на Київському повіті.

475. **Договор петлюровских генералов с союзниками.** „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У. 1920, 4, стр. 76.

476. **Жуков-Бутков.** Во время гетмана и Петлюры. (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1927, стр. 294-306).

477. **Жуков-Бутков.** Петлюровщина в Харькове. „Летопись революции", 1925, 2(11), стр. 22-30.

478. **Затонский В.** Водоворот. (Из прошлого). (В сб.: Октябрьская революция. Первое пятилетие. Харьков, Гос. изд-во Украины. 1922, стр. 517-535).

479. **Затонський В.** Вир. З минулого, 2-е вид. [Харків], Держ. вид-во України. 1929. 52,[3] стор., з портр. автора. (З історії Червоної армії).

480. **Затонский В.** К вопросу об организации Временного рабоче-крестянского правительства Украины. (Ноябрь 1918 г.). „Летопись революции", 1925, 1(10), стр. 139-149.

481. **Зельдин А.** Мои воспоминания из „гетманского и петлюровского периодов" 1918 г. (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 145-150).

482. **Іргізов А.** Трудовий конгрес. „Літопис революції", 1929, 2(35), стор. 90-137.

Загальні обставини. — Напередодні „Трудового конгресу". — Трудовий конгрес. —Трудові ради.—Додатки: І. Повідомлення про постанову Київського обласного комітету КП(б)У з приводу ставлення до „Трудового конгресу". (Опубліковане в нелегальному „Бюллетене Исполкома Киевского совета рабочих депутатов" у січні 1919 року) II. Резолюція Правобережного обласного комітету лівих укр. есерів про ставлення до „Трудового конгресу". (Опублікована у нелегальному „Бюллетене Исполкома Киевского совета рабочих депутатов" у січні 1919 р.). III. Директория и кулацкий конгресс. (Стаття з газ. „Киевский коммунист" № 10 (18), 1/II 1919 р., що оцінює роботу Трудового конгресу і промови... В. Винниченка) —IV. Долой кулацкий парламент. [Стаття з „Киевского коммуниста" № 2(10) 1919 р. з критикою ідеї скликання Трудового конгресу].

483. **Козельский Б. В.** Шлях зрадництва й авантур. (Петлюрівське повстанство). Перекл. К. Сеник. [Харків], Державне вид-во України. 1927. 148 стор., з іл.

Вступ. І. Петлюрівщина та її соціяльна база. II. Шлях боротьби з радянською владою.—Частина перша. Повстанство під „радянським" прапором: І. Умови повстанства 1919 року. II. Григор'ївщина. III. Розвиток повстанства. IV. Ідеологія повстанства. V. Всеукраїнський „ревком". VI. Погромна діяльність.—Частина друга. Повстанство післяденікінського періоду: І Петлюра та Денікін. II. Любарська катастрофа. III. Зимовий похід. IV. На службі в польського генерального штабу. V. Олександрівська повстанська дивізія. VI. Холодний Яр. VII. Запілля 1920 року. VIII. Підсумки післяденікінського періоду.—Частина третя. Мрії про загальне повстання: І. Нові надії. II. Діяльність повстанського штабу. III. Всеукраїнський центральний повстанком. IV. Доктор Гелев. V. Восьмий повстанський район. VI. Петлюрівська робота

в прикордонній смузі. VII. Наддністрянська бригада. VIII. Стан отаманівщини. IX. Село й повстанство. X. „Загальне повстання“.

484. **Козуб Ів.** Повстання проти гетьманщини та петлюрівщини. (Нотатки з історії повстанського руху в Переяславському, Пирятинському та Золотоноському повітах. Кінець 1918—початок 1919 р. р.). „Літопис революції“, 1930, 5(44), стор. 274-288.

485 **Коломиец.** Воспоминания о революционной борьбе в Елисаветграде в 1917-19 г. г. „Летопись революции“, 1922, 1, стр. 194 201.

486. **Кольцов Михаил.** Петлюровщина. Петербург, Гос. изд-во. 1922. 43, [2] стр.

Кровавая путаница.—Добрые генерал-лейтенанты и сговорчивая Рада.—Директория под Киевом.—Петлюра у власти.— Малая война и большие погромы.—Польская война.

487. **КП(б)У. Київський обласний комітет.** Гетманщина, Директория и наша тактика. Доповідь Київського обласного комітету Міській конференції Київської організації КП(б)У з 19 січня 1919 року. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 214 219).

488. **Кравченко І.** Боротьба за радянську владу з гетьманщиною й Директорією на Радомищині. (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 119-172).

Вступ.—І. Доба німецької окупації.—ІІ. Скинення гетьманської влади.—ІІІ. Оголошення радянської влади.

489. **Лазорський В.** З повстанського руху на Полтавщині 1918 року. „Літопис революції“, 1930, 2(41), стор. 208-222.

490. **Лантух.** Полоса партизанщины. (В сб.: Борьба за советы на Екатеринославщине. [Днепропетровск], Днепропетровский Истпарт и Окр. комиссия по проведению 10-летия Октябрьской революции. 1927, стр. 284-286).

491. **Латонин А.** Советский остров на Украине. „Летопись революции“, 1927, 4(25). стр. 140 158.

492. **Логинов В. (Павел).** Из истории гетмано-петлюровского подполья. Харьков—1918 г. „Летопись революции“, 1925, 2(11), стр. 11-17.

493. **Локатош І. С.** Стародуб-Чернігів-Київ. (Спогади про 1918-1919 р.р.). „Літопис революції“, 1930, 5(44), стор. 248-273.

494. **Максименко** Из истории партизанской борьбы в Донбассе и Екатеринославщине в 1918 - 19 году. „Летопись революции“, 1925, 4(13), стр. 155-164.

495. **Мирошник Я.** На Основе. (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд-во „Пролетарий“. 1927, стр. 307-310).

Боротьба проти Директорії у Харкові. (Листопад-грудень 1918 р.).

496. **Открытие кулацкого парламента.** (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 230-232).

Стаття з нелегального „Киевского коммуниста“ № 7(15), 23-24 січня 1919 р. з приводу відкриття Трудового конгресу.

497. **Отрошко.** Борьба с петлюровщиной. (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 62-64).

498. **Пионтковский С.** Гражданская война в России. (1918-1921 г. г.). Хрестоматия. М., изд. Коммунистический университет им. Я. М. Свердлова. 1925. 708 стр.

См. раздел: „Украинская Директория: История восстания в ноябре-декабре 1918 г. против гетмана.—Декларация Директории.— Отношение Директории к советам раб. депутатов.—Приказ Петлюры о запрещении противоправительственной агитации.—Директория и французы: Декларация. Договор Директории с Францией. Цена договора с Францией (Нота т. Раковского Франции.—Помощь союзников: І. Нота Украинского советского правительства. Перевод радиотелеграммы Украинского советского правитель-

ства от 9 апреля 1919 года французскому правительству, министерству иностранных дел, Париж.—Деятельность Директории (Стр. 374-393).

499. **Попов П.** Петлюровское подполье на правобережной Украине. „Летопись революции", 1926, 2(17), стр. 40-50.

У доповнення див.: Попов. Путешествие в УНР. Доклад в Зафронтбюро ЦК КП(б)У. Летопись революции", 1926, 2(17), стр. 43-50.

500. **Попов П.** Путешествие в УНР. Доклад в Зафронтбюро ЦК КП(б)У. [21/X—1919 г.]. „Летопись революции", 1926, 2(17), стр. 43-50.

501. **Поссе С.** Українська Директорія та її зовнішня політика. (Київський і Вінницький періоди). Літопис революції, 1929, 5-6 (38-39), стор. 3-44.

Україна як центр імперіялістичних суперечностей 1918-1919 р. р.—Директорія та її соціяльна суть.—Переговори поміж Директорією та радянською Росією.—Переговори поміж Антантою та Директорією.—Клясова суть зовнішньої політики Директорії

502. **Против кого?** (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 226-228).

Стаття з „Киевского коммуниста" № 1 (грудень 1918 р.) з приводу наказів Директорії про стан облоги та про розстріл на місці агітаторів.

503. **Против петлюровщины**. (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 181-185).

504. **52 дня кулацко-офицерской диктатуры.** (У зб.: Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київшині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 238-241).

Стаття з „Киевского коммуниста" № 12(20) (1/II 1919 г.) з оцінкою періоду влади Директорії.

505. **Радионов И. М.** В подпольи. (В сб.: Годы борьбы. 1917-1927. [Зиновьевск, Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 52-58).

Организация окружного повстанческого Военно-революционного комитета.—Борьба с петлюровцами.—Захват власти в Елисаветграде.

506. **Рубач М.** К истории гражданской борьбы на Украине. (К вопросу об организации Временного рабоче-крестьянского правительства Украины). „Летопись революции", 1924, 4(9), стр. 151-165.

В дополнение см. ст. Затонского—К вопросу об организации Временного рабоче-крестьянского правительства Украины (Ноябрь 1918 г.). „Летопись революции", 1925, 1(10), стр. 139-149.

507. **Рыльский М. П.** В петлюровском царстве. „Летопись революции", 1926, 3-4 (18-19), стр. 135-138.

508 **Статті з нелегального органу Київського обласного та міського комітетів КП(б)У „Киевский коммунист"** (У зб.: „Під гнітом німецького імперіялізму. (1918 рік на Київщині). [Харків], Держ. вид-во України. 1927, стор. 220-241).

Зміст див. № 127.

509. **Тесленко Н.** Бой за Екатеринослав в 1918 году. „Летопись революции", 1926, 6 (21), стр. 76-85.

Перед наступленнем.—Взятие Екатеринослава.—Отступление.

510. **Уездный крестьянский с'езд.** (В сб.: Годы борьбы. 1917-1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 80-81).

Селянський з'їзд, скликаний виконкомом 19/II 1919 р. (після вигнання петлюрівців).

511. **УСРР. З'їзд рад 3-й. 1919. Березень.** III всеукраїнський з'їзд рад. Стенографічний звіт. З передмовою В. П. Затонського Підготували до друку Н. Александров і Г. Слободський. За ред. М. А. Рубача. Харків, вид. Центр. архівне управління УСРР. 1932. XII, 336 стор. (Архів радянської України).

512 **Шубин П.** Директория перед судом трибунала. „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У. 1920, 5, стр. 79-83.

1. Диктатура военщины.—2. „Святая ложь“ демократов.—3. Результаты предательства.

513. **Шульгин В.** Открытое письмо... к г. Петлюре. „Коммунист“. Орґан ЦК КП(б)У. 1920, 4, стр. 73-75

VII. Інтервенція Антанти

514. **Алексеев Ив.** (Небутев). Из воспоминаний левого эсера. (Подпольная работа на Украине). М., Гос. изд-во. 1922. 52 стр.

1. В Одессе.—II. В Киеве.—III. В петлюровском подполье.—IV. В подполье интервенции.

515. **Антонов-Овсієнко.** [Записки про громадянську війну на Україні. 1918 - 1919 р.р.]. „Літопис революції“, 1929, 4(37); 5-6 (38-39); 1930, 1(40); 2(41); 3 4 (42-43); 5(44), 1931, 1 2 (46 47); 3(48); 4(49); 1932, 1 - 2.

Див. розділ: В боротьбі проти Денікіна й союзницької окупації. „Л.р.“ 1931, 1 2 (46-47), стор. III-154.

516. **Анулов Филипп** Союзный дессант на Украине. Воспоминания и документы. „Летопись революции“, 1923, 5, стр. 167 - 211; 1924, 1(6), стр. 5-75; 2(7), стр. 5 - 38.

Предисловие: — Глава I: Австро - германская оккупация на Украине. Ноябрьская революция в Германии. Восстание Петлюры. События в городе Одессе. Французский консул Энно. Всеобщая политическая забастовка. Настроение украинской интеллигенции.—Глава II: Прибытие союзного флота. Заседание Центрального совета профессиональных союзов. Свержение гетмана Скоропадского. Приближение к городу Одессе петлюровского фронта. Германцы и польские легионеры. Взятие города Одессы петлюровскими войсками.—Глава III: Митинг в цирке. Разгром тюрьмы. Грабежи и налеты. Борьба за пленум Совета рабочих депутатов. Воззвание меньшевиков. — Глава IV: Осадное положение. Воззвание Луценко. Приказ о союзной зоне. Разоблачения из истории французской интервенции. Прибытие союзного дессанта. Обращение генерала Бертелло к Петлюре и большевикам. Декларация генерала Бориуса и призыв союзного командования к населению. Глава V: Указ генерала Гришина-Алмазова о запрещении пленума Совета рабочих депутатов. Уличный бой. Перемирие. Ультиматум генерала Бориуса. Победа Союза добровольцев.—Глава VI: Совещание социалистических партий. Действия Военно-революционного комитета. Заседание городской думы. Безработица, дороговизна и спекуляция. Похороны жертв уличного боя. Разложение союзо-добровольческого режима. Переговоры Украинской директории с союзниками. Договор.—Глава VII: Организация подполья. „Расстрел 11“. Красный террор. Арест и гибель Ласточкина.—Глава VIII: Беляевская операция. Тираспольская операция. События в Херсоне. События в Николаеве.— Глава IX: На Одесском фронте. Восстание на „Мирабо“. Приезд ген Франше д'Эспре. Оповещение французского командования об оставлении Одессы. Меморандум Совета профсоюзов. Военный отдел С. Р. Д. Аудиенция у генерала Д'Ансельм. Поездка к атаману Григорьеву. Эвакуация дессанта. Всеобщая забастовка. Передача власти Совету рабочих депутатов.

517. **В защиту советской Украины.** Сборник дипломатических документов и исторических материалов. Харьков, [Всеукр. гос. изд-во]. 1921. 49, II стр. (Народный комиссариат по иностранным делам УССР. Красные книги. I).

518. **Гуковский А. И.** Французская интервенция на Юге России. 1918 - 1919 г. М.-Л, Гос. изд-во. 1928. 268 стр.

519. **Гуковский Ал.** Французская интервенция на Юге России. (1918-1919 г.г.). „Пролетарская революция“, 1926, 6(53), стр. 60-92; 7(54), стр. 90-121; 8(55) стр. 118-156.

1. Причины интервенции.— 2. Оккупационный режим. — 3. Революционное подполье.

520. **Гуковський О.** Французька інтервенція на Україні. [Харків], вид-во „Пролетарий“. 1929. 62,[2] стор (Істпарт ЦК КП(б)У. Біб-ка „Жовтнева революція та громадянська війна на Україні“. За ред. В. Манілова).

521. **Дегэть В.** Интервенция и подпольная работа большевиков. „Каторга и ссылка“, 1932, 6(91), стр. 7-36.

522. **Деготь.** Французская оккупация. Работа иностранной коллегии. Наступление Григорьева—1918 г. (В сб.: Октябрь на Одещине. Одесса, Одесская окр. октябрьская комиссия и Истпарт отдел окркома КП(б)У. 1927, стр. 372-389).

523. **Из истории французской интервенции в Одессе.** [Документы]. С предисловием А. Гуковского. „Красный архив“ 1931, 2(45), стр. 53-80.

524. **К истории французской интервенции на юге России.** (Декабрь 1918—апрель 1919 г.). С предисловием Д. Кина. „Красный архив“, 1926, 6(19), стр. 3-38.

525. **Канторович Вл.** Французы в Одессе. [Воспоминания]. „Былое“, 19, 1922, стр. 198-210.

1. Консул Энно. Одесская „Энноида“.—2. Активные действия.—3. Начало конца. Бегство.

526. **Костяев Ф.** Интервенция на юге России, Кавказе и в Туркестане. 1918-1920 г.г. (В сб.: Кто должник? Сборник документированных статей по вопросу об отношении между Россией, Францией и другими державами Антанты до войны 1914 г., во время войны и в период интервенции. Авиоиздательство. 1926, стр. 333-376).

527. **Кулик І.** Економічні чинники французької інтервенції. „Червоний шлях“. 1923, 3, стор. 122-128.

528. **Лізов Б. М.** Шляхами інтервенції. Харків, ДВОУ. „На варті“. 1932. 176,[2] стор.

Див. розділ: Інтервенція на Україні, стор. 16-42.

Марти Андре. Красный флаг над французским флотом. (Черноморское восстание). М.-Л., „Московский рабочий“. [1928]. 208 стр., с портр. автора.

Б. Виноградов. Предисловие.— Биография Андре Марти.— Мятежники: Бадина. Товарищи с корабля „Вольтер“. Товарищи с корабля „Туарег“. —Интервенция: Украина в 1918 г. Крым в 1918 г. Убийцы готовятся. Украина перед французской оккупацией. Одесский пролетариат предупреждает. „Благодеяния“ демократической Франции. Освободители. „Протэ“ яхта генерала Бертело. Что они называют порядком. Как работают революционеры. Мученики революции. Победа генерала д'Ансельма. Херсонское преступление. В Крыму и Севастополе. Право сильного. Пролетариат остается победителем.— Арест: В Галаце. В Севастополе.— Восстание: „Жан Барт“ и „Франс“. Кровавое воскресение. Побежденный, но не сломленный. „Вальдек Руссо“. Военный суд. Судебное преступление. Матросы и их тюремщики. „Амнистия“ Клемансо. Нимский централ. Замурованные заживо. Процес Бадина. „Амнистия“ Бриана. Моя кандидатура в Шароне Клерво. Пуанкаре выбрасывает балласт. Пролетарий открывает тюрьмы.—Приложения: Андре Марти—маршалу Фошу. Приказ Революционного военного совета СССР

530. **Марті Андре.** Чорноморське повстаня. „Літопис революції“, 1932, 1-2, стор 153-178.

[Передмова].— Вступ.— Частина перша: Розділ І. Від імперіялістичної війни до інтервенції проти країни рад. Розділ ІІ. Французький імперіялізм—інтернаціональний жандарм. Розділ ІІІ. Від імперіялістичного фронту до клясового.

531. **Мигалький В. (Елин).** 1917-1921. Воспоминания. Вып. 1. [Белый террор. Французская интервенция на юге России в 1919 г.]. Одесса, Всеукр. гос. изд-во, 1927. 15 стр.

532. **Рубач М.** К истории гражданской войны на Украине. (Переход Григорьева к советской власти). „Летопись революции“, 1924, 3(8), стр. 175-188

533. **Соколовская Е.** Одесская эпопея конца 1918 и начала 1919 г. (В сб.: Октябрь на Одещине. Одесса, Одесская окр октябрьская комиссия и Истпарт отдел окркома КП(б)У. 1927, стр. 321-371).

Между двумя оккупациями.—Французская оккупация.—Разложение оккупационных войск и захват власти большевиками.

534. **Сухов А А.** Иностранная интервенция на Одещине [в 1918-1919 г.г.]. Одесса, Истпартотдел Одесского окркома КП(б)У. 1927. VI, [2], 104 стр.

Из содержания: Антантовская интервенция: I. Деятельность Антанты на Украинском Черноморье до поражения австро-германцев.—II. От капитуляции четверного союза до военной интервенции Антанты.—III. От прибытия первых англо-французских судов до декабрьских боев.—V. Декабрьские бои. Под господством Антанты.

535. **Французы в Одессе.** Из белых мемуаров. Ред. П. Е. Щеголева. Пред. Р. Арского. Л., изд-во „Красная газета". 1928. XII, 262 стр.

Р. Арский. Предисловие.—Ген. А. И. Деникин. Французы в Одессе. М. С. Маргулиес. Вооруженная интервенция на юге России.—М. В. Брайкевич. „Из революции нам что нибудь".

536. **Черная книга.** Сборник статей и материалов об интервенции Антанты на Украине в 1918-1919 г.г. Под ред. и с предисл. А. Г. Шлихтера. [Харьков], Гос. изд-во Украины. 1925. 433 стр. (Всеукраинское о-во содействия жертвам интервенции).

Содержание: Шлихтер. Предисловие—От правления В. О. С. Ж. интервенции. — Шраг. Экономические предпосылки интервенции. — Раковский. Хозяйственные последствия интервенции.—Рябинин. Яссы и союзная оккупация на Украине. — Анулов. Союзный дессант на Украине.— Тютюник. В борьбе против оккупантов.— Лизов. Херсон под пятой оккупантов.—Остапенко. Директория и оккупация Украины.— Мазуренко. У.С.-Д.Р.П. и союзная оккупация. Официальные документы.— Советское правительство Украины на страже интересов трудящихся масс. — Анулов. В подполье интервенции.—Алексеев. Одесса в эпоху оккупации.—Ряппо. Николаев в период интервенции.—Жмойлович. „Мирный порядок".—Болкун. Мои встречи с д'Ансельмом.—Елин. Как мы работали в оккупационных войсках.—Коган. Кошмарная ночь в амбаре.— Слузов. Отступление союзников из Херсона.— Черные дни в Херсоне.— Скорбная страница.—Мы счет пред'являем.

537. **Якушкин Е.** Французская интервенция на юге. 1918-1919. М-Л., Гос. изд-во 1929. 78,[2] стр.

О французской интервенции. -1918 г. на Украине.— Начало интервенции.—Власть интервентов.—Революционная борьба.—Николаев и Херсон.— Уход интервентов.—Итоги интервенции.

VIII. Денікінщина

538. **А. З.** Харьков при Деникине. (По местным газетам). „Летопись революции", 1925, 1(10), стр. 37-52.

539. **Аверін.** До боротьби проти григор'євщини та денікінщини за Дніпропетровське. (Травень - червень 1919 р.). „Літопис революції", 1931, 3(48), стор. 115-129.

Напередодні григор'євського повстання.—Боротьба проти григор'євського повстання. – Напередодні денікінського наступу.— Боротьба проти денікінського наступу. Від туп.

540. **Антонов-Овсієнко.** [Записки про громадянську війну на Україні. 1918-1919 р.р.]. „Літопис революції", 1929, 4(37); 5-6 (38-39); 1930, 1(40); 2(41); 3-4 (42-43); 5 (44); 1931, 1-2 (46-47); 3 (48); 4 (49); 1932, 1-2

Див. розділи: В боротьбі проти Денікіна й союзницької окупації. „Л. р." 1931, 1-2 (46-47), стор. 111-154; В боротьбі за радянську Україну. 1931; 4 (49), стор. 78-107.

541. **Биншток М.** Николаевская организация в период деникинщины. (В сб.: Страницы борьбы. Николаев. 1927, стр. 195-200.

542. **Бинштok М.** Николаевское подполье. „Летопись революции“, 1926, 3-4 (18-19), стр. 10-20.

543. **Бредіс Є.** Партійне підпілля в Одесі за денікінщини. (Нарис). „Літопис революції“, 1930, 3-4 (42-43), стор. 110-137.

Підготовка парторганізації до підпілля.—Робота Обласкому. Військова робота, друкарні, Червоний хрест.—Робота міських райпаркомів.—Комуністична спілка молоді.—Інші партії.

544. **Верхотурский А.** Прорыв южной групы. [Харьков], Гос. изд-во Украины. 1924. 69 стр.

Епізод з часів громадянської війни. Відхід Червоної армії в 1919 році від Одеси на північ.

Предисловие.—I. В день отступления.—II. Станция „Раздельная“.—III. Кто они.—IV. „Сесть на колеса и двинуться вперед“.—V. Движение вперед началось.—VI. В подпольи.—VII. „Надполье“.—VIII. Ст. Казатин.—IX. Снова подполье.—X. Конец подполью.—XI. Послесловие.

545. **Волин С.** Деникинщина. (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд-во „Пролетарий“. 1927, стр. 319-349).

Борьба за Харьков.—Организация белыми власти.—Организация подпольного ревкома. Меньшевики и Добрармия.—Осваг и контр-разведка.—Деникинщина и крестьянство.—Наша подпольная работа.—Деникинский тыл—Гибель ревкома.—Отступление белых.

546. **Гороховская Е.** Деникинщина. (В сб.: Октябрь на Одещине. Одесса Одесская окр. октябрьская комиссия и Истпарт Отдел окркома КП(б)У. 1927, стр. 439-452)

1919-1920 годы.

547. **Доклад о деятельности южного, ныне юго-западного фронта** за период с октября 1919 года по 1 мая 1920 года. (К Всеукраинскому с'езду советов). „Революционный фронт“. Орган Реввоенсовета Юго-Зап. фронта. 1920, 4, стр. 10-14.

548. **Егоров А. И.** Разгром Деникина. 1919. М., Гос. военное изд-во. 1931. 232 стр., с схемами.

Библиография: „Список источников, использованных автором при разработке настоящего труда“ (32 назв.).

549. **Забудкин П.** Одесские железнодорожники в борьбе за Октябрь. (В сб.: Борьба и строительство на Юго-Западных жел. дор за 10 лет. (1917-1927). Киев, изд. Дорпрофсож Юго-Западных жел. дор. 1927, стр. 188-193).

550. **Из материалов зафронтбюро.** (Деятельность компартии в Харькове и Харьковском округе). Доклад Центральному Комитету Коммунистической партии Украины секретаря Харьковского подпольного Губпаркома Леонова. Доклад о подпольной работе ЦК КП(б)У т. т. Шуба Б, Шора С. Левитина А., Кауфмана П., Гольдберг Л., Меклер Н., Левитина М. Доклад работавших подпольно на Украине в Лебединском уезде, во время оккупации Деникина, Стоцкого и Шушуры.—„Летопись революции“, 1925, 1 (10), стр. 25-36.

551. **Інгулов Сергій.** Під п'ятою. (З часів денікінського підпілля). Перекл. Т. Масенка. За ред. Вар. Кириленка. [Харків], Держ. вид-во України. 1927. 77 стор.

552. **Кассони Б.** Борьба с Деникиным. 2-е изд. М. и Л., Гос. изд-во. Отдел военной литературы. 1929. 72 стр., с ил. (Биб-ка красноармейца).

553 **Кегелес М.** Из воспоминаний рядового политработника. (Апрель-декабрь 1919 г.). „Летопись революции“, 1927, 2 (23), стр. 104-120.

В Одессу.—Организация Политуправления.—На фронт.—Под Помощной.—В отряде тов. Капленко.—Бегство из плена.—В подпольи в Балте.—В белой Одессе и Харькове.

Боротьба з денікінщиною та махновщиною.

554. **Кін Д.** Денікінщина на Україні. [Харків], „Книгоспілка". 1927. 47 стор. (Істпарт ЦК КП(б)У та Всеукраїнська жовтнева комісія. Жовтнева біб-ка)

555. **Кин Д.** Кирстовщина и меньшевики. „Пролетарская революция", 1926. 4 (51), стр. 125-157.

Реакция и рабочий класс. Причины кирстовщины—Идеология кирстовщины и деятельность Кирсты.—Конкуренция Кирсты и меньшевиков.—Распад кирстовщины. Рабоче-офицерская рота.

556. **Кин Д.** Повстанческое движение против деникинщины на Украине. „Летопись революции", 1926, 3-4 (18-19), стр. 70-90.

Причины и типы движения.—Районы движения и руководство партии.—Махновщина.—Советское повстанчество.—Петлюровское повстанчество.

557. **Козлов И.** Кровавое подполье. (К 5-й годовщине освобождения Харькова от белых). „Летопись революции", 1924, 4(9), стр. 44-52.

558. **Колесников Н. (Андрей).** В харьковском подпольи во время деникинщины. „Літопис революції", 1929, 4(37), стор. 213—237.

С замечаниями Леонова.

Предварительные замечания.—Реорганизация губкома и его работа.—Тактические задачи и разногласия.—Провал второго губкома и ликвидация нашей работы.—Леонов. Замечания по поводу статьи тов. Колесникова...

559. **КП(б)У за денікінщини.** [Документи. Виготувала до друку Х. Мишкіс]. „Літопис революції", 1929, 5—6 (38—39), стор. 247—324; 1930, 1(40), стор. 221—241.

Докладний опис дивись № 76.

560. **КП(б)У и деникинщина.** (К пятилетию востановления совласти на Украине). „Летопись революции", 1925, 1(10), стр. 5—68.

561. **КП(б)У. Николаевский комитет.** Доклад о деятельности Николаевского подпольного комитета. (С 18 августа 1919 г. по 31 января 1920 г.). „Летопись революции", 1926, 3—4 (18—19), стр. 66—69.

562. **Косенко В.** Этап Харьков—Бахмут. (Из истории деникинщины на Украине. „Летопись революции", 1926, 1(16), стр. 103—128.

563. **Кураш П. С.** Повстання села Парафієвки на Чернігівщині. „Літопис революції", 1928, 3(30), стор. 174—190.

Повстання проти гетьманщини (листопад 1918 р.) та боротьба проти денікінщини у 1919 р. на Чернігівщині.

564. **Курган Р.** Страница гражданской войны. [Харьков], Гос. изд-во Украины. 1925. 205 стр.

См. Часть первая. Очерки подполья на Украине.

1. Накануне оставления Киева.—II. Подготовка к подполью.—III. 120 верст на лодке через фронт.—IV. Киев при белых.—V. Киевская подпольная организация.—VI. Белый Киев под ударом.—VII. Екатеринославское подполье.—VIII. От махновцев к деникинцам. (Стр. 3—58).

565. **Лантух И.** Из истории гражданской войны на Екатеринославщине. (1919 год). „Летопись революции", 1926, 2 (17), стр. 51—59.

Подготовка—Тернистый путь.—На месте назначения. Соединение с Красной армией.

В тексте: Приказ по красным повстанческим советским войскам Левобережной Украины о соединении с Красной армией.

566. **Лантух.** Червоні партизани в денікінському запіллі 1919 року. „Літопис революції", 1930, 2(41), стор. 179—190.

567. **Лапина В.** Одесское подполье во время деникинщины. „Літопис революції", 1929, 2(35), стор. 176—185.

568. **Ленау М.** Деникинское подполье в Николаеве в 1919 году. „Летопись революции", 1926, 3—4 (18—19), стр. 52—65.

569. **Леонов Л.** Компартия при деникинщине. (В сб.: 1917 год в Харькове. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1927, стр. 350-369).

570. **Леонов Л.** Харьковское подполье во время деникинщины. (Воспоминания). „Летопись революции", 1925, 1(10), стр. 18 — 24.

571. **Лисунов И.** Последние дни деникинцев в городе. (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 133 — 135.).

572. **Логинов В.** Заметки о деникинском подпольи. „Літопис революції", 1929, 2(35), стор. 186—194.

573. **Максименко Я.** До історії боротьби з денікінцями й петлюрівщиною 1919 року. „Літопис революції", 1930, 1(40), стор. 161 — 173.

Відступ і перехід у підпілля.— Організація сил.— Ліквідація штабів петлюрівських отаманів. — Повстанство й денікінщина.

Мальт М. Деникинщина и крестьянство. „Пролетарская революция", 1924, 1(24), стр. 140 — 157; 4(27), стр. 144 — 177.

575. **Мальт М.** Деникинщина и рабочие. „Пролетарская революция", 1924, 5(28), стр. 64 — 85.

576. **Меженинов С.** Борьба за Киев в конце 1919 г. (В сб.: Гражданская война 1918 — 1921. Под общ. ред. А. С. Бубнова, С. С. Каменева и Р. П. Эйдемана. Т. I. М., изд-во „Военный вестник". 1928, стр. 275 — 294).

577. **Миронов Е.** У підпіллі за денікінщини. (Спогади про підпільну роботу в Кременчуці 1919 р.). „Літопис революції", 1932, 1 — 2, стор. 179—182.

578. **Мстиславский С.** Дарницкий исход. Из воспоминаний о деникинщине. „Былое", 1924, 27 — 28, стр. 301 — 333.

579. **Мстиславский С. Д.** Занятие Киева большевиками. „Былое", 1925, 2(30), стр. 176 — 194.

580. **Мстиславский С. Д.** Медовый месяц. Из воспоминаний о деникинщине на Украине. „Былое", 1924, 25, стр. 221 — 246.

581. **Мстиславский С.** Погромы. Из воспоминаний о деникинщине на Украине. „Былое", 1925, 1(29), стр. 180 — 198.

582. **Мстиславский С.** Поездка в Нежин. Из воспоминаний о деникинщине на Украине. „Былое", 1924, 26, стр. 159 — 176.

583. **Нагорний І.** До десятиріччя звільнення Донбасу від денікінщини. „Літопис революції", 1930, 1(40), стор. 194 — 197.

584. **Никитин-Макаров Н. М.** В тылу у Деникина. „Літопис революції", 1929, 5—6(38 — 39), стор. 199 — 216.

[Вступление].— В тыл.— Первые отряды и бои.— Развитие массового движения. — Массовые военные действия — Новомосковский с'езд. — Разгром деникинщины.— Партизанские отряды, организованные штабом Лозово-Синельниковского направления. [Таблица].

585. **Орловский С.** Великий год. Дневник конноармейца. М.—Л., Гос. изд-во. Отдел военной литературы. 1930. 135 стр., [2] листа схем.

Про бойову роботу та життя 1-ї кінної армії. Листопад 1919 р.— січень 1921 р.

586. **Пионтковский С.** Гражданская война в России. (1918—1921). Хрестоматия. М., изд. Коммунистический университет им. Я. М. Свердлова. 1925. 708 стр. См. разд.: „Деникин".

Происхождение и задачи Добр. армии: Алексеев о происхождении Добровольческой армии. Ген. Деникин о добровольцах.—Политические цели. добр. армии: Ген. Деникин о целях Добрармии.—Политическая программа Деникина: I. Речь Деникина в Ставрополе 26-го августа 1918 г. II. Речь ген. Деникина на заседании Краевой Кубанской рады осенью 1918 г. III. Речь г. Деникина на заседании Верховного войскового круга в январе 1920 г. — Декларация г. Деникина по аграрному вопросу. (29 марта — 5 апреля 1919 г.).— Декларация г. Деникина по рабочему вопросу. (Весна 1919 г.).— Организация государственной власти ген. Деникиным: Положение об управлении областями, занимаемыми Добрармией. Приказ г. Деникина об упразднении Особого совещания. Приказ ген. Деникина о признании адмирала Колчака

Верховным правителем.— Организация борьбы на фронте: Приказ о походе на Москву 20 июня 1919 года.— Приемы борьбы: В'езд командующего Добровольческой армией ген. Май-Маевского в Харьков. Пленные красноармейцы в Добр. армии. Раненые красноармейцы в руках Добр. армии. Оценка „дел" Добрармии английским королем. Агит-отдел Деникина — Освағ. Организация власти Добр. армии в Ставропольской губ. Как „управлял" Деникин. Внутреннее состояние деникинщины. Мечты Шульгина о средствах спасения.— Деникин и крупная и мелкая буржуазия.—Пролетариат и деникинщина. Положение рабочих организаций в занятых Добр. армией областях Первый меморандум Югпрофа председателю Особого совещания. Рабочие организации и меньшевики в деникинщине. (Сообщение органа Одесского Комитета РСДРП). Меньшевики, деникинщина и Сов. Россия. Деникинская организация в рабочих рядах. — Крестьянство и деникинщина: Крестьянские восстания. Махно. — Крестьянское движение в Черноморье: 1. Декларация черноморских крестьян. Черноморские крестьяне и англичане. РКП в деникинском подполье: Подпольная работа в Николаеве. Коммунисты в деникинской тюрьме. „Кто против единой великой Росии, берегись!"—Последние дни Деникина: Последнее заседание деникинского правительства в Новороссийске. Попытки организации южно-русской власти. (Декларация южно-русского правительства). Постановление Верховного войскового круга Дона, Кубани и Терека о разрыве с Деникиным. (Стр. 496 — 564).

587. **Погорілий І.** Робітничий рух в Одесі за денікінщини. (23 серпня 1919 р.—8 лютого 1920 р.). „Літопис революції", 1931, 3(48), стор. 61 — 84; 4(49), стор 35 — 54.

[Вступ].—Денікінська реакція й пролетаріят.—Знищення промисловости та зростання безробіття. — Відновлення профспілок та меншовицька тактика.— Боротьба за підвищення зарплатні, колдоговори та соціяльне страхування. – Зв'язки більшовицького підпілля з пролетаріятом.— Вибори до денікінської думи.— Боротьба за загально-міський політичний страйк та меншовицький Радпроф.

588. **Под знаком Антантовской „цивилизации".** [Одесса], Истпарт Одесского окркома КП(б)У 1927. 31 стр. (1917 — 1927. К десятилетию Октябрьской революции).

Содержание: Вместо предисловия. — С. Ингулов. Александр Хворостин. — В деникинской контр-разведке. (Протокол заседания комиссии по раскопкам и похоронам расстрелянных товарищей от 29/II-1920 г.).

589. **Польша и южно-русская контр-революция.** (Экономические взаимоотношения Польши с Деникиным и Врангелем). [Документы]. С предисловием Ал. Гуковского. „Красный архив", 1931, 4 5(47—48), стр. 90—111.

590. **Редін М.** Легенда про кірстовщину. „Літопис революції", 1931, 1— 2 (46 — 47), стор. 19 — 66.

Як не можна пояснювати кірстовщину. — Зав'язки фашизму й соціяль-фашизму на Україні. — Що фактично зробили організації Кірсти? — Що таке робітничий рух епохи громадянської війни.

591. **Рекіс О.** В денікінській контр-розвідці і в'язниці. (З спогадів про одеське підпілля 1919 р.). „Літопис революції", 1929, 5 — 6 (38 — 39) стор. 187 — 198.

Додаток: Листи засуджених на страту [за процесом „17"].

592. **Рекіс О.** З більшовицького підпілля в Одесі. (1918 — 1919 р. р.). „Літопис революції", 1931, 1 — 2 (46 — 47), стор. 169 — 186.

593. **Ряппо Я.** Революционная борьба в Николаеве. (Воспоминания). „Летопись революции", 1924. 4(9), стр. 4 — 43.

1. Гетманщина. — II. Свержение гетманщины.— III. Подготовка к захвату власти.— IV. Власть в наших руках.— V. Измена атамана Григорьева. — VI. Восстание матросов в Николаеве. — VII. В повстанческом окружении. — VIII. 58. дивизия в Николаеве. — IX. На путях отступления. — X. Деникинщина в Одессе и Николаеве.— XI. Взятие Одессы красными.

594. **Симонов Б.** Разгром деникинщины. Почему мы победили в октябре 1919 г. С 4-мя схемами. М.-Л., Гос. изд.-во. Отдел военной литературы. 1928. 64 стр., со схемами.

Вместо предисловия. — Введение. — Краткий очерк генерального сражения на южном фронте в сентябре-октябре 1919 г. и событий, им (т. е. сражением) обусловленных. — Анализ политических и военных причин, обусловивших разгром Деникина. — Общее заключение.

595. **Сметанич.** Із спогадів про громадянську війну й перші кроки будівництва радвлади на Полтавщині. (1919 — 1920 р. р.). „Літопис революції", 1930, 5 (44), стор. 236 — 247.

Полтавщина з січня 1919 р. до лютого 1920 р.

596. **Точений Н.** Партизанська боротьба з денікінщиною. (З партизанського руху на Чернігівщині 1919 р.). „Літопис революції", 1929, 4(37), стор. 238 — 254.

Проти банд. — На боротьбу з бандою Зеленого. — В денікінський тил. — В боях за Чернігів. — Без зв'язків. — Зустріч з пластунцями. — Денікінським тилом. — Знову з червоними частинами.

597. **Трейдуб П.** Гражданская война на селе. (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине. [Харьков], изд-во „Пролетарий". 1929, стр. 358 — 371).

Селянський рух в Олександрівській волости (Донбас) за гетьманщини та денікінщини.

598. **1919 год в Екатеринославе и Александровске.** „Летопись революции", 1925, 4(13), стр. 74 — 103.

Введение. — С. Ш. Первые шаги подпольной организации. — Александровск. (Сентябрь 1919 г.). — К о н е в е ц (Г р и ш у т а). В Екатеринославе. (Ноябрь 1919 г.). — Коммунисты среди партизан. (Отчет Екатеринославского губкома Зафронтбюро ЦК КП(б)У). Л е в к о (Ч е т о л и н). Второй период Екатеринославского подполья. (Октябрь-декабрь). — Доклад о подпольной работе на Екатеринославщине Зафронтбюро ЦК КП(б)У. — И. С. Лазарь Гуренштейн. (Памяти подпольщика-революционера).

599. **Урицкий С.** Между Одессой и Николаевом. (Бои 1919 года). (В кн.: Гражданская война. 1918 — 1921. Под общ. ред. А. С. Б у б н о в а, С. С. К а м е н е в а и Р. П. Э й д е м а н а. Т. I. М., изд-во „Военный вестник". 1928, стр. 96 — 104).

Бойові операції 58-ї дивізії в районі Миколаєва-Одеси 1919 р.

600. **Чаплин И. и Зеленый И.** Красные партизаны Соляного района (В сб.: Борьба за Октябрь на Артемовщине. [Харьков], изд-во „Пролетарий" 1929, стр. 336 — 343).

601. **Щербина-Зонненберг.** Расстрел 61. (Из воспоминаний Щербина—Зонненберга). (В сб.: Страницы борьбы. Николаев. 1923, стр. 203-206).

602. **Янова А. М, Филиппов Б. М. и Долгин П.** Эпизоды деникинского подполья. (Воспоминания харьковских подпольщиков). „Летопись революции", 1925, 1(10), стр. 9 — 15.

603. **Янова Я.** Работа красного креста. (В сб.: 1917 год в Харькове. Харьков], изд-во „Пролетарий". 1927, стр. 370 — 381).

IX. Врангелівщина

604. **Аграрная политика Врангеля.** [Материалы]. С предисловием А л. Г у к о в с к о г о. „Красный архив", 1928, 1(26), стр. 51-96.

605. **Антанта и Врангель.** Сборник статей. Вып. I. М. — П., Гос. изд-во. 1923. 260 стр., 11 стр. илл.

С о д е р ж а н и е: И. А л ь ф (И. С е й м о в и ч). Антанта и Врангель. — Л. П о л я р н ы й. О распродаже русского флота. — Приложение к статье „О распродаже русского флота". — Я. Ш а ф и р. Экономическая политика белых. — Я. Ш а ф и р. Орловщина. — С. И н г у л о в. Крымское подполье. —

Д. Маслов. Печать при Врангеле.—К. У-ский. Положение интеллигенции в Крыму при Врангеле. — П. Хвойнов. Рабочее движение и профсоюзы в Крыму в 1920 году.—Григорьев (Генкер). Татарский вопрос в Крыму.— Л. Полярный. Следы разгрома. — Иллюстрации к статье тов. Полярного „Следы разгрома".

606. **Берзин Р.** Мы победим. „Революционный фронт". Орган Реввоенсовета Юго-Зап. фронта... 1920, 9, стр. 4-6.

607. **Врангелевщина.** Из материалов Парижского „посольства" Временного правительства. С предисловием И. Минца. „Красный архив", 1930, 2(39), стр. 3-46; 3(40), стр. 3-40.

608. **Гамп Гуго.** Мої спогади. Українською мовою переклав В. Курдиновський. Харків, Держ. вид-во „На варті". 1932. 28 стор. (Військово художня біб-чка Українського літературного об'єднання Червоної армі і фльоти).

Спогади про боротьбу з Врангелем.

609. **Зудов С.** Через Сиваш — на Врангеля. (З історії 15-ої Сиваської дивізії). Перекл. О. та Л. Єзерницьких. З передмовою Д. Лямперта. Харків, „На варті". 1930. 79 стор., з портр., схемами та іл., [3] портр. на вклад. арк.

610. **Карбышев Д.** Белый Верден. „Армия и революция". Изд. Военно-редакционного совета Украины и Крыма", 1922, 5; 6-7, стр. 94-111.

611. **Марин Н.** Воспоминания рабочего о Южном фронте. (1918—1920). „Пролетарская революция", 1925, 9(44), стр. 118-143.

612. **Мировицький.** Врангелевщина. [Харків], Держ. вид-во України. 1929. 51 стор., з портр. і іл.

613. **Мосійчук М.** Під Перекопом. Харків—Одеса, Держ. вид-во України. 1930. 72, [2] стор., з портр., схемами і іл.

614. **Начало врангелевщины.** (Журнал заседания Совета при главнокомандующем вооруженными силами на Юге России. 9 апреля 1920 г. № 1). С предисловием Ал. Гуковского. „Красный архив", 1927, 2(21), стр. 172-181.

615. **Пионтковский С.** Гражданская война в России. (1918—1921). Хрестоматия. М., изд. Коммунистический университет им. Я. М. Свердлова. 1925. 708 стр.

См. раздел: „Врангель".

Происхождение правительства бар. Врангеля: Парижские белогвардейцы о Врангеле; Буржуазная контр-революция за Врангеля. (Заявление ген. Деникина с просьбой поручить оборону Крыма ген. Врангелю). Указ Сената о назначении Врангеля.—Врангель о своих целях. (Речь г. Врангеля войскам на параде в Севастополе 25 марта 1920 г.).—Программа Врангеля.—Земельный закон Врангеля.—Православное духовенство и Врангель.—Крестьянство и белая армия.—Рабочие организации в Крыму.—Врангель и Махно.—Договор Врангеля с французами. — Речь графа де Мартель в Севастополе на приеме у донцов-козаков и ген. Врангеля. — РКП в крымском подполье: Областная конференция. Прокламация Крымской подпольной организации РКП(б). 1919—1920 г. (Стр. 628-642).

616. **Польша и Южно-русская контр-революция.** Экономические взаимоотношения Польши с Деникиным и Врангелем. [Документы]. С предисловием Ал. Гуковского. „Красный архив", 1931, 4-5 (47-48), стр. 90-111.

617. **Разгром Врангеля. 1920.** Сборник статей под ред. А. Гуковского, В. Малаховского, В Меликова. М., Гос. воен. изд-во. 1930. 278, [2] стр. (Коммунистическая академия. Секция по изучению проблем войны).

Содержание: Б. Штейн. Международное положение и внешняя политика РСФСР в период врангелевщины. — С. Будкевич. Врангель и Польша.—А. Голубев. Борьба Красной армии на крымском фронте.— Н. Бирюков. Политическое обеспечение разгрома Врангеля. — С. Бабахан. Партизанское движение в тылу Врангеля.—А. Гуковский. Аграрная политика Врангеля.—Приложения: Врангелевщина в освещении белых. Сост.

Я. К. и К. Г. Хроника событий 1920 г. Библиографический указатель. Н. Т. Толкачев, Г. Г. Хмелевский, М. Н. Чулков.

618. **Сідоров Я. Г.** З історії боротьби проти врангелівщини й бандитизму на Миколаївщині 1920 р. „Літопис революції", 1931, 1-2 (46-47), стор. 187-202.

619. **Скретнев Н.** От крымского участка до южного фронта. „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У, 1920, 5, стр. 61-70.

620. **Сметанников П.** Начало конца армии Врангеля. „Армия и революция". Изд. Штаба командующего всеми вооруженными силами на Украине и в Крыму. 1921, 7, стр. 77-83.

621. **Стуцка К.** и **Белицкий С.** Каховка. (В кн.: Гражданская война. 1918—1921. Под общ. ред. А. С. Бубнова, С. С. Каменева и Р. П. Эйдемана. Т. I. М., изд-во „Военный вестник". 1928, стр. 312-332).

622. **Фрунзе М. В.** Врангель. (В кн.: М. В. Фрунзе. Собрание сочинений. Под общ. ред. А. С. Бубнова. Том I. 1905—1923 годы. Стр. 267-273).

623. **Фрунзе М. В.** На Врангеля. (Интервью для газеты „Коммунист"). (В кн.: М. В. Фрунзе. Собрание сочинений. Под общ. ред. А. С. Бубнова. Том I. 1905—1923 годы. Стр. 185-186).

624. **Фрунзе М.** Памяти Перекопа и Чонгара. Страничка воспоминаний. (В сб.: Октябрьская революция. Первое пятилетие. Харьков, Гос. изд-во Украины. 1922, стр. 537 546).

625. **Шеметов В.** Боевые действия 46-й стр. дивизии. В период операции с 9 по 15 октября 1920 года на правом берегу Днепра. „Армия и революция". Изд. Военно-редакционного совета Украинского военного округа. 1923, 5-6, стр. 70 79.

X. Збройний опір куркульства радвладі. Боротьба з отаманщиною та бандитизмом

1. Отаманщина

626. **Антонов-Овсієнко.** [Записки про громадянську війну на Україні. 1918—1919 р. р.]. „Літопис революції", 1929, 4(37); 5-6 (38-39); 1930, 1(40); 2(41); 3-4 (42-43); 5(44); 1931, 1-2 (46-47); 3(48); 4(49); 1932, 1-2.

Див. розділ: В боротьбі за радянську Україну. „Літопис революції", 1932, 1-2, стор. 112-152.

Військова інспекція про загони Махна, зусилля анархів та лівих есерів.— Зеленого ліквідовано—повстав Григор'єв. — Головні розпорядження командукра.—Дії III армії.—Дії на право-київській дільниці. (Фастівська група).—На Черкаському напрямі.

627. **Берзин Р.** Борьба с бандитизмом. „Революционный фронт". Орган Реввоенсовета Юго-Зап. фронта... 1920, 5, стр. 16-19.

628. **Биструков.** Галаківщина. „Літопис революції", 1929, 5-6 (38-39), стор. 227-244; 1930, 1(40), стор. 174-193.

629 **Быструков.** Советское строительство в 1919 г. (Городнянщина). „Летопись революции", 1926, 5(20), стр. 31 42.

Организация власти. — Стрекопытовщина. — Мобилизация.—Тупичевский заговор.

630. **Бобрыщев Н.** Борьба с бандитизмом на Елисаветградщине. (1918 – 1919 г. г.). „Летопись революции", 1926, 5(20), стр. 43-50.

631. **Габінський (Каляєв) І. П.** До розстрілу колишнього голови Петербурзької ради робітничих депутатів 1905 р. Ю. С. Хрустальова-Носаря. „Літопис революції", 1931, 4(49), стор. 117-123.

632. **Деревенский Ив.** Бандиты. (Очерки периода гражданской войны). „Былое", 1924, 24, стр. 252-273.

633. **Думайленко.** Как мы ловили атаманов. (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 166-168).

634. **Затонський В.** Вир. (З минулого). Переклад П. Пеца. [Харків], Держ. вид-во України. 1926. 56 стор., з портр.

Партизанщина.—Отаман Гребінка.—В кольці.—Відступ південної групи.

635. **Затонський В.** Вир. (З минулого) 2-е вид. [Харків], Держ. вид-во України. 1929. 52, [3] стор., з портр. автора. (З історії Червоної армії).

636. **Затонский В.** Водоворот. (Из прошлого). (В сб.: Октябрьская революция. Первое пятилетие. Харьков, Гос. изд-во Украины. 1922, стр. 517-535).

637. **Иорданский А.** Украинская заноза. „Революционный фронт". Орган Реввоенсовета Юго-Зап. фронта... 1920, 5, стр. 9-15.

638. **Кавалерийская школа в боях с бандитами.** (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 169-170).

639. **Козельський Б. В.** Шлях зрадництва и авантур. (Петлюрівське повстанство). Перекл. К. Сеник. [Харків], Держ. вид-во України. 1927. 148 стор., з іл.

640. **Кулик И.** Источник бандитской идеологии. (Об украинской интеллигенции). „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У. 1921, 7, стр. 49-51.

641. **Леплевский.** Отдельные моменты из истории повстанческого движения на Екатеринославщине. (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр 247-255).

642. **Лицо контр-революции.** (На основании архивных материалов, воспоминаний и газетных статей). (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 139-158).

У тексті 3 відозви и 2 газетні статті.

643. **Максименко Я.** До історії боротьби з денікінцями й петлюрівщиною 1919 року. „Літопис революції", 1930, 1(40), стор. 161-173.

Відступ і перехід у підпілля.—Організація сил.—Ліквідація штабів петлюрівських отаманів.—Повстанство й денікінщина.

644. **Разгром банды Иванова.** (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 166).

645. **Рясик.** В боях с бандой Хмары. (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 168-169).

646. **Сідоров А. Г.** З історії боротьби проти врангелівщини й бандитизму на Миколаївщині 1920 р. „Літопис революції", 1931, 1-2 (46-47), стор. 187-202.

647. **Слизький І. Ф.** Куренівське повстання. (Гостомельщина—Київ). „Літопис революції", 1929, 5-6 (38-39), стор. 91-111.

Петлюрівсько-куркульське повстання проти Радвлади в квітні 1919 р.

648. **Тютюник Ю.** З поляками проти Вкраїни. З передмовою і примітками М. Любченка. [Харків], Держ. вид-во України, 1924. 101, [2] стор.

649. **Чуприна.** Бобринецкие коммунисты в боях с Тютюником. (В сб.: Годы борьбы. 1917-1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 159-162).

650. **Шеф К.** Петлюровская авантюра в октябре—ноябре 1921 года. „Армия и революция". Изд. Военно-редакционного совета Украины и Крыма. 1922, 8-9, стр. 164-200.

651. **Эйдеман Роб.** Борьба с кулацким повстанчеством и бандитизмом. „Революционный фронт". Орган Реввоенсовета Южного и Юго-Западного фронта... 1920, 15-16, стр. 18-22; 17-18, стр. 6-8.

652. **Эйдеман Р.** Борьба с кулацким повстанчеством и бандитизмом. 2-е доп. изд. Ред. П. Блумфельд. Харьков, изд. Политуправление всех вооруженных сил Украины и Крыма. 1921. 44 стр.

653. **Эйдеман Роб.** Очаги атаманщины и бандитизма. 2-ое доп. изд. Ред. П. Блумфельд. Харьков. изд. Укрпура. 1921. 32 стр.

2. Григор'ївщина

654. **Аверін.** До боротьби проти григор'євщини та деніківщини за Дніпропетровське. (Травень-червень 1919 р.). „Літопис революції", 1931, 3(48), стор. 115-129.

Напередодні григор'євського повстання. — Боротьба проти григор'євського повстання. — Непередодні денікінського наступу. — Боротьба проти денікінського наступу.

655. **Аверин В.** Измена советской власти. (Поход Григорьева на Екатеринослав. 1919 г.). (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 197-199).

656. **Антонов-Овсіенко.** [Записки про громадянську війну на Україні. 1918—1919 р. р.]. „Літопис революції“, 1929, 4(37); 5-6 (38-39); 1930, 1(40); 2(41) 3-4 (42-43); 5(44); 1931, 1-2 (46-47); 3(48); 1932, 1-2.

Див. розділ: В боротьбі за радянську Україну. „Л. р.“, 1931, 3(48), стор. 85-114; 1932, 1-2, стор. 112 152.

657. **Белопольский Ю.** Эпизод из борьбы с григорьевщиной. (В сб.: Годы борьбы. 1917 1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 186-190).

658. **Берестов С.** Во дни григорьевщины. (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 207-208).

659. **Богданов.** Курсанты кавкурсов в борьбе с григорьевщиной. (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 93-94).

660. **Вторичный захват города григорьевцами.** (В сб.: Годы борьбы. 1917 — 1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 94-96).

661. **Григорьевская авантюра.** (Май 1919 года). „Летопись революции“, 1923, 3, стр. 152-159.

Дніпропетровське.

662. **Григор'євщина.** (В сб.: Годы борьбы. 1917 — 1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 82-90).

Григорьевщина. — Майские дни в Елисаветграде. — „Тихий“ погром. — Первые стычки и инциденты. — На митинге металлистов 7-го мая.- Выборы нового ревкома. - Организация оперативного штаба.—Воззвание Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. — Захват григорьевцами города и погром. — Меры к прекращению погрома и уход григорьевцев из города.

663. **Козельський Б. В.** Григор'євщина. (Із книжки „Шлях зради та авантур“). З нагоди шостих роковин ліквідації григор'євщини. „Червоний шлях“, 1925, 5(26), стор. 67-71).

664. **Махновщина.** (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 97-99).

Союз Григорьева и Махно.—М. Ф. Жупан, Г. А. Бандуристый, М. А. Музыченко и С. В. Яковенко. Убийство Григорьева.—Махно после убийства Григорьева.

665. **Мятеж Григорьева.** (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 199—206).

Подробности боев с Григорьевым в Екатеринославе. — Оперативные сводки. — По пути григорьевского наступления. — Особый отряд тов. Ал. Пархоменко. — Подвиги „спартаковцев“. — К освобождению уголовных преступников. — Григорьевские насильники. — Мобилизация профессиональных союзов. — На Кайдаках. — Жертвы григорьевских бандитов. — В железнодорожной больнице. В покойницкой Александровской больницы.

666. **Пархоменко М.** Атаман Григорьев в Николаеве. (В сб.: Страницы борьбы. Николаев. 1927, стр. 190 — 194).

667. **Рубач М.** К истории гражданской войны на Украине. (Переход Григорьева к Советской власти). „Летопись революции“, 1924, 3(8), стр. 175 — 188.

668 **Убийство Григорьева.** „Летопись революции“. 1924, 2(7), стр. 232—234.

669. **Щаденко С. А.** Григорьевщина. [Харків], Держ. вид-во України. 1929. 44 стор. (З історії Червоної армії).

3. Махнівщина

670. **Анархо-махнівщина і радянська влада.** Перекл. тов. Нікс. Держ. вид-во. [1921]. 15 стор.

Без тит. аркуша. Описано за обклад.

Що таке анархізм.— Радянська влада, анархісти і контр-революція.

671. **Белаш В.** Махновщина. (Отрывки из воспоминаний В. Белаша). „Літопис революції", 1928, 3(30), стр. 191—231.

Приложение: Колос. Замечания к отрывкам из воспоминаний В. Белаша.— П. Тесленко. К воспоминаниям В. Белаша.— [От редакции].

672. **Герасименко Н. В.** Батько Махно. Мемуары белогвардейца. Под ред. П. Е. Щеголева. М.-Л., Гос. изд-во. 1928, 111 стр.

673. **Ерде Д.** Політична програма анархо-махновщини. „Літопис революції", 1930, 1(40), стор. 41—63; 2(41), стор. 28—49.

„Єдиний анархізм" і конфедерація „Набат".— „Набат" і махновщина.— „Вільні ради".—„Набат" і „особисті капризи Махна".— Анархо-синдикалісти і анархо-підпільники.— Махновщина і ліві есери.— „Вільні ради".— На шляхах до безвладдя. „Позитивна програма".— Махновщина й національна політика.— Три етапи у взаємовідносинах анархістів і махновців.— Що таке „махновщина".

674. **Есаулов.** Налет Махно на Бердянск. „Летопись революции", 1924, 3(8), стр. 82—86.

675. **Затонский В.** Что Махно обещает крестьянству. (Перев. с укр.). Ст. Панютино, изд. Агитпоезд „Більшовик". 4 стр.

Без тит. листа и обложки. Описано по первой странице.

676. **Кубанин М.** Махновщина. Крестьянское движение в степной Украине в годы гражданской войны. Л., изд-во „Прибой". 228 стр. (Истпарт. Отдел по изучению истории Октябрьской революции и ВКП(б). История гражданской войны под ред. М. Н. Покровского).

677. **Лебедь Д.** Итоги и уроки трех лет анархо-махновщины. Харьков, Всеукр. гос. изд-во, 1921. 55 стр.

Предисловие.—Анархо-махновщина, как мелко-буржуазное бунтарство.— Махновское партизанчество и его деятельность. (Жизнь и „подвиги" махновской вольницы).— Теория и практика анархо-махновщины.— Анархо-махновщина — проводник мелко-буржуазных настроений.— Итоги и выводы.

678. **Лебедь Д.** Махновское партизанчество. Жизнь и „подвиги" махновской вольницы. (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 256—259).

679. **Лебедь Д.** Первое наступление Махно. (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 186—189).

680. **Левензон Ф. Я.** Проти Махна на денікінському фронті. „Літопис революції", 1929, 4(34), стор. 264—281.

681. **Махновщина.** (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 97—99).

Союз Григорьева и Махно.— М. Ф. Жупан, Г. А. Бандуристый, М. А. Музыченко и С. В. Яковенко. Убийство Григорьева.—Махно после убийства Григорьева.

682. **Махновщина в тылу у деникинцев.** (В сб.: Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, Екатеринославский губком КП(б)У. 1922, стр. 226—229).

683. **Мирошевский Вл.** „Вольный Екатеринослав". „Пролетарская революция", 1922,9, стр. 197—208.

Приложение: Сводка о рейде Махно по деникинским тылам осенью 1919 г.

684. **Назаренко Н.** Путь Махно через Елисаветградский уезд. (В сб.: Годы борьбы. 1917—1927. [Зиновьевск], Зиновьевская окр. октябрьская комиссия. 1927, стр. 165—166).

685. **Равич-Черкасский М.** Махно и махновщина. Екатеринослав, Всеукр. изд-во. Екатеринославское отделение. 1920. 20 стр.
Без тит. листа. Описано по обложке.
686. **Романченко Ю.** Епізоди з боротьби проти махновщини. (Червень-грудень 1920 р.). „Літопис революції", 1931, 4(49), стор. 124—132.
[Вступ].— Підступ і бій.— Наскок махновців на обоз.
687. **Руднев В.** Махнівщина. Популярний нарис. З 5 мал. [Харків], „Книгоспілка". 1928. 96 стор., з іл., [1] вклад. аркуш з мапой. (Істпарт ЦК КП(б)У та Всеукр. жовтнева комісія. Жовтнева біб-ка).
Мапа: „Рейд банди Махно з 27/XI-1920 р. до 28/VIII-1921 р."
688. **Руднев В. В.** Махновщина. [Харьков], „Книгоспілка". 1928. 103 стр. с илл., [1] вклад. лист с картой. (Истпарт ЦК КП(б)У и Всеукраинская октябрьская комиссия. Биб-ка Октября).
689. **Сухогорская Наталья.** Воспоминания о махновщине. „Кандальный звон". Историко-революционный сборник. Одесса, Всесоюзное о-во Политкаторжан и сс.-поселенцев. Одесское отделение. 1927, 6, стр. 37—63.
690. **Тепер И. (Гордеев).** Махно. От „единого анархизма" к стопам румынского короля. [Харьков], „Молодой рабочий". 1924. 121, [2] стр., с схемами и илл.
691. **Яковлев Я** Русский анархизм в великой русской революции. Харьков, Всеукр. гос. изд-во. 1921. 87 стр.
См. главу II. Анархизм и махновщина, стр. 14—44.
692. **Яковлев Я.** Советская власть на Украине и махновщина. Харьков, Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Украины. 1920. XIII стр.
Без тит. листа. Описано по обложке.

XI. Війна з білополяками

693. **Абрамов Захар.** Польский социал-фашизм (ППС) во время войны и интервенции белополяков против советской республики в 1919-1920 г. г. „Борьба классов", 1932, 5, стр. 53—64.
694. **Берзин Р.** Борьба с польскими панами. „Революционный фронт". Орган Реввоенсовета Юго-Зап. фронта... 1920, 5, стр. 6—9.
695. **Берзин Р.** Против польского фронта. „Революционный фронт". Орган Реввоенсовета Юго-Зап. фронта... 1920, 7, стр. 3—6.
Приложение: Схема Юго-Западного фронта. (На вкладн. листе).
696. **Виленский П. Борисов** — Рига. „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У, 1920, 5, стр. 54—57.
697. **Дегтярев Л.** Политотдел в отступлении. (Воспоминания из войны с поляками 1920 г.). „Пролетарская революция", 1924, 12(35), стр. 212—247.
I. Коммунистическая дивизия.— II. Наступление поляков на Житомир.— III. Сводная бригада.— IV. В поисках связи.— V. „Вохра".— VI. День боев.— VII. Отступление.—VIII. Снова на разведке.—IX. Соединение с дивизией.
698. **Заславский Д.** Поляки в Киеве в 1920 году. „Былое", 1922, 18, стр. 135—158.
699. **Зінов'єв Г.** Польський наступ. Промова на IV всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Харків, Всеукраїнське вид-во. 1920. 20 стор.
Без тит. арк. Описано за обклад.
700. **Ірчан М.** Трагедія першого травня. Спогади з громадянської війни на Україні. Частина перша. [Харків], Держ. вид-во України. 1928. 274, [2] стор.
М. Михайлик. Передмова.— Від автора.— Вступ.— Жах перед більшовиками.— Напередодні (м. Чуднів на Волині).— Відступ.— В польському персні.—У країні безвладдя.— Трагедія першого травня.— На Умань.—Двома шляхами.— Післяслово.

701. **Какурин Н.** Война с белополяками. С 4 картами и 2 портретами. М. - Л., Гос. изд - во. Отдел военной литературы. 1928. 80 стр., с карт. и портр. (Биб - ка красноармейца).

Причины войны с белополяками.— Боевые действия против белополяков в 1919 г.— Общая обстановка перед началом решительной борьбы на белопольском фронте.— Планы войны обеих сторон. Украинская операция белополяков и сражение на реке Березине.—Прорыв 1 - й конной армией белопольского фронта на Украине.— Операция на р. Висле. Варшавское сражение. — Перемирие и борьба с бандитами. — Заключение.

702. **Какурин Н. и Берендс К.** Киевская операция поляков 1920 года. М. — Л., Гос. изд - во. Отдел военной литературы. 1928. 93 стр., с картами. (Биб - ка командира).

703. **Кон Фелікс.** К польскому наступлению. Комунист. Орган ЦК КП(б)У. 1920, 2, стр. 10 - 11.

704. **„Красная книга“.** Сборник дипломатических документов о русско-польских отношениях 1918 - 1920 г. М., Гос. изд - во. 1920. 112 стр. (РСФСР· Народный комиссариат иностранных дел).

705. **Лозинський М.** В десятиріччя радянської Галичини. „Червоний шлях“, 1930, 7 - 8 (87), стор. 138 - 148.

706. **Меженинов С.** Начало борьбы с поляками на Украине в 1920 г. (XII армия) С 3 схемами. М., Гос. военное изд - во. 1926. 60 стр., с схемами, [1] вкл. лист со схемой. (Штаб РККА. Управление по исследованию и использованию опыта войн. Военно - историческая биб - ка).

От редакции. — Источники. — Введение. — I. Преследование добровольческой армии и установление соприкосновения с белополяками. — II. Группировка силы Х армии перед началом наступления белополяков. — III. Борьба XII армии на левом берегу Днепра после потери Киева.— Заключение.

707. **Павлович Мих. (Волонтер).** Война с польскими панами. (Польско-шляхетская авантюра). Харьков, Политотдел Реввоенсовета Юго - западного фронта. 1920. 31 стр.

I. Границы 1772 г. Польский мир. — II. Внутреннее положение в Польше. Революционное движение среди рабочих и крестьян Польши. — Польша и Литва. — Польша и Белоруссия. Экономическое и финансовое положение страны. Накануне крушения. — III. Польская авантюра. Чего ищут польские паны в России и на Украине. Война панов против холопов. Перспективы польской авантюры. Польский барьер.

708. **Павлович М.** Польская авантюра. „Революционный фронт“. Орган Реввоенсовета Юго - Зап. фронта. 1920, 4, стр. 4 — 6.

709. **Павлович М. (Волонтер).** Украина как об'ект международной контр - революции. М., Гос. изд - во. 1920. 31 стр. (Речи и беседы пропагандиста. № 7).

Без тит. листа. Описано по обложке.

1. Война за великие торговые пути, за источники сырья и топлива. — 2. Украинский гипноз. — 3. Богатства Украины, роль Украины в мировом хозяйстве накануне войны. — 4. Польско - шляхетская авантюра. Ее двигательные силы. — 5. Польская авантюра и украинская культура. — От обороны к нападению.

710. **Павлович Мих.** Україна, як об'єкт міжнародньої контр - революції. Переклад з рукопису Ф. Б. За ред. І в. К л о ч к о. Харків, Всеукр. вид - во. 1920. 23 стор.

Без обкладинки.

Війна за великі торговельні шляхи, за джерела сировини та палива. — Український гіпноз.— Багатства Вкраїни. Роля Вкраїни в світовому господарстві напередодні війни.— Польсько - шляхетська авантура. Її дієва сила. — Польська авантура та українська культура. — Від оборони до нападу.

712. **Польша и южно - русская контр - революция.** (Экономические взаимоотношения Польши с Деникиным и Врангелем). [Документы]. С пре-

дисловием Ал. Гуковского. „Красный архив", 1931, 4—5 (47-48), стр. 90—111.

713. **Радек К.** Война польских белогвардейцев против советской России. (Доклад на собрании агитаторов Московских организаций К. П. 8/V-1920 г.). Москва, Гос. изд-во. 1920. 24 стр.

Без тит. листа. Описано по обложке.

714. **Скретнев Н.** Военные действия на польском фронте. „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У. 1920, 4, стр. 49—51.

715. **Скретнев Н.** Польская армия и борьба с ней. „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У. 1920, 2, стр. 14—16.

716. **Советская Украина и Польша.** Сборник дипломатических документов и исторических материалов. Харьков, [Всеукр. гос. изд-во]. 1921. 144 стр., с илл. (Народный Комиссариат по иностранным делам УССР. Красные книги. 3).

717. **Сталин И.** Новый поход Антанты на Россию. „Революционный фронт". Орган Реввоенсовета Юго-Зап. фронта... 1920, 5, стр. 3—6.

718. **Степанов И.** С Красной армией на панскую Польшу. Впечатления и наблюдения. [М.], Гос. изд-во. 1920. 103 стр.

Вместо предисловия. — I. В исходном положении.— II. Мимо германских окопов. — III. От Вильно до Гродно. — IV. От Гродно до Белостока. — V. От Белостока до Ломжи. — VI. От Ломжи до Остроленки. — VII. От Белостока до Вышкова.— VIII. Условия социалистического строительства в Польше. — IX. Красная армия и социалистическое строительство.— X. Культурно-политическая работа в Красной армии. — XI. Перспективы классовой войны.— Приложения: I. Воззвание Политотдела Реввоенсовета Западного фронта от 18 июня 1920 года. II. Приказ войскам Западного фронта от 2 июля 1920 года. III. Краткая инструкция для стрельбы агитационным снарядом. IV. „Падение большевиков в России". V. Папиросная бумага белополяков. VI. Пропуск к полякам. VII. Передовая статья из газеты „Савецкая Белорусь". VIII. Воззвание Центрального комитета Коммунистической партии Литвы и Белоруссии. IX. Воззвание Реввоенсовета Запфронта к трудящимся массам Белоруссии. X. Приказ тов. Троцкого об отношении к пленным. XI. Приказ войскам армии. XII. Т. т. коммунистам и политработникам Красной армии. XIII. Предисловие к радиотелеграммам лорда Керзона и тов. Чичерина. XIV. Воззвание Варшавского совета солдатских депутатов. XV. Манифест Временного революционного комитета Польши. XVI. Воззвание польского Ревкома и Красной армии. XVII. Воззвание польского Ревкома к польским легионерам. XVIII. Открытое письмо Игнатия Добржинского. XIX. Резолюция Общероссийской конференции РКП. XX. Приказ 13 августа 1920 года о трофейно-учетных комиссиях. XXI. Программа 2-х месячных курсов Позапа.

719 **Суслов П. В.** Политическое обеспечение Советско-Польской кампании 1920 года. М.—Л., Гос. изд-во. Отдел военной литературы. 1930. 174 стр. (Военно-политическая академия РККА им. Толмачова).

Библиография: Указатель основных источников и материалов, использованных автором (2 стр.).

720. **Ткалун.** Измена Галармии. „Летопись революции", 1924, 3(8) стр. 71—76.

721. **Чайківський Юліян. (Чугайстир).** Як галичан втягнули в контрреволюцію. Харків, Всеукр. вид-во. 1920. 29 стор.

Без тит. арк. Описано за обклад.

722. **Эн. Эн.** Польша, Украина, Советская Россия. „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У, 1920, 2, стр. 11—14.

723. **Я. Я.** Смердящий труп. (Петлюровщина в польском Киеве). „Коммунист". Орган ЦК КП(б)У, 1920, 4, стр. 24—28.

724 **Яковлев Я.** Против польских панов и польских наймитов. Харьков, Всеукраїнське вид-во. 1920.

Нові книжки

І. ІСТОРІЯ ВКП(б) та ЛЕНІНІЗМ

Бадаев А. Е.—Большевики в Государственной думе. Большевистская фракция IV гос. думы и рев. движение в Петербурге. Воспоминания. М., Партиздат. 1932. 404 стр., 6 вклад. листов илл. и порт. ц. 2 р. 75 коп., пер. 85 коп.

Владимирский Н.—Ленинская „Искра"—первая большевистская газета. [М.], Журн.—газ. об'единение. 1932. 109,[3] стр., с илл. ц. 1. р. 50 к.

Гуляев Л. — Стратегическая линия большевизма в революции 1905-1907 г.г. М., Партиздат. 1932. 48 стр. (Б-ка рабочего активиста). Ц, 25 коп.

Звезда № 1—96. 1910 — 1912 г.г. Полный текст [газеты]. Под общ. ред. М. А. Савельева. Вып. 1. №№ 1—13. 1910 — 1911 г.г. М., Парт. изд. 1932. [311] стр. разд. паг. (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б). Ц. 7. р. 50 коп.

Звезда № 1 — 96. 1910 — 1912 г.г. Полный текст под общ. ред. М. А. Савельева. Вып. 2. №№ 14—25.. 1911 г. М., Парт. изд. 1932. [306] стр. разд. паг. (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б). Ц. 7. 50 коп.

Клясики марксизму-ленінізму про побудову соціялізму й пролетарську державу. Маркс-Енгельс-Ленін-Сталін. Упорядкували: П. Недбайло і С. Цареградський. Редаг. Н. Парицький. [Харків], „Пролетар", 1932. 52,[3] стор. Ц. 20 к.

Крупская Н. К.—Воспоминания о Ленине. Ч, 1 и 2. М., Парт. изд. 1932. 288 стр., 6 вклд. листов илл., портр., факс. ц. 1 р. 80 коп.

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 2, испр. и доп. Под ред. Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, И. И. Скворцова-Степанова. М. Л. Гос. изд. 1932. (Ин-т Ленина при ЦК ВКП(б). [т. V. 1902 — 1903]. VIII,444, [7] стр., с факс. [Подготовлен к печати: В. Г. Сориным] (Ред. комиссия: В. Г. Сорин, Е. И. Короткий, С. С. Кривцов).

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 2 испр. и доп. Под ред. Н. И. Бухарина В. М. Молотова, И. И. Скворцова-Степанова М., Парт. изд. 1932. (Ин-т Ленина при ЦК ВКП(б). [т. XX. 1917] VIII, 725,[12] стр. с факс. (Подготовлен к печати Н. Н Овсянниковым).

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 2, испр. и доп. Под ред. В. В. Адоратского, В. М. Молота, М А. Савельева. М., Парт. изд. 1932. (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б) [Ред. комиссия: Е. И. Короткий, В. Г. Сорин]. (т. XXX. 1899 — 1921) X, 476,[9] стр. (Подготовлен к печати М. І. Гляссер)

Ленин В. И.—Сочинения. Изд. 3, перепеч. без изменений со 2 испр. и доп. изд. Под ред. Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, И. И. Скворцова-Степанова. М.-Л., Гос. изд. 1932 (Ин-т Ленина при ЦК ВКП(б) [т. XX, 1917], VIII 724,[11] стр. с факс. (Подготовлен к печати И. Н. Овсянниковым).

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 3, перепеч. без изменений со 2 испр. и доп. изд. Под. ред. В. В. Адоратского, В. М. Молотова, М. А. Савельева. М., Парт. изд. 1932. (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б) (т. XXX дополнительный. 1899 — 1921), X 476[8] стр. (Подготовлен к печати М. И. Гляссер).

Ленин В. И. Сочинения. Изд. 3, перепеч. без изменений со 2 испр. и доп. изд. Под ред. В. В. Адоратского, В. М. Молотова, М. А. Савельева. М., Парт. изд. 1932 (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б) (Ред. комиссия Е. И. Короткий, М. А. Савельев, В. Г. Сорин) (т. XXVIII. Письма. 1895—1910) [7], 635, [14] стр. (Подготовлен к печати П. Г. Сенниковским).

Ленинский сборник XIX. По ред. В. В. Адоратского, В. М. Молотова М. А. Савельева, В. Г. Сорина (Предисл: А. Никаноров). М., Парт. изд. 1932 (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б). IV, 478, [3] вкл. листа порт. и факс. ц. 4 р. 30 коп., пер. 20 коп.

Ленін і Сталін про Жовтень. Збірних статтей і промов. [Харків] „Пролетар". 473, [6] стр. (Ін-т історії партії та Жовтневої революції при ЦК КП(б)У Ц. 5 крб., опр. 1 крб. 25 коп.

Мартинов А. С.—Як Ленін боровся за переростання революції і проти центризму. Харків. 1932.

Міронев Х. Г.—КП(б)У в боротьбі за диктатуру пролетаріяту та переможне соціялістичне будівництво на Україні. (Короткий популярний нарис до XV роковин Жовтневої революції). [Харків], „Пролетар". 1932. 60 стор (Ін-т історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. ц. 50 коп.

Попов Н. Н. Очерк истории Всесоюзной коммунистической партии (большевиков). Изд. XV испр. и доп. Вып. 1. М., Партиздат. 1932. 302, [2] стр. ц. 1 р. 25 коп., пер. 30 коп.

Погодін І. М. та Сапожников Є. Я. До історії більшовицької партійної організації та пролетарської революції на Луганщині. (Збірник матеріялів і документів). За ред. М. В. Загорського. Луганське, Істпарт Луганського Міськпаркому. 1932. 106 стор. (До 15 роковин Жовтня). ц. 1 крб.

П'ятницький О.—Записки більшовика. Спогади. (1896—1917 р. р.). 3 2 рос. вид. переклав В. Брук. [Харків]. „Пролетар". 1932. 162 стор. Ц. 1 крб. 50к.

РСДРП Конференция военных и боевых организаций, 1-я. Таммерфос 1906. Первая конференция военных и боевых организаций РСДРП. Ноябрь. 1906 г. Под. ред. [и с пред.]. Ем. Ярославского [М], Партиздат. 1932. XIV, [4], 368 стр. с илл. (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б). Протоколы с'ездов и кон-ций ВКП(б). ц. 3 р.

Российская социал-демократическая рабочая партия. С'езд 2-й Брюсель-Лондон. 1903. Второй с'езд РСДРП. Июль-август 1903 г. (Протоколы). Под ред. С. И. Гусева, П. П. Лепешинского. М., Парт. изд. 1932. V, 595 стр. (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б). Протоколы с'ездов и конференций ВКП(б). ц. 5 руб., пер. 1 р.

Сборник материалов о VI с'езде [ВКП(б)] (По материалам, опубликованным в газ. „Правда" от 8/VIII—1932 г.). Шахты. 1932. 26 стр. [Б. ц].

Скрипник М. О,—За вказівками Сталіна (Про боротьбу з гнилим лібералізмом). [Харків], „Пролетар". 1932. 82,[2] стор. ц. 30 коп.

Семашко Н. А.—Большевики в годы реакции. (Воспоминания о 1907-1912 г.г.). [М], Мол. гвардия. 1932. 46,[2] стр., ц. 35 коп.

Сталин И.—Об Октябрськой революции. Сборник статей и речей. М., Парт. изд. 1932. 141 стр. (Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б). Ц. 90 коп.

Сталин Й. В.—Вопросы ленинизма. Изд. 9 доп. [Л.], Парт. изд. 1932. 618 стр. ц. 3 р. 50 коп., пер. 1 р.

Сталін Й.—Жовтнева революція і тактика російських комуністів. Передова до книги „На шляхах до Жовтня". Харків, „Пролетар", 1932. 36 стор. (Ленінська бібліотечка). ц. 10 коп.

Сталин Й.—Октябрская революция и тактика русских коммунистов. Предисловие к книге „На путях к Октябрю". М. Парт. изд. 1932. 82 стр. ц. 20 коп.

Сталін Й.—Національні моменти в партійному й державному будівництві [Харків], „Пролетар", 1932.

Сталин И. В.—О Ленине. [М], Партиздат. 1932. 30, [2] стор. с илл. (Б-ка рабочего—активиста). ц. 15 коп.

Сталін Й.—Про основи ленінізму. Лекції, читані в Свердловському університеті на початку квітня 1924 року. Переклад М. Щербака за ред. С. Бікула. [Харків], „Пролетар". 1932. 94[2] (Ленінська бібліотечка) ц. 30 коп.

Тамаркін і Поссе — Ленінізм про партію. [Харків]. „Пролетар“ 1932. 229, (2) стр. (Підручник для комсомольського політнавчання. Серія „вивчаймо Леніна“. Вип. У). ц. 70 коп., опр. 30 к.

Цехер Е. А. — Владимир Ильич Ленин. Жизнь и деятельность вождя партии и рабочего класса. (М), Мол. Гвардия. 1932. 98, [2] стр. (Б-ка комсомольца - новичка). ц. 50 коп., пер. 30 коп.

Шотман А. В — Ленин в подпольи. Июль - Октябрь 1917 г. М., „Старый большевик“. 1932. 35 стр. (Воспоминания старых большевиков). ц 35 коп.

Ярославский Е.—Накануне Октября. О 6 с'езде ВКП(б) М., „Старый большевик“. 1932. 61 стр. ц. 50 коп.

II. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА УКРАЇНІ І У РОСІЇ

Алексеев В. Н. — Октябрь и гражданськая война в ЦЧО. Воронеж изд. „Коммуна“. 1932. 107 стр. (Истпартотдел Обкома ВКП[б] ЦЧО) ц. 1 р 25 коп.

Агурский С. Х. — Октябрьские бои в Москве. (М). Мособлпартиздат. 1932. 88 стр. ц. 75 коп.

Альтман М. Иван Гаврилович Прыжев. С прил. писем И. Г. Прыжева и лит. экскурса: Прыжов в изображении Достоевського и Бжозовского. М., Изд-во политкаторжан. 1932. 174, (2) стр. с порт. ц. 2 р.

Антонов-Овсеенко В. А. — Записки о гражданской войне. М.—Л. Гос. воен. изд. 1932. т. III. С 10 карт. и схем. 350 стр ц. 4 р. 50 коп.

Асфендиаров С. — История национально-революционных движений на Востоке (Алма-Ата). 1932. (Заоч. педагог. ин-т. Историко-экономич. отд-ние. II курс. Задание 2). 23 стр.

Безродный И. — Амур в огне. ч. I. (Хабаровск), Дальгиз. 1932. (... 15 летие Октябрьской революции и 10-летие Советов на Дальнем Востоке 94, [2] стр. ц 1 р. 05 коп.

Безстрашный солдат великих боев. Памяти т. Дзержинского (1926—1932). [Материалы] М., Партиздат. 1932. 46, [2], ц. 10 коп.

Безбах Н. — У царській фльоті. (Спогади). Вид-во політкаторжан. 32 стор. ц. 10 коп.

Большевизация Петроградского гарнизона [в 1917 году]. Сборник материалов и документов. Ред. и вступ. статья К. А. Дрезена. Сост. и подготовили к печати М. И. Ахун, Б. М. Кочаков и М. Л. Лурье. (Л), Леноблиздат. 1932. XXXIV, (1), 402 стр. (Ленингр. ин-т истории ВКП(б). Ленингр. отд-ние Центр. историч. архива РСФСР) ц. 3 р., пер. 1 р.

Брюллова-Шаскольская, Н. В. — Отклики пугачевщины. Крест. движение при Павле I. М., Изд-во политкаторжан. 1932. 45, (2) стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Массовая серия № 16). ц. 25.

Буржуазия и помещики в 1917 году. Частные совещания членов Гос. думы. Под ред. А. К. Дрезена, с пред. З. Б. Лозинского. Подготовили к печати М И. Ахун, Д. М. Зиневич и С. Б. Окунь. М.—Л., Парт. изд. 1932. XVI, 328 стр. (Ленингр. отд-ние Центр. историч архива РСФСР) ц. 5 р. 50 коп

Ванаг Н. Н. – Краткий очерк истории народов С.С.С.Р. Часть первая При участии Е. Драбкиной, А. Королева, Ив. Кузнецова и С. Мильмана. (М), Парт. изд. 1932. 414 (2) стр. ц. 2 р. 75 коп. пер. 50 коп.

Вознесенский С. В — Разложение крепостного хозяйства и классовая борьба в России в 1800 — 1860 г. г. Очерки. М., Изд-во политкаторжан (1932). 284, (3) стр. (Всес. о-во полит. каторжан и сс.-поселенцев. Историко-рев б-ка. Воспоминания, исследования, документы и др. материлалы из истории рев. прошлого России. 1932. № 10) Ц. 4 р. 50 коп.

Воспоминания краснознаменцев. Стеногр. запись на Вечере воспоминаний. Москва-Смоленск. Партиздат. 1932. 38 стр., с порт. Ц, 30 коп.

Всесоюзное общество политических каторжан и ссыльно-поселенцев. Московская секция по изучению декабристов.

Декабристы и их время. Труды Моск. и Ленингр. секций по изучеиию декабристов и их времени. М.. Изд-во политкаторжан. 1932. т. II. 441, (1), стр. 1 вкл. лист. порт. ц. 7 руб.

Вшивков — Боевые дни Амура. (Хабаровск). Дальгиз. 1932. 160 стр. (15-летие Октябрьской революции и 10-летие советов на Д. Востоке) ц. 1 р, 70 к.

Гай Г. Д. — В германском лагере. Жизнь и быть интернированной Красной армии в Германии в 1920 — 21 г. г. М. Изд-во политкаторжан. 1932. 104 стр. с порт., I отд. вклад лист карт. (Дешевая историко-рев. б-ка. Юношеская серия № 11 — 12) ц. 50 коп.

Галкин К. — С веревкой на шее. Из воспоминаний революционера-подпольщика. М,, изд-во Всес. о-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев. 1932. 64 стр. (Дешевая историко-рев. б ка. Массовая серия. № 1). ц. 25 коп,

Гессен С. Я. — Аракчеевская барщина. Историч. зарисовки из эпохи воен. поселений. М., Изд-во политкаторжан. 1932. 116 [3] стр., с илл. (Дешевая историко-рев. б-ка. № 22 — 23. Юношеская серия). ц 50 коп.

Гессен С. Я. — Студенческое движение в начале шестидесятих годов М. Изд-во политкаторжан. 1932. 142, [2] стр. (Науч-попул. б-ка по истории рев. движения в очерках, воспоминаниях и биографиях. 1932, № 5), ц. 1 р.

Гессен С. Я. — „Холерные бунты". (1930 — 1932 г. г.) М, Изд-во политкаторжан. 1932. 61, (2) стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Массовая серия № 20). ц. 25 коп.

Глущенко Ф. — Записки. робітника підпільника. Спогади робітника про початки революційного руху серед київського пролетаріяту з кінця минулого сторіччя. Харків, Вид-во Всеукраїнської ради т-ва політкаторжан і засланців. 1932. 10 стор. ц. 40 коп.

Горбань Н. В. — Борометр показывает бурю. Краткий очерк о прош лом Караганды и забастовке рабочих Успенск. рудника в 1905 году, сост. по материалам Центрархива КАССР. Алма-Ата - Москва, „Партиздат". Казак станск. отд-ние. 1932. 30 стр. с илл. (Казакстан к 15 годовщине Октябрьской революции). ц. 50 коп.

Гражданская война в Башкирии. Воспоминания участников. Под ред. П. А. Кузнецова. Уфа, Башкирское гос. изд.во. 1932. 199 стр. (Истпарт Башобкома ВКП(б). Комиссия по изучению „истории гражданской войны"). ц. 2 руб.

Гревз В.—Американская авантюра в Сибири. (1918—1920). Пер. с англ. А. Ф. Сперанского и С. С. Соколова. С вступ. статьей И. И. Минца. М., Военгиз. 1932. XLVII, 248 стр. ц. 2 р. 30 коп., пер. 75 коп.

Гришин П. П.—Меньшевики и Октябрьская революция. М.—Л., Парт. изд. 1932. 40 стр. ц. 65 коп.

Гришин П. П. — Уроки „Потемкина" и тактика вооруженного восстания. М.—Л., Парт. изд. 1932. 72 стр. (Ком. акад. при ЦИК'е СССР. Ленингр. отд-ние. Воен. секция). ц. 15 коп.

Дрезен А.—Чорноморці 1907 року. (Спогади). Вид-во політкаторжан. 76 стор. ц. 25 коп.

Зайцев Ф. І.—Жовтень на Сталінщині. [X], „Пролетар", 1932, 64 стор. з порт. (Ін-т історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. Істпарт). ц. 30 коп.

Зеленский М.—От Февраля к Октябрю. Очерк классовой борьбы в 1917 г. в ИПО. Москва — Иваново. Парт. изд. 1932. 1932. 68 стр. ц. 65 коп.

Зимионко А. — Оккупация и интервенция в Белорусси. Очерк. М., изд-во Всес. о-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев. 1932. 46, (2) стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. № 6. Массовая серия). ц. 25 к.

Змеул А.—Рабочее движение в 90-е годы. (М., 1932). 48 стр. (В.Ц.С.П.С. Заоч. ин-т профдвижения) ц. 30 коп.

Іргізов А.—Пролетаріят Киева у боротьбі за Жовтень. Харків-Київ „Пролетар". 1932. 68 стор. (Київська філія Всеукраїнського ін-ту історії КП(б)У та Жовтневої революції на Україні (Облістпарт.). ц. 45 коп.

„История гражданской войны". Главная редакция История гражданской войны. Бюллетень № 1. (Июль 1932). М., ОГИЗ, 1932. 53, (2) стр. ц. 50 коп.

История пролетариата СССР. Под ред. Е. А. Мильштейна, В. И. Невского, А. М. Панкратовой (отв. редактор), М. Н. Покровского, О. Н. Чаадаевой. Сборник XI. М., Парт. изд. 1932. 200 стр. (Коммунистическая академия. Ин-т истории). ц. 2 р. 50 коп.

Історія заводу імени Січневого повстання в Одесі (Збірка документів 1876—1920 р. р.). Упорядкування й вступ М. Берковича Ред. Н. Межберг. Харків-Одеса, „Пролетар". 1932. 160 стор. (Ін-т історії партії та Жовтневої революції на Україні, при ЦК КП(б)У — Одеська філія та Одеський обласний історичний архів). ц. 2 крб.

Казанский А. О., Датлин С. — Путь борьбы и побед. орехово-зуевских текстилей. (К 15 годовщине Октября). М., изд-во Мособлисполкома. 1932.

Канатчиков С. И.—Из истории моего бытия. Рис. Сарры Шор. М., „Старый большевик". 1932. 262 стр. с илл. ц. 4 р. 50 коп.

Кангун Л. І.—Збірка документів з історії Одеської Червоної гвардії. Склала та упорядкувала Л. І. Кангун. За ред. Г. Германа та І. Сіроглазова. Харків—Одеса „Пролетар". 1932. 98, (2) стор. з портр. (Істпартвідділ Одеського обкому КП(б)У та Одеський обласний історичний архів). ц. 1 крб. 20 коп.

Кандидов Б. П. — Японская интервенция в Сибири и церковь. М., ГАИЗ, 1932 64 стр., с илл. (Центр. совет. Союза воинств. безбожников СССР). ц. 80 коп.

Караев Г. Н.—По следам гражданской войны. На Севере и Северо-Западе. Изд. 2 испр. С. 20 рис. и карт. (Предисл.: В. В. Беспамятнов). Л.—М., „Физкультура и туризм". 1932. 104 стр., с илл. ц. 1 р. 20 коп.

Кизрин И. Г. — К истории комитетов бедноты. (Доклад. читанный на открытом заседании Об-ва историков-марксистов ЦЧО 9 марта 1932 г.). Воронеж, изд. „Коммуна". 1932. 72 стр. (Истпарт Обкома ВКП(б) ЦЧО и О-во историков-марксистов ЦЧО). ц. 70 коп.

Клан И. А. — Польская пугачевщина. (Предисл.: Я. Шумяцкий). М., Изд-во политкаторжан. 1932. 55 стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Массовая серия. № 24). ц. 25 коп.

Клюев Л. — Первая конная Красная армия на польском фронте в 1920 году. С пред. инспектора кавалерии РККА. С.—М. Буденного, М. Гос. воен. изд-во. 1932. 142, (2) стр., (38) листов схем. ц. 3 р., папка 20 к.

Колбин И. Н.—Кронштадт в 1917 году. Под общ. ред. Д. С. Дуплицкого. М.—Л., Парт. издат. 1932. 72 стр., с илл. ц. 45 коп.

Колчаковщина. Сборник документов и боевых воспоминаний. Под. ред. Ив. Горюнова. Предисл. В. Троцкого. Москва—Самара. Локаф. Приво-Край АПП—Ср.-Волж. краев. гос. изд. 1932. 112 стр. (История гражданской войны). ц. 1 р. 30 коп.

Комаров А. А.—Орловский совет рабочих и солдатских депутатов в 1917 году. (Документы и материалы). Воронеж, изд. „Коммуна". 1932. XLIV, 160 стр. (3), вклад. листа порт. (Истпартотдел Обкома ВКП(б) ЦЧО). ц. 3 р.50к.

Кон Ф. Я.—За пятьдесят лет. Собрание сочинений. Т. I. М., (изд-во Всес. о-ва политкаторжан и сс. — поселенцев). 1932. 360 стор., (2), вкл. листа порт. ц 4 р. 75 коп., пер. 1 р. 50 коп.

Крастынь Я. — Революционная борьба крестьян в России в годы империалистической войны. (1914—1916 г. г.). М., изд. „Международ. аграр. ин-та. 1932. 96 стр. ц. 1 р.

Крупская Н. К. — Лидия Михайловна Книпович. 1857—1920. М., „Старый большевик". 1932. 25 стр. (Большевики-подпольщики). ц. 40 коп.

Костомаров Г. Д. — Октябрь в Москве. Материалы и документы М. — Л. Гос. соц.-экон. изд. 1932. 208 стр., с факс. (МОК ВКП(б). Истпарт). ц. 2 р. 25 коп.

Коф Г. М. — Сергій Іванович Мартиновський. (Спогади). (Харків), Всеукр. рада Всесоюзного т-ва політкаторжан і засланців). 56 стор. ц. 18 коп.

Кропоткін П. А. — Записки революціонера. Переклад з шостого видання (першого посмертного) М. Щербака. (Харків), „Пролетар". 1932. 276 стр. ц. 3 крб., опр. 40. коп.

Лидак О. А. — 1917 год. Очерк истории Октябрьськой революції М.—Л. Партиздат. 1932. 148 стр. ц. 1 р.

Лурье М. — В борьбе за большевистские советы 1917 год. М.- Л., Партиздат. 1932. 156 стр. (Ленингр. ин-т истории ВКП(б)). ц. 2 р. 50 к.

Лютнева революція — етап до соціялістичного Жовтня. (До XV річниці лютневої революції). Харків. 1932. 16 стор. (Всеукраїнський будинок партійної роботи). (Б. ц.).

Матвеев Ф. — Из записной книжки депутата — 176 пехотного полка. Петрогр. совет рабочих и солдатских депутатов. Март-май 1917 г. Ред. А. Ф. Ильина-Женевского. Предисл. А, Ф. Ильина-Женевского и М. Л. Лурье. Прим. М. Л. Лурье. М.—Л., Партиздат. 1932. 256 стр. (Ленигр. ин-т истории ВКП(б) ц. 2 р. 50 коп.

Меклер Н. — В деникинском подполье. Предисловие С. Грай, И. Савельев, Р. Шумская. М., Мол. гвардия. 1932. 221, (3) стр., с илл. ц. 3 руб., пер. 40 коп.

Мирошниченко В.—Харківська Червона гвардія. Під. ред. В. Моргунова, З. Мачульської, М. Костелянського [Харків], Ред-видав. сектор Харківської міської ради. 1932. 57 стор. (Харківський комітет КП(б)У. Істпартвідділ. Міська Жовтнева комісія) ц. 25 коп.

Махарадзе Ф. С.—Очерки по истории рабочего и крестьянского движения в Грузии. (М), журн.-газ. об'единение. 1932. 244 стр. с илл. (О-во историков-марксистов и Ин-т истории при Ком. акад. ЦИК СССР. Попул. илл. б-ка Всемирная история. Под общ. рук. М. Н. Покровского. Ред. колегия П. О. Горин, Ф. Е. Махарадзе, М. Н. Покровский. (и др.) № 15-16) ц. 2 руб.

Миничев А. Г. — Краснопутиловец — коммунар Григорий Самоед. (Очерк его жизни и деятельности). Под. ред. А. Ф. Ильина Женевского. (Л) Лоиз. 1932. 32 стр. (Ленингр. ин-т истории ВКП(б) (К XV летию Октября). Ц. 25 коп.

Михайлов А. — Чепаев и чепаевцы. По подлинным документам и личным воспоминаниям. Москва-Самара, Ср.-Волж. краев. гос. изд. 1932. 68 стр. ц. 50 коп.

Мишарин М., Фомиченко И. — 15-летие июльских дней 1917 г. Материалы для докладчиков и беседчиков М—Л., Парт. изд. 1932. 14 стр. (Отдел массовой работы ЛК ВКП(б). ц 10 коп.

Мур — „По приказу его высокопревосходительства". (Военно-полевые суды). М., Изд-во политкаторжан. 1932. 48 стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Массовая серия № 19) ц. 25 коп.

Надельшейн Д. С. — Бутырки. (1909-1917 г. г.). М., Изд-во политкаторжан. 1932. 111 стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Юношеская серия. № 17-18). ц. 50 коп.

Наука за гратами. Збірка-спогади і статті. Харків, Всеукраїнська рада Всесоюзного т-ва політкаторжан і засланців. 1932. 57, (2) стор. ц. 35 коп.

Невский В. И. — Советы и вооруженное восстание в 1905 году. (М), Изд-во политкаторжан. (1932) 428, (4), стр. (Всес. о-во политкаторжан и сс.-поселенцев. Историко-рев. б-ка. Воспоминания, исследования, документы и др. материалы из истории рев. прошлого России. 1931. № 9 - 10). ц. 6 р. 25 коп.

Нечаев В. Н. — Как бунтовали „фабричники" в середине 18 века. М., Изд-во политкаторжан. 1932. 52 стр. (Дешевая историко-рев. б-ка Массовая серия № 21). ц. 25 коп.

Никифоров П. М. — В годы реакции в Иркутской тюрьме. М., изд-во Всес. о-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев. 1932. 68 стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Массовая серия № 14-15). ц. 25 коп.

Орловский С. Н. Рабочий вождь Красной армии К. Е. Ворошилов М., Партиздат. 1932. 45, (2) стр., с илл. ц. 25 коп.

Памяти Михала Николаевича Покровского (1868-1932) (Сборник) М. Партиздат. 1932. 78, (2) стр., с порт. ц. 40. коп.

Парадизов П. П.—Рабочее движение в России в 60-80-х г. г. XIX столетия. (М). 1932. 56 стр. (ВУСПС Заоч. ин-т профдвижения) ц. 40 коп.

Петров И. — „Маня" (М.), Мол. Гвардия. 1932. 78, (2) стр. с илл, ц. 80. коп., пер. 30 коп.

Пече Я. Я. — Воспоминания об Октябрьской революции в Москве. (М) Мол. гвардия. 1932. 93, (3) стр. с илл. ц. 1 р. 50 коп.

Петров-Павлов. Бунт у військовій в'язниці (Харків), Вид-во політкаторжан. 1932. 51 стор. ц. 20 коп.

Піддубний Г.—Страйк на засланні. Харків, вид-во Всеукр. ради т-ва політкаторжан і засланців. 1932. 120 стор. ц. 60 коп.

Платонов А. П. — Февраль и Октябрь в Черноморском флоте. (Симферополь), Крымгосиздат. (1932). 103 (3) стр., с илл. (Крым истпартотд. ОК ВКП(б) ц. 1 р. 60 коп.

Плетнев П. — Борьба за советы в Арзамасе. К 15 годовщине. Октябрьской революции. 1917-1932. Арзамас, Райком ВКП(б). 1932. 44 стр. с илл. ц. 1 р.

Плян видання історії громадянської війни. Перекладач А. Хмельницький. (Харків), „Пролетар" 96 стор. ц. 40 коп.

Повстання селян у селі Турбаях. (1789—1793 р. р.). Матеріяли до історії селянських повстань на Україні. (Харків), „Пролетар". 1932. 182, (5) стор. (Центральна архівна управа У. С. Р. Р. „Архів радянської України"). ц. 3 крб. 50 коп.

Полянский А., Матвеев Д.—15 лет борьбы. Хроника важнейших событий. (1917—32 г.г.). М.—Л., Гос. соц.-экон. изд. 1932. 125,(2) стр.ц. 1 р. 60 к.

Попов Ф.—Чехо-Словацкий мятеж и Самарская учредилка. Москва—Самара, Ср.-Волж. краев. гос. изд. 1932. 232 стр. с илл. (Испарт Ср.-Волж крайкома ВКП(б). ц. 2 р. 60 коп.

Потапов С. Г.—Конец пепеляевщины. (Из истории гражданской войны в Якутии) Якутск, Якут. гос. изд. 1932. 22 стр. ц. 50 к.

Пташинский П.—Другий Інтернаціонал і український соціяль-фашизм у боротьбі проти пролетарської революції. (Харків), „Пролетар". 1932. 43 стор. (Центральний архів революції УСРР). ц. 30 коп.

Революционное движение 1860-х годов. Сборник. Под ред Б. И. Горева и Б. П. Козмина. М. Изд-во политкаторжан. 1932. 83. стр. ц. 3 р 50 коп.

Ростов Н.—Військово-польові суди. „Шляхи революції". 1932. 83 стор. ц. 25 к.

Парицький—Ленін про Жовтневу революцію. Збірка. (Харків). „Пролетар". 1932.

РСФСР. Центральный архив. Ленинградское отделение. Балтийский флот в Октябрьской революции и гражданской войне. Ред. и вступ. стаття А. К. Дрезена. Подготовили к печати: Варфоломеев М. Н., Закова, А. М., Лунц И. В. и Петров Ф. А. М.—Л., Партиздат 1932. XX, 338, (2) стр., 6 вкл. листов илл. и портр. (Центрархив), ц. 7 р. 50 коп.

Савельев Л.—25 Жовтня. (Харків). „Молодий більшовик". (1932). 22 стор. з іл. ц. 1 крб.

Сборник воспоминания рабочих участников революции 1905—1917 на Николаевской ж. д. Посвящается 15 годовщине Октября. Л., 1932. 66 стр. с илл., 1 вкл. лист илл. (Парторганизатор Октябрских ж,д, ЛОКСоюза железнодорожников. Глав. ред. истории дорог). ц. 1 р.

Раткевич К. И.—Октябрь на фронте. М., Изд-во политкаторжан. 1932. 69, (2) стр. (Дешевая историко-рев. б-ка., Массовая серия. № 27. 15 лет Октября). ц. 35 коп.

Сергеев Г.—Партизанские будни. Воспоминания партизана, активного участника гражданской борьбы в Сев. Кав. крае. Ростов н Д, Партиздат 1932. 31 стр. ц. 3) коп.

Скрипник М. О.—Моя автобіографія. (Харків), Вид-во политкаторжан. 1932. 20 стор, ц. 10 коп.

Соколов В. Н.—Партбилет № 0046340 ВКП(б). Записки старого большевика. М., „Старый большевик". 1932. 503, (1), стр., с порт. ц. 6 р, 50 коп.

Сорокин Ф. Д.—Гвардейский экипаж в февральские дни 1917 г. М., изд-во Всес. о-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев. 1932, 61 стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Массовая серия. № 2). ц. 25 коп.

Сперанська Н.—Грудневе повстання в Донбасі 1905 року. Редаг. Городецька О., Каган А. (Харків), „Пролетар". 1932. 29, (2) стор. (Ін-т історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У (Істпарт) Донбас у боротьбі за пролетарську революцію. (Серія брошур-спогадів). ц. 35 коп.

(Сперанська Н.). Страйк гірників Горлівсько-Щербінівського району 1916 року. (Харків) „Пролетар". 1932., 32 стор. (Ін-т історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У (Істпарт). Донбас у боротьбі за пролетарську революцію (серія-брошур спогадів)). ц. 15 коп.

Сперанська Н.—Донбас у боротьбі проти каледінщини. Редаг. Городецька О. О., Каган А. М. (Харків), „Пролетар". 1932. 29, (2) стор. (Ін-т історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. (Істпарт). Донбас у боротьбі за пролетарську революцію (Серія брошур-спогадів)). ц. 20 коп.

Таль Б.—Історія Червоної армії. Короткий загально-приступний нарис. За ред. та з додатками В. М. Бронштейна. Вид. 2-е. Харків, ДВОУ—„На варті". 1932. 328 стор. з порт. і іл., (4) вклад. арк. порт. ц. 2 карб. 50 коп.

1905 рік у Сорочиницях (У спогадах учасників). Ред. і передмова Н. Калюжного. Зладив М. Пижов. „Шляхи революції". 1932 94 стор. ц. 35 к.

Тоболяков Вл.—Сопки в огне. (К 10 летию освобождения Дальнего Востока от японо-белых войск). (Л.), ЛОИЗ. 1932 92 стр. ц. 80 коп

Тищенко Я.— Рейди 4 Харьківського полку. Харків, „На варті". 1932 100 стор., з портр. і іл. ц. 1 крб. 50 коп.

Томах С., Холостенко Є.—Український революційний плякат. К. Х. У. 1932. 113, (2) стор. з іл. ц. 7 крб. 50 коп.

Томсинский С.—Крестьянские движения в феодально-крепостной России. (М.), Журн.-газ. об'единение. 1932. 169, (2) стр., с илл, 2 вкл. листа, илл, (О-во историков-марксистов и Ин-т истории при Ком. акад. ЦИК СССР. Попул. иллюстр. б-ка. Всемирная история. Под общим руководством М. Н. Покровского. Ред. коллегия: П. О. Горин.

Трейман Х. Я.—Нападение на Рижскую тюрму.—(Аршак Александров. Разоблаченный тюремщик). (Предисл.: Я. Шумяцкий) М., Изд-во политкаторжан. 1932. 51 стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Масов я серия № 13).ц. 25 коп.

Троцкий В. В.—1919 год в Средневолжском крае. (Хроника рев. событий). Москва—Самара. Ср.-Волж. краев. гос. изд. 1932. 339 стр. (Испагт Ср.-Волж. крайкома ВКП(б). ц. 2. р.

Троцкий В. В. Октябрская революция в Среднем Поволжье. (Историч. очерк) Москва—Самара, Партиздат. 1932. 40 стр. ц. 22 коп.

Ульянов Н.—Октябрьская революция и гражданская война в Коми области. Под ред. т. В. Р. Ферина. Архангельск, Парт. изд. 1932 48, (3) стр. (Испартотдел. Севкрайкома ВКП(б)). ц. 80 коп.

Ушерович С.—Смертные казни в царской Росии. К истории казней по полит. процессам с 1824 по 1917 г. Харьков. из-во Всеукраинского совета о-ва политкаторжан и сс.-поселенцев. 1932. 429, (2). стр. ц. 4 р. 25 коп.

Фигнер В. Н.—Полное собрание сочинений в семи томах. 2 пересм., доп. и испр. изд. М. изд-во Всес. о-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев. 1932. (т. VII Письма). 341, (2) стр., 1 вкл. лист порт. ц. 2 р. 60 коп., пер. 60 коп.

Фокин Е.—Февраль 1917 г. М., Партиздат. 1932. 72 стр., с илл. (Б-ка рабочего активиста), ц. 50 коп.

Фельдман Є.—П'ятнадцять років боротьби та перемог. До 15-річчя Жовтневої революції. За ред. Г. Германа і Н. Межберга. Одеса. 1932. 84, (3) стор. (Істпартвідділ Одеського обкому КП(б)У та обласна ювілейна жовтнева комісія).

Фроленко М. Ф.—Собрание сочинений. В двух томах. Изд. 2. Т. I-II М., (Изд во политкаторжан). 1932. 307, 357, (1), 13 вкл. лист.

Флегонтов А.—Партизанской тропой. (Воспоминания). (Хабаровск), Дальгиз, 1932. 29 стр. (15-летие Октябрсьокй революции и десятилетие Советов на Дальнем Востоке). ц. 15 коп.

Флегонтов А.—Партизанською стежкою. До десятиріччя боротьби за Ради на Далекому Сході. Працю цю виготовила до видання Комісія історії ДСК при ДК ВКП(б). Хабаровск, Дальдержвидво 1932. 24 стор. ц. 15 коп.

Цветков Г. К.—Ярцево. Очерки по истории рабочего класса и рев. движения на ярцевской фабрике. Москва—Смоленск. Партиздат. 1932. 142 стр. с илл. (Зап. науч.—иссл. ин-т. Секция истории). ц. 2 р. 25 коп. переп. 25 коп.

Шетлих А. В.—Мартин Каспржак. М., изд-во Всес. об-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев. 1932. 58, (3) стр. (Дешевая историко-рев. б-ка. Массовая серия № 5). ц. 25 коп.

Ягодкин В. Д.—Октябрь на родине Ленина. По документам и материалам Ульян. Истпарта и Музея революции. Москва—самара. Ср.-Волж. краев. гос. изд. 1932. 72 стр. (Истпарт. Ср.-Волж. крайкома ВКП(б)). ц. 50 коп.

IV. ХРОНІКА

Бондаренко С.

ДО СТАНУ ПАРТАРХІВІВ ІСТПАРТУ ЦК КП(б)У

15-ту річницю Жовтня пролетаріят всього Радянського Союзу відзначив, як шлях, що його пройшли під знаком нечуваного зростання соціялістичного будівництва на всіх ділянках роботи.

Цих досягнень соціялістичного будівництва здобуто наслідком величезних зусиль непримиренної загостреної клясової боротьби з нашими ворогами. Ось чого перед партією, комсомолом і всією трудящою суспільністю стоїть завдання максимально підсилити непримиренну боротьбу за ідеологічну витриманість, за марксо-ленінську ідеологію і, насамперед, у справі вивчення історії більшовизму.

Це потребує від нас ще більшої клясової чуйности, більшовицької пильности в боротьбі „проти троцькістських і всіляких інших фальсифікаторів, систематично зриваючи з них маски“ (Сталін).

Саме тут—у справі розгортання упертої непримиренної боротьби з буржуазними і дрібно-буржуазними теоріями клясово-ворожої контрабанди багато важить праця над організацією та утворенням документальної бази історії партії і історії комсомолу, праця наукової публікації партійних і комсомольських документів.

Підсумовуючи до 15-ої річниці Жовтня наслідки роботи на всіх ділянках будівництва треба відзначити, що в галузі утворення науково-документальної бази історії партії та історії комсомолу, ми маємо значні досягнення.

Треба сказати, що за останні три роки в одному тільки Центральному Партархіві Інституту історії партії при ЦК КП(б)У, що його організовано лише з листопада 1929 року, сконцентровано понад 100 тисяч справ (крім матеріялів чистки партії 1921 р.—42.662 спр.), неураховуючи партійних і комсомольських архівних матеріялів, сконцентрованих у 28-ми Філіях Єдиного Партархіву (місцевих партархівах), що є на Україні.

Половину сконцентрованих архівних матеріялів уже упорядковано, опрацьовано й підготовлено для наукової роботи. Не можна не відзначити, що архівний матеріял здавали партійні і комсомольські організації до архівосховища більшою частиною не упорядкований, у вигляді окремих розрізнених документів.

У зв'язку з браком достатнього штату та низької кваліфікації в той час архівних працівників, упорядкувати архівний матеріял, зробити його придатним для наковоі праці, було не легко. Одначе партархів переборов ці труднощі; підбираючи та систематизуючи документи, виявив і утворив із цієї „збиранини“ найцінніші архівні фонди губерніяльних, повітових та інших партійних і комсомольських організацій.

Фонди ці складаються переважною своєю частиною із протоколів з'їздів, конференцій, пленумів, нарад, доповідей, звітів, інформаційних зведень та інш. керівних матеріялів, без яких трудно було б, а часом і неможливе наукове висвітлення історії нашої партії, історії комсомолу.

Чимало архівних матеріялів, що перебувають у партархіві, широко вже використали наукові працівники, опрацьовувавши нариси місцевих партійних і комсомольських організацій та інші наукові проблеми.

До речі, якщо не рахувати окремих документів-оригіналів і нечисленних копій, Партархів майже не має партійного і комсомольського архівного матеріялу за 1917 — 1918 р. р.

Не зважаючи на те, що у справі виявлення партійних архівних матеріялів 1917 — 18 р. р. Є ІЧ та його філії проробили досить велику працю,— виявити їх на терені України, на жаль, не пощастило.

Нема сумніву в тому, що за часів громадянської війни на Україні велику частину найціннішого архівного матеріялу знищено. Одначе, із розмов з окремими партійцями та комсомольцями—учасниками громадянської війни та з деяких інших даних—пощастило встановити, що архівні матеріяли ряду партійних організацій того періоду підчас евакуації вивезено за межі України.

Так, наприклад, за відомостями, київські архівні матеріяли за 1918 р. вивезено свого часу до м. Москви, за 1919 р.— до Гомелю; партійні матеріяли Донбасу—до Самари, Лубенські—до Воронежу, Сумські—до Орла та до інших міст РСФРР (Ленінград, Саратов, Ростов).

Перед партархівами стоїть найвідповідальніше завдання, якомога в найкоротший термін, організувати працю на виявлення архматеріялів більшовицької організації України 1917-18 р. р., що перебувають за межами України, а також на виявлення, концентрацію і підготову до наукового користання всіх інших партійних та комсомольських архматеріялів, які потрібні для наукових робіт.

Треба заздалегідь визнати, що самі партархіви за браком коштів та штату без належної допомоги партійних і комсомольських організацій — не впораються з цим складним і важливим завданням—розгортання науково-документальної бази з історії партії, яка мусить стати одним з основних засобів боротьби з клясово-ворожою ідеологією, документальної бази, яка мусить бути використана на службу соціялістичному будівництву. Тут потрібне від партійних і комсомольських організацій надзвичайно уважне ставлення до зберігання й упорядкування своїх архівів, щоб передавати їх у належному стані до відповідних архівосховищ. Чи виконують на ділі партійні й комсомольські організації поставлені перед ними вимоги?

Ряд обслідувань стану архівних матеріялів, партійних і комсомольських організацій свідчить про часті випадки нищення та псування на місцях архівних документів, особливо комсомольських, не дооцінюючи архівної справи.

Подамо кілька прикладів із матеріялів обслідування про стан архівних матеріялів на місцях:

Чернігів. Обслідуючи стан архматеріялів, виявлено, що архів РК ЛКСМУ перебував у неприпустимому стані (лежав у відкритому коридорі під сходами). На диво, Чернігівський РК ЛКСМУ відмовився від будь-якої відповідальности за цей матеріял, мотивуючи тим, що це архів колишнього ОК ЛКСМУ, а тому райком комсомолу до нього ніякого стосунку не має, не зважаючи на те, що райком знав про долю цього архматеріялу.

Обслідуючи стан архівних матеріялів у *Сумах,* виявилось, що архів МК ЛКСМУ зберігається у коморці під коридорними сходами, куди звалено в кучу різні речі, розкидані серед архівного матеріялу. Самий архівний матеріял (за винятком нечисленних справ, розташованих на полицях) звалено в кучу на підлозі, де його місцями попсували миші.

Полтава. Обслідування трьох райпаркомів — Сахновського, Червоноградського и Карлівського виявило, що ці партійні комітети не вживають жодних заходів до упорядкування своїх архівів, не зважаючи на цілий ряд вказівок та інструкцій у цьому.

Все це спричинило до того, що частина цих матеріялів втратила свою придатність.

Маріюпіль. Жовтневий і Старо-Каранський РПК. Обслідуючи, виявилось, що архівні матеріяли лежат на підлозі у загальній канцелярії. На вказівку Маріюпільського Партархіву упорядкувати архів, працівник РПК відпекувався

тим, що в них бракує на це часу та чи й варто витрачати час на цю справу (Жовтневий РПК).

Можна подати ще ряд фактів найобурливішого ставлення до зберігання партійних і комсомольських архівних матеріялів. Підвал, коридор, в кращому випадкові—відчинена шафа—ось часто їхнє місце до передання у відповідні партархіви

Все це примушує сиґналізувати про небезпеку позбутись значної частини науково-документальної бази вивчення історії партії, історії комсомолу.

Партійні і комсомольські організації повинні вжити невідкладних заходів, щоб забезпечити відповідне ставлення до зберігання партійних і комсомольських архівних матеріялів. Треба утворити громадсько-партійну думку навколо цього питання, підняти вагу архівної справи на належну височінь. Притягати до права за неналежне зберігання архівного матеріялу.

Деякі партійні і комсомольські організації зберігли свої архіви лише за останні роки (з 1925 року), не вживаючи будьяких заходів, щоб розшукати архіви за минулі роки.

На великих заводах доцільно організувати бриґади, яким доручити розшукувати свої архіви. Позитивний досвід праці цих бриґад виявив завод „Січневого повстання" (Одеса). Розшукуючи архівні матеріяли, виявилось, що деякі товариші категорично стверджували про відсутність будьяких партійних і комсомольських архівних матеріялів на заводі. Між тим, організована на заводі бриґада розшукування свого архіву, виявила його десь у заваленій шафі на території самого ж заводу.

Ураховуючи, що партійні і комсомольські архівні матеріяли треба передавати до відповідного партархіву, як тільки вийде певна їхня давність, партійні і комсомольські організації повинні забезпечити архівні матеріяли належними умовами, щоб переховувати й упорядковувати їх до передання в партархів (відводити належне приміщення, дбати про зберігання їх, виділяти відповідальних осіб та інш.), систематично перевіряючи стан архматеріялу.

Готуючи матеріяли, щоб здавати в партархіви, не відбираючи у робітників зайвого часу на опрацювання розкиданого архматеріялу, партійні і комсомольські організації тим самим уможливлять партархівам перекинутись із архівно-технічної праці на справжнє наукове опрацювання, дадуть змогу взятися до наукової публікації документів, використовуючи архівні джерела на службу клясовим завданням пролетаріяту.

СИСТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЗНИК МАТЕРІЯЛІВ, УМІЩЕНИХ У ЖУРНАЛІ „ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ за 1932 р.

ЗМІСТ

I. КП(б)У та ВКП(б)

II Історія революційного руху та клясової боротьби на Україні

III. Різні

IV. Критичні статті. Рецензії

ПОПРАВКИ

На стор. 14 після 4-го абзацу згори пропущено такий абзац:

Тов. Сталін у своїй відповіді т. Олехновичу писав:

„Насправді троцькізм був фракцією меншовизму до вступу троцькістів в нашу партію, він став тимчасово фракцією комунізму по вступі троцькістів у нащу партію, він став знову фракцією меншовизму після того, як вигнали троцькістів із нашої партії. „Собака повернувся до свого блювотиння".

На стор. 20 після 2-го абзацу згори пропущено такий абзац:

Підкреслюючи суть помилки Каменева щодо селянства, Ленін говорив: „Я.... прямо й точно формулюю аграрну програму, зважуючи нове явище: глибший розлам наймитів і бідніших селян з селянами-господарями". (т. XX, стор. 92). Цього розламу селянства Каменев не хотів визнавати.

Тех. редактор **П. Барабанов**
Здано до складу 21-XII—1932 р. Підписано до друку 28-II—1933 р.
Формат 4-х поштовий Друк. арк. 16½ в 1 друк. аркуші. 47.000 знаків

тим, що в них бракує на це часу та чи й варто витрачати час на цю справу (Жовтневий РПК).

Можна подати ще ряд фактів найобурливішого ставлення до зберігання партійних і комсомольських архівних матеріялів. Підвал, коридор, в кращому випадкові—відчинена шафа—ось часто їхнє місце до передання у відповідні партархіви.

Все це примушує сигналізувати про небезпеку позбугись значної частини науково-документальної бази вивчення історії партії, історії комсомолу.

Партійні і комсомольські організації повинні вжити невідкладних заходів щоб забезпечити відповідне ставлення до зберігання партійних і комсомольських архівних матеріялів. Треба утворити громадсько-партійну думку навколо цього питання, підняти вагу архівної справи на належну височінь. Притягати до права за неналежне зберігання архівного матеріялу.

Деякі партійні і комсомольські організації зберігли свої архіви лише за останні роки (з 1925 року), не вживаючи будьяких заходів, щоб розшукати архіви за минулі роки.

На великих заводах доцільно організувати бригади, яким доручити розшукувати свої архіви. Позитивний досвід праці цих бригад виявив завод „Січневого повстання" (Одеса). Розшукуючи архівні матеріяли, виявилось, що деякі товариші категорично стверджували про відсутність будьяких партійних і комсомольських архівних матеріялів на заводі. Між тим, організована на заводі бригада розшукування свого архіву, виявила його десь у заваленій шафі на території самого ж заводу.

Ураховуючи, що партійні і комсомольські архівні матеріяли треба передавати до відповідного партархіву, як тільки вийде певна їхня давність, партійні і комсомольські організації повинні забезпечити архівні матеріяли належними умовами, щоб переховувати й упорядковувати їх до передання в партархів (відводити належне приміщення, дбати про зберігання їх, виділяти відповідальних осіб та інш.), систематично перевіряючи стан архматеріялу.

Готуючи матеріяли, щоб здавати в партархіви, не відбираючи у робітників зайвого часу на опрацювання розкиданого архматеріялу, партійні і комсомольські організації тим самим уможливлять партархівам перекинутись із архівно-технічної праці на справжнє наукове опрацювання, дадуть змогу взятися до наукової публікації документів, використовуючи архівні джерела на службу класовим завданням пролетаріяту.

ПОПРАВКА

З технічних причин помилково пропущено сторінки 62-70.

ЗМІСТ

І СТАТТІ

ІІ. МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ІІІ КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

IV. ХРОНІКА

Тех. редактор **П. Барабанов**

Здано до складу 21-XII—1932 р. Підписано до друку 28-II—1933 р.

Формат 4 х поштовий Друк. арк. $16^1/_2$ в 1 друк. аркуші. 47.000 знаків

ЦІНА ЧОТИРИ КРБ.

